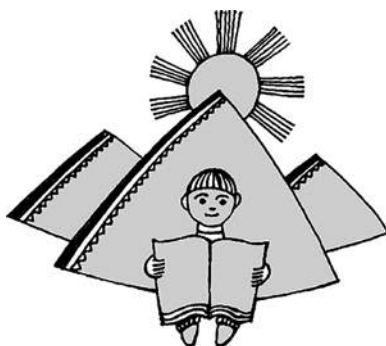

**Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника**

Гірська школа Українських Карпат

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 4-5
2008-2009

**Івано-Франківськ
2009**

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Головний редактор: Василь Хрущ
Відповідальний секретар: Інна Червінська

Редакційна рада: Богдан Грицуляк
Борис Савчук
Василь Грещук
Василь Марчук
Василь Парпан
Василь Химинець (м.Ужгород)
Вікторія Ларіонова
Віктор Москалець
Дональд Девіс (США)
Дмитро Двінчук
Зеновія Карпенко
Іван Калущкий
Іван Руснак (м.Чернівці)
Ігор Цепенда
Лідія Орбан-Лембрик
Марія Чепіль (м.Дрогобич)
Михайло Романюк
Надія Луцан
Олексій Рега
Олена Біда (м. Черкаси)
Петро Лосюк
Степан Хороб
Тетяна Завгородня
Тетяна Бойчук
Тетяна Котик
Чад Бері (США)
Юрій Москаленко

Редакційна колегія: Василь Хрущ
Інна Червінська
Йосип Гілецький
Марія Оліяр
Мирослав Сав'юк
Лілія Копчак

Літературний редактор: Галина Білавич
Художнє оформлення: Василь Корпанюк

Комп'ютерний набір та коректування: Тетяна Ткач
Технічний редактор: Ярослав Никорак

Свідоцтво про державну реєстрацію серія ІФ № 580 — 05 р. від 27.06.2006 р.

Вид видання за цільовим призначенням — наукове.

Сторінки журналу відкриті для дискусійних матеріалів, а тому їх зміст не завжди відображає погляди редакційної ради.

Гірська школа Українських Карпат № 4-5 — 2008-2009

При передруці матеріалів посилання на дане видання обов'язкове.

Адреса: «Гірська школа Українських Карпат»
вул. Шевченка, 59
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, 76000
тел. 3-15-74, 71-56-25, fax — (034-22) 3-15-74
E-mail: mountainschool@pu.if.ua
http://gs.frankivsk.org
Телефони редакції — (034-2) — 71-56-25, 50-10-46

ЗМІСТ

Цепенда Ігор. Прикарпатський національний університет у європейському освітньому просторі	7
---	---

Розділ I. Офіційні матеріали

Указ Президента України «Про збереження та популяризацію гуцульської культури»	12
Остафійчук Богдан. Вітальне слово до учасників конференції «Розвиток освітньо-виховного простору в Карпатах в умовах глобалізації: стан, проблеми, перспективи».	13
Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток освітньо-виховного простору в Карпатах в умовах глобалізації: стан, проблеми, перспективи».	15
PROGRAM of the International Scientific and Practical Conference «The development of the educational process in the Carpathian region at the time of globalization: status, problems and perspectives»	19
Рекомендації Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток освітньо-виховного простору в Карпатах в умовах глобалізації: стан, проблеми, перспективи»	23
Угода про наукову та освітню співпрацю між Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника (Україна) та Центром дослідження Аппалач (США)	26
Запрошуємо до співпраці. Welcome to cooperation!	28
Proiectul cercetării științifice. «Școală montană. Starea. Problemele. Perspectîvele dezvoltărei. Perspectîvele de evaluare»	29

Розділ II. Вплив глобалізаційних змін на розвиток освітньо-виховного простору в Карпатах

Хрущ Василь. Комплексне міжнародне вивчення проблем розвитку особистості в гірських умовах	35
Donald Edward Devis. The Ukrainian Carpathians: problems/prospects	40
Chad Berry. Making Sense of Region in a Global Age: The Appalachian Context	44
Miller Christopher. Applying of material culture as stimulus for students to study regional ethnography	46
Rodney Volfenberger. Social and economic development of the Appalachians	48
Будзак Іван. Освітній простір сільської школи Прикарпаття: досягнення і перспективи	50
Завалевський Юрій. Окремі аспекти впливу освітніх стратегій на конкурентоспроможність учителя (із зарубіжного досвіду)	55
Лисенко Неллі, Кравець Надія. Еколого-валеологічна специфіка готовності шестирічок до шкільного навчання: регіональний вимір	59
Лосюк Петро. Гуцульська школа майбутнього (основні напрями розвитку Яворівської загальноосвітньої школи-комплексу I-III ступенів на 2007-2011 роки)	64
Савчук Борис, Білавич Галина. Етнологічні засади навчально-виховного процесу школи I-го ступеня	67
Пріма Раїса. Сутнісна характеристика професійної мобільності майбутнього вчителя початкових класів в умовах глобалізації	72
Пушкарьова Тамара. Особливості реалізації інтегративного підходу до навчання у процесі формування цілісного уявлення про світ у дітей гірського регіону	75
Дудка Ольга, Дрінь Богдан. Освітній простір в умовах формування інформаційного суспільства	80
Фатурова Віра. Інтернет-середовище як пізнавально-розвивальний навчальний інструментарій для молоді з віддалених гірських регіонів	83
Бондар Світлана. Специфіка методів навчання учнів старших класів профільної школи	86
Король Володимир. Вдосконалення інвестиційної політики бюджету на мікрорівні	91
Мацола Михайло, Калашнікова Євгенія. Інфраструктурні можливості розвитку освіти у сільській місцевості областей Карпатського регіону	95

Розділ III. Особливості підготовки майбутніх учителів у вищих навчальних закладах до роботи в гірських школах

Богущ Алла. Формування мовної особистості в полікультурному середовищі Прикарпаття	101
Руснак Іван. Етнопедагогічні засади підготовки майбутніх учителів початкових класів у класичному університеті: реалії, перспективи	105
Скворцова Світлана. Готовність дитини до шкільного навчання як критерій успішної адаптації	108
Котик Тетяна. Рідна мова як засіб формування ноосферного мислення молодшого школяра	113
Гой Тарас, Федорук Павло, Никорак Ярослав. Інноваційні моделі впровадження дистанційного навчання в освітніх закладах гірського регіону	119
Оліяр Марія. Кроскультурний аспект мовної освіти молодших школярів у гірських школах Українських Карпат	123

<i>Васютіна Тетяна. Підготовка майбутнього вчителя до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі</i>	126
<i>Бондаренко Надежда. Толерантность в культуре общения будущих учителей</i>	132
<i>Близнюк Тетяна. Підготовка майбутніх учителів до профорієнтаційної роботи зі старшокласниками у гірській школі</i>	135
<i>Пальшкова Ірина. Педагогічна діагностика як складова професійної культури майбутніх учителів початкової школи</i>	138
<i>Кондратюк Світлана. Формування у молодших школярів ціннісних орієнтацій на здоровий спосіб життя в гірських регіонах</i>	142
<i>Матвеєва Наталія. Післядипломна освіта вчителів початкових класів гірських шкіл: історія, реалії, перспективи</i>	145
<i>Чепіль Марія, Прокопів Любов. Особливості пошуку та підготовки педагогічно-обдарованої молоді у ВНЗ України</i>	158
<i>Плетеницька Лідія. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до використання в гірських школах засобів народної математики</i>	151
<i>Плугатор Ірина. Підготовка майбутнього педагога до здійснення опікунсько-виховної роботи в умовах гірського регіону</i>	160
<i>Височан Леся. Підготовка майбутніх учителів до формування природничих знань в учнів початкових класів</i>	163
<i>Павлюк Аліса. Вплив діалектного полікультурного середовища на мовленнєво-творчий потенціал майбутніх учителів початкової школи</i>	167

Розділ IV. Професійно-психологічна підготовка правоохоронців до специфіки роботи в гірських регіонах

<i>Сворак Степан. Особливості підготовки правоохоронців до проходження служби у гірських умовах Карпат</i>	175
<i>Мельничук Світлана. Гарантії реалізації прав гірських населених пунктів</i>	178
<i>Сулятицький Іван, Лецишин Ігор. Специфіка роботи дільничних інспекторів міліції в гірській місцевості</i>	181
<i>Яцків Оксана. Професійний стрес як фактор виникнення та розвитку психосоматичних захворювань працівників ОВС</i>	186

Розділ V. Гірське середовище як важливий чинник формування психології горян

<i>Бондар Володимир. Психологічні засади розвитку конкурентоспроможності вчителя в системі професійної підготовки: теорія і практика</i>	193
<i>Химинець Василь. Психолого-педагогічні основи еколого-економічного навчання і виховання в умовах сталого розвитку Закарпаття</i>	200
<i>Орбан-Лембрик Лідія. Урбаністичне і гірське соціальне середовище: спільне й відмінне у специфіці психологічного впливу на людину</i>	207
<i>Хрущ Олена. Психологія екологізму в умовах глобалізації</i>	213
<i>Хімчук Ліліана. Дослідження психологічних особливостей прояву компонентів технічного мислення учнів 1-4 класів у позаурочній роботі</i>	217
<i>Литвин-Кіндратюк Світлана. Психологічні параметри ставлення горян до природи</i>	223
<i>Асманов Алим. Психолого-педагогические особенности патриотического воспитания детей младшего школьного возраста</i>	226
<i>Щербина Світлана. Фразеологічна репрезентація концепту «успіх» в англійській мові</i>	230

Розділ VI. Екологічне, природоохоронне та трудове виховання учнів гірських шкіл — запорука збереження та сталого розвитку Карпат

<i>Калуцький Іван. Використання школою можливостей державних природо-заповідних закладів для формування природоохоронної свідомості та екологічного виховання учнів гірських шкіл</i>	235
<i>Луцан Надія. Формування екологічної компетентності дітей гірського регіону</i>	239
<i>Степанова Людмила, Сав'юк Галина. Екологічне виховання учнів — необхідна складова збереження природи Карпат</i>	242
<i>Лазарєва Світлана. Екологічне та природоохоронне виховання учнів гірських шкіл — запорука збереження та сталого розвитку Карпат</i>	244

<i>Масевич Любов, Масевич Тетяна. Впровадження трудових традицій у навчально-виховний процес шкіл гірського регіону Коломийщини.</i>	248
<i>Максимович Ольга, Максимович Оксана. Формування екологічної культури учнів гірських шкіл в умовах раціонального природокористування.</i>	252
<i>Ізвекова Ганна, Сливка Лариса. Трудові традиції у вихованні здорового способу життя учнів в умовах мікрорайону гірської школи.</i>	256
<i>Костів Володимир. Автентичне ставлення до природних багатств Карпат як морально-екологічна цінність.</i>	260
<i>Яців Олександр. Виховні можливості традиційних видів праці горян.</i>	262
<i>Рак Світлана. Учнівські природоохоронні проекти.</i>	265

Розділ VII. Пізнавально-розвивальні можливості гірського середовища і їх використання в процесі навчання і виховання учнів

<i>Гілецький Йосип. Особливості опису клімату, поверхневих та підземних вод адміністративного району на прикладі Верховинського району Івано-Франківської області.</i>	269
<i>Іванюк Ганна. Моделювання навчально-виховного середовища профільної школи гірського регіону України.</i>	272
<i>Остащук Іван. Сакральні-символічна семантика гір у процесі виховання учнів у гірській школі.</i>	276
<i>Маланюк Тарас. Використання культурно-історичних пам'яток Прикарпаття як ресурсу пізнавального туризму в навчально-виховному процесі гірських шкіл.</i>	279
<i>Мінченко Тамара. Духовне відродження та збереження культурної спадщини гуцулів через україно-гуцульщинознавство у навчально-виховному процесі шкіл Чернівецької області.</i>	282
<i>Будник Олена. Шляхи формування етноекономічної компетенції учнів гірської школи.</i>	285
<i>Кашецька Мирослава. Особливості підготовки фахівців для сфери обслуговування засобами формування критичного мислення.</i>	288
<i>Степанова Тетяна. Диференційований підхід до навчання дітей у різновікових групах сільського дошкільного закладу.</i>	291
<i>Яців Світлана. Фахова компетентність педагога як один з напрямів освітньо-виховного простору в Карпатському регіоні.</i>	295
<i>Червінський Андрій. Економіко-правові основи розвитку зеленого туризму в Карпатському регіоні.</i>	298
<i>Павлущенко Наталія. Вплив статево-рольових стереотипів на процес гендерного виховання молодших школярів.</i>	302
<i>Чуприна Оксана. Методологічні засади виховання обов'язку та відповідальності школярів в умовах гірської школи.</i>	306
<i>Скоморовська Ірина. Особливості становлення та розвитку шкільних бібліотек Карпатського регіону (1919-1939).</i>	310
<i>Горецька Ольга. Проблеми виховання дітей-горян у літературній творчості жінок-учителів (західноукраїнські землі кінця XIX — початку XX ст.).</i>	313
<i>Ватрала Марта. Диференціація навчання в гірській початковій школі.</i>	316

Розділ VIII. Вплив ландшафтно-географічного, етнокультурного середовища та цінностей горян на морально-духовне виховання молоді

<i>Москаленко Юрій, Довбенко Світлана. Концепція «людської відповідальності» В.Франкла в контексті реалій сьогодення.</i>	323
<i>Завгородня Тетяна. Педагогічні аспекти формування у дітей загальнолюдських цінностей у процесі виховної роботи.</i>	327
<i>Федоренко Ліна. Проблеми, досвід та перспективи національно-патріотичного виховання засобами екологічної освіти.</i>	330
<i>Червінська Інна. Вплив соціокультурного середовища на формування духовної культури особистості.</i>	332
<i>Копчак Юрій, Копчак Лілія, Хрущ Олена. Природні та соціально-економічні чинники, що обумовлюють специфіку господарювання і культури жителів гір.</i>	338
<i>Василишин Ярослава. «Людина гір — жажливо прекрасний тип українця...» (Трикнижжя «Верховина»).</i>	341
<i>Кіліченко Оксана, Гулько Артур. Використання хореографічних і ритмічних елементів на уроках хореографії в початкових школах.</i>	350
<i>Наконечна Лариса. Формування літературного мовлення молодших школярів в умовах говірок Гуцульщини.</i>	355
<i>Русин Галина. Родинні трудові традиції горян і їх вплив на морально-духовне виховання молоді.</i>	358

<i>Геник Марія.</i> Використання надбань народної педагогіки в навчально-виховному процесі гірської школи	361
<i>Борисюк Наталя.</i> Реализация программы «Культура добрососедства» в начальных школах г.Судака	365
<i>Дементьева Марина.</i> Региональные программы воспитания — один из путей достижения единства теории и практики	370
<i>Онишків Зіновій.</i> Наступність у навчально-виховній роботі з дошкільниками і молодшими школярами в умовах комплексу «дошкільний навчальний заклад — початкова школа»	373

Розділ IX. Ландшафтно-естетичний потенціал Карпатських гір і його місце в естетичному вихованні учнів

<i>Миронюк Іван, Фіглевський Мечислав.</i> «Мене відкрила Гуцульщина ...»	379
<i>Древаль Галина, Бай Ігор.</i> Особливості використання художніх технік на уроках образотворчого мистецтва в початкових класах шкіл гірського регіону	383
<i>Фічора Іван.</i> Народне мистецтво як засіб естетичного виховання і розвитку молодших школярів гірських шкіл Карпатського регіону	386
<i>Типчук Вікторія.</i> Делятинський народний майстер Василь Турчиняк (1900-1939): маловідомі сторінки життя і творчості	389
<i>Мацейків Тетяна.</i> Етнокультурна спрямованість шкільної освіти й виховання	394
<i>Данько Наталія.</i> Інтеграція змісту початкової освіти.	397
<i>Костельна Леся.</i> Естетичний розвиток учнів засобами театрального мистецтва в умовах гірської школи	400

Розділ X. Рекреаційно-оздоровчі можливості Карпат і їх використання для фізичного розвитку і виховання дітей та покращення безпеки життєдіяльності в горах

<i>Грицуляк Богдан, Грицуляк Володимир.</i> Туберкульоз у дітей та підлітків гірських районів Прикарпаття	407
<i>Воробель Анісія.</i> Аналіз захворюваності на залізодефіцитну анемію серед учнів гірських шкіл Карпат. Попередження залізодефіцитної анемії та лікувальне харчування при дефіциті заліза	410
<i>Грицуляк Володимир.</i> Карієс у дітей гірських та рівнинних районів Прикарпаття	415
<i>Михайлищук Василь.</i> Порівняльний аналіз захворюваності на хронічний бронхіт серед дорослого населення та підлітків у гірських і негірських районах Івано-Франківської області за період з 2002 по 2007 рік	418
<i>Яців Світлана.</i> Рекреаційно-оздоровчі та краєзнавчі можливості Карпат та їх використання для фізичного розвитку та виховання дітей	421
<i>Бубен Олександр.</i> Про електробезпеку дітям гірської місцевості розповідь «Вольтик-суперагент»	424
<i>Сливка Лариса.</i> Модель виховання здорового способу життя	427
<i>Замрозович Світлана.</i> Організація фізичного виховання у малокомплектних дошкільних навчальних закладах та школах гірського регіону	431
<i>Неспляк Оксана, Маховська Любов.</i> Лікарські рослини у житті гуцулів	435

Розділ XI. Творчість учителів, студентів та учнів гірських шкіл

<i>Кірик Марія.</i> Арт-терапія як засіб навчання і виховання молодших школярів у «Веселковій школі»	441
<i>Луцак Галина, Червінська Інна.</i> Творчий проект «Країни близькі та далекі»	446
<i>Зеленська Світлана.</i> Творчий проект «Школа маленького поета»	452
<i>Осташ Анастасія.</i> Ходімо в гори, де тільки сонце і Бог вище від нас	456
<i>Дяченко Ілона.</i> Справжній учитель.	456

Igor Cependa,

доктор політичних наук, професор,
проректор з міжнародного співробітництва,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Igor Cependa,

Doctor of political science, Professor,
Pro-rector for International Relations
of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

УДК 37.014.24

**ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ**

**VASYL STEFANYK PRECARPATHIAN NATIONAL UNIVERSITY
IN THE EUROPEAN EDUCATIONAL SPASE**

В умовах глобалізації, яка охоплює всі сфери сучасного життя, починаючи від економічної складової і завершуючи культурними чинниками, процеси які відбуваються в світі є значною мірою взаємопов'язані і взаємозумовлюючі. Подібна ситуація яскраво проявляється в освітній царині. Країни Європейського Союзу, а також держави, що прагнуть стати членами цієї співдружності в питаннях, що стосуються вищої освіти, орієнтуються на принципи Болонського процесу.

У травні 2005 р. у Бергені (Норвегія) Україна поставила свій підпис під Болонською декларацією і взяла на себе зобов'язання до 2010 р. здійснити повну адаптацію вітчизняної освітньої системи до вимог та принципів Болонського процесу. У цьому контексті, виходячи із стратегічного курсу української держави, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника проводить діяльність, зорієнтовану на входження до європейського освітнього простору.

Беззаперечним пріоритетом у цьому напрямку є поглиблення діалогу та пошук нових партнерів з числа провідних європейських навчальних закладів. У першу чергу це стосується інституцій країн Карпатського єврорегіону, оскільки в міру історичних реалій, університети цих країн ще досить недавно стояли перед тими ж викликами, з якими зіткнулися в наш час українська вища школа.

В контексті сказаного цілком закономірними є налагодження тісних стосунків з вищими навчальними закладами Польщі. Зокрема, тільки впродовж кількох останніх років Прикарпатським національним університетом розширено угоду про співпрацю з Варшавським університетом, укладено двосторонні договори про наукову та культурну співпрацю з Ягеллонським університетом (м. Краків), Вищою школою фінансів та інформатики (м. Лодзь), Люблінським політехнічним університетом, Вищою державною професійною школою в Гожові-Великопольському, Вищою державною професійною школою в Чеханові, Кошалінським технічним університетом, Жешівським університетом, Вармінсько-Мазурським університетом в Ольштині, Поморською академією (м. Слупськ), Університетом імені Адама Міцкевича (м. Познань).

Задекларовані в договорах наміри про співпрацю знайшли своє втілення в низці спільних проєктів. Серед них є проєкт нашого закладу та Варшавського університету щодо створення на базі Прикарпатського національного університету в с. Микуличині (Івано-Франківська область) Міжнародного центру зустрічей студентської молоді України і Республіки Польща. З метою динамічної реалізації вказаної ініціативи в Польщі та Україні систематично відбуваються зустрічі координаторів проєктів з обох сторін.

Важливість вказаного проєкту засвідчила його підтримка Президентами України та Польщі. Питання створення Міжнародного центру двічі було предметом обговорено на засіданнях Консультативного комітету Президентів України і Республіки Польща, що знайшло відображення в заключних комюніке. На грудень 2009 р. заплановано завершення конкурсу архітектурних проєктів будівлі та заплановано нагородження його переможців нагородами Президентів обох держав.

Спільно з Варшавським університетом та іншими українськими вищими навчальними закладами Прикарпатський національний університет працює над реалізацію проєкту щодо створення Консорціуму українських і польських університетів Східні Студії. На початку 2008 р. відбулася робоча зустріч представників шести українських та Варшавського університету, в ході якої було парафоровано угоду про створення вказаного об'єднання.

Ще однією ініціативою обох закладів є відбудова астрономічної обсерваторії та центру дослідження рослинності Карпат на горі Піп Іван (Чорногірський хребет), які стануть спільною начальною базою університетів. Принциповим моментом у цьому проекті є те, про фінансування архітектурного проекту з відбудови взяло на себе Міністерство культури Республіки Польща.

Підписання угоди про наукову та культурну співпрацю ректором Прикарпатського національного університету професором Богданом Остафійчуком та ректором Ягелонського університету професором Каролем Мусьолем (Польща).

Слід відзначити, що співпраця нашого закладу з Варшавським університетом має вже тривалу історію і реалізується у найрізноманітніших площинах. Поряд із участю науковців та викладачів Прикарпатського національного університету у міжнародних конференціях, симпозіумах, круглих столах, які організовує Варшавський університет і навпаки, вже доброю традицією стали семестрові студентські обміни (студенти-полоністи нашого закладу проходять навчання у Варшавському університеті, в свою чергу їхні студенти-україністи навчаються у Інституті філології), мовні практики, участь наших аспірантів та молодих викладачів у різноманітних програмах на кшталт Літня східна школа Варшавського університету, «Стипендіальна програма уряду Польщі для молодих науковців» тощо.

Активний науковий та культурний діалог ведеться з Державною вищою професійною школою в Гожові Великопольському. Навчальні заклади обмінюються студентами, проводять спільні конференції, проекти (останній — «Дні української культури і науки у Гожові Великопольському» проходив 27 — 29 травня 2008 р.).

Співпраця з польськими колегами здійснюється також на рівні окремих структурних підрозділів. Зокрема, впродовж 2007 р. працівниками Інституту історії і політології спільно з Посольством Республіки Польща в Україні та Івано-Франківською обласною радою було реалізовано проект «Євроінтеграційна проблематика на уроках історії», факультет фізичного виховання і спорту спільно з Вищою професійною школою в Кросно (РП) співпрацювали в рамках проекту «Для хмар немає кордонів — новий поштовх до поглиблення сусідської співпраці». З початку 2008 р. філософський факультет університету спільно з кафедрою психопедагогіки Поморсько-Куявської вищої школи в м. Бидгощі (Республіка Польща) працює над проектом «Психолого-педагогічні проблеми адиктології», Природничий інститут спільно з факультетом біохімії, біофізики та біотехнології Ягелонського університету на базі означеного навчального закладу здійснюють дослідження процесів старіння пекарських дріжджів. У 2008 р. на базі Варшавського університету відбулася перша сесія Літньої Школи «Дорога до Демократії»

та творення громадянського суспільства. Польща та Україна — досвід в європейському контексті», координатором якої від університету є професор В.Марчук.

Протягом декількох років успішно реалізовується під керівництвом професора В.Хруща міжнародний проект «Гірська школа Українських Карпат».

Матеріали наукових пошуків оприлюднюються в науково-методичному журналі «Гірська школа Українських Карпат», який Міжнародна організація стандартизації (Париж, Франція), як один з підрозділів ЮНЕСКО та Міжнародна організація дослідження гір (MRI), (Берн, Швейцарія) визнали офіційним виданням і присвоїли ідентифікаційний номер наукового періодичного видання ISSN.

Проект «Гірська школа» було представлено: в Дальтонському державному коледжі (штат Джорджія США), у відомому в світі коледжі Береа та в Центрі досліджень Аппалач (штат Кентуккі, США). Там же було проведено переговори про співробітництво в галузі дослідження гірських регіонів, укладено угоду про співробітництво з Центром дослідження Аппалач.

Доволі плідним є діалог з навчальними та науковими інституціями інших держав Карпатського євро регіону. Зокрема, впродовж останніх років здійснюється активна співпраця в рамках укладених угод з Університетом «Стефан чел Маре» Сучава (Румунія), Північним університетом Бая Маре (Румунія), Пряшівським університетом (Словаччина), Словацьким дослідницьким центром (Словаччина), Концерном «HEFRA» (Словаччина), Лісоутворюючим підприємством Брандіс (Чеська Республіка).

Спільні освітні завдання зумовлюють доволі тісні наукові та культурні зв'язки з науковцями країн, що раніше входили до СРСР. Співпраця в цьому контексті здійснюється як на рівні керівництва вищими навчальними закладами, так і на рівні факультетів та інститутів. Яскравим свідченням першого є укладення тільки впродовж останнього року двох угод — з Вищою школою народних мистецтв (Російська Федерація) та Каунаським технологічним університетом (Литовська Республіка). У 2007 р. Фізико-хімічний інститут спільно з Науково-дослідним інститутом прикладних фізичних проблем ім. А.Н.Савченко при Білоруському державному університеті в рамках проекту «Структура і оптоелектронні явища у наногранульованих плівках і нанокристалах телуридів свинцю та олова» здійснював дослідження механізмів росту нанокристалів PbTe на аморфних (скло) і монокристалічних (сколи слюди) підкладках. У 2008 р. працівники Фізико-технічного факультету спільно з Інститутом молекулярної і атомної фізики Національної академії наук Білорусі, Білоруським державним університетом проводили дослідження структури і оптоелектронних явищ у наногранульованих плівках і нанокристалах телуридів свинцю та олова.

Таким чином можна простежити певні закономірності: співпраця державами колишнього соціалістичного табору здійснюється в гуманітарних галузях, тоді як спільні дослідження з науковцями з країнами пострадянського простору охоплюють в першу чергу природничі науки.

Беручи до уваги світові геополітичні тенденції, які матеріалізуються у зростаючій ролі країн Азії і насамперед Китайської Народної Республіки, керівництвом Прикарпатського національного університету водночас реалізує стратегічний курс, зорієнтований освітнє освоєння цього напрямку. Після укладення восени 2003 р. двосторонньої угоди про співпрацю з Шаньдунським педагогічним університетом в закладі розпочато підготовку фахівців за напрямком «Мова та література (китайська)». Попри відсутність тривалих традицій в університеті, належне забезпечення процесу викладання викладачами з КНР (впродовж 2007 — 2008 навчального року викладання професійно орієнтованих дисциплін здійснювали 5 викладачів-носіїв мови), що дозволило нашим студентами за три-чотири роки досягти у освоєнні китайської мови значних успіхів. Це засвідчили перемога студентки Прикарпатського національного університету Ірини Ілійчук на всеукраїнській олімпіаді з китайської мови та літератури у 2007 р., здобуття третього місця студентами Володимиром Пановим та Михайлом Ганущаком на всеукраїнській олімпіаді 2008 р. Крім того, Володимир Панов, який навчався у Пекінському педагогічному університеті у 2006 — 2007 навчальному році впродовж двох семестрів був кращим іноземним студентом закладу. Слід відзначити, що Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника серед 7 центрів китайстики в Україні впродовж кількох років отримує найбільшу кількість місць для стажування. Зокрема, на початку 2008 — 2009 навчального року на стажуванні у вищих навчальних закладах КНР одночасно перебувало 6 наших студентів, в тому числі 3 на магістерських трирічних програмах.

Прагнучи розширити культурну та освітню співпрацю з китайськими навчальними закладами Прикарпатський національний університет спільно з Посольством КНР в Україні, Північнокитайським університетом Бей Хуа при підтримці Міністерства освіти КНР здійснює роботу, яка має на меті створення на базі університету Інституту Конфуція.

Багатовекторність зовнішньої стратегії університету засвідчили двосторонні договори з вищими навчальними закладами Північної та Південної Америки. Зокрема, договори укладено з Кутцтаунським університетом системи вищої освіти штату Пенсильванія (США), Педагогічним факультетом Саскачеванського університету (Канада), Педагогічним університетом імені Блас Рока Кальдеріо (Мансанійно, Гранма, Куба), Католицьким університетом Сальти (Аргентинська Республіка). Розпочато переговори про підписання двосторонньої угоди з Державним університетом Гранд Вaley (штат Мічиган, США), студенти-археологи якого у травні 2008 р. проходили практику на базі Прикарпатського національного університету.

Найбільшим досягненням в цьому напрямку є створення в рамках спільного проекту Прикарпатського національного університету, Міністерства освіти і науки України, Агентства міжнародного розвитку США (USAID) та Фонду цивільних досліджень та розвитку США (CRDF) на базі нашого закладу Науково-освітнього центру університету «Наноматеріали в пристроях генерації та накопичення енергії», який очолює ректор, член-кореспондент НАН України, професор Остафійчук Б.К. Відкриття центру відбувалося за участі заступника міністра освіти і науки України Стріхи М.В. та Надзвичайного і Повноважного Посла США в Україні Вільяма Тейлора. Основна мета проекту — здійснення фундаментальних та прикладних досліджень в галузі застосування нанотехнологій та наноматеріалів. Бюджет проекту, який розділено на три роки, становить 600 тис. дол.

Зростання міжнародного авторитету Прикарпатського національного університету супроводжується не тільки найрізноманітнішою співпрацею на рівні навчальних закладів. Певною мірою це демонструє відвідування закладу представниками іноземних дипломатичних представництв. Так, впродовж тільки двох останніх років університет з офіційними візитами відвідали посол Європейської комісії, голова представництва Європейської комісії в Україні Ієн Боуг, Надзвичайний і Повноважений посол Республіки Польща в Україні Яцек Ключковський, Надзвичайний і Повноважений посол Республіки Чехія в Україні Карл Штіндл, Надзвичайний і Повноважений посол Республіки Франції в Україні Поль Везіан, Надзвичайний і Повноважений посол США в Україні Вільям Тейлор, перший секретар посольства КНР в Україні, представник Міністерства освіти КНР при посольстві Лі Шуцзин та інші.

Такий короткий зріз інформації про діяльність Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника засвідчує значний поступ закладу в питаннях міжнародного співробітництва. Водночас ми свідомі того, що перед університетом, який претендує на загальноєвропейське визнання надзвичайно багато завдань. Беззаперечним пріоритетом тут є максимальна інтеграція в освітній європейський простір шляхом цілковитого переходу на Болонський процес, входження в Європейську асоціацію університетів та інші загальноєвропейські освітні об'єднання. Важливим кроком на цьому шляху є також збільшення кількості науково-педагогічних працівників та студентів університету, які проходять стажування та навчання в іноземних навчальних закладах, що дозволяє на практиці ознайомлюватися з особливостями європейської освітньої системи.

Не менш принциповим завданням, яке стоїть перед університетом є продовження та поглиблення діалогу з вже існуючими іноземними партнерами, укладення двосторонніх угод про співпрацю з новими закордонними інституціями (в даний час здійснюються переговори про укладення договорів з Національним університетом музики імені Чіпріана Пурумбеску (Румунія), Університетом Фатіг (Турція), Державним університетом Гранд Вaley (США), Лодзьким університетом (Республіка Польща)).

В сьогоденнішніх реаліях особливої ваги набуває також питання пошуку додаткових іноземних джерел фінансування для наукових досліджень та впровадження найновіших методів у навчальний процес, а також для роботи над спільними міжнародними проектами.

Розділ I

Офіційні матеріали

Зустріч ректора Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника професора Богдана Остафійчука з Вільямом Тейлором — Надзвичайним і Повноваженим Послом США в Україні в 2006-2009 рр.

Виступ Вільяма Тейлора — Надзвичайного і Повноваженого Посла США в Україні в 2006-2009 рр. під час відкриття на базі Прикарпатського національного університету Науково-освітнього центру університету «Наноматеріали в пристроях генерації та накопичення енергії»

Відкриття Науково-освітнього центру університету «Наноматеріали в пристроях генерації та накопичення енергії» за участі заступника міністра освіти і науки України Максима Стріхи, Надзвичайного і Повноважного Посла США в Україні Вільяма Тейлора, ректора Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Богдана Остафійчука, міського голови Івано-Франківська Віктора Анушкевичуса

У К А З ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Про збереження та популяризацію гуцульської культури

З метою збереження і популяризації самобутніх культурно-історичних традицій, духовної та матеріальної гуцульської культури постановляю:

1. Кабінету Міністрів України:

- 1) розробити з урахуванням пропозицій Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької обласних державних адміністрацій і затвердити в тримісячний строк план заходів із збереження духовної та матеріальної гуцульської культури, передбачивши, зокрема:

дальший розвиток позашкільної освіти за художньо-естетичними напрямками, створення шкіл мистецтв для вивчення молодим поколінням досвіду майстрів народного гуцульського мистецтва;

розширення мережі музеїв народного мистецтва й побуту Гуцульщини, в тому числі музеїв-садиб;

упорядкування територій об'єктів природно-заповідного фонду та проведення ремонтно-реставраційних робіт пам'яток культурної спадщини Гуцульщини;

організацію роботи з підготовки та видання каталогів, буклетів, наукових праць з питань духовної і матеріальної гуцульської культури;

створення і трансляцію теле-, відео- та аудіовізуальної продукції про традиції та народні художні промисли Гуцульщини;

- 2) забезпечити фінансування в установленому порядку зазначеного плану заходів.

2. Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій обласним державним адміністраціям разом із Міністерством культури і туризму України:

організувати в музеях та бібліотеках тематичні виставки, присвячені традиціям і народним художнім промислам Гуцульщини;

забезпечити проведення етнографічних експедицій та впорядкувати туристичні маршрути, пов'язані з популяризацією культурно-історичних традицій Гуцульщини;

забезпечити проведення щорічного ярмарку традиційного народного гуцульського мистецтва.

*Президент України В.ЮЩЕНКО
м. Київ, 2 вересня 2009 року N 703/2009*

МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

«РОЗВИТОК ОСВІТНЬО-ВИХОВНОГО ПРОСТОРУ В КАРПАТАХ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ»

Богдан Остафійчук,

ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника,
доктор фізико-математичних наук,
професор, член-кореспондент
НАН України

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ДО УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ

Шановні учасники конференції!

Ректорат Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника радий вітати учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток освітньо-виховного простору в Карпатах: стан, проблеми, перспективи» з початком її роботи.

Сьогодні в нас вельми представницька конференція. В її роботі беруть участь:

- завідуючий відділом прогнозування розвитку середньої освіти департаменту загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України Скиба Володимир Владиславович;
- група науковців із США в складі 5 осіб, яку очолює директор Центру досліджень Аппалач доктор Чад Беррі;
- виконавчий директор Міжнародної програми Фулбрайта (США) в Румунії пані Барбара Нельсон;
- група освітян з Автономної Республіки Крим на чолі з начальником відділу освіти Судацької міської ради Борисюк Наталією Миколаівною.

Шановні учасники конференції! Хотів би як ректор університету і як виходець з гірського регіону висловити окремі міркування щодо обговорюваної нині проблеми.

Поглиблене вивчення освітнього простору Карпат, соціально-економічних, екологічних проблем гірських регіонів України є складним і актуальним питанням. Його розв'язання потребує комплексного підходу спеціалістів різних галузей: економістів, екологів, соціологів, істориків, психологів тощо.

Ми схвально поставились до того, що педагоги університету фактично першими розпочали поглиблене вивчення роботи гірських шкіл. Саме там формується майбутнє України.

За підтримки ректорату видається науково-методичний журнал «Гірська школа Українських Карпат», який ми презентуємо всім учасникам конференції.

До наукових досліджень гірської тематики залучаються студенти, магістранти, аспіранти, які складають соціально-педагогічні паспорти гірських шкіл, виконують курсові, дипломні і магістерські дослідження, готуються до роботи в гірських умовах.

Стихійне лихо — повінь 23-27 липня 2008 року — висвітлює екологічні, економічні, соціально-господарські, психологічні, виховні та інші проблеми гір і життя людей в горах.

У процесі роботи над проектом «Гірська школа» і особливо в період підготовки до даної конференції у нас визріла ідея: організувати в Прикарпатському національному університеті «Український центр поглибленого наукового вивчення Карпат», де були б напрями: освітній, психологічний, історичний, екологічний, ґрунто- і лісознавчий тощо. Мають же США національний «Центр дослідження Аппалач», Музей Аппалач. Там у 2009 році будуть проводитись уже 32 Аппалачські студії.

Для організації такого центру в нас є всі потенційні можливості: набір спеціальностей, висококваліфіковані спеціалісти, досвід. Необхідна лише підтримка центральної влади, НАН та АПН України, ОДА та обласної ради. Це сприятиме тому, щоб наш край був багатим, красивим і щасливим.

Напрямок досліджень, який сьогодні буде обговорюватися, уже викликав певний інтерес не лише в Україні, але й за її межами. Наш університет прийнято до Європейської асоціації дослідників гір. Журнал «Гірська школа Українських Карпат» занесено до реєстру видань ЮНЕСКО і присвоєно відповідний номер ISSN. Університет співпрацює з Австрією, Швейцарією та країнами Карпатського регіону — Польщею, Словаччиною, Румунією. Налагодилася співпраця з «Центром дослідження Аппалач» (США), звідкіля прибула представницька група науковців. До США для участі в роботі наукової конференції виїздили в березні 2008 року науковці нашого університету.

Шановні колеги! Бажаю успіхів у роботі конференції, плідного обміну думками, ідеями, досвідом, доробками.

УРОЧИСТЕ ВІДКРИТТЯ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

«РОЗВИТОК ОСВІТНЬО-ВИХОВНОГО ПРОСТОРУ В КАРПАТАХ В УМОВАХ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ» 9 жовтня 2008 р.

Президія конференції

Урочисте відкриття конференції

*Виступає директор Центру дослідження
Аппалач (США), професор Чад Беррі*

*Вітальне слово начальника відділу прогнозування розвитку
середньої освіти департаменту загальної середньої та
дошкільної освіти Міністерства освіти і науки України В.В.Скиби*

Учасники конференції: доктор педагогічних наук, професор І.С. Руснак, доктор фізико-математичних наук, професор В.В.Химинець, директор Закарпатського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти М.І.Талапканич

Доповідачі: кандидат історичних наук, професор В.С.Великочий, доктор економічних наук, професор М.Д.Романюк,

Учасники конференції з АР Крим: начальник відділу освіти Судацької міської ради Н.М.Борисюк та завідувача методичним кабінетом М.І.Дементьева

Обговорення проблеми — доктор філософських наук, професор, декан факультету управлінської діяльності ІФНТУНГ Д.І.Дзвінчук і кандидат філософських наук, професор, проректор з навчальної роботи Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника Ю.М.Москаленко

В актовій залі конференції

Ректор Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника Б.К. Остафійчук і директор Івано-Франківського коледжу технологій та бізнесу С.П. Томенчук

Учасники конференції: виконавчий директор Міжнародної програми Фулбрайта (США) в Румунії професор Барбара Нельсон і працівник фонду Бойд Нельсон

Доповідь-презентація віце-директора Аппалачі-центру (Береа-коледж, США) професора Крістофера Міллера

Виступає доктор педагогічних наук, професор Т.М. Котик

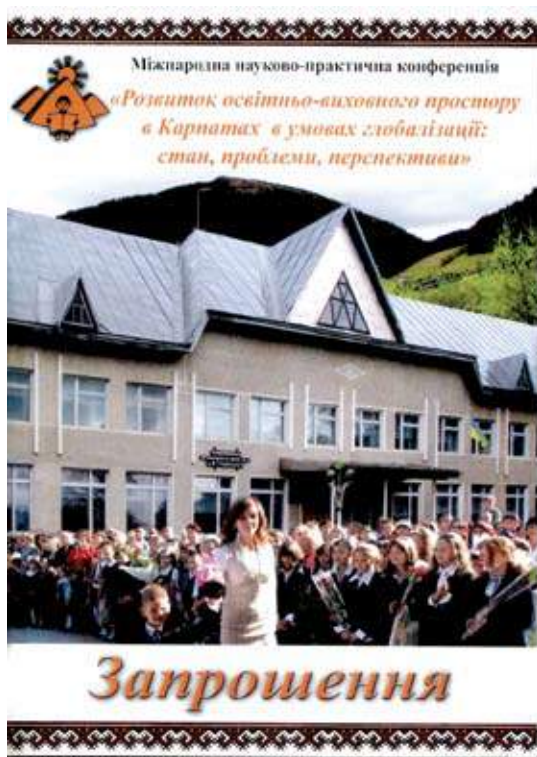
Директор Яворівської ЗОШ I-III ступенів гірського Косівського району, Народний вчитель України П.В. Лосюк зі співробітником Чернівецького ОІППО Т.М. Мінченко

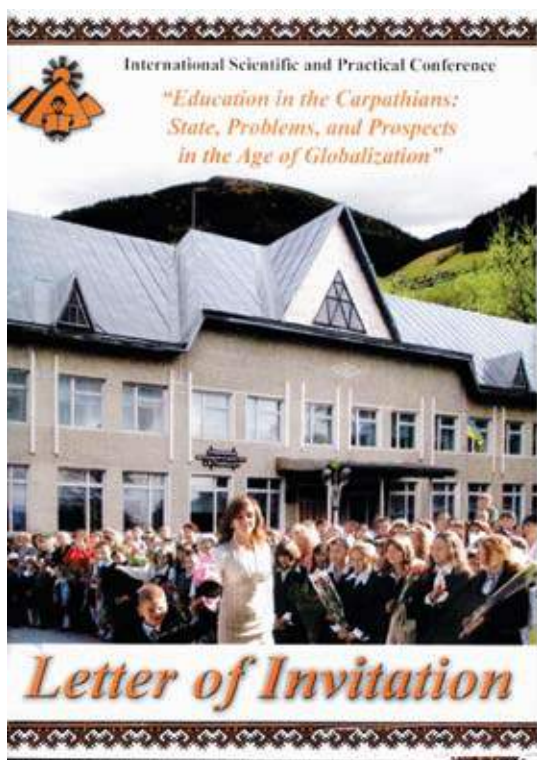
МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

«РОЗВИТОК ОСВІТНЬО-ВИХОВНОГО ПРОСТОРУ В КАРПАТАХ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ»

Основні напрями роботи:

- Вплив глобалізаційних змін на розвиток освітньо-виховного простору в Карпатах
- Особливості підготовки майбутніх учителів у ВНЗ до роботи в гірських школах
- Гірське ландшафтно-кліматичне і соціальне середовище як важливий чинник формування психології горян
- Екологічне та природоохоронне виховання учнів гірських шкіл - запорука збереження та сталого розвитку Карпат
- Познавально-розвивальні можливості гірського середовища і їх використання в навчально-виховному процесі гірських шкіл
- Вплив ландшафтно-географічного та етнокультурного середовища на морально-духовне виховання молоді
- Ландшафтно-естетичний потенціал Карпатських гір і його місце в естетичному вихованні учнів
- Рекреаційно-оздоровчі можливості Карпат і їх використання для фізичного розвитку, виховання та покращення безпеки життєдіяльності в горах
- Школотезаєві та управлінські проблеми розвитку освітнього простору в Карпатському регіоні
- Професійно-психологічна підготовка правоохоронців до специфіки роботи в гірських регіонах

Conference Highlights:

- The influence of globalization on the educational environment of the Carpathians
- Peculiarities surrounding teacher pedagogy at Highland Schools
- Highland landscape-climatic and social environment as an important factor of highlanders' psychology formation
- Ecological and nature protection education of highland school children as a pledge of preservation and steady development of the Carpathians
- Cognitive and developing possibilities of highland environment and their use in the educational process of highland schools
- The influence of landscape-geographical and ethno cultural environment on the ethical education of children
- Landscape and esthetic potential of the Carpathians and its role in the esthetic education of pupils
- Recreational and healing possibilities of the Carpathians and their use for physical development and education; and improvement of vital activity safety in the highlands
- School science problems of the development of educational environment in the Carpathian region
- Professional and psychological training of law enforcement officers for specific work in highland regions

ПРОГРАМА КОНФЕРЕНЦІЇ

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Вступне слово

Остафійчук Богдан Костянтинович — ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор фізико-математичних наук, професор, член-кореспондент Національної Академії наук України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, Заслужений діяч науки і техніки України.

Привітання учасникам конференції

Болюк Зінаїда Андріївна — начальник управління освіти і науки Івано-Франківської обласної державної адміністрації.

Чад Беррі — професор Береа-коледжу, директор Центру досліджень Аппалач (США).

Скиба Володимир Владиславович — начальник відділу прогнозування розвитку середньої освіти департаменту загальної середньої та дошкільної освіти Міністерства освіти і науки України.

Павленко Олена Василівна — начальник управління освіти Ялтинської міської державної адміністрації (Автономна Республіка Крим).

Барбара Нелсон — виконавчий директор Міжнародної програми «Фулбрайт» в Румунії (США).

Доповіді:

Кремень Василь Григорович — президент АПН України, доктор філософських наук, професор, Президент Академії педагогічних наук України (м.Київ).

«Інноваційність і освіта»

Бондар Володимир Іванович — доктор педагогічних наук, професор, академік АПН України, директор Інституту педагогіки і психології Київського національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова (м. Київ).

Шапошнікова Ірина Миколаївна — кандидат педагогічних наук, професор, заступник директора Інституту педагогіки і психології Київського національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова (м. Київ).

«Конкурентоспроможність і конкурентноздатність вчителя — його цілісна особистісно-професійна характеристика»

Богуш Алла Михайлівна — доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України, Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського (м.Одеса).

«Формування мовної особистості в полікультурному середовищі Прикарпаття»

Божак Емеріх Йосипович — професор кафедри психології та соціології Пряшівського університету (Республіка Словаччина).

«Вплив гірського середовища на сусідські взаємовідносини та соціальні процеси у невеликих поселеннях»

Вольфенбергер Родней — професор Береа-коледжу (США).

«Соціально-економічний розвиток в Аппалачах»

Великочий Володимир Степанович — кандидат історичних наук, доцент, директор Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

«Туристична освіта як пріоритетний напрям освітньої діяльності гірської школи»

Дзвінчук Дмитро Іванович — доктор філософських наук, професор, декан факультету управлінської діяльності та інформатики Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

«Глобальні виклики та освіта: криза ідентифікації чи розвій етнічної самобутності»

Дональд Едвард Девіс — професор, доктор соціології Дальтонського державного коледжу, штат Джорджія (США).

«Раціональний соціально-економічний розвиток Українських Карпат»

Завалевський Юрій Іванович — кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України, в.о. директора Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України (м.Київ).

«Окремі аспекти впливу освітніх стратегій на конкурентоспроможність учителя (із зарубіжного досвіду)»

Колісниченко Ірина Іванівна — старший науковий співробітник, проректор Академії підвищення кваліфікації і професійної перепідготовки працівників освіти Міністерства освіти Російської федерації (м. Москва).

«Стратегії науково-методичного супроводу роботи з одарованими дітьми в гірських регіонах Російської Федерації»

Котик Тетяна Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри філології та методики початкової освіти, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

«Рідна мова як засіб формування ноосферного мислення молодшого школяра»

Лосюк Петро Васильович — кандидат педагогічних наук, член-кореспондент АПН України, директор Яворівської ЗОШ I-III ст. Косівського району Івано-Франківської області, Народний вчитель України.

«Методологічні та методичні засади гуцульської школи — важливе надбання для розвитку освітнього простору в Карпатах»

Міллер Крістофер — професор, заступник директора Центру досліджень Аппалач, координатор наукових досліджень (США).

«Використання матеріальної культури як стимул вивчення студентами краєзнавства»

Орбан-Лембрик Лідія Ернестівна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

«Урбаністичне і гірське соціальне середовище: спільне й відмінне у специфіці психологічного впливу на людину»

Руснак Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці).

«Етнопедагогічні засади підготовки майбутніх учителів початкових класів у класичному університеті»

Романюк Михайло Дмитрович — доктор економічних наук, професор, декан економічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

«Розвиток демографічних і соціальних процесів у Карпатському регіоні в умовах глобалізації»

Сворака Степан Дмитрович — доктор історичних наук, професор, ректор Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ

«Особливості підготовки правоохоронців до проходження служби у гірських умовах Карпат»

Хрущ Василь Дем'янович — кандидат педагогічних наук, професор, автор і керівник проекту «Гірська школа», завідувач кафедри теорії та методики початкової освіти, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

«Проект «Гірська школа» в контексті глобалізаційних змін і процесів у Карпатах»

Химинець Василь Васильович — доктор фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри психології та теорії управління освітою, проректор Закарпатського Інституту післядипломної педагогічної освіти (м.Ужгород).

«Психолого-педагогічні основи еколого-економічного навчання і виховання в умовах сталого розвитку Закарпаття»

Чад Беррі — професор Береа-коледжу, директор Центру дослідження Аппалач, штат Кентуккі (США).

«Трактування поняття «регіону» в період глобалізації: в контексті Аппалач»

Цепенда Ігор Євгенович — кандидат історичних наук, професор, проректор з міжнародного співробітництва Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

«Інтеграція в освітній Європейський простір та міжнародне співробітництво»

Шутак Ілля Дмитрович — доктор юридичних наук, професор Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ.

«Вплив глобалізаційних змін на розвиток освітньо-виховного середовища в Карпатському регіоні»

OPENING OF THE CONFERENCE

Opening address

Bohdan Kostyantynovych Ostafiychuk — Rector of the Precarpathian National Vasyl Stefanyk University, Doctor of Physics and Mathematics, professor, corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine State prize winner in the field of science and engineering, Honored Scientist and Technician of Ukraine.

Salutatory speeches to the Conference participants

Zinaida Andriyivna Bolyuk — head of the department of education and science of Ivano-Frankivsk regional state administration.

Chad Berry — professor of Berea college, director of the Appalachian Studies Center (USA).

Volodymyr Vladyslavovych Skyba — chief of the division of secondary education development prognostication of the department of general secondary and preschool education of the Ministry of Education and Science of Ukraine.

Olena Vasylivna Pavlenko — head of the department of education of Yalta city state administration, Autonomous republic of Crimea

PLENARY MEETING

Reports:

Vasyl Hryhorovych Kremen' — president of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Doctor of Philosophy, professor (Kyiv).

«Innovations and education»

Volodymyr Ivanovych Bondar — Doctor of Pedagogics, professor, academician of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, director of the Institute of Pedagogics and Psychology of Kyiv National Pedagogical Mykhailo Dragomanov University (Kyiv)

Iryna Mykolaivna Shaposhnikova — Candidate of Pedagogics, professor, assistant director of the Institute of Pedagogics and Psychology of Kyiv National Pedagogical Mykhailo Dragomanov University (Kyiv).

«The teacher's integral personal and professional characteristic is his competitiveness and marketability»

Alla Mykhailivna Bohush — Doctor of Pedagogics, professor, full member of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, South Ukrainian State Pedagogical K.D. Ushynskyy University (Odessa).

«Forming of the language personality in the polycultural environment of Precarpathia»

Emerikh Yosypovych Bozhak — professor, Chair of Psychology and Sociology of Pryashiv University, Slovakia.

«Influence of mountain environment on neighbours' relations and social processes in small settlements»

Rodney Volfenberger — professor of Berea College, Kentucky (USA).

«Social and economic development of the Appalachians»

Volodymyr Stepanovych Velykochyy — Candidate of History, assistant professor, director of the Institute of Tourism, Precarpathian National Vasyl Stefanyk University.

«Tourist education as a priority direction of educational activity of mountain school»

Dmytro Ivanovych Dzvinchuk — Doctor of Philosophy, professor, dean of Management and Computer Science Department, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas.

«Global Challenges and education: identification crisis or development of ethnic originality»

Donald Edward Devis — professor, doctor of Sociology, Dalton State College, Georgia (USA).

«Rational social and economic development of the Ukrainian Carpathians»

Yuriy Ivanovych Zavalevskyy — Doctor of Pedagogics, professor, corresponding member of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, acting director of the Institute of innovative technologies and contents of education of the Ministry of Education and Science of Ukraine (Kyiv).

«Separate aspects of influence of educational strategy on competitiveness of the teacher (from foreign experience)»

Iryna Ivanivna Kolisnychenko — senior research worker, Pro-rector of the Academy of improvement of professional skill and professional retraining of education workers for the Ministry of Education of the Russian Federation (Moscow).

«Strategy of scientific and methodical support of work with gifted children in mountain regions of the Russian Federation»

Tetiana Mykolaivna Kotyk — Doctor of Pedagogics, professor, head of the Chair of Elementary Education Methods, Precarpathian National Vasyl Stefanyk University.

«Native language as means of forming noospheric mode of thinking of junior pupils»

Petro Vasyliovych Losyuk — Candidate of Pedagogics, corresponding member of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, director of Yavoriv school of general education of I-III. stage, Kosiv district, Ivano-Frankivsk region; People's Teacher of Ukraine.

«Methodological and methodical principles of the Hutsul school are important achievements for development of educational space in the Carpathians»

Miller Christopher — professor, assistant director of the Appalachian Studies Center, scientific research coordinator (USA).

«Applying of material culture as stimulus for students to study regional ethnography»

Lidia Ernestivna Orban-Lembryk — Doctor of Psychology, professor, head of the chair of Social Psychology, Precarpathian National Vasyl Stefanyk University.

«Urban and mountain social environment: common and distinctive features in the specific character of psychological influence on the individual»

Ivan Stepanovych Rusnak — Doctor of Pedagogics, professor of Chernivtsi National Yuriy Fedkovych University (Chernivtsi).

«Ethnopedagogical principles of training future primary school teachers in classical University»

Mykhailo Dmytrovych Romanyuk — Doctor of Economics, professor, dean of Economic Department, Precarpathian National Vasyl Stefanyk University.

«Development of demographic and social processes in the Carpathian region in conditions of globalization»

Stepan Dmytrovych Svorak — Doctor of History, professor, Rector of the Precarpathian Institute of Law of Lviv State University of Internal Affairs.

«Peculiarities of training students of law for service in mountain conditions of the Carpathians»

Vasyl Demyanovych Khrushch — Candidate of Pedagogics, professor, «Mountain school» Project's author and director, head of the chair of Theory and Methods of primary education, Precarpathian National Vasyl Stefanyk University.

«Mountain school» Project in the context of globalizing changes and processes in the Carpathians»

Vasyl Vasyliovych Khymynets — Doctor of Physics and Mathematics, professor, head of the chair of Psychology and Theory of Management in Education, Pro-rector of the Transcarpathian Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Uzhgorod).

«Psychological and pedagogical principles of ecological and economic teaching and education in conditions of sustainable development of the Transcarpathia»

Chad Berry — professor of Berea College, Director of the Appalachian Studies Center, Kentucky (USA).

«Treatment of the concept «region» during globalization: in the context of the Appalachians».

Igor Yevhenovych Tsependa — Candidate of History, professor, Pro-rector on international cooperation, Precarpathian National Vasyl Stefanyk University.

«Integration into educational European space and international cooperation»

Iliya Dmytrovych Shutak — Doctor of Law, professor of the Precarpathian Institute of Law of Lviv State University of Internal Affairs.

«Influence of globalizing changes on development of educational environment in the Carpathian region»

РЕКОМЕНДАЦІЇ

МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

«РОЗВИТОК ОСВІТНЬО-ВИХОВНОГО ПРОСТОРУ В КАРПАТАХ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ»

Заслухавши і обговоривши доповіді, повідомлення, виступи в процесі дискусій науковців вищих навчальних закладів України, США, Словацької Республіки та Росії, керівників освіти Міністерства освіти і науки України, Управління освіти і науки обласних державних адміністрацій, начальників управлінь РДА, методистів рай(міськ) методкабінетів і вчителів, конференція відзначає:

- Проблема є вельми актуальною. Процеси глобалізації потребують більш активної діяльності в регіонах. Саме регіональні проекти дозволяють використати позитивні сторони загального (глобального) напрямку розвитку і запобігти негативним впливам, що нівелюють національну та етнічну самобутність народу кожної окремо взятої країни.
- В умовах глобалізаційних процесів особлива увага приділяється активності місцевих громад.
- Освітньо-виховний простір в Карпатах, не зважаючи на особливі складності, що викликаються природно-кліматичними, демографічними та соціально-економічними чинниками гірської місцевості, стабільно розвивається: удосконалюється мережа освітньо-виховних закладів, широко використовуються новітні технології навчання і виховання учнів, сучасні інформаційно-комунікативні технології (ІКТ) стають звичним явищем в роботі шкіл та інших навчально-виховних закладів.
- Використовується досвід розвитку освіти в гірських регіонах інших країн світу. Міцнішим і ширшим стає співробітництво з такими міжнародними організаціями як «Міжнародна організація гір» (Швейцарія, Берн), «Центр дослідження Аппалач» (США, штат Кентуккі).

Розробляються спільні проекти дослідження гір з університетами Європи і США.

Все це дозволяє увійти в Європейський освітній простір, використати наукові і практичні надбання інших країн і на цій основі розвинути власні ідеї та внести у світове співтовариство надбання української науки і практики.

Разом з тим, конференція звертає увагу педагогічної громадськості на те, що розвиток освітнього простору в гірських регіонах Карпат та в горах Автономної Республіки Крим є ряд труднощів.

Серед них:

- недостатнє фінансування роботи навчально-виховних закладів, які працюють в складних гірських умовах;
- слабкою залишається навчально-матеріальна база шкіл;
- потребують більшої уваги з боку держави та органів місцевого самоврядування віддалені школи з малою наповнюваністю учнів;
- бажає бути кращою фахова та методична підготовка вчителів до роботи в особливих гірських умовах;
- уповільнений суспільний розвиток гірських територій, збіднений ринок праці в гірських селах, недостатня увага державних і недержавних організацій до багатофункціонального розвитку гірських сіл справляють негативний вплив на розвиток учнів та роботу гірської школи;
- монофункціональний спосіб господарювання в горах не лише ускладнює організацію профільного навчання, але й утруднює вибір професії та працевлаштування випускників шкіл;
- ще багато дітей залишаються без опіки батька й матері. Трудова міграція горян, сезонні роботи позбавляють можливості багатьох батьків особисто і систематично виховувати своїх дітей;
- у діяльності значної частини вчителів не склалася система використання природних чинників для якнайкращого розвитку дітей та підвищення ефективності навчально-виховної роботи. Далеко не всі педагоги домагаються глибшого розуміння учнями залежностей діяльності людей від умов природи. Як наслідок багато учнів не усвідомлюють того, що звичаї, традиції, народна творчість обумовлені ландшафтами, природно-кліматичними умовами, способом життя і господарювання. Не кожен учитель використовує на уроках близькі й зрозумілі дітям приклади з місцевих умов життя, що сприяло би більш глибокому його розумінню;
- недооцінка впливу природних факторів на розвиток дітей, нехтування особливостями умов гірського середовища — великі віддалі окремих осель від школи, суворий і нестабільний клімат, висока потреба в теплі, що пов'язано з низьким вмістом кисню в повітрі тощо, негативно відбиваються на стані здоров'я окремих дітей, вимагають певної корекції навчальних занять та посилення оздоровлюючого навчання;
- незадовільний санітарно-гігієнічний стан багатьох гірських шкіл (холод, підвищені труднощі праці вчителів та учнів у три-чотири осінньо-зимові місяці року, виносні санвузли, пічне опалення тощо);
- відсутність повної ставки у багатьох учителів (від 6 до 10–15 уроків тижневого навантаження);

- у навчальних планах та програмах відсутня гнучкість, шкільний компонент не завжди враховує особливості умов, у яких працюють гірські школи, що негативно відбивається на світосприйманні і світорозумінні учнів, на усвідомленні ними визначального впливу сил природи на життєдіяльність і життєзабезпечення людей;
- відсутність стратегії розвитку гірських територій, конкретних планів урізноманітнення видів господарської, виробничої та соціальної діяльності у гірських населених пунктах, не завжди належне місцеве соціальне партнерство щодо розвитку села і школи утруднюють розвиток останньої.

Враховуючи ці та інші думки та зауваження, висловлені в доповідях, повідомленнях та в процесі їх обговорення, учасники конференції рекомендують:

1. Міністерству освіти і науки України виділити проблему роботи гірських шкіл як пріоритетну.
2. Розробити «Положення про гірську школу» і офіційно визначити, що це незвичайна сільська школа, яка працює в ускладнених природно-кліматичних та депресивних соціально-економічних умовах.
3. Вищим та середнім спеціальним педагогічним навчальним закладам, звернути увагу на специфіку підготовки вчителів до роботи в гірських умовах.
З цією метою читати спецкурси, проводити відповідні спецсемінари та організовувати педагогічну практику в гірських школах з метою полегшення адаптації до роботи і життя в горах.
4. ВНЗ розвивати контакти з міжнародними організаціями, університетами, які готують фахівців для роботи в горах і займаються вивченням та дослідженням роботи навчально-виховних закладів в умовах гір.
5. У Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника за підтримки АПН України, ОДА та Івано-Франківської обласної Ради організувати: «Український Центр вивчення специфіки освітньо-виховних проблем у гірській місцевості».
6. Міністерству освіти Автономної Республіки Крим, обласним управлінням освіти і науки ОДА, відділам (управлінням) освіти РДА (міськвиконкомів), на території яких є населені пункти зі статусом гірських і в них працюють заклади освіти, ґрунтуючись на Законах України «Про статус гірських населених пунктів», «Про збереження і сталий розвиток Карпат», вважати ці школи об'єктами особливої уваги і піклування.
7. Питання специфіки роботи гірських шкіл, стану навчально-виховної роботи в них заслуховувати хоча б один раз на рік на одній із колегій Міністерства освіти і науки АР Крим, Управління освіти і науки ОДА та колегіях відділів (управлінь освіти) РДА (міськвиконкомів).
8. Обласним інститутам післядипломної педагогічної освіти, методичним кабінетам відділів (управлінь) освіти РДА (міськвиконкомів) організувати для керівників та вчителів гірських шкіл спеціальні курси, включивши до їх програми такі питання:
 - вплив гірського середовища на розвиток, навчання і виховання учнів;
 - пізнавальні та виховні можливості гірського довкілля;
 - взаємозалежності в системі «людина-природа»;
 - залежність життя і діяльності горян від природно-кліматичних умов;
 - народні звичаї, традиції та народно-поетична творчість як відображення гірського довкілля, способу господарювання та соціально-економічних і політичних умов життя;
 - збереження здоров'я і життя дітей в умовах природних ризиків та катаклізмів гір;
 - організація роботи гірської школи: специфіка та проблеми.
9. У зв'язку з віддаленістю значної кількості гірських шкіл від великих міст та районних центрів, недостатньо розвинутою науково-інформаційною системою, труднощами в наданні належної фахової і методичної допомоги учителям рекомендуємо підвищення кваліфікації вчителів віддалених гірських шкіл проводити не через кожні п'ять років, а частіше — через три-чотири роки, заклавши для цього в бюджетах районів відповідні кошти. Для виконання цієї рекомендації необхідно на державному рівні внести зміни в законодавчі і нормативні документи, що регулюють цей процес.
10. Відділам (управлінням) освіти РДА (міськвиконкомів), директорам шкіл, організовуючи профільне навчання в гірських районах, окрім офіційно виділених профілів (природничо-математичного, суспільно-гуманітарного, філологічного, технологічного, художньо-естетичного, спортивного), практикувати ще й такі:
 - екологічний та природоохоронний;
 - етнологічно-географічний;
 - природничо-науковий з поглибленим вивченням інформатики;
 - вивчення іноземних мов;
 - туристично-краєзнавчий;
 - спортивно-оздоровчий;
 - мистецько-розвивальний.
11. Відділам (управлінням) освіти РДА спільно з відділами охорони здоров'я активніше проводити роз'яснювально-профілактичну роботу з учнями, їх батьками й педагогами щодо запобігання таким типовим захворю-

ванням жителів гір як зобна ендемія, а також ревматичним хворобам, сповільненій динаміці та дефіцитові росту (витяжінню), дисгармонійному розвитку організму в шкільний віковий період тощо.

12. Організаторам освіти, вчителям і вихователям, батькам ширше використовувати виховні впливи найближчого довкілля — рідних домівок як виховного простору та джерела історичної пам'яті, добре облаштованих господарських приміщень, доглянутих присадибних ділянок, садів тощо.

Специфічне гірське природне середовище має на людину виховний вплив упродовж усього її життя, і цей вплив необхідно систематично і розумно використовувати для розвитку і виховання дітей горян.

13. Враховуючи сезонну і трудову міграцію багатьох батьків, директорам і вчителям гірських шкіл необхідно взяти на спеціальний облік тих учнів, які перебувають без постійної опіки батьків. Вони потребують особливої уваги та виховання.
14. Розробляючи шкільний компонент (варіативну частину) навчального плану, рекомендуємо включати в нього курси (предмети), що дозволяють поглибити знання дітей про рідний край, соціально-економічні особливості життя і господарювання в горах, підготовку до вибору майбутньої професії в системі профільного навчання. Це можуть бути такі курси: «Людина і гори», «Звичаї, традиції та особливості життя і господарювання горян», «Природоохоронна діяльність людини», «Флора та фауна Карпат і їх збереження», «Духовність горян і її вплив на виховання дітей», «Ландшафтно-естетичний потенціал Карпатських гір», «Соціально-економічний і науковий прогрес в умовах гір», «Рекреаційні й оздоровчі можливості Карпат» тощо.
15. У період розвитку і зростання ролі місцевого самоврядування пропонуємо в гірських районах організувати громадські об'єднання (асоціації, ради, творчі групи тощо) з числа представників влади, вчителів, фахівців інших сфер діяльності з метою подальшого вивчення і комплексного розв'язання проблем, які пов'язані з вихованням, навчанням та розвитком дітей в умовах тих природних і соціальних процесів, які відбуваються сьогодні в Карпатах — регіоні особливої уваги і піклування.

З метою поглибленого вивчення впливу умов гірського середовища на розвиток, навчання і виховання учнів пропонуємо співробітничати з кафедрою теорії та методики початкового навчання, творчою групою, що об'єдналися навколо наукового журналу «Гірська школа Українських Карпат», який видає Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

УГОДА

про наукову та освітню співпрацю між Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника в місті Івано-Франківську, Україна та Центром дослідження Аппалач в м.Береа, штат Кентуккі, Сполучені Штати Америки

Ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та директор Центру дослідження Аппалач м.Береа (США) підписують угоду про наукову та освітню співпрацю, постановляючи наступне:

Ст.1.

Співпраця здійснюватиметься на умовах взаємності і буде залежати від узгодженості спільних дослідницьких проектів.

Ст.2.

Співпраця між Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника та Центром дослідження Аппалач м.Береа (США) буде реалізована через:

- спільні дослідження в галузях педагогіки — психологічних, соціальних, історичних, економічних наук щодо порівняльного аналізу розвитку Карпатського регіону та Аппалач в умовах глобалізації;
- обмін науковою інформацією, навчальними програмами та науковою методичною літературою;
- спільні наукові конференції;
- наукові публікації в журналах, «Культурна спадщина Аппалач» (США), «Галичина», «Гірська школа Українських Карпат», «Етнос і культура, «Карпати» (Україна) та ін.;
- обмін аспірантами та студентами.

Ст.3.

Умовою реалізації даної Угоди будуть взаємні контакти між координаторами співпраці обох сторін, зокрема:

- відкриття електронних інформаційних сторінок на сайтах партнерів;
- включення в перспективні плани досліджень наукові проекти сторін — партнерів;
- пошук фондів для видання спільних наукових праць та проведення дослідницьких робіт та ін.

Ст.4.

Угода укладається терміном на п'ять років з можливістю автоматичного продовження, якщо сторони не складуть офіційної відмови.

Ст.5.

Ця угода складена в чотирьох примірниках: два англійською та два українською мовами. Обидва тексти є ідентичними і мають однакову силу. Угода набирає чинності з моменту її підписання.

Професор Богдан Остафійчук

Ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Професор Чад Беррі

Директор Центру Дослідження Аппалач Береа (США)

м.Івано-Франківськ, 10 жовтня 2008 року

Переговори з Президентом (ректором) Дальтонського державного коледжу (штат Джорджія, США), доктором Джоном Швеном щодо співробітництва з Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника в галузі наукових досліджень і підготовки спеціалістів

В центрі — Президент Дальтонського державного коледжу Джон Швен, координатор проекту «Гірська школа», проректор з навчальної роботи Прикарпатського національного університету, професор Ю.М. Москаленко, координатор проекту зі сторони США, професор Дональд Девіс, автор проекту, професор В.Д. Хрущ, науковці Прикарпатського університету О.В. Хрущ, І.Б. Червінська, Р.В. Познанський

Науковці США — учасники Міжнародної наукової конференції у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника обговорюють презентовані їм журнали «Гірська школа Українських Карпат» (м. Івано-Франківськ, 2008)

Запрошуємо до співпраці!

Вельмишановні вчителі і вихователі, організатори і керівники освіти, вчені-педагоги і дослідники з України та інших країн, що вивчають людину, її життя і розвиток.

Гори, в якій країні вони б не були, справляють приблизно однаковий вплив на їх мешканців. Гірські ландшафти і особливі кліматичні умови визначають специфіку життєдіяльності і життєзабезпечення, традиції і звичаї, спосіб господарювання і виховання дітей.

Впливи природного середовища (гір, лісу, степу, клімату того чи іншого регіону тощо) майже не враховуються в організації навчально-виховного процесу. Дуже часто ті, хто цей процес здійснює, і самі не знають особливостей формуючого впливу сил природи на становлення і розвиток людської особистості.

Групою вчених Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Україна) розробляється регіональний проект «Гірська школа. Стан. Проблеми. Перспективи розвитку».

Метою проекту є:

- вивчення впливу гірського середовища на розвиток, навчання і виховання учнів;
- дослідження змісту, форм і методів використання вчителями і вихователями особливостей гірського довкілля з метою підвищення ефективності навчально-виховного процесу;
- узагальнення результатів вивчення впливу гірського середовища на розвиток учнів, отримання наукових знань, встановлення закономірностей формування особистості в специфічних умовах гір;
- підготовка пропозицій та рекомендацій щодо врахування особливостей гірського середовища для вчителів, вихователів, організаторів і управлінців освітою різних рівнів.

Просимо ознайомитися з нашим «Проектом», «Орієнтовною тематикою наукових досліджень», які вміщені в даному виданні, врахувати соціально-економічні та культурно-історичні умови і особливості своєї країни і спільно досліджувати цю маловивчену проблему.

Порівняльний аналіз різних напрямів наукового вивчення означених питань дасть змогу не лише поділитись досвідом урахування впливів сил природи на виховання і розвиток дітей, але й встановити певні закономірності навчально-виховної роботи в умовах гірського регіону.

Результатами напрацювань учених України та інших країн можна буде обмінятися не лише шляхом наукових публікацій, але й у процесі їх обговорення на міжнародних семінарах, симпозіумах, конференціях.

Природознавці гірських країн Європи вже об'єдналися в дослідженнях проблеми збереження і сталого розвитку гір (Альпійська, Карпатська конвенції тощо). В 78 країнах світу створено Національні Комітети Гір.

Учені — педагоги, психологи, медики, соціологи, народознавці — мають також об'єднатись у вивченні проблем взаємодії природи і людини, впливу природи на розвиток особистості як найвищої цінності держави і суспільства.

Запрошуємо до наукової співпраці.

Розробники проекту

Welcome to cooperation!

Dear teachers and tutors, organizers and heads of educational institutions, scientists-teachers and researchers in Ukraine and other countries, studying the person, her life and development. Mountains, no matter in what country they are, make approximately identical influence on their inhabitants. Mountain landscapes and special climatic conditions determine specificity of ability to live and life-support, traditions and customs, ways of managing and children's education.

Influence of the environment (mountains, woods, steppes of a region) almost is not taken into consideration at the organization of educational process. Very often those who carries out this process, do not know themselves all features of forming influence of the natural conditions on the making and development of the human person.

The regional project «Highland school. Condition. Problems. Prospects of development» is developed by the group of scientists of the Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk (Ukraine).

The purposes of the project are as follows:

- Studying influence of the mountain environment on development, training and education of pupils;
- Research of the contents, forms and methods of use by teachers and tutors of features of the mountain environment aimed at increasing of the efficiency of educational process;
- Summarizing of the results of studying influence of the mountain environment on development of pupils, acquiring scientific knowledge, determining the laws of the person's formation in specific conditions of the mountains;
- Preparation of offers and recommendations about taking into account features of the mountain environment for teachers, tutors, organizers and heads of educational institutions of different levels.

Will you acquaint yourself with our «Project», «Approximate subjects of scientific researches», which contains this edition, consider social — economic and cultural-historical conditions and features of your country and make common exploration of this insufficiently studied problem?

The comparative analysis of different directions of scientific studying of the defined problems will enable not only to share experience of taking into account influences of the natural conditions on education and development of children, but also will define certain laws of teaching and educational work in conditions of the mountain region.

It will be possible to exchange the results of the researches of scientists in Ukraine and other countries not only by means of scientific publications, but also during their discussion at the international seminars, symposiums and conferences.

Naturalists of the European highland countries have already united in researches of the problem of preservation and constant development of mountains (the Alpine and Carpathian conventions, etc.). The National Committees of Mountains are founded in 78 countries of the world.

Scientists — teachers, psychologists, physicians, sociologists, and ethnologists should also unite for studying problems of interaction of the nature and the person, influence of the nature on development of the person as the most value of the state and society.

We invite you to scientific cooperation.

PROECTUL CERCETĂRII ȘTIINȚIFICE. («ȘCOLĂ MONTANĂ. STAREA. PROBLEMELE. PERSPECTIVELE DEZVOLTĂREI. PERSPECTIVELE DE EVALUARE»)

Tematică aprocsimativă a cercetărilor științifice in problemele de organizarea învățământului școlar montan. Eolucație elevilor.

Proectul științifico-cercetăton.

«Școla montana. Starea Problemele. Perspectivele dezvoltării.»

1. ÎNTRODUCERE.

Rezidența în condițiile de trai în locurile departate de comune și Școli cu un specific special de conducere. Depinde de natura munților și de riscurile care apar din cauza catastrofelor naturale așa ca inundații, viscole, furtună, lipsă de drumuri, forțarea nu numai un caracter special pe nenumărați copii și influențează asupra școlii montane.

Munca într-un nou colectiv care este despărțit de conversație cotidiană de părinți, de colegi pedagogi, lipsa de informație profesională socio-economică și politică deseori este lupta de existență și alți factori aduc la «îmbătrânirea a cadrelor didactice și diminuarea activității profesionale și sociale.

O mare parte din școlile montane din Carpați Ucraineni este depresivă în înțelesul de ocupație a populației în conducere și caracter complicat al procesului demografic. Calitatea populației montane simțăm brusc.

Menții influențează asupra activității psihologice și a concepției despre viață.

În secolul XXI este mai puțin. Măsurarea informației accesibilitatea la sursele științifice tehnice, culturale. pe fiecare colț de munte. În condițiile actuale sistemul informativ trebuie să fie realitate.

2. SARCINI PRINCIPALE AL PROIECTULUI

În baza analitică a problemelor în activitatea școlilor montane — social-economice, geontologice sunt — a descoperi specificul învățământului, educației și dezvoltarea elevilor în condiții montane.

- domeniul științific al principalilor — forma și metodele predării în școlile montane.
- Probleme primordiale sunt:
- Întrebarea noilor tehnologii informatice sistemul internet pe îmbunătățirea lucrului școlilor montane.
- Căutăm pe crearea condițiilor de activitate științifică — metodologic pe cadrele didactice.
- Pregătirea propunerilor pe organele de stat de învățământ, organelor locale pe ridicarea nivelului eficacității muncii în școlile montane cu scopul descoperirii elevilor talentați în diferite ramuri ale învățământului.

3. SITUAȚIE PROBLEMELOR

În regiunile Ivano-Frankivsk funcționează 697 de școli medii din care 225 școli montane. În școlile montane sunt școli cu un număr mic de elevi care îngreunează munca cadrelor didactice și influențează negativ asupra științei elevilor. Standart unic școlar din sistemă nu apreciază condițiile specifice — etnologice, psihologice a populației montane.

De aceea să se oprească o mulțime de probleme care influențează asupra dezvoltării școlii cât și elevilor.

Printre care sunt:

1. Dezvoltarea satelor montane aduc la dificultate alegerii profesionale și angajarea absolvenților.
2. Starea igienică sanitară nesatisfăcătoare a multor școli montane. (frigul, lipsa de drumuri accesibile la școală).
3. Lipsa de internate școlare. Copii în fiecare zi fac calea până la școală 5-1 km.
4. Migrație de muncă, muncile sezoniere la care pleacă părinții și mare parte influențează asupra educației elevilor școlilor montane.

4. IDEE ȘI IPOTEZE PROIECTULUI.

Se planifică studiul, analiza și generalizarea muncii în școală montană.

Munca școlii montane dezvoltarea copiilor, învățământului și educației să se efectueze în condițiile ecologico-spirituale care în rezultatul progresului tehnologic au pierdut relațiile cu natura și sunt în continuu stres obositoare cronică.

Dezvoltarea regiunii Carpatice este necesară cu ajutorul școlii învățământului și științei, La munte trebuie să vină știința contemporană, tehnologia dar nu industria poluantă care va diriga balanța ecologică și socială.

5. REZULTATE DORITORE ÎN EFECTUAREA PROECTULUI, NIVRLUL LOR MONOLIAL.

În rezultatul cercetării se preveole:

- editarea monografiei «Școla montana Ucrainei» (starea, priblemele, perspectivele dezvoltării).
- organizarea la munte a școlilar de tip nou.
- Asutorul științifico-metedologic pt. cadrele didactice a școlilor montane (editarea manualelor, petrecerea seminarelor, mecelor rotunde etc.).
- organizarea lucrului pt. descoperirea elevilor talentați din școlile montane.

Fondarea editării periodice «Școla montană a Carpaților Ukrainen» care este erganul la aceste asociație.

6. ÎNTREBUNȚAREA REZULTATELOR.

Rezultatele cercefărilor vor li întrebunțate san desa se întrebunțează în câteva direcții:

- pregatirea cadrelor didactice pt. școlile mantate recomandari pt. formarea profilor de muncă in școlile montane. Pregătirea cadrelor didactice pt. școlile montane este speciefică. Școlile cu numarc mic de elev, clase complet, activitatea în condițiile unei mic colectiv pedagogic 203 dascăl la școlă, condițiile complicate de școlă și viață-feate aceste scent socotite în pregătirea specială metodologică în cadrele didactice.

Problema școli montana ocupă nu loc de frunte în tematica lucrărilor de teză, diplomă și masterat.

Următoare etapă prevede desfășurarea materialelor editate în alte țări, printre care pot fi asutorul științifico — metodologic pt. csdrele didactice a școlilor montane. Întrebunțarea obiceiilor, tradițiilor a muntenilor în dezvoltarea mai bună a copiilor studierea mai profundă a obiectelor științifico — monturale a ciclului fizico-matematic și limbilor străine.

7. ETAPELE DE MUNCĂ.

Primul etap — organizatoric.

Subiectul etapei:

- aprecierea planului de cercetare;
- durata etapei: ianuarie — mai 2006;

Etapă a donă — cercetarea principală.

Subiectul etapei:

- analiză cantitativă și calitativa a cadrelor didactice care muncesc în școlile montane;
- starea monterială, lucrul interuatelor școlare și ineafurilor unde sănt cazați copii din catunelor îndepartate.
- Terminul etapei icenie — decembrie 2006.

Etapă a patra.

Activitatea analitico —teoretică și practică.

Curata etapei: 2008-2009

- Rezultatele doritoare.
- petrucerea a conferinței stiințifico — feoretică internationale «Școlă montană Perspectiva dezvoltării» (2009)
- organizarea «asociația internatională a școlilar montană anne 2009.
- înfiintarea editării periodice «Școlă montană» (2009).

Etapă acinca.

- Efectuarea concluzii cepcefării.
- concordanța de muncă între asociație și editară periodică «Școla de munte»
- pregatirea monografici «Școla montană Ucrainei» Durata etafui 2010-2012.

Rezultatele de muncă și actele necesare, monografia «Școla montană a Ucrainei»

Va invităm la colaboraru.

Stimați profesori, educatori, organizatori si sefi a învățământului, savanți pedagogi și cercetători din Ucraina si alte țări care studiază viața și dezvoltarea soceității vă rugăm sa faceți cunoștită cu proiectul noastre care este în editie noastră să luați în considerare specifiții tarii dv. Si sa studiați această problemă slab studiată.

Comporând analiza am putca face sdimb de experienta si să avem o ivfluehtă asupra educatie si dezvoltarii copiilor în conditii montane.

Va invitam la colaborare stiintifica!

Розділ II

Вплив глобалізаційних змін на розвиток освітньо-виховного простору в Карпатах

Регіональний проект «Гірська школа Українських Карпат» — лауреат Міжнародної виставки «Сучасна освіта в Україні — 2008» у номінації «Школа майбутнього — стратегічний напрям розвитку освітнього середовища»

Презентація Міжнародного наукового проекту «Гірська школа» на Міжнародній науковій конференції в Університеті Маршала (штат Західна Вірджинія, США).

Директор «Музею Аппалач» (штат Кентуккі, США) професор Джон Ірвін зацікавлено знайомиться з журналом «Гірська школа Українських Карпат», який йому презентувала група розробників проекту «Гірська школа»

Презентація Міжнародного проекту «Гірська школа Українських Карпат» для учасників обласного семінару вчителів початкових класів на базі Розтоцької ЗОШ I-III ст. Рахівського району Закарпатської області

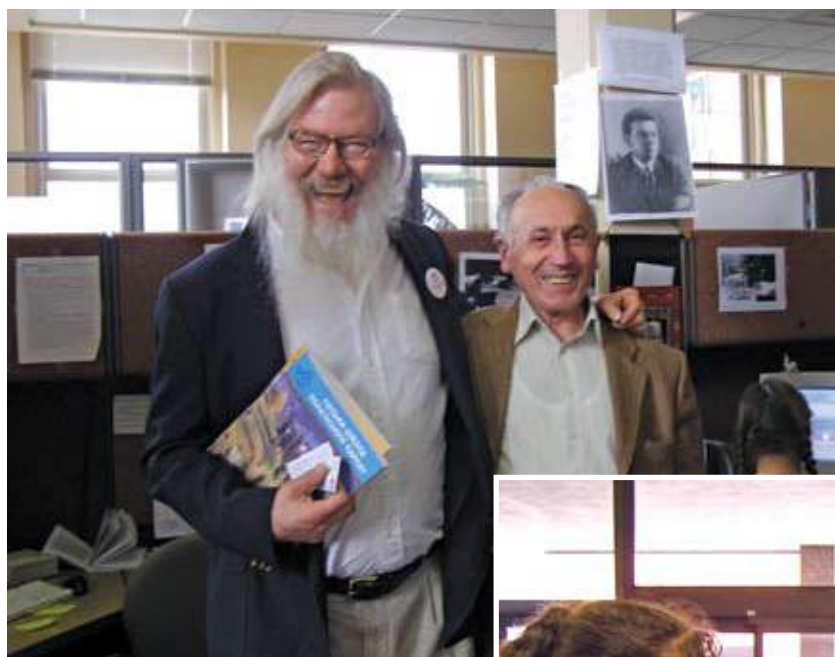
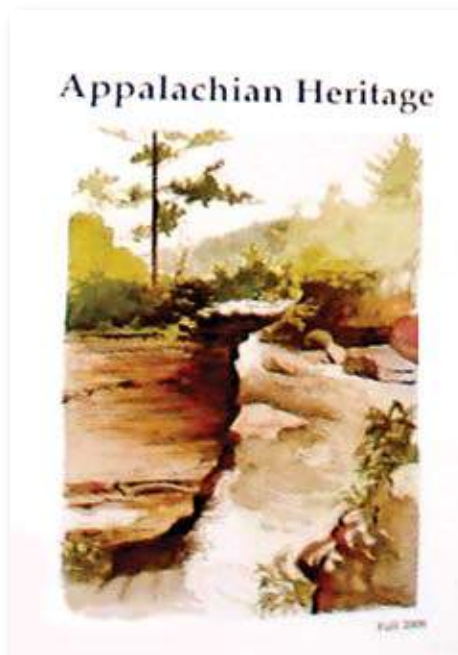
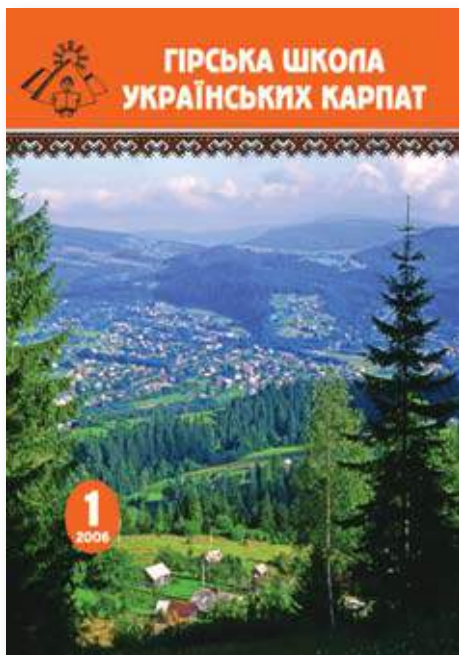
Презентація Міжнародного наукового проекту «Гірська школа» на Міжнародній науковій конференції в Університеті Маршала (штат Західна Вірджинія, США)

Зацікавлена бесіда.

Доктор філології університету Маршал Катерина Рудницька – дочка Почесного професора Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, ректора Українського Вільного університету в Мюнхені (Німеччина) Леоніда Рудницького, розповідає про особливості підготовки спеціалістів в університетах США

Американські українці — четверо внуків Леоніда Рудницького з мамою Катериною (крайня зліва) та проректором з наукової роботи університету Маршал доктором Барбарою Шварцкопф (в центрі) — вітають викладачів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Колеги.
Головні редактори журналів гірської тематики: професор Георгі Брозі (George Brosi) — журнал «Appalachian Heritage» (Спадщина Аппалач), (штат Кентуккі, США) і професор Василь Хрущ — журнал «Гірська школа Українських Карпат», (м. Івано-Франківськ, Україна)

Американські журналісти зацікавилися проектом «Гірська школа» та питанням співробітництва «Центру дослідження Аппалач» з Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника

Василь Хрущ,

керівник проекту «Гірська школа»,
головний редактор журналу
«Гірська школа Українських Карпат»,
кандидат педагогічних наук, професор,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Vasyl Khrushch,

Candidate of Pedagogical Sciences, professor,
editor-in-chief of the «Mountain school of the Ukrainian
Carpathians» journal, Head of «Mountain school»
scientific program

УДК 37.013

**КОМПЛЕКСНЕ МІЖНАРОДНЕ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ
ОСОБИСТОСТІ В ГІРСЬКИХ УМОВАХ**

**COMPLEX INTERNATIONAL STUDYING OF THE PROBLEM
OF THE PERSONALITY DEVELOPMENT IN MOUNTAIN CONDITIONS**

In the article the necessity of international cooperation for studying problems of the personality development in the mountain regions is proved. Solution of similar problems in the Appalachian region (USA) is singled out; basic directions of researches by scientists of Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University (Ukraine) are offered.

Постановка проблеми. В якій країні не були б розміщені гори, вони по-особливому впливають на життя, спосіб господарювання, розвиток особистості.

Невеликі ділянки придатної для обробітки землі, віддаленість від великих транспортних магістралей, залізниць, рідкорозселеність, ландшафтно-кліматичні умови з їх ризиками — вітровіями, бурхливими річками і потоками, нестабільністю клімату і швидкою змінюваністю погоди та інше — характерні для всіх гір. Природно-кліматичні фактори не можуть не позначатися на розвитку, світосприйнятті, світорозумінні, характері особистості.

Гірські умови — фактор постійно діючий. Вони визначають і вид праці, і особливості будови житла та дизайн одягу, звички і традиції, які за суттю своєю часто подібні в народів, що живуть в горах, хоч і знаходяться ці гори в різних частинах світу.

Тому проблема вивчення життя і розвитку особистості в умовах гір за своєю суттю є інтернаціональною і потребує об'єднання зусиль учених різних країн світу.

Не вирішені питання загального плану. На наш погляд, потрібне не лише об'єднання зусиль учених різних країн, кооперація в дослідженнях, але на певному етапі неминуче виникне потреба в розподілі напрямів дослідження окремих проблем між групами вчених за добре скоординованим і погодженим планом. Наприклад, постане завдання вивчати у порівняльному плані залежність звичаїв, способу господарювання від проживання в умовах гір; інша група досліджуватиме спільне, особливе та відмінне у вихованні дітей; треті — господарювання, соціально-економічні відносини, ще інші — здоров'я жителів гір, санітарно-гігієнічну культуру, типові захворювання тощо.

Мета статті. Через кооперацію та розподіл сфер дослідження за умов доброї координації міжнародних центрів порівняльного вивчення особливостей життя горян можна не тільки досягти успіхів у здобутті наукових знань, формуванні теоретичної бази щодо розвитку особистості в умовах гір, але й розробити належні практичні рекомендації щодо реалізації конкретних завдань, спрямованих на ефективний розвиток людини в горах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вчені Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Україна) предметом дослідження обрали вивчення специфіки впливу природи, конкретного карпатського гірського геопростору на розвиток, виховання і навчання дітей-горян.

Поставлено ряд завдань:

- визначити залежність процесів життєдіяльності, життєзабезпечення від гірського природного оточення;
- встановити закономірності формування особистості в умовах гір;

- знайти характерні особливості роботи вчителів у гірських школах;
- виробити наукові та методичні рекомендації щодо використання вчителями, батьками, вихователями сил природи для більш ефективного розвитку особистості дитини, учня;
- виявити вплив народних звичаїв, традицій, особливостей побуту певних етнічних груп на розвиток особистості тощо.

До розв'язання цих завдань залучені не лише педагоги, але й психологи, соціологи, медики, етнологи, економісти.

Дослідження різних впливів на розвиток особистості в умовах гір вимагає комплексного підходу, який, окрім вищезгаданих завдань включає також вивчення таких питань, як:

- ефективність використання нових інформаційних технологій, дистанційного навчання, системи Інтернет для покращення роботи гірських віддалених шкіл, в тому числі створення системи надання науково-методичної допомоги вчителям і вихователям в гірських школах;
- надання переваги орієнтації учнів на вивчення природничих наук, іноземних мов, залучення їх до традиційних видів діяльності з народно-прикладних видів мистецтва і праці;
- вивчення особливостей змісту, форм і методів підготовки в університетах учителів, вихователів, практичних психологів, соціальних педагогів до роботи в гірських школах.

На нашу думку, комплексність та міжнародний характер вивчення розвитку особистості в умовах гір полягає і в тім, що дане дослідження має порівняльний характер. Зрілі і повноцінні висновки можна зробити лише на основі порівняльних даних, отриманих науковцями інших країн Європи і світу. Аналіз різних наукових концепцій, підходів, розробок та практичного досвіду лише збагачує і підвищує ефективність дослідників окремої країни. Ми переконалися в цьому, провівши Міжнародну науково-практичну конференцію «Розвиток освітньо-виховного простору в Карпатах в умовах глобалізації: стан, проблеми, перспективи» 9-11 жовтня 2008 р. в м. Івано-Франківську. Було заслухано і обговорено більше сотні доповідей і повідомлень науковців України, Росії, США, Словацької Республіки, керівників Міністерства освіти і науки України, Управління освіти і науки обласних державних адміністрацій, начальників управлінь освіти РДА, методистів рай(міськ)методкабінетів і вчителів.

До комплексу питань, які обговорювались учасниками конференції, входили такі проблеми:

- Вплив глобалізаційних змін на розвиток освітньо-виховного простору в Карпатах
- Особливості підготовки майбутніх учителів у ВНЗ до роботи в гірських школах
- Гірське ландшафтно-кліматичне і соціальне середовище як важливий чинник формування психології горян
- Екологічне та природоохоронне виховання учнів гірських шкіл — запорука збереження та сталого розвитку Карпат
- Пізнавально-розвивальні можливості гірського середовища і їх використання в навчально-виховному процесі гірських шкіл
- Вплив ландшафтно-географічного та етнокультурного середовища на морально-духовне виховання молоді
- Ландшафтно-естетичний потенціал Карпатських гір і його місце в естетичному вихованні учнів
- Рекреаційно-оздоровчі можливості Карпат і їх використання для фізичного розвитку, виховання та покращення безпеки життєдіяльності в горах
- Школознавчі та управлінські проблеми розвитку освітнього простору в Карпатському регіоні
- Професійно-психологічна підготовка правоохоронців до специфіки роботи в гірських регіонах

У процесі обговорення головної ідеї конференції заступник начальника відділу прогнозування розвитку середньої освіти департаменту загальної середньої та дошкільної освіти МОН України В.В.Скиба підкреслив, що гірські школи в Україні розглядаються як сільські школи. На його думку, варто вивчати специфіку роботи гірських шкіл і, можливо, на законодавчому рівні визначити їх статус.

Українські дослідники проблеми життя і розвитку особистості в умовах Карпатських гір виходять з того, що в теперішній час життя спільноти в Українських Карпатах відзначається більше високою духовністю, ніж розвинутими технологіями. Багаті своєрідні виховні традиції необхідно поєднати сьогодні з інноваційним змістом, новими формами і методами розвитку особистості.

Дослідники відстежують цікавий соціальний феномен, що має місце в сьогоденні Українських Карпатах: взаємне збалансування технологічної раціональності і ще не втраченої народної духовності:

- настирливий агресивний прагматизм і ще живучий романтизм гірських спільнот;
- наступальна підприємливість і природолюбність та мрійливість автохтонного населення Карпат.

Таким чином, становлення особистості, яка живе в умовах гірського регіону уповільненого розвитку, відбувається ніби в двох часових, екологічних і соціальних площинах: з одного боку потужний вплив науково-технічного прогресу, а з другого — не менш активний вплив народних традицій і виховання горян.

Процеси цивілізаційного «вторгнення» в депресивні регіони переживають не лише жителі Українських Карпат, але й населення інших гірських регіонів світу. В цьому плані багато застережливих ідей ми почули від науковців США. Вони борються за те, що вже втратили, а ми знаходимося на порозі цих втрат. Так, професор, доктор соціології Дальтонського державного коледжу, штат Джорджія (США), Дональд Едвард Девіс настійно наголошує, щоб уряд України, громадськість підтримували місцеві громади, застерігали жителів від продажу землі в Карпатах. На куплені землі прийдуть нові власники, з іншою культурою і традиціями. Авто-

хтонне населення поступово переселиться в міста, зникне, а з ним зникнуть звичаї, традиції і потужний пласт народної культури. Д.Девіс стверджує, що «розвиток вівчарства в період пізнього середньовіччя і подальші міграції до даного регіону сприяли економічному і стратегічному розвитку гірських регіонів, у той час як промисловий вплив 20-го століття приніс значно більше спустошення цьому регіону» [1, 92].

Виступаючи на конференції, професор Д.Девіс ще раз наголосив, що певна ізоляція Українських Карпат, депресивні економічні умови сильно вплинули на якість освіти в гірських селах. На його думку ряд шкіл не відповідають прийнятим санітарно-гігієнічним нормам, навчальні програми не гнучкі, навчальні матеріали мало спрямовані на висвітлення особливостей життя і роботи в гірських регіонах.

Варто прислухатись до думки американського вченого і про те, що для збереження місцевого населення в Карпатах необхідно вдосконалити аграрний сектор економіки, припинити надмірну вирубку лісу в горах, розширювати екологічний і культурний туризм.

Ряд цікавих думок щодо розвитку особистості в гірських умовах в період глобалізації висловив директор Центру вивчення регіону Аппалач, професор Чад Беррі (США). На його думку, для протистояння глобалізаційним процесам необхідно посилити локальний розвиток, зміцнити місцеві громади та місцеве самоврядування.

Як і регіон Українських Карпат, так і ряд штатів Західної Вірджинії і сходу Кентуккі (США) в економічному розвитку відстають від інших штатів. Відвідавши більше сорока країн світу, в яких є гірські масиви, Чад Беррі робить висновок, що всі гірські регіони незалежно від країни подібні між собою, вони унікальні. Це, на його думку, означає, що освіта в них «повинна відповідати регіональним прагненням». Організація освіти в горах має ряд регіональних переваг і проблем: близькість до природи, її вивчення та дослідження, поєднання навчання з працею, а з другого боку — людські упередження про недорозвинутість, відсталість, тупість населення цих регіонів.

Він пропонує освітянам співпрацювати з місцевими жителями як з партнерами, студентів, які є вихідцями з гірських сіл, готувати і виховувати так, щоб вони повернулися з університетів назад у регіон, навіть у рідну общину «для життєвого, сповненого усвідомлення служіння їй». Такі регіональні дисципліни, як вивчення Аппалач, Карпат, спрямувати на формування в учнів обов'язку перед регіоном і людьми.

Слушною є думка професора Ч.Беррі, якою він закінчив свій виступ на конференції: «Нам потрібно працювати так, щоб зберегти місцеве населення і все регіональне живим, тому що ніяка інша установа не буде дбати про це».

Низку цікавих думок щодо розвитку гірських регіонів висловив професор економіки Береа коледжу (США) Родней Вольфенбергер. Щоб ці специфічні регіони не відставали, говорить він, має бути чітка стратегія місцевого економічного розвитку, повинні створюватись нові підприємства, робочі місця тощо. Держава має видавати позики і списувати податки. «Жителі регіону — понад усе» — резюмує Р. Вольфенбергер.

Він, як і професор Дональд Девіс, застерігає не тільки від продажу землі, але й від зміни аграрних видів діяльності на промислові. В кінці 18 століття в Аппалачах в аграрному секторі було зайнято 90 відсотків населення, а тепер лише два відсотки. Решта населення зайнята у вугільній та лісовій промисловості. Розвиток сучасних технологій у цих галузях призвів до високого рівня безробіття. Закриття меблевих, текстильних, автомобільних і хімічних заводів ще більше ускладнило ситуацію в Аппалачах. Щоб пережити це, багато з районів Аппалач почали розвивати місцеву економіку, культуру, будівництво. Головним є розвиток людського ресурсу, освіти, медицини тощо.

Варто прислухатись до думки Р. Вольфенберга, що розвиток економіки в горах ґрунтується на таких чотирьох факторах:

- людський ресурс (освіта, житло, матеріальні блага);
- розвиток у людей лідерських якостей;
- організаційний розвиток;
- розвиток громади.

Про цю своєрідну чотириступеневу піраміду варто пам'ятати і нам, особливо в період глобалізації та експансії в гори великого промислового виробництва.

Заступник директора Центру досліджень Аппалач професор Крістофер Міллер (США) поділився досвідом використання матеріальної культури в процесі вивчення краєзнавства та інших дисциплін у вищих навчальних закладах.

Говорячи про типові труднощі гірських регіонів: проблеми з транспортом, обмеженість економічних можливостей, негативний вплив тих галузей промисловості, які займаються видоботком ресурсів, професор К.Міллер підкреслює позитивні можливості регіону Аппалач, який охоплює 13 штатів, де проживає 23 мільйони американців різних рас, культури, історії та досвіду.

Благами гір він вважає прекрасне природне середовище, багаті природні ресурси, різноманітну виразну культуру. На його думку, труднощі і позитивні особливості життя в горах вимагають їх детального вивчення. Особливе місце в дослідженні Аппалач займають «предмети матеріальної культури», тобто все те, що створювалось, змінювалось і використовувалось або й використовується людьми і нині.

Через вивчення матеріальної культури не в музеї, де експонати в шафах, на полицях і стендах, а на місцях її створення і використання дає змогу пізнавати народ, його діяльність, культуру, громаду, події життя і способи

виживання. Предмети матеріальної культури — це нічим не замінні першоджерела. Вони широко використовуються в аудиторіях у процесі вивчення історії, соціології, економіки, математики, мистецьких дисциплін, краєзнавства тощо.

П'ятнадцятирічний досвід роботи професора Крістофера Міллера з використання матеріальної культури жителів гір на навчальних заняттях в Береа коледжі переконливо засвідчує значні можливості такої роботи для підготовки студентів до здобуття знань з першоджерел, розвитку в них аналітичного мислення, інтелектуальних можливостей та ін.

Таким чином, навіть короткий огляд виступів учених США, що досліджують регіон Аппалач, дозволяє використати їх наукові ідеї, практичний досвід у роботі з нашими студентами. Це ще раз підкреслює, що Міжнародна кооперація, комплексне дослідження розвитку особистості в горах, особливо в умовах глобалізації, на часі.

Завдання науки, комплексного дослідження даних процесів полягає в тім, щоб ефективно використати те особливе, ще не втрачене духовно-екологічне середовище для успішного розвитку особистості.

У великих містах, промислово-розвинутих регіонах у результаті швидкого технічного прогресу і незбалансованості природного та штучно привнесеного промисловим розвитком, жителі виявились відчуженими від природи, хронічно втомленими, з постійними стресовими перенапруженнями, неврозами. Це викликано штучно створеним довкіллям, нехтуванням взаємозв'язків людини з природою [6, 4-6].

Як показують наші спостереження, душевне здоров'я горян, їх життєві цінності, оптимізм, духовність, власна система життєзабезпечення в складних географічних умовах — все це сприяє розвитку особистості як учня, так і дорослого.

Ми гіпотетично припускаємо, що дослідження проблеми життя і розвитку особистості в умовах гір допоможе зрозуміти, що втрачають підростаючі покоління, які національні, етнічні, життєві цінності губляться на дорозі надто швидкого поступу до масової культури і не завжди виправданого та нерозумно організованого намагання до високих стандартів споживання [7, 4-6].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Збалансування природного і прогресивно-іноваційного за допомогою сучасних інформаційних технологій, благ цивілізації, до яких мають доступ і ще більше матимуть його в майбутньому жителі гір, — це той шлях, на якому природне безболісно поєднується із науково-технічним і суспільним прогресом.

Вже сьогодні відбувається гармонійне взаємозбагачення освіти, науки, культури завдяки здоровому життєвому потенціалу вихідців з гір і водночас їх розвиток, успішна діяльність і процвітання — завдяки науковому суспільному прогресові.

На нашу думку, розвивати особистість в Карпатському краї, як і сам регіон, необхідно через науку, освіту, школу. В гори має прийти висока сучасна наука, наукомісткі технології, а не потужна екологонебезпечна промисловість, яка неминуче порушить соціальний і природно-екологічний баланс.

Дослідники Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника переконані, що вивчати проблему «Людина і гори» необхідно починати зі школи, з нашого майбутнього — розвитку шкільної учнівської молоді — майбутніх господарів гір. З цією метою засноване видання науково-методичного журналу «Гірська школа Українських Карпат», розроблено науковий проект «Гірська школа. Стан. Проблеми. Перспективи розвитку», який поміщено в першому номері журналу (2006 р.), проведено Міжнародну науково-практичну конференцію (2008 р.).

З метою реалізації частини даного проекту, яка стосується розвитку, навчання і виховання учнів гірських шкіл Українських Карпат, науковцями університету пропонується для обговорення і реалізації «Орієнтовна тематика дослідження проблем навчання, виховання і розвитку учнів гірських шкіл» (м. Івано-Франківськ, 2006).

«Орієнтовна тематика» включає такі основні напрями досліджень роботи гірської школи:

- екологічний та природоохоронний;
- розумове виховання та розвиток учнів гірських шкіл і формування в них наукового світогляду;
- морально-духовне виховання учнів гірських шкіл;
- використання ландшафтно-естетичного потенціалу Карпатських гір;
- психологічні аспекти розвитку особистості учнів гірських шкіл;
- виховні та розвивальні можливості трудової діяльності учнів гірських шкіл;
- фізичне виховання та безпека життєдіяльності дітей у горах;
- особливості роботи вчителів у гірських школах;
- школознавчі проблеми.

Детальне розкриття змісту кожного напрямку вміщене в журналі «Гірська школа Українських Карпат» (№1. — 2006. — С. 67-74) українською та англійською мовами.

1. Дональд Едвард Девіс. Царство природи: історія навколишнього середовища Східних Карпат // Гірська школа Українських Карпат. — 2006. — №1. — С.92.
2. Donald Edward Devis. «Rational social and economic development of the Ukrainian Carpathians». — Виступ на Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток освітньо-виховного простору в Карпатах в умовах глобалізації: стан, проблеми, перспективи». — 9-11 жовтня 2008.
3. Chad Berry. «Treatment of the concept «region» during globalization: in the context of the Appalachians». — Там само.

4. Rodney Volfenberger. «Social and economic development of the Appalachians». — Там само.
5. Miller Christopher. «Applying of material culture as stimulus for students to study regional ethnography» — Там само.
6. Лаврук М. Гуцули Українських Карпат (етнографічне дослідження). — Львів. — 2005. — С.4-6.
7. Лаврук М. Гуцули Українських Карпат (етнографічне дослідження). — Там само.
8. Хрущ О. Гори і психологія горян (Досліджуємо особливості впливу гірського середовища на формування психології горян) // Гірська школа Українських Карпат. — 2007. — №2-3. — С.174-176.
9. Степанова Л. Трудова традиція у гірській школі (Досліджуємо використання етнопедагогічних джерел трудового навчання у початкових класах) // Там само. — С.172-173.
10. Копчак Л., Хрущ В. Проект «Гірська школа» і міжнародне співробітництво // Гірська школа Українських Карпат. — 2007. — №2-3. — С.58-60.
11. Adrian Ivakhiv. Carpathians in transition: culture, identity, and transboundary cooperation at the eu's eastern border // Гірська школа Українських Карпат. — 2007. — №2-3. — С.61-65.

Університет Маршала (штат Західна Вірджинія, США), в якому відбувались 31 Аппалачські читання, де вперше працювала секція «Карпати – Аппалачі» за участю науковців Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (березень 2008)

Donald Edward Davis,

Ph.D. Professor of Sociology
Dalton State College
University System of Georgia
Dalton, Georgia, USA

THE UKRAINIAN CARPATHIANS: PROBLEMS/PROSPECTS

The Carpathians are one of the largest mountain regions in Europe and possess some of the most beautiful and picturesque landscapes on the continent, including extensive areas of virgin forests and unique Alpine ecosystems. Located in the southwestern corner of Ukraine, the Ukrainian Carpathians cover approximately 30,000 square kilometers, an geographic area that stretches from southeastern Poland to northern Romania. The ecological value of the Ukrainian Carpathians is truly extraordinary as the mountain region supports plant species not found anywhere else in the world and remains one of last European strongholds of large mammals such as brown bear, wolf, and lynx.¹ The United Nations has designated two areas of the Ukrainian Carpathians as world heritage sites and continues to endorse the articles of the Carpathian Convention, a treaty signed in Kiev in 2003 by the parliaments of six countries. Article 2.1 of the treaty underscores the «overarching goal» of the Convention, namely, «the protection and sustainable development of the Carpathians.»²

Although the Ukrainian Carpathians possess valuable natural resources and cultural traditions found nowhere else in Europe, the mountain area faces many social and environmental problems, including poverty, deforestation, widespread flooding, and unemployment. While official unemployment rates are reported as high as 14% in some mountain districts, recent data suggests that only 68% to 73% of all able-bodied highlanders are actually employed. In fact, interviews of mountain residents reveal that the percentage of able-bodied citizens actively searching for jobs ranges between 30% to 70%.³ Such problems are magnified by the fact that much of the area is in the midst of an economic transition, a transformation due partly to land privatization, the overall decline in agricultural employment, low birth rates, and the continued out-migration of the adult population. After the early 1990s, many important industrial facilities in the region were closed or transformed, leading to fewer jobs in manufacturing but more employment in the lower paying service sector, especially in the largest towns. In several Carpathian oblasts, per capita GDP does not rise above \$2,500 (USD) annually. In some rural areas, however, residents survive on as little as \$150 (USD) per month.⁴

The undeveloped rural character of the Ukrainian Carpathians is often striking to western Europeans visiting the mountain region for the first time. In some districts, population densities are among the lowest in Europe, especially in the higher elevation zones near national forest preserves or large ski resorts. Although the rural remoteness of the Ukrainian Carpathians certainly adds to their beauty and charm, and provides numerous possibilities for recreation and tourism, it is the isolation of the mountains that often restricts economic opportunities for highland residents. In fact, it is often in the more remote areas of the Carpathians where one finds the greatest numbers of social problems. In many mountain villages, men have left the homestead to find work abroad, leaving women and children behind to live in relative poverty. In 2002 alone, according to a study funded by the European Union, as many as 1,276 residents left the Transcarpathians for work abroad or in other parts of Ukraine. Individual towns have fared worse than others, especially those possessing sizable industries during the period of communism. In the Transcarpathian town of Rakhiv, for example, the population declined by nearly 4% from 1989 to 2001, a net loss of 571 individuals in a city of only 15,000 residents. Rakhiv's sizable population loss is even more remarkable if one considers the fact that the towns and villages surrounding that city actually saw a 6% increase in their population for that same time period.⁵

The relative isolation of the Ukrainian Carpathians, as well as their depressed economic conditions, has also played an important role in the quality of education in mountain settlements. Many village schools are substandard and thus have poor heating, creating obvious problems for learning in colder months when outside temperatures fall well below 0 degrees Celsius. In some areas, children may walk between four and eight kilometers daily to get to and from school, a difficult proposition if snow or ice is covering the ground. In more remote areas, highland schools are poorly attended, resulting in small classroom sizes, and causing extreme difficulties for teachers who may have to supervise pupils from many different age groups. Attendance is even a greater problem in those areas where parents may have to periodically leave to do seasonal work as migrant laborers. Nearly all highland schools have insufficient instructional materials,

lacking computers, internet resources, and up-to-date textbooks. The highland school curriculum also lacks pedagogical flexibility, as there are few instructional materials directed toward the peculiarities of mountain life and work.⁶

Besides the lack of quality education, another important problem facing mountain residents is the perennial flooding of mountain streams and rivers, which not only has caused considerable loss of life in the last two decades, but also the destruction of homes and livelihoods. The greatest floods have also washed away roads, bridges, and railroad overpasses, thereby limiting daily access to major transportation routes. Even minor floods can cause severe crop damage or destruction to dwellings that require costly repairs or the loss of work. While a major flood has been recorded in at least one Carpathian watershed in nearly every decade of the last century, there is increasing consensus that the most damaging floods were made more intense by the over-harvesting of mountain forests, especially timber stands found near the headwaters of major rivers.⁷ Today, there is considerable scientific evidence demonstrating the importance of healthy forests in reducing excessive water runoff, a fact that gaining wider acceptance among both the Ukrainian public and government policy makers.⁸ In August 2008, when asked «to what extent are natural disasters in Ukraine connected with regular cutting of forests?», Anatoliy Deyneka, head of the Lviv Regional Administration of Forestry, responded by stating «that in several years, we will use a sparing system of selective tree cutting in the Carpathians, i.e., we will manage forests according to the principals of natural forestry.»⁹

The adoption of sustainable timber management practices is merely a first step toward improving the quality of life in the Ukrainian Carpathians. Other measures will be needed as well, including the improvement of the agricultural economy and the promotion of the area as a prime destination for ecological and cultural tourism. After the protocols of the Carpathian Convention were signed in 2003, a number of international agencies and NGOs have proposed a wide range of sustainable development action plans for the Ukrainian Carpathians. In the recently published United Nations document entitled *Carpathians Environment Outlook 2007*, three scenarios were developed to illustrate the advantages and disadvantages of implementing different economic development models in the mountains: 1) «Business as Usual;» 2) «EU Policy First;» and 3) «Carpathian Dream.»¹⁰ Of the three scenarios, the Carpathian Dream clearly provides the most sustainable approach to economic development in the Ukrainian Carpathians, and if implemented with the participation of local and national governments, ensures a bright and hopeful future for highland people.

REFERENCES

1. Carpathian Ecoregion Initiative, *The Status of the Carpathians: A Report Developed as a Part of the Carpathian Ecoregion Initiative*. Vienna, Austria: WWF International Danube Carpathian Programme (November 2001), pp 17-18.
2. The Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe and the European Academy Bolzano, *Handbook on the Carpathian Convention*. Szentendre, Hungary: The Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe, 2007, p. 27.
3. United Nation Environmental Programme, *Policy Consultation on Sustainable Agriculture and Rural Development in the Carpathians*, National Reports for Romania, Slovakia and Ukraine. Vienna, Austria: UNEP (June 2006): 53-54.
4. United Nations Environmental Programme, *Carpathians Environmental Outlook 2007*, Map 2.1. Geneva, Switzerland: UNEP (2007): 48.
5. Nicolae Boar, *The Romanian/Ukrainian Transfrontier Region of Maramures*. Cluj-Napoca, Romania: Cluj University Press (2005): 152, 157.
6. Vasyl Demyanovych Krrushch, et al. «Mountain Area Schools: Conditions, Problems, Prospects of Development,» in *Mountain Schools of the Ukrainian Carpathians*. Ivano-Frankivsk, Ukraine: Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (2006): 31-36.
7. World Meteorological Organization, *Ukraine: Flood Management Within the Tisza River Basin*. Geneva, Switzerland: The Associated Programme on Flood Management (2002): 1-14. [Http://www.apfm.info/pdf/case_studies/cs_Ukraine.pdf](http://www.apfm.info/pdf/case_studies/cs_Ukraine.pdf). Accessed September 3, 2008
8. See, for example, Zsuzsanna Dezso, et al., «Analysis of Land-Use/Land-Cover Change in the Carpathian Region Based on Remote Sensing Techniques.» *Physics and Chemistry of the Earth* 30 (2005): 109-115; M.G. Demchyshyn, «Man-Made Influence on the Geological Environment of the Ukrainian Carpathians.» Kiev, Ukraine: Institute of Geological Sciences of National Academy of Sciences. Self-published Report, n.d., pp. 4-5.
9. Oleksandr Rozhen, «Forests Are Being Cut Down—Storms on the Planet Are Getting More Powerful?» *Zerkalo Nedeli*, No. 29 (708) August 15, 2008: 3. [Http://www.mw.ua/3000/3320/63697/](http://www.mw.ua/3000/3320/63697/). Accessed September 7, 2008.
10. UNEP, *Carpathians Environmental Outlook 2007*, pp. 203-209.

Дональд Девіс,
професор соціології
Дальтонського державного коледжу
(штат Джорджія, США)

УКРАЇНСЬКІ КАРПАТИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Карпати є одним з найбільших гірських регіонів у Європі. Вони славляться своїми прекрасними і мальовничими пейзажами, широкими просторами недоторканих лісів та унікальними альпійськими екосистемами. Українські Карпати, які знаходяться в південно-західній частині України, займають площу, яка складає приблизно 30000 квадратних кілометрів — географічний район, що простягається від Південно-Східної Польщі до Північної Румунії.

Екологічне значення Українських Карпат є безцінним: у даному гірському регіоні існують деякі єдині у світі види тварин і рослин; цей регіон є останньою фортецею для таких великих ссавців, як бурий ведмідь, вовк, рись. ООН визнала два регіони Українських Карпат як такі, що відносяться до світової культурної спадщини, і продовжує схвалювати статті Карпатської Конвенції — договору підписаного в Києві в 2003 році парламентами шести країн. Стаття 2.1 цього договору акцентує увагу на загальній меті Конвенції, а саме — захисті і раціональному розвитку Карпат.

Хоча Українські Карпати володіють цінними природними ресурсами і культурними традиціями, яких немає ніде в Європі, гірський регіон стикається з багатьма соціальними і екологічними проблемами, включаючи бідність, вирубку лісу, часті повені і безробіття. В той час як, згідно з офіційними даними, в деяких гірських районах рівень безробіття складає 14%, нещодавні дані показують, що тільки від 68% до 73% працездатного населення гірських районів мають роботу. Насправді опитування, проведені серед гірських жителів, показують, що відсоток працездатного населення, яке активно шукає роботу, становить від 30% до 70%.

Такі проблеми спричинені тим, що значна частина району знаходиться посередині економічного перехідного етапу перетворень, зумовленому частковою приватизацією землі, загальним спадом зайнятості в аграрному секторі, низьким рівнем народжуваності та постійною зовнішньою міграцією дорослого населення.

На початку 1990-х багато виробничих потужностей регіону було закрито або перетворено в інші, що привело до скорочення робіт у виробничому секторі і їх зростання в низькооплачуваній сфері обслуговування, особливо в найбільших містах. У кількох областях Карпатського регіону ВВП не перевищує \$2500 на особу за один рік. Однак у деяких сільських районах люди виживають на \$150 в місяць.

Нерозвиненість села в Українських Карпатах є часто шокуючою для західно-європейців, які відвідують гірський регіон вперше. У деяких районах густота населення є однією з найнижчих у Європі, особливо в високогір'ї біля національних заповідників чи великих гірськолижних курортів.

Хоча віддаленість сіл Українських Карпат додає їм краси та чарівності і створює необмежені можливості для розвитку туризму, саме ізоляція гір часто обмежує економічні можливості гірських жителів. Насправді, саме в віддалених гірських районах існує найбільше соціальних проблем. У багатьох гірських селах чоловіки покинули свій дім у пошуках роботи за кордоном, щоб не залишити своїх дружин і дітей у бідності. Тільки в 2002 році, згідно з дослідженням проведеним за сприяння Європейського Союзу, 1276 мешканців Закарпаття залишили свій дім у пошуках роботи за кордоном або в інших областях України.

В окремих містах ситуація ще гірша, особливо в тих, де було багато промислових підприємств у період комунізму. Для прикладу, в закарпатському місті Рахів кількість населення зменшилась майже на 4% в період з 1989 до 2001 року; загалом населення міста з кількістю 15000 жителів зменшилось на 571 особу. Значне зменшення кількості населення міста Рахів є ще помітнішим, коли взяти до уваги той факт, що навколишні містечка і села мають приріст населення на 6% за той самий період.

Певна ізоляція Українських Карпат, а також депресивні економічні умови дуже вплинули на якість освіти в гірських містечках і селах. Багато сільських шкіл не відповідають нормам, мають погані системи опалення, що створює очевидні проблеми для навчання в холодну пору року, коли температура надворі опускається нижче 0 градусів за Цельсієм. У деяких районах дітям для того, щоб дібратися до школи і зі школи додому, потрібно щоденно долати від 4-х до 8-ми кілометрів, що особливо важко при наявності снігу з ожеледицею. У віддалених населених пунктах, кількість учнів гірських шкіл є дуже малою, результатом чого є малочисельні класи та надзвичайно важкі умови праці для вчителів, яким доводиться навчати в одному класі учнів різних вікових груп.

Проблеми з відвідуваністю учнями шкіл є ще більшими в тих районах, де батьки періодично виїжджають за кордон на сезонні роботи. Майже в усіх гірських школах використовуються невідповідні матеріали для навчання; спостерігається нестача комп'ютерів, інтернет-ресурсів та новітніх підручників. Навчальній програмі гірської

школи також не вистачає педагогічних матеріалів, спрямованих на висвітлення особливостей життя і роботи в гірських районах.

Крім нестачі якісної освіти, іншою проблемою є постійні повені, які не тільки забирають людські життя, але й руйнують житло та майно. Великі повені також розмивають дороги, мости, залізничні шляхи, таким чином обмежуючи щоденний доступ до основних транспортних маршрутів.

Навіть незначні повені призводять до великих збитків щодо урожаю чи руйнування житла, що потребує великих коштів на відбудову. В той час як одна велика повінь фіксується принаймні в одному басейні ріки майже кожних десять років за останнє століття, існує думка, що найбільші повені завдають ще відчутнішої шкоди через надмірну вирубку лісу в горах, особливо деревостою поблизу основних водних шляхів.

Сьогодні існує все більше наукових доказів, які демонструють залежність масштабу повеней від вирубки лісу. Цей факт визнає як українська громадськість, так і урядовці. В серпні 2008 року, поставивши запитання голові лісового господарства Львівської обласної адміністрації Анатолію Дейнеці «Наскільки природні катастрофи в Україні залежать від регулярної вирубки лісу?», я одержав відповідь, що через кілька років буде використовуватися селекційна система при вирубці лісу, відповідно до принципів бережливого лісового господарства. Впровадження раціонального управління лісовим господарством — це тільки перший крок до покращення якості життя в Українських Карпатах.

Потрібні також інші кроки, включаючи вдосконалення економіки аграрного сектору в регіоні екологічного і культурного туризму. Після підписання прелімінарних умов Карпатської Конвенції в 2003 році ряд міжнародних управлінь та неурядових організацій запропонували широкий план дій щодо раціонального розвитку Українських Карпат.

У нещодавно опублікованому ООН документі під назвою «Перспективи навколишнього середовища в Карпатах 2007» було розроблено три плани дій для того, щоб продемонструвати переваги і недоліки впровадження різних економічних моделей розвитку в горах:

- 1) Неефективна теперішня модель економічного розвитку;
- 2) Адаптація політики ЄС;
- 3) «Карпатська мрія».

З трьох запропонованих моделей «Карпатська мрія» забезпечує найбільш раціональний підхід до економічного розвитку в Українських Карпатах, і за умови реалізації цього проекту з допомогою місцевих і державних урядовців гарантоване світле майбутнє для гірських жителів.

Чад Беррі,

професор, директор Центру вивчення регіону
Аппалачі при Беріа коледжі (США)

Dr. Chad Berry

Professor of Appalachian Studies and Director
of the Appalachian Center Berea College, USA

ЗНАЧЕННЯ РЕГІОНУ АППАЛАЧІ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

MAKING SENSE OF REGION IN A GLOBAL AGE: THE APPALACHIAN CONTEXT

Ми уявляємо глобалізацію як про перетворення локальних або регіональних явищ у світові. Однак сьогодні рідко можна почути про локальні явища. Це — підтвердження мого аргументу, що на кожний крок у напрямі глобалізації одночасно відбувається рух у напрямі локального розвитку. Я — виходець з регіону Аппалачі. Цей регіон був «створений» або «вигаданий» могутніми впливовими людьми понад сто років тому. Вони назвали цей регіон «Аппалачі», тому що вірили — він відрізняється від решти країни, неважливо, в гіршу чи кращу сторону. Нині цей регіон по обидва схилів гір Аппалачі утворений 13 штатами (повністю або частково); там проживає 23 мільйони американців.

Вперше регіон Аппалачі виокремили письменники понад 100 років тому, описавши при цьому мешканців як «інших» і «своєрідних». Ця своєрідна реклама «іншого» регіону, з традиціями і старовиною з позитивної сторони і бідністю з негативної, приваблювала людей. Вони переїжджали до Аппалач і, залежно від особистих планів і перспектив, зберігали те, що вони тут побачили, або ж змінювали його.

Про регіон згадали знову, коли Джон Ф. Кеннеді і Річард М. Ніксон змагались за крісло президента в 1960 р. Телевізійні камери, знімаючи президентську кампанію Кеннеді, зазнали й убогості сільського населення в Західній Вірджинії і східному Кентуккі. Зрештою, Ліндон Б. Джонсон відреагував на побачене шляхом так званої «війни з бідністю», яка по суті була не була «війною», а скоріше — «перестрілкою». Через цю федеральну ініціативу ще й сьогодні чимало американців ототожнюють бідність з регіоном Аппалачі.

В наш час регіональна історична строкатість населення зменшилась. Афроамериканці, італійці, поляки і навіть українці переїжджали до цього регіону, а згодом і мігрували звідси. Проте латиноамериканці оселились у певних областях регіону, переважно економічно процвітаючих, змінюючи місцеві традиції новими відносинами, віруваннями і звичками. На мій погляд, ці новоприбульці є аппалачцями.

Хоча багато областей регіону економічно не відмінні від решти США, більшість регіону знаходиться далеко позаду в плані показників економічного і освітнього розвитку. Інші стереотипи щодо регіону утвердилися вже давно: вони стосуються і жителів Аппалач, які нібито недосконалі, запальні, кровозмісні, расистські, і фаталістичні, ліниві, неосвічені і позбавлені культури.

В 60-70-х роках минулого століття вивчення Аппалач як інтелектуальна дисципліна в основному зародилась як відповідь на поширені стереотипи. Зрештою, нові погляди з'явилися серед учених і експертів: регіон не просто недорозвинутий, а погано розвинутий. Регіон став відомим серед інших як внутрішня колонія США, і наступна генерація вчених і студентів почала думати, інтерпретувати і визначати регіон в іншому світлі. Вона бачить тісний зв'язок регіону Аппалачі з глобальною історією капіталізму, а останнім часом і з історією глобалізації.

Сьогодні зрозуміло, що регіон Аппалачі не дуже й відрізняється від решти країни, і тим більше від інших регіонів світу. Мені пощастило відвідати близько 40 країн світу. І кожна країна, де я побував, мала регіон, схожий на Аппалачі. На Кубі — це Пінар де Ріо (Pinar del Rio), де жителів висміюють через те, що вони повільні, ліниві і тупі. В Франції — це Британь. В Об'єднаному Королівстві — це будь-що поза межами Англії — Уельс, Шотландія або Ірландія. Протягом цієї подорожі я сподіваюсь більше дізнатись про відносини між жителями Карпат і рештою населення України.

На мою думку, причина, через яку кожна країна в світі має своєрідні Аппалачі місце, полягає в тому, що люди, які живуть поза межах цього регіону не хочуть вірити в унікальність цього місця. Можливо ці стереотипи і не стосуються людей, які живуть в горах, але щось мені підказує, що деякі з характеристик, як позитивних, так і негативних, присутні.

Яка ж тоді роль освіти? Яка роль регіональної навчальної програми? Ми живемо і працюємо в цьому регіоні, ми — люди цього регіону і наш особливий обов'язок — створити надійну освіту, що відповідає регіональним прагненням. Я скомпонував перелік пунктів, які, на мою думку, досить важливі:

- Освіта повинна забезпечувати знаннями і розумінням регіональних переваг і проблем.
- Допомогати студентам розвивати знання свого краю, гордість та любов до нього і давати більше інформації про спадщину регіону і його людей.
- Освіта має бути спрямована на зміну системи людських упереджень там, де і коли це потрібно.
- Освіта не має бути механізмом, який відправляє студентів далеко за межі їхнього дому з метою, щоб ті потім не повернулись; вона має допомогти студентам стати освіченими і натхненними настільки, щоб вони повернулись назад в регіон, можливо, навіть в рідну общину для пожиттєвої, сповненої розуміння служби.
- Вона не повинна бути обмеженою або провінційною. Освіта має забезпечувати студентів можливостями міжкультурного обміну, які допоможуть їм порівняти свої місцеві досвід, традиції, цінності, проблеми і переваги з іншими місцевими культурами. Пам'ятаєте, я говорив, що кожна країна має регіон, схожий з Аппалачами. Ми маємо досить багато місць для проведення досліджень і навчання.
- Освіта повинна бути інтегрована в роботу і діяльність. Студентів мають навчати не тільки ідей, але і того, як застосовувати і втілювати ці ідеї; інколи їм потрібно навіть знати, як протидіяти цим ідеям. Регіональна освіта не може бути обмежена лише одними заняттями в класі, студента повинні підштовхувати до співпраці з людьми і громадою, Завдання регіональної освіти — підготувати студентів, які б змогли внести прогресивні зміни і які б водночас усвідомлювали і поважали традиції.
- Регіональні дисципліни такі, як вивчення Аппалач, не повинні бути такими ж, як уроки з історії Другої світової війни чи навіть хімії. Зобов'язання перед регіоном і людьми — це серце такої дисципліни. Вона повинна втілювати трансформацію, зміни і довіру.
- І останнє: освіта має бути демократичною і взаємною. Вона повинна співпрацювати з місцевими людьми як з партнерами, щоб розвивати громаду разом. Нещодавно я був на Кубі і вивчав, як проходить розвиток в регіоні, і це мене дуже надихнуло. Дослідники і вчителі не є експертами з точки зору кубинця, вони тільки помічники, які працюють з місцевими людьми і допомагають їм досягти бажаного. У США такі перспективи інколи називають «спільно-дійові дослідження» (Participatory Action Research).

Я впевнений, що не включив усі важливі аспекти в цей перелік, але можливо, що за час, проведений разом, ми зможемо доповнити цей список. Мені цікаві також ваші ідеї.

На закінчення хочеться сказати, що регіональна освіта, принаймні у моєму регіоні і в моїй країні, є важливою або навіть вирішальною альтернативою глобалізації. Нам потрібно працювати, щоб зберегти місцеве і регіональне живим, тому що ніяка світова (глобальна) установа чи напрям не будуть дбати про це.

Крістофер Міллер,

професор, заступник директора,
завідувач Центру вивчення регіону Аппалачі
при державному коледжі Береа (США), професор

Christopher Miller,

professor, assistant director of the Appalachian Studies
Center, scientific research coordinator (USA)

ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК СТИМУЛУ ДО ВИВЧЕННЯ СТУДЕНТАМИ КРАЄЗНАВСТВА

APPLYING OF MATERIAL CULTURE AS STIMULUS FOR STUDENTS TO STUDY REGIONAL ETHNOGRAPHY

Аппалачі Північної Америки

Гірський ланцюг Аппалачі є головним гірським масивом східної частини Північної Америки. Це — ланцюг старих гір, котрий простягається від штату Алабама до Східної Канади. Хоча ці гори населяють різні за походженням національності, багато з них стикаються з труднощами, типовими для гірських регіонів: проблемами з транспортом, обмеженими економічними можливостями, впливом галузей промисловості, які займаються видобутком ресурсів. Однак вони також користуються благами, притаманними гірським районам: багатими природними ресурсами, прекрасним природним середовищем та виразною багатою культурою. В цьому та прилеглих до нього географічних регіонах існують райони, котрі стикаються з великими економічними і соціальними труднощами. Разом цей регіон відомий у Сполучених Штатах під назвою Аппалачі. Необхідність визнання важливості цього регіону є предметом постійних дискусій, навіть серед тих, хто живе і вчиться тут. Ми у Центрі вивчення регіону Аппалачі при коледжі Береа віримо у важливість регіонального вивчення, з повагою ставимося до різних рас, культури, історії та досвіду.

Коледж Береа

Коледж Береа розміщений на самій межі регіону Аппалачі. Це невеликий вищий навчальний заклад з багатогранною навчальною програмою. Згідно зі статутом, коледж Береа приймає більшість своїх студентів з регіону Аппалачі. Ми також приймаємо тільки студентів, які потребують фінансової підтримки. Однак лише 3-тя частина цих студентів вчиться в нашому коледжі. Ми також взяли зобов'язання навчати разом чорних та білих студентів.

Я працюю в коледжі Береа на посаді заступника директора нашого Центру із вивчення регіону Аппалачі і є завідувач циклу лекцій предметів матеріальної культури. Як завідувач, я пропагую використання матеріальної культури в процесі навчання в нашому коледжі. Таким чином, я відповідаю за нашу колекцію і надаю доступ до неї нашим викладачам і студентам та беру участь у проведенні занять з різних дисциплін. Ми викладаємо багато предметів, пов'язаних з вивченням матеріальної культури. Таким чином, я пропагую її використання як метод вивчення ряду дисциплін, особливо тих, які пов'язані із вивченням регіону Аппалачі.

Вивчення матеріальної культури

Існує велика теоретична основа матеріальної культури. Однак для моїх цілей я вважаю ефективним спростити вивчення прикладної матеріальної культури до кількох аксіом та аналітичної структури.

Аксіома: Предмет матеріальної культури — це те, що створюється, змінюється або використовується людиною

Мої студенти часто мають упередження, що «предмети матеріальної культури» — це тільки історичні предмети. Я ознайомлюю їх з антропологічним визначенням матеріальної культури, яке твердить, що предмет матеріальної культури — це те, що створюється, використовується або змінюється людиною. Використовуючи це визначення, вивчення матеріальної культури зводиться до вивчення народу, культури, громади, подій і місць через знайомство з предметами матеріальної культури, що є дуже ефективним для ряду академічних дисциплін.

Аксіома: Предмети матеріальної культури — це першоджерела

Кожний предмет матеріальної культури містить інформацію про людей, події та культуру, з якими він перебував в контакт, і передає нам цю інформацію. Однак ми повинні навчитись як знаходити і розшифровувати інформацію.

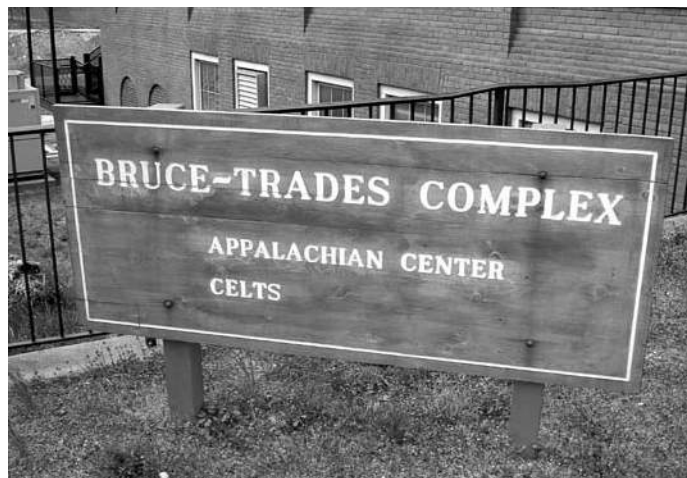

Матеріальна культура в аудиторії

Хоча ці ідеї також корисні для індивідуального вивчення предметів матеріальної культури, здебільшого мене просять проводити заняття в аудиторії. Я хочу звернути увагу на методи навчання в аудиторії. В коледжі Береа, заняття тривають 50 або 105 хвилин. Я розробив ряд завдань, які можна успішно виконати за цей короткий період часу. Я використовую матеріал з ряду дисциплін: історією, соціологією, математикою, мистецтвом, вивченням регіону Аппалачі, спілкуванням та нашими загальними дисциплінами.

Робота з предметами матеріальної культури в аудиторії

Перед тим як почати працювати з курсом, я зустрічаюся з викладачем, щоб обговорити мету курсу та заняття, а також яким чином робота з предметами матеріальної культури може посприяти цим цілям. Ми зустрічаємося в залі, де зберігаються предмети матеріальної культури. Там я можу швидко дістати і показати предмети. В той час як у музеях практикують зберігання предметів у коробках і закритих шафах, я переконався, що це перешкоджає їх використанню в навчальних цілях. В 1999-2000 я перетворив нашу колекцію у відкриту для використання на заняттях. Предмети лежать на відкритих полицях, посортовані за призначенням для їх швидкого пошуку. Працюючи з викладацьким складом, я вибираю предмети і визначаю спосіб роботи з ними, який був би оптимальним для курсу.

Хоча інколи ми використовуємо роботу з предметами матеріальної культури для представлення нових ідей при викладанні курсу, здебільшого їх використовують для підведення підсумків. Я вважаю, що робота з предметами матеріальної культури допомагає студентам застосувати їхні теоретичні знання, отримані з підручників та дискусій на парах. Деяким студентам, у яких добре розвинуте зорове сприйняття, така практика допомагає зрозуміти окремі з цих теорій уперше. Отже, якщо студенти отримали вже певну порцію інформації з даної дисципліни, то я намагаюсь ознайомитися з нею до початку практичного заняття.

Три методи роботи з предметами матеріальної культури

Я використовую три різні методи для роботи з предметами матеріальної культури в аудиторії:

1. «Широкий метод».

«Широкий метод» спонукає студентів до вивчення групи предметів матеріальної культури з допомогою спостережень і спроб провести аналогію між ідеями курсу та предметами, які вони бачать. Існує два варіанти виконання цього завдання. Перший — розглянути ряд предметів матеріальної культури, які є частиною системи. Прикладом може бути низка предметів матеріальної культури, які використовуються для приготування їжі на відкритому вогні. Коли студенти, які вивчають кухню і культуру даного етносу виконують це завдання, вони дізнаються, як приготування їжі вимагає системи пов'язаних предметів, а ці системи формуються з допомогою технології, наявних матеріалів, традицій і культури. Другий варіант вимагає, щоб студенти зробили порівняльний аналіз предметів матеріальної культури зі спробою пояснити їх відмінності.

2. «Глибинний метод».

«Глибинний метод» включає завдання з одним предметом матеріальної культури, розгляд його деталей і намагання поєднати ці деталі з ідеями навчального курсу.

3. «Експонатний метод».

«Експонатний метод» вимагає від студентів дослідити групу предметів матеріальної культури, а потім використати ідеї з навчального курсу, щоб швидко вибрати підгрупу предметів для гіпотетичного експоната.

Результати

Я виконую цю роботу в коледжі Береа вже п'ятнадцять років. Протягом цього часу я спостерігав наступні результати роботи студентів з предметами матеріальної культури в аудиторії. По-перше, такий вид роботи дає можливість студентам оволодіти змістом курсу, використовуючи різні інтелектуальні вправи. По-друге, вивчення змісту курсу з допомогою нового методу поглиблює вивчення і сприяє запам'ятовуванню нових ідей. По-третє, робота з предметами матеріальної культури дає студентам додаткову практику здобуття знань з першоджерел. По-четверте, «експонатний метод» дає студентам досвід, який формує знання різного середовища. І останнє, такі види завдань — це досвід, який допомагає студентам у роботі, наприклад у музеї.

Родней Вольфенбергер,
професор Береа коледжу (США)

Rodney Volfenberger,
Professor Berea College (USA)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК В АППАЛАЧАХ

SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE APPALACHIANS

Річард Куото, спеціаліст із вивчення лідерських якостей, говорить про неможливість існування суспільства без економіки. Це досить зрозуміла ідея: немає роботи — немає заробітної плати, немає зарплати — немає за що купити їжу, немає продуктів харчування — немає людей, а без людей немає суспільства.

За останні сорок років два стилі економічного розвитку утвердилися в регіоні Аппалачі. Перший, що практикується державою і місцевою владою, надзвичайно конкурентний, і успіх виключно залежить від кількості створених робочих місць. Все робиться для того, щоб створювались нові робочі місця, для цього видаються позики, а податки скасовуються. Через те, що деякі райони, котрі входять до регіону Аппалачі є одними з найбідніших у країні, існує небагато критеріїв щодо створення робочих місць, і урядовці часто дають можливість створювати підприємства, котрі за низьку заробітну плату експлуатують своїх працівників. На противагу цій стратегії, існує альтернативна — стратегія місцевого економічного розвитку. Вона сприяє створенню робочих місць у сільських та міських районах Аппалач. Ця стратегія спрямована на відродження місцевої економіки і таким чином допомагає людям. Жителі регіону — понад усе. Стратегії місцевого економічного розвитку не мають великих масштабів, однак вони дають робочі місця для людей, які володіють особливими талантами і вміннями, притаманні тільки даному регіону.

Економіка регіону Аппалачі

Перед тим, як ми почнемо обговорювати місцеві економічні моделі розвитку, дозвольте коротко розповісти про економіку регіону Аппалачі. Перший перепис населення США був зроблений у 1790, і він показав, що більше 90 відсотків населення були задіяні в аграрному секторі. Який відсоток населення США сьогодні працює в цьому секторі? Тільки два відсотки. Всі робочі місця в сільському господарстві перестали існувати, коли ми взяли курс на виробництво. Вже в 1950-х роках, 40 % населення США були задіяні у виробництві. Сьогодні ця цифра складає тільки п'ятнадцять відсотків. Незабаром вона буде ще меншою. Машини замінюють працівників, тому що ми живемо в індустріальному віці. Оскільки це відбувається в США, то відбувається і в Аппалачах. Історично в Аппалачах добре розвинуті вугільна та лісова промисловості. Індустріальна експансія 1880-х вимагала збільшення видобутку вугілля та заготівлі лісу. Але з розвитком сучасних технологій вугільній промисловості вже не потрібно такої великої кількості працівників, як раніше. Менше і менше людей видобувають все більше і більше вугілля в Аппалачах, що призвело до високого рівня безробіття в районах, де завжди видобувалось вугілля. За останні 25 років кількість людей задіяних у вугільній промисловості, зменшилась на 2/3. Крім цього, були закриті текстильні, меблеві, автомобільні і хімічні заводи, деякі з них зазнали значних збитків, не витримавши світової конкуренції. Щоб якимсь чином пережити це, багато з районів Аппалач почали вивчати місцеву економіку і використовувати культуру для розвитку економіки.

Трактування місцевого економічного розвитку, що базується на використанні ресурсів

Коли ми використовуємо нашу культуру для розвитку економіки, то говоримо про місцевий економічний розвиток, що базується на використанні ресурсів. Його можна визначити як стратегію, яка базується на ви-

користанні місцевих ресурсів — природних, культурних, будівельних — для створення продуктів і послуг, які б сприяли регіону.

Місцевий економічний розвиток, що базується на використанні ресурсів, — це швидше концентрація на тому, що вже існує, ніж те, що треба розробляти чи будувати. Регіон Аппалачі характеризується багатими природними, культурними і будівельними ресурсами. Вони приваблюють людей зі всього світу, які відвідують цей регіон, а деякі з них залишаються тут назавжди.

Багатий на ресурси регіон Аппалачі: реалізація можливостей. Модель «Tupelo»

Ефективною моделлю місцевого економічного розвитку, яка широко використовується в Аппалачах, є модель «Tupelo», розроблена Доктором Фон Грішамом. Ця модель описує процес суспільної актуалізації. Модель — це піраміда з багатьма шарами. Нижній шар — це розвиток людського ресурсу, він включає освіту, проживання і всі матеріальні блага. Наступний шар — це розвиток лідерських якостей. Третій шар — це організаційний розвиток. Наступний — це розвиток громади. А зверху піраміди знаходиться економічний розвиток. Все повинно бути в певному порядку. Не можна розпочати «будувати» наступний компонент, не закінчивши попередній.

Отже, часто наші зусилля сконцентровані на «будівництві» верхнього шару піраміди, який неможливо завершити, не «збудувавши» попередні. Згідно з цією моделлю економічний розвиток треба починати з нижнього шару — з людей. Для того щоб збудувати економіку, яка буде працювати на благо громади певного району, перш за все треба розпочати з розвитку самої громади. А це починається на індивідуальному рівні. Як колись сказала Маргарет Мід: «Ніколи не сумнівайтеся в тому, що глибоко мислячі люди можуть змінити світ».

Газета «Галичина» в США. Доктор соціології, професор Дональд Девіс — дослідник Східних Карпат — біля свого кабінету в Дальтонському коледжі (США)

Випускник Прикарпатського університету імені Василя Стефаника Володимир Павлюк — популяризатор проекту «Гірська школа» в США

Іван Будзак,

перший заступник начальника
Управління освіти і науки
Івано-Франківської обласної
державної адміністрації

Ivan Budzak,

assistant head of the department
of education and science
of Ivano-Frankivsk regional state
administration

ОСВІТНІЙ ПРОСТІР СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ ПРИКАРПАТТЯ: ДОСЯГНЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ

Постановка проблеми. За останні роки освітній простір у нашій державі розглядається з позиції створення учням рівного доступу до якісної освіти та інтеграції у європейський та світовий простір.

Одним із найважливіших шляхів модернізації системи освіти України є збереження, удосконалення та розвиток сільської школи, оскільки:

- 1) сільська школа є важливою частиною сільського соціуму;
- 2) у більшості випадків сільська школа є єдиним культурно-освітнім закладом на селі;
- 3) сільська школа не має конкурентів на ринку освітніх послуг, а тому є єдиним гарантом права дитини на повноцінну освіту та гарантом її соціального захисту;
- 4) збереження сільської школи — це збереження нашої духовності, національної самобутності, природної чистоти та гармонії;
- 5) сільська школа виконує не лише педагогічну, а й соціальну функцію, зберігає генетичний потенціал українського етносу, відіграє роль Центру науково-просвітницького та ідейно-духовного життя територіальних громад.

Виклад основного матеріалу. Сільська школа на Прикарпатті — зона постійної уваги і піклування Управління освіти і науки Івано-Франківської ОДА, яке очолює Заслужений працівник освіти України, талановитий організатор Зінаїда Андріївна Болюк. Прикладом того, що в області проводиться відповідна робота щодо вирішення проблеми сільської школи, є те, що ще у 2004 році видано розпорядження голови облдержадміністрації «Про розвиток сільської загальноосвітньої школи», а в 2002 році сесією обласної ради затверджено Програму розвитку освіти Івано-Франківщини на 2002-2015 роки, яка охоплює ключові напрямки розвитку системи освіти області, і в першу чергу — сільської.

На даний час мережу загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості представляють 593 школи (78% від загальної кількості шкіл області) де навчається 87395 учнів(54%). Середня наповнюваність шкіл сільської місцевості становить 146 учнів, що у 3 рази менше, ніж середня наповнюваність міських.

Із зазначеної кількості шкіл 195 є малокомплектними, тобто: або немає, як мінімум, одного класу, або є діти відповідного віку до 5 осіб і навчання організоване індивідуально. Поширюється практика створення навчально-виховних об'єднань «школа-дитячий садок». У сільській місцевості діє 44 навчально-виховні об'єднання. У другу зміну навчається 1,4 тис. учнів(1,6%). Зрозуміло, що в основному зменшення кількості учнів, які навчаються у другу зміну пов'язане з демографічною ситуацією.

Збережено мережу груп продовженого дня (їх 259 (10%)) та мережу інтернатів при школах — 14 у сільській місцевості. Найбільше нас турбують загальноосвітні школи I ступеня, наповнюваність яких менше 20 учнів (таких є 61 школа), та ЗОШ I-II ступеня, наповнюваність яких складає менше 45 учнів (27 шкіл).

Одним із найважливіших чинників, що впливають на розвиток сільської школи, є демографічна ситуація.

Новозбудована гірська Полянницька ЗОШ
I-II ступенів Яремчанської міської ради
Івано-Франківської області

Учасники науково-практичного
семінару «Інноваційні технології
у початковій школі» у новозбудованій
Полянницькій ЗОШ I-II ст.: Н.Борисюк
— начальник відділу освіти Судацької
міськради, М.Дементьєва — завідувача
методкабінетом, Г.Кіщук — директор
Полянницької ЗОШ I-II ст., С.Рибак —
заступник директора з навчальної
роботи Сонячнодолинської ЗОШ
Судацької міськради, Т.Глушецька —
директор Сонячнодолинської
експериментальної ЗОШ I-III ст.

Зменшення кількості учнівського контингенту (у нашій області за період з 2000 року кількість учнів зменшилась на 33160 учнів) суттєво вплинуло на:

- 1) доцільність закриття загальноосвітніх шкіл або їх реорганізацію;
- 2) збільшення кількості шкіл з малою чисельністю;
- 3) зменшення середньої наповнюваності класів та шкіл;
- 4) збільшення видатків на утримання малочисельних та зменшення на утримання відповідно інших шкіл;
- 5) зміни в штатному розписі навчальних закладів;
- 6) зміни в тижневому навантаженні педагогічних працівників тощо.

Хочу відзначити, що завдяки серйозній підтримці освітян області з боку облдержадміністрації та обласної ради за останні роки не закрито жодної школи де були б діти, хоча б 1 учень. Якщо у 2007, 2008, 2009 роках закрито по одній школі I ступеня, то причиною є лише відсутність у даному населеному пункті дітей шкільного віку.

На мій погляд, цікавою є позиція щодо закриття малокомплектних шкіл, а саме малочисельна школа може надати учню якісні освітні послуги, створити відповідне освітнє середовище і т.ін. З іншого боку, при теперішньому підході до фінансування на 1 учня їх доля та доля інших пов'язаних з ними шкіл є невтішною. Для прикладу: середня вартість утримання учня у малокомплектній школі складає приблизно 10 тис. грн., а за формульним розрахунком — 4,6 тис. грн. Саме в даний момент хотілося б, щоб фінансування планувалося не на утримання учня, а на утримання навчального закладу.

Невтішною є ситуація з педагогічним навантаженням учителів, яке безпосередньо пов'язане із зменшенням учнівського контингенту. У частині районів лише кожен третій педагог працює на повному тижневому навантаженні. А найбільший відсоток таких учителів складає 60,7%.

Крім демографічної ситуації, є ряд інших факторів, що негативно впливають на розвиток сільської школи. Це:

- 1) соціально-економічний розвиток населеного пункту;
- 2) відтік кваліфікованих кадрів (з вищеназваних причин) та відсутність системної підготовки керівників сільської школи до вирішення проблем, які сьогодні піднімаються;
- 3) недостатнє матеріально-технічне забезпечення шкіл та відсутність в повній мірі обладнання навчальних кабінетів, спортивної бази та бібліотеки;
- 4) відсутність необхідних умов для якісного впровадження профільного навчання у старшій школі;
- 5) низький рівень експериментальної роботи;
- 6) недостатня забезпеченість педагогічних працівників житлом або надання їм фінансової підтримки тощо;
- 7) складність у вирішенні питань оптимізації мережі, що зумовлено ст. 11 Закону України «Про загальну середню освіту» в частині надання згоди територіальної громади у сільській місцевості на ліквідацію чи реорганізацію загальноосвітніх шкіл. З одного боку, це мав би бути захист щодо ліквідації, а з іншого — це проблема у створенні шкільних округів, де необхідно проводити реорганізацію ЗНЗ на ступінь нижчу за погодженням територіальних громад.

Було б несправедливо сьогодні не відзначити і те, що за останні роки значно покращилось фінансування загальної середньої освіти. В області за підтримки голів ОДА і облради встановлюється традиція не знімати кошти з освіти, а залишати відповідно до розрахунків Мінфіну. Це дало можливість зробити багато. Зокрема, за час реалізації обласної Програми розвитку Івано-Франківське управління освіти і науки ОДА передало для навчальних закладів районів і міст:

- 45 автобусів для підвезення учнів та педагогічних працівників;
- 427 комплекти шкільних меблів (у тому числі обладнання для кабінетів фізики та хімії — по 20);
- 89 мультимедійних класів;
- 105 котлів для модернізації шкільних котельень.

Майже на 1 млн. грн. закуплено навчального обладнання для базових шкіл з: історії, географії, математики, біології. Для шкільних бібліотек придбано літератури на суму 500 тис. грн. Вісьмом школам надано субвенції з обласного бюджету в розмірі по 200 тис. грн. для їх капітального ремонту та придбання відповідного обладнання.

Серед проблем, що суттєво впливають на розвиток сільської школи, я не назвав питання, пов'язані з комп'ютеризацією та інформатизацією навчальних закладів та «Шкільним автобусом».

Завдяки субвенції з державного бюджету на комп'ютеризацію та придбання шкільних автобусів, а також коштів місцевих бюджетів питання, названі раніше, значною мірою вирішено, а саме:

- всі ЗОШ I-III ступеня забезпечено навчальними комп'ютерними комплексами з розрахунку 20 учнів на 1 комп'ютер (хоча цю норму треба переглянути);
- 77% шкіл I-II ступеня забезпечені НKK;
- 72 загальноосвітні школи I-III ступеня із 222 забезпечені мультимедійними класами;
- 67% шкіл I-III ступеня підключено до мережі Інтернет.

Наведу два приклади використання інформаційних технологій:

- реєстрація на пробне тестування через Інтернет;
- програма Майкрософт «Утел».

Я не ставив за мету ви-
черпати в даній статті всі
питання, пов'язані з сіль-
ською школою. Свідомо
не торкаюсь проблем ви-
рішення і впровадження
профільного навчання,
не зупинявся результатах
ЗНО. Аналіз перших тесту-
вань свідчить, що особли-
вої відмінності результатів
ЗНО серед учнів міської
і сільської школи немає, а
це вже добре. Питання, що
стосуються моніторингу
якості освіти, дотримання
температурного режиму
в навчальних закладах,
наявність спортзалів тощо
потребують постійної ува-
ги. Розв'язання цих про-
blem є нашою щоденною
роботою.

Висновки. У перспекти-
ві освітній простір сільської

школи має значно покращитись і змінитись. Школою більше опікуватимуться органи місцевого самоврядування, батьки, громадськість.

Розвиток демократичних форм управління, зростання ініціативи і творчості сільських громад, економічне, соціальне і культурне зростання села — все це в перспективі оновить і покращить освітній простір сільської школи.

З метою більш ефективного використання освітнього простору в справі виховання, навчання і розвитку особистості вважаю за доцільне:

- органам освіти здійснювати заходи щодо підвищення компетентності керівників шкіл із використання організованих впливів освітнього простору села на навчання і виховання дітей;
- удосконалювати навчально-виховний процес з орієнтацією на тісні зв'язки з життям, з діяльністю культурно-освітніх установ, що працюють в селах;
- вивчати, впроваджувати і поширювати кращий досвід використання освітнього простору сільської школи;
- у навчально-виховному процесі враховувати вплив способу господарювання, культурних традицій і звичаїв села на розвиток учнів.

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. — К.: Либідь, 1997.

2. Лосюк П. Гуцульщинознавство в українській національній школі. — Косів: Писаний Камінь, 2001. — 166 с.

Юрій Завалевський,

кандидат педагогічних наук, доцент,
в.о. директора Інституту інноваційних технологій
і змісту освіти МОН України

Yuriy Zavalevskyy,

Candidate of Pedagogic, assistant professor,
acting director of the Institute of Innovative Technologies
and the Contents of Education of the Ministry
of Education and Science of Ukraine

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ОСВІТНІХ СТРАТЕГІЙ
НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ УЧИТЕЛЯ
(ІЗ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ)**

**SOME ASPECTS OF INFLUENCE OF EDUCATIONAL STRATEGY
ON COMPETITIVENESS OF THE TEACHER
(FROM FOREIGN EXPERIENCE)**

In the article an attempt to ascertain essential aspects of influence of educational strategy on professional qualities of the teacher by means of survey of the general secondary education system in foreign countries is made.

Постановка проблеми. У статті зроблена спроба з'ясувати суттєві аспекти впливу освітніх стратегій на професійні якості вчителя за допомогою огляду системи загальної середньої освіти в зарубіжних країнах. Ми можемо зробити висновок, що українська освіта також має орієнтуватися на конкурентоспроможність особистості у світовому освітньому просторі. Базуючись на національній ідеї українського державотворення спрямовується на утвердження національних інтересів відповідати потребам особистості та суспільства, які постійно змінюються.

Освіта в сучасних умовах є могутнім чинником розвитку духовної культури українського народу, відтворення інтелектуальних і продуктивних сил суспільства, запорукою авторитету України як незалежної, демократичної та правової держави — повноправного члена європейської та світової спільноти.

Сьогодні процеси Європейської інтеграції охоплюють дедалі більше сфер життєдіяльності. Не стала винятком і освіта. Зараз європейське освітнє співтовариство консолідується задля формування загальноєвропейської системи освіти. Україна чітко визначила орієнтир на входження в освітній простір Європи і здійснює модернізацію освітньої діяльності в контексті європейських вимог і відповідно до основних принципів освіти в Україні.

Інтеграція педагогічної освіти України в європейський освітній простір вимагає вивчення не тільки позитивного, але й негативного зарубіжного досвіду, проблем у галузі педагогічної освіти. Важливу роль у цьому напрямі має прогностична функція порівняльної педагогіки. Як інтегруватись, щоб зберегти і не втратити свої надбання, специфіку, досвід? Що є спільним для різних освітніх систем, а що є специфічним, притаманним тільки українському вчителю? Відповісти на ці питання допомагає порівняльний аналіз процесів у освіті різних країн.

У поліпшенні якості освіти глибокої модернізації потребує організація навчального процесу. Результати досліджень вітчизняних та зарубіжних поглядів в освіті свідчать, що впровадження інноваційних технологій навчання сприяє не тільки досконалому розвитку освітньої системи, а й формуванню вчителя як конкурентоспроможного фахівця в освіті взагалі.

Сьогодні в усьому світі все більше поширюється переконання, що в ерудованому суспільстві «освіта» повинна бути носієм суспільного розвитку. Це актуалізує питання про необхідність реформування освіти. Як домогтися більш продуктивного вирішення проблеми підвищення професіоналізму сучасного педагога? Аналіз зарубіжного досвіду реформування освіти висвітлює наступні взаємопов'язані аспекти підвищення компетентності та конкурентоспроможності вчителя:

- Розширення і реалізація можливостей, а не лише результатів (інвестування у зміцнення можливостей).
- Інвестування у довготривалі проекти.
- Інтеграція різних теорій, проектів, програм, спеціалістів.

Цікавим для нас є дослідження з проблем професіоналізму сучасного вчителя відомого англійського науковця П. Бродфута, яке набуло широкого резонансу в Європі наприкінці XX ст.. Воно базується на обстеженні 360 вчителів Англії і Франції на предмет того, як у різних національних контекстах педагоги розуміють і здійснюють свої професійні функції. У результаті дослідження були виявлені наступні відмінності:

1. Вчителі початкової школи в Англії ставлять у центр навчально-виховного процесу дитину, спрямовуючи свою діяльність на розвиток особистісних потреб, інтересів учнів та їх стимуляцію до набуття навчальних умінь. Учителі початкової школи у Франції більшою мірою, аніж їх англійські колеги, зосереджені на передачі основних знань, передбачених національною навчальною програмою.
2. Для вчителів початкової школи в Англії характерний широкий спектр стилів педагогічної діяльності, навчальних стратегій. Для французьких вчителів ця проблема не є актуальною — для них характерний традиційний дидактичний стиль.
3. Англійські вчителі початкової школи вбачають свою роль у заохоченні учнів до різноманітних навчально-виховних результатів соціального та особистісного характеру; передусім, це заохочення до саморозвитку пізнавальних здібностей. Французькі вчителі зосереджуються переважно на академічних досягненнях своїх учнів.
4. Вчителі початкової школи в Англії надають великого значення особистісним контактам з учнями та гармонійним професійним зв'язкам з колегами. Французькі вчителі початкової школи не зосереджуються на особистісних контактах з учнями і не сподіваються на підтримку колег у своїй професійній діяльності. Вони ясно усвідомлюють свої професійні функції і виконують їх без сумнівів.
5. Вчителі початкової школи в Англії звільнені від функцій відкритої оцінки навчальних успіхів своїх учнів. Французькі вчителі регулярно оцінюють успіхи своїх учнів за допомогою тестів; після завершення початкової школи знання учнів мають відповідати певним стандартам.

Потрібно зазначити, що в Україні на сучасних законодавчих засадах функціонує досить та розгалужена система освіти, яка за багатьма кількісними та якісними показниками не поступається рівню розвинутих країн світу і є конкурентоспроможною в європейському освітньому просторі. Професіоналізм українського вчителя має не нижчий рівень, аніж професіоналізм вчителя в європейських країнах. Так, наприклад, професіоналізм французького вчителя полягає в ефективній передачі знань, стандартизованих національним навчальним планом з акцентом на якості та національних особливостях, що відображає потреби замовника професійної праці вчителя — громадянське суспільство і державу. Західні дослідники проблеми професіоналізму вчителя розглядають французькі підходи і досвід як приклад централізованої освітньої системи, де автономія вчителя обмежується різними контролюючими структурами. Ієрархія цих структур залежить від типу моделі централізованого управління освітою.

З іншого боку, ряд дослідників, відзначаючи плюралістичний характер системи освіти у США на основі свободи вибору, звертають увагу на глибоку, системну неспроможність подолати проблему низького рівня освіти значної частини учнів у результаті відсутності у багатьох держаних школах науково обґрунтованої системи виховання, що призводить до обмеженості виховної спрямованості навчання, а також низького кваліфікаційного рівня педагогів [1, 2]. Можна сказати, що в освіті США звелися нанівець масштабні проекти з розроблення навчальних програм для педагогів 1950-1960-х років. Основну увагу ці стратегії зосереджували на численних ідеях, які впроваджувалися на семінарах підвищення кваліфікації, але майже цілком ігнорували культуру установ, де мали втілюватися ці інновації. Після невдалих спроб масштабних реформ 1960-х років у США впродовж двох наступних десятиріч не було серйозних спроб проведення широких реформ.

Сьогодні вже є очевидним, що набуття готових знань про процес змін неефективне. За будь-яких обставин людина має виробити своє власне бачення змін, якщо вона бажає стати на шлях реформ. Тільки-но людина починає розуміти це, вона позбувається вузьких стратегій, які не можуть змінити життя на краще. Стратегії, за словами Стейсі, — «це використання здогадок науки про складність як основу для індивідуального, колективного та інституційного самоосмислення. Можна з певністю сказати, що люди, котрі починають думати по-іншому, по-іншому почнуть і діяти; а відтак здебільшого впливатимуть на інших людей, які також змінять свою поведінку» [2]. Знання пов'язані з переконаннями (поглядами) та дією, а тому їх неможливо позичити — їх треба здобути.

Масштабні реформи є функцією суспільного відтворення. Інвестувати у зміцнення можливостей означає урізноманітнювати шляхи взаємодії. Відомо, яке глибоке значення мають культура внутрішньої співпраці та зовнішня взаємодія, наскільки важливо і необхідно розвивати певні лідерські здібності. Керівники середнього рівня, тобто директори шкіл, перебувають у найкращому становищі для координації роботи між нижчими, середніми та верхніми ланками системи, без якої неможлива інтеграція різних джерел знань. Інвестування в місцеві можливості керівника аж ніяк не знижує відповідальності, а насправді збільшує її. По-перше, зовнішні стандарти та пов'язана з ними інформація є одним з основних джерел далекоглядності та формування знань в організаціях з високою інтерактивністю. По-друге, тісна взаємодія всередині та ззовні управлінської вертикалі є однією з найсильніших, найорганічніших форм відповідальності. Треба відзначити, що горизонтальна відповідальність є завжди ефективнішою, ніж ієрархічна відповідальність.

По-третє, формування і розвиток необхідних здібностей вчителя як конкурентоспроможного фахівця включає постійну генерацію та інтеграцію найкращих прогресивних ідей. Через те, що розвиток відповідних здібностей забирає багато часу, важливо братися за середню та довготривалу перспективу підготовки та перепідготовки спеціаліста. Коли установи роблять інвестиції в довготривалі освітні проекти, врешті-решт вони досягають

позитивних результатів і витрачають на це не так уже й багато часу. Наведемо приклад закордонного досвіду. У США шкільний район графства Дургам, який налічує 114 шкіл, зумів зміцнити свою шкільну систему і зробити її динамічною всього лише за вісім років. Район № 2 міста Нью-Йорка (48 шкіл) трансформував свою шкільну систему менше ніж за десять років. У Чикаго було розроблено постійну, сучасну, відрегульовану стратегію підготовки учителів, яка суттєво змінила стан справ понад 400 початкових шкіл. Зазначимо, що усі три райони практикували системні стратегії розвитку професійних якостей учителів. Застосовувався безперервний моніторинг втілення розроблених стратегій, використовувались показники діяльності та громадська думка щодо необхідного коригування компонентів, спрямованих на залагодження слабких сторін. За твердженням дослідників Гелі та де Стефано, мета полягає в тому, щоби встановити зовнішню структуру реформування підготовки вчителя, де освітні установи «...відійдуть від способу керівництва зверху-донизу, командного стилю роботи, надмірного регулювання діяльності та постачальницького підходу, які сьогодні домінують у багатьох освітніх системах, і стануть відкритішими, підзвітними зовнішньому світові та чутливими; а також співпрацюватимуть із безпосередніми споживачами в наданні освітніх послуг. Зокрема нас цікавить як міра, так і спосіб набуття та застосування досвіду аналізу даних та обміну інформацією» [3].

По-четверте, дослідження доводять, що освітні системи потребують інтегрованості, цілісності та періодичної узгодженості. Парадокс полягає в тому, що більшої узгодженості можна досягати завдяки використанню відмінностей та об'єднанню стратегій і компонентів, досі незалежних одні від одних. Наприклад, стратегія формування конкурентоспроможного педагога, орієнтована на використання творчої активності людей чи групи однодумців-інноваторів, не завжди є продуктивною. Ця стратегія відразу ж відокремлює тих учителів, які погоджуються з необхідністю проведення змін і здатні самі змінитися, від тих, які не зовсім готові до реформ. Ця рушійна сила зводить соціальний бар'єр між ними і фактично гарантує, що кількість перших не збільшиться, а останні продовжуватимуть вірити, що зразкове викладання можливе лише за умови надзвичайних ресурсів та виняткового середовища. Разом з тим сценарій «вимог та підтримки» створює кращі умови для досягнення критичної маси різних учасників, що будуть необхідні для масштабніших реформ.

Сучасний світ переживає докорінну зміну підходів до освіти та до соціокультурної політики в цілому. Це зумовлено переорієнтацією самого суспільного розвитку на розвиток людини, її особистісних і культурних якостей. Саме для XXI століття є характерним розуміння того, що тільки людина є одночасно початком і кінцевою метою будь-якого соціального розвитку. Ці зміни в суспільній свідомості, у ставленні суспільства до світової сфери викликали появу нової парадигми та реформування освіти. Водночас масштабне реформування освіти вимагає мобілізації та координації більшої кількості компонентів системи.

Це дійсно складна проблема: як можна поєднати та інтегрувати сильні сторони різних стратегій реформування освіти, більшість з яких фундаментально різні за підходами і кожна з яких має своїх прихильників. Тобто співіснування суттєвих розбіжностей у поглядах на те, як треба змінювати державну систему освіти і підготовку конкурентоспроможного учителя, не тільки можливе, але і необхідне. Разом з тим, теоретичний аналіз і результати дослідження інноваційних процесів в освіті показали: навіть принципово різні реформаційні пропозиції можуть взаємодоповнювати одна одну [4].

Ця проблема залишається нерозв'язаною, оскільки не розроблені підходи до процесу взаємодоповнення сучасних інноваційних проектів, але нове й дуже перспективне бачення можливої інтеграції сильних сторін різних підходів і досягнення потужніших реформаційних стратегій сьогодні успішно відпрацьовується в новій Державній програмі «Школа майбутнього».

Такий підхід закордонні науковці називають «інтегральним капіталом». На їхню думку, «інтегральний капітал» освіти — це її цілісне, єдине бачення того: • якими ідеями, заходами та звичками школа стимулюватиме навчання учнів;

- який навчальний досвід школа запропонує учням і як за допомогою цього досвіду переконатись в тому, що учні ефективно навчаються;
- які учні навчатимуться у школі (за ознаками вікової групи, попередньо здобутої освіти, іншими ознаками);
- які стосунки будуть між школою, батьками та державними службовцями, відповідальними за збереження інтересів дитини».

Таким чином, поняття «інтегрального капіталу» розглядає спільні переконання та співпрацю як результат чогось глибшого, тобто цілей, поставлених перед учнями, та стратегій викладання й навчання, які можуть допомогти учням досягти цих цілей. Ці проблеми багатогранні. Виникає питання: як змусити різні групи освітян співпрацювати між собою та використовувати переваги одна одної? Однак, добре зваживши все, що було сказано про насущну потребу в широкому реформуванні освіти, тобто трансформації всієї системи, можна дійти висновку про необхідність пошуку та розроблення низки нових реформаційних стратегій. Шляхи можливих дій стають усе очевиднішими. У той час, як одні дослідники пропонують освітні стратегії, які поєднують у собі «відповідальність, підтримку та автономію», інші прагнуть використовувати «стимули, здібності та можливості» [3, 4]. Можна сказати, що кожна системна стратегія реформування технологій освіти має включати стимули для діяльності школи, шляхи збільшення можливостей і свободи педагогічного колективу школи у внесенні змін у навчальний процес.

Цікавий досвід вирішення поставленої проблеми накопичено у системі освіти Росії. Наприклад, у розвитку системи додаткової освіти Пермської області РФ буде застосовуватися маркетинговий підхід. Як повідомляє

прес-служба обласного департаменту освіти, це передбачає вивчення попиту на додаткові освітні послуги в загальноосвітніх школах, установах початкової професійної освіти, підготовку кадрів для нових умов роботи, надання методичної допомоги педагогам, пред'явлення вимог до якості та результатів реалізації додаткових освітніх програм, що сприятимуть подальшому розвитку кадрів, конкурентоспроможних фахівців своєї справи не тільки у своїй країні, а й у світі в цілому. З метою підвищення професійного рівня педагогів і виходу на конкурентоспроможний рівень закладів освіти московські школи переходять на нормативно-подушеве фінансування, тобто добробут школи буде прямо залежати від кількості учнів. Крім того, з 2007/08 навчального року введення у російських школах профільного навчання забезпечило старшокласникам право самостійно вибирати навчальні предмети та складати власний розклад уроків. Про це заявили представники Міносвіти і науки Росії після підведення підсумків трирічного експерименту з профільного навчання в 10 і 11-х класах. Було відзначено, що введення профільного навчання дозволяє знизити навчальне навантаження на підлітків і дати їм можливість більш ефективно готуватися до вступу у ВНЗ. Базові предмети: математика, російська мова, література, історія — у навчальному процесі російських шкіл залишаються обов'язковими для всіх. Щодо інших предметів, то учні самі вирішують, які вивчати поглиблено, а які — оглядово. Тим, хто не хоче вибирати, залишається звична система навчання, яка називається «універсальний профіль». Сьогодні у Російській Федерації передбачені наступні можливі моделі профільного навчання. Перші дві вже відпрацьовані на практиці: це різні профільні класи в середині однієї школи, а також школи, зорієнтовані на один профіль. Відпрацьовуються і дві інші моделі. Одна з них — це складання індивідуального плану для кожного учня: старшокласникам на вибір надається перелік поглиблених курсів, а вони зможуть вибрати відразу декілька з них. Інша модель: вибирати можна не тільки предмети, але і школи, де їх викладають краще. Наприклад, якщо учень цікавиться хімією, проте в його школі немає спеціалізованої лабораторії, він зможе також навчатися у школі, яка має потрібне обладнання. Таким чином, шкільний розклад, обов'язковий для усіх, замінюється особистим розкладом: відповідно до власного навчального плану учень зможе сам вирішувати, які заняття він відвідує протягом тижня. Передбачається, що деякі заняття у профільних класах будуть платними. Вибір моделі профільного навчання залишиться за школами, але право вибору належатиме всім членам шкільної ради: педагогам, батькам і самим учням. Це спонукатиме вчителів, педагогів удосконалювати свої знання, розвиватись і виходити на щабель конкурентоспроможного фахівця.

З метою підвищення ефективності освітньої діяльності в Російській Федерації розроблені нові підходи до системи оплати праці педагогів. Її особливості та переваги вивчались протягом 2005 року у Тюменській області РФ. В умовах нової системи заробітна плата педагога буде залежати від кількості учнів, яких він навчає, якості освіти та виховання, стану здоров'я дітей. Керівники шкіл самі укладають угоди з учителями щодо оплати, складають кошторис витрат. До розподілу преміального фонду у школах будуть залучені піклувальні ради. Батьки оцінюватимуть роботу вчителів, піклувальна рада буде затверджувати шкільну програму, таким чином професійність і конкурентоздатність вчителя буде зростати [5].

Підвищенню рівня професійної майстерності сприяють і фестивалі ідей у галузі освіти, які висвітлюють нові методи роботи вчителів з учнями. Введення новітніх освітніх технологій дає можливість для розвитку і вдосконалення учнів як особистостей, а учителів — як професійних конкурентоздатних працівників.

В умовах сучасної трансформації української держави, коли теоретичне осмислення складних проблем управління освітою розвивається, доцільним є порівняльне дослідження автономії вчителя у різних соціокультурних контекстах. Перехід від державного до державно-громадського управління освітою, зміна характеру управління освітою у напрямі його демократизації прямо пов'язується з новими межами і критеріями оцінювання професіоналізму вчителя для школи XXI століття.

Висновок. З вищенаведеного огляду системи загальної середньої освіти в зарубіжних країнах ми можемо зробити висновок, що українська освіта також має орієнтуватися на конкурентоспроможність особистості у світовому освітньому просторі. Базуючись на національній ідеї українського державотворення, вона спрямовується на утвердження національних інтересів і має відповідати потребам особистості та суспільства, які постійно змінюються. Досягнення цих та інших характеристик забезпечить формування освіченої, конкурентоспроможної особистості, здатної до самореалізації.

1. Старша школа зарубіжжя: організація та зміст освіти / К.: СПД Богданова А.М., 2006. — 232 с.
2. Пуховська Л.П. Професійна підготовка вчителів у країнах Західної Європи в другій половині XX століття: Автореф. дис. доктора пед. наук: 13.00.04 / АПН України. — К., 1998. — 48 с.
3. Відкритий урок. Розробки технологій. Досвід. Освітнянський науково-методичний журнал. Педагогічні новини зарубіжжя. — 2005. — № 19. — С. 4-8.
4. Старша школа зарубіжжя: організація та зміст освіти. — К.: СПД Богданова А.М., 2006. — 232 с.
5. Проблемы реформирования образования в России в условиях глобализации мировых процессов // РЕФОРМЫ В РОССИИ: РЕГИОНАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ. Труды научной конференции участников академических обменов между Россией и США, г. Улан-Удэ, 2001.
6. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. — К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. — 254 с.
7. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії. — К., 1997. — С. 3-5.

Неллі Лисенко,

доктор педагогічних наук, професор,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Надія Кравець,

аспірант кафедри теорії та методики
дошкільної освіти
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

**УДК 372
ББК 74. 102**

ЕКОЛОГО-ВАЛЕОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА ГОТОВНОСТІ ШЕСТИРІЧОК ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

ETHNIC SOCIALIZATION OF SENIOR CHILDREN UNDER SCHOOL AGE IN MODERN FAMILY: THE PEDAGOGICAL CONTEXT

The actual problems of the teaching of six years old children with the taking into consideration the influence of geographical and climatic factors on the child physical development are analyzed in the article. It is shown the statistic facts of six years old children examining in the mountainous regions of Prykarpattya. The diagnosis of children during their transition to systematic studying at school is actuated.

Key words: period, physical upbringing, adaptation, systematic studying, six years old children, child, childhood.

Постановка проблеми. Перед тим, як розпочати аналіз основних понять статті, хочемо наголосити, що в останні десятиріччя регіональний вимір в освіті України посідає чільне місце і стає ключовим словом в аналізі педагогічних проблем, сутнісним і глибинним поняттям в умовах переходу на навчання із шести років.

Такий напрям у теорії й практиці освіти зумовлений основними тенденціями її розвитку під впливом об'єктивних чинників. Основним з-поміж них є територіально-адміністративний. У Прикарпатті він вирізняється тим, його значна територія регіону є гірським масивом і на його теренах розташовано та функціонує в 2007-2008 н.р 249 ЗОШ (із 766 загалом в області) зі статусом гірських, водночас 83 (із 308 ДНЗ в області) дошкільні навчальні заклади теж працюють із статусом гірських (Верховинський, Надвірнянський, Рогатинський р-ни.).

Основний зміст статті. Цілком природно, що шестирічні учні після ДНЗ і після підготовки до шкільного навчання в сім'ї долають адаптаційний період по-різному. Важливо зазначити, що основні характеристики їхньої готовності досить наближені за змістовним і процесуальними вміннями дитини переносити теоретичні знання у розв'язання реальних проблем у життєвих ситуаціях. Основні висновки, яких ми дійшли в складі творчої групи, що працювала під керівництвом доктора медичних наук І.В. Мазепа за дорученням ОДА та Міністерства оборони України (група вчених Прикарпаття вивчала впродовж 2001-2004 рр. вплив потенційно небезпечних територій Прикарпаття на фізичний розвиток дітей 5-10 річного віку), полягали в наступному:

- недостатній рівень готовності дітей до навчання в школі (у межах нашого району) порівняно із загальноукраїнським зумовлений адміністративно-територіальною специфікою краю;

- за більшістю антропометричних показників шестирічки Прикарпаття корелюють із загальноукраїнськими, однак окремі з них (їх ми подаємо в статті) значно гірші майже в третини дітей.

Проілюструємо узагальненими даними сформульовані висновки за матеріалами вивчення 1 тис. 700 дітей віком від 5 до 8 років у ДНЗ і ЗОШ І ступеня гірських районів області станом на 2003-2004 н.р.(символи < — нижче норми; >- вище норми; // норма).

Таблиця 1.

№		5-6 рр.			6-7 рр.			7-8 рр.		
		норма	сер.пок.	відхил	норма	сер.пок.	відхил	норма	сер.пок.	відхил
1	Ріст (см)	115-118	110	<	118-129	112	<	123-128	117	<
2	Маса (кг)	18.2-22.1	19.5	//	22.1-26.5	19.8	<	26.5-28.8	20	<
3	Окружність грудної кліт. (см)	48-52	52.5	//	52-57	54	//	57-62	56.8	//
4	Обсяг плечей (см)	54-58	63.5	//	58-61	67.8	<	61-66	68	<
5	Дихометрія	250-300	341	<	300-400	384	//	400-500	425	<,//

Період до систематичного навчання шестирічок переносить їх у цілком нові умови життя і діяльності. Найважливішим у їхній адаптації розглядаємо певний рівень зрілості основних фізіологічних систем кожної дитини і, насамперед, центральної нервової системи. Порушену нами в статті проблему маємо на меті проаналізувати в руслі еколого-валеологічних показників, оскільки вони є рівнозначно важливими і для педагогіки, і для лікарського контролю за розвитком кожного школяра.

Вступ малюка на навчання супроводжується руйнацією динамічних стереотипів, які сформувалися за роки дошкільного дитинства. Систематичні навчальні заняття, зростання статичного навантаження, значне послаблення рухової активності, нові обов'язки й дисциплінарні вимоги ініціюють низку об'єктивних утруднень у житті першокласника. Здебільшого, вже за перші тижні, а інколи й місяці навчання виникають очевидні зміни в організмі кожної дитини. Скажімо, в цей період вони погано сплять, втрачають апетит, гальмуються темпи фізичного розвитку, зростає захворюваність і травматизм унаслідок розгубленості й тривожності (С.Громбах, Р.Тонкова-Ямпольська). Упродовж адаптаційного періоду, який триває 9-10 тижнів, збільшується кількість дітей із дефіцитом ваги, унаслідок чого потерпає їх загальний фізичний та психологічний тонус. Дослідники означеної нами проблеми констатують зростання кількості дітей, які не бажають навчатися в школі, та посилення їхніх намагань за будь-яку ціну відразу повернутися в минуле життя, оскільки часті психологічні конфлікти, страх, негативне ставлення до навчальної діяльності затьмарює безтурботність дошкільних років. Ці та інші зміни дають ученим підстави увиразнювати «явища шкільного шоку», «шкільного стресу», «адаптаційного захворювання» та ін.

Поза сумнівом, якість спеціальної підготовки організму дитини до подолання нових для неї труднощів і проблем, які виникли зі вступом до школи, полегшує перебіг процесу адаптації чи його проявів (лат. «adapto» — пристосування, яке ототожнюється із процесом пристосування саме до мінливості умов зовнішнього довкілля). У її педагогічному сенсі — це наявність і рівень сформованості в кожної дитини соціально значущих якостей, в яких віддзеркалено її ставлення до довкілля й до себе самої.

Ураховуючи суттєві розбіжності в темпах дозрівання та значні індивідуальні відмінності в розвитку кожної дитини, можемо стверджувати, що кожен учень (учениця) досягають початку систематичного шкільного навчання з різним рівнем сформованості психологічних властивостей та розвитку функціональних систем. Окрім цього, шкільне навчання сукупно із руйнацією динамічних стереотипів, сформованих за роки дошкільного дитинства, супроводжуються впливом стресових факторів. Насамперед, це сомато-біологічне неблагополуччя, недоліки в психічному розвитку під впливом урбанізації (міські діти) чи дефіциту соціального досвіду (соціальна депривація для сучасних сільських дітей), дисгармонійне формування особистості в неблагополучних, асоціальних сім'ях, а також в умовах відсутності одного чи обох батьків унаслідок трудових міграцій. Загалом ці та інші фактори узалягують успішність перебігу адаптації шестирічних учнів від рівня їхньої готовності до навчання в школі.

Дослідники (К.Антонова, Е.Александровська, Е.Вільчковський та ін.) доводять позитивний вплив на підготовку дітей до шкільного навчання, який чинить дидактико-розвивальне середовище дошкільного навчального закладу, чи ж індивідуально-розвивальної роботи із вихователями в умовах родини. Саме такі діти значно легше долають адаптаційні перешкоди і успішніше навчаються в різних формах організації навчально-виховного процесу.

Таким чином, очевидним є підхід до аналізу готовності як до інтегративного утворення, що об'єднує певний комплекс психічних якостей із рівнем сформованості та соматичного розвитку (показники фізичної й

фізіологічної зрілості та загального стану організму). Останнє дослідники відносять до числа найбільш значущих чинників комплексної характеристики готовності шестирічок до шкільного навчання: можливість витримувати його навантаження.

Водночас хочемо зауважити, що найбільшою поінформованістю вирізняються показники чинників фізичного розвитку, оскільки саме вони спираються на якість дозрівання біологічних функцій організму дитини. У неподільній єдності з ними розглядаємо також морфологічні та функціональні властивості дитячого організму.

У науковій літературі останніх років досить поширеним є поняття «шкільна зрілість», послуговуючись яким, практичні працівники обмежено розглядають лише процеси спонтанного дозрівання вроджених задатків. Вже усталила думка, що вони формуються незалежно від впливу соціальних умов і виховання. Власне, такими трактуваннями можемо пояснити захоплення освітан не лише тестами, а й іншими діагностичними методиками вивчення шкільної зрілості та доведення її генетичної зумовленості. Очевидно, що трактування шкільної зрілості як функції віку є досить зручним для сучасних підходів до організації навчання шестирічок: дитина, яка досягла шести років, готова до систематичного навчання в школі. Відразу наголосимо на неправомірності такого твердження, оскільки в ньому апіорі проігноровано індивідуально-типологічний вимір розвитку кожної особистості. За такого підходу до організації навчально-виховного процесу руйнується його ж доцільність унаслідок ігнорування найважливіших принципів сучасної освіти — її гуманізації, індивідуалізації та диференціації.

Щодо зарубіжних концепцій, які дотично до нашої проблеми розглядають різні аспекти проблеми, виокремимо залежності між готовністю до шкільного навчання та паспортним віком дитини. На наш погляд, вони є найбільш значущими і до них варто прислухатися та обрати для себе запропоновані підходи за умови врахування нашої освітньої й регіональної специфіки.

Перший — визнання шкільної зрілості як певного рівня фізичного та психічного розвитку дитини, що зумовлює її здатність систематично навчатися у формальних закладах початкової освіти. І тут мовиться, насамперед, про різні типи шкіл із різним обсягом навантаження, його спрямованістю і пролонгованістю.

Другий — визнання лише такого рівня фізичного та психічного розвитку, який обумовить самостійне подолання дитиною об'єктивних і суб'єктивних утруднень, що супроводжують навчання і виховання. Почасти цей підхід перегукується із теорією Л.Виготського, відомою як «зона найближчого розвитку».

І третій — перехід дитини на такий рівень психо-фізичного розвитку, який унеможливить її тривожність за невдачі чи ж сприятиме усуненню перешкод без додаткового напруження і стресів.

Як бачимо, кожен підхід містить досить цінні поради, а технології їхнього впровадження з точки зору доцільності має обирати сам педагог, попередньо вивчивши ситуацію у навчально-виховному процесі кожної конкретної школи. Отож, у котре можемо стверджувати необхідність діагностування рівня готовності кожної окремої дитини шестирічного віку як украй необхідної процедури. Вона є запорукою досягнення успіху не лише у праці вчителя, а, передусім, у діяльності його підопічних на уроці та в позаурочний час.

На фоні сучасних екологічних потрясінь за щораз очевидними для педіатрів, гігієністів та медичних працівників інших галузей виступають певні відставання у темпах розвитку не лише окремих органів, а й цілих систем дитячого організму залежно від місця проживання малюків. Ця ознака є актуальною для Прикарпаття. Спираючись на дані 2007-2008 і 2008-2009 н.р., у краї функціонують заклади із статусом гірських. Зазвичай вони віддалені від місць компактного проживання основного населення регіону.

Отже, сумарно вище означене ускладнює виконання дітьми тих функцій, які покладає на них сучасна школа І ступеня. Логічно, що це також підводить і учених, і практиків до визнання необхідності ретельного діагностування дітей з урахуванням регіональної специфіки. Останнє передбачає володіння методиками, які послуговуються комплексними критеріями оцінювання, синтезуючи інформативні морфофункціональні та психофізичні показники. Безальтернативним з цього приводу є підхід до тлумачення здорових дітей із нормальним рівнем сформованості функцій організму та гармонійним фізичним розвитком як таких, що легко долають адаптаційний період на початку систематичного навчання в школі не залежно від того, це міська, сільська чи гірська школа.

Щодо «групи ризику» (діти, які не досягли відповідного рівня соматичного розвитку і є сприйнятливими до різноманітних патологічних відхилень унаслідок інтенсивних навчальних навантажень), то, здебільшого, в сучасній практиці навчання шестирічок спостерігаємо такі відхилення: деформація постави; погіршення зору; відхилення в розвитку серцево-судинної системи; психоневрологічні відхилення функціонального походження (неврастенічні розлади, астеничні синдроми і т.ін.); погіршення координації рухів; зниження концентрації уваги; утруднення в навчанні письма, гальмування розумової працездатності та ін.

Ураховуючи той факт, що від періоду дошкільного дитинства і до підліткового віку організм стрімко росте, інтенсивно удосконалюється його морфологічна та функціональна діяльність, всі органи і системи шестирічок є надчутливими до подразників, а також мінливі під впливом несприятливих чинників (відсутність приміщень і відповідного обладнання шкільних класів до навчання дітей цього віку; руйнування режиму харчування; перехід на розпорядок дня, в якому не враховано потреби організму в денному сні чи інших формах відпочинку; гальмування рухової активності порівняно із ДНЗ та ін.), порушену проблему розглядаємо як актуальну і для

педагогів. Адже на одному віковому етапі загальний розвиток функціональних систем організму кожної дитини вирізняється синхронністю щодо віку або ж асинхронністю унаслідок акселерації чи ретардації. Власне, таке багатоманіття комбінацій синхронного та асинхронного розвитку систем дитячого організму в одному класі та школі і творить картину індивідуальності й моделює навчально-виховний процес задля самовираження кожного учня. Згідно з твердженнями учених (М.Антропова, Л.Біловусова, Г.Ушаков та ін.), не до шести, а до семи років усі соматичні показники інтенсивно зростають. Це: річний приріст довжини тіла 5-8см; ваги — 2-3 кг. Тобто довжина тіла зростає на 10-15%; *окружність* грудної клітки — 3-10%; маса тіла — 34-100%. Згідно з твердженнями В.Бунак, В.Ужві та ін., власне вони і є основними критеріями соматичної зрілості дитячого організму та його готовності до шкільних навантажень. Перехід із ДНЗ до школи зумовлює в адаптаційний період зниження означених показників унаслідок відсутності апетиту, зростання тривожності, появи безсоння.

Зважаючи на вищезначене, педагогам у край необхідно враховувати такі факти, якими супроводжується навчання шестирічок і виконання ними завдань із різних розділів програми. Морфофункціональні можливості організму, незавершеність розвитку важливих для навчання систем (в т.ч. ЦНС), опорно-рухового апарату та ін., зумовлюють високу чутливість і до несприятливих зовнішніх впливів.

Таким чином, характеристика особливостей морфо-функціонального дозрівання фізіологічних систем організму дитини в перехідний період від ДНЗ до ЗОШ І ступеня є основним показником і, водночас, компонентом масової диспансеризації дошкільників в умовах навчання із шести років у міській та сільській місцевості на фоні урахування специфіки регіону. Одержані дані дають педагогам підстави коректувати навантаження на кожну дитину під час уроків чи в позаурочній діяльності, організовувати дотичну пропагандистсько-просвітницьку діяльність із батьками, відпочинково-дозвілєву активність за місцем проживання.

У запропонованій статті зупинимось лише на зіставному аналізі окремих показників розвитку дітей (масі та довжині тіла; окружності грудної клітки) шестирічного віку, які стали школярами в міських (85 осіб) та сільських (52 особи) школах (м. Івано-Франківськ, смт. Верховина). Загалом вивчення охоплено 137 дітей наприкінці навчального 2005-2006 року в ДНЗ і на початку 2006-2007 навчального року в ЗОШ І ступеня. В основній своїй кількості на підставі одержаних результатів їх було віднесено до оцінок «високий розвиток» і «середній розвиток», що наведено нами в таблиці 2.

Таблиця 2

Антропометричні показники розвитку шестирічок

№ п/п	Дані антропометрії	Стать	2005-2006		2006-2007	
			міські	сільські	міські	сільські
			м+, - б		м+, - б	
1	Довжина тіла (см)	Х	118	118+,-3	120	120+,-2,8
		Д	117+,-9	119	119+,-4	12+,-2,5
2	Маса тіла (кг)	Х	20,0	19,9+,-2	21	21+,-2
		Д	22	19,9+,-3,2	22,1+,-3,6	20,1+,-2,9
3	Окружність грудної клітки (см)	Х	58,4	59+,-2,5	59,1	59,1+,-2,2
		Д	57,7	58,9	59,1+,-3,1	59,1+,-3

Зіставний аналіз одержаних даних свідчить про очевидно нижчі показники розвитку за двома основними параметрами: в межах статі – дівчатка випереджають хлопчиків; у межах населених пунктів — сільські діти передують міським.

Найбільші розходження спостерігаємо в показниках довжини і маси тіла, а найменші — у вимірах обсягу окружності грудної клітки у стані спокою.

Обсяг статті обмежує наші наміри навести широку картину обстеження шестирічок, отож ми зупинилися лише на окремих показниках, до яких долучили стан постави, зору та м'язевої сили рук. Результати дають підстави для узагальнення про відхилення від норми, які виявлено в поставі. Із 137 дітей у 48 виявлено функціональні відхилення від норми (35,1%), а в чотирьох — патологічні ознаки, які потребують медичного втручання. З числа обстежених виявлено відхилення від норми в поставі — 55 дітей (42%) та в п'яти — значні порушення. По цьому зазначимо, що відхилення від норми домінують у дітей міських закладів освіти (див. табл. 3).

Таблиця 3

Показники обстеження дітей

№ п/п м/с	Постава						Зір					
	норма		незн.відхил		неправильна		норма		далекозор.		близькозор.	
	кін.	поч.	кін.	поч.	кін.	поч.	кін.	поч.	кін.	поч.	кін.	поч.
міські	62	63,2	35,1	36,8	2,9	-	72,2	72	11,1	11,1	11,1	10,5
сільські	54,2	54,2	42	42	3,8	3,8	66,6	66	6,8	6,8	23,3	23,3

Назвемо основні причини виявлених відхилень, які потребують не лише усунення, а й постійного урахування кожним учителем задля забезпечення належної якості педагогічного процесу.

До основних у порушеннях опорно-рухового апарату нами віднесено наступні:

по-перше — ігнорування рухового режиму не лише в міських ДНЗ, а й у родинах дітей;

по-друге — профілактика ступеневого апоневрозу, яку зазвичай ігнорують від часу оволодіння дитиною ходьбою і впродовж усього дошкільного віку;

по-третє, здебільшого дітей одягають у важкий сезонний одяг і модне взуття, споряджають наплічниками чи портфелями, які викривляють стопу ноги та поставу;

по-четверте, невідповідність розмірів меблів до показників росту дітей, особливо в сільській місцевості;

по-п'яте, недосконале формування м'язевого корсета унаслідок розбалансованого харчування із домінуванням продуктів вуглеводного ряду (чіпси, цукерки, тістечка, булочки, вафлі); відсутність упродовж цілого року в раціоні дітей свіжих овочів і фруктів, морепродуктів, недостатність вітамінізації групами А; В; С;

по-шосте — відсутність систематичних тренувальних вправ задля розвитку дрібної моторики рук та їхньої підготовки до шкільних функцій.

Порівняльний аналіз результатів, одержаних нами в наведеному дослідженні, свідчить про те, що у дітей сільських закладів освіти значно рідше виявляються відхилення від норми унаслідок: 1) активного впровадження динамічних видів діяльності та залучення до різних видів праці; 2) раціонального використання природного освітлення впродовж дня; 3) тривалого перебування на свіжому повітрі в різні пори року; 4) узалежнення рівня інтелектуальної працездатності від рівня фізичного розвитку (останній у дітей сільської місцевості коливається в межах норми проти їхніх міських однолітків. Різниця статистичних даних достовірна $P < 0.050$).

Висновки. Таким чином, своєчасна діагностика рівня готовності дітей до систематичного навчання набуває особливої актуальності на фоні очевидних відмінностей у розвитку шестирічок із міської та сільської місцевості, де сьогодні функціонують заклади освіти різного типу та з різним спрямуванням навчального змісту і його обсягу. Фізичний розвиток обстежених корелює із кліматогеографічними особливостями Івано-Франківської області (відхилення у фізичному розвитку дітей із гірських регіонів Прикарпаття дають підстави віднести їх до групи ризику). Оскільки показники фізичного розвитку впливають на загальний стан здоров'я, в т.ч. психічного (досліджували пам'ять, увагу, самооцінку, рівень домагань та ін.), то моніторинг фізичного розвитку шестирічок уможливує своєчасну корекцію виявлених порушень у процесі навчально-виховної роботи в закладах освіти і за місцем проживання сім'ї. І останнє — до ефективних засобів такого моніторингу відносимо підготовку фахівців дошкільного профілю до діагностування своїх підопічних.

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. — К.: Освіта, 1999.
2. Божович Л.І. Проблеми формування особистості. — М., 1995.
3. Вільчковський Е.С., Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку. — Львів, 1998.
4. Вільчковський Е.С., Шалигіна Г.В. Фізична культура: Методичний посібник. Старша група в дитячому садку. — К., 1990.
5. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. — К.: Либідь, 1997.
6. Декларація прав дитини. Виховна робота в закладах освіти в Україні. — Випуск 2. — К.: Освіта, 1998. — С. 10-14.
7. Ельконін Д.Б. Психічний розвиток в дитячому віці. — М., 1995.
8. Концепція дошкільного виховання в Україні. — К.: Освіта, 1993. — С.16.
9. Непомняща Н.І. Становлення особистості дитини 6-7 років. — М., 1992.
10. Особистісно орієнтована дошкільна освіта дітей 3-6 років // «Перші кроки» програми для дітей та їх сімей. — 1997.

Петро Лосюк,

директор Яворівської школи-комплексу I-III ст.,
член-кореспондент АПН України,
кандидат педагогічних наук,
Народний вчитель України

Petro Losiuk,

director of Yavoriv school-complex of I-III degree,
corresponding member of the Academy of Pedagogical
Sciences of Ukraine, Candidate of Pedagogical Sciences,
People's Teacher of Ukraine

**ГУЦУЛЬСЬКА ШКОЛА МАЙБУТНЬОГО (ОСНОВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ
ЯВОРІВСЬКОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ-КОМПЛЕКСУ I-III СТУПЕНІВ
НА 2007-2011 РОКИ)**

**HUZUL SCHOOL OF THE FUTURE (BASIC DIRECTIONS OF DEVELOPMENT
OF YAVORIV GENERAL SECONDARY SCHOOL-COMPLEX OF I-III. DEGREE
FOR THE PERIOD OF 2007-2011)**

The author defines and analyzes the basic directions of the development of Yavoriv general secondary school-complex of I-III degree for the period of 2007-2011 and specifies achievements and problems of the Huzul school.

**I. Самоаналіз роботи Яворівської загальноосвітньої школи-комплексу I-III ступенів
щодо здобуття школярами якісної освіти**

Навчально-матеріальна база. У школі функціонують 16 навчальних кабінетів, майстерні різьби по дереву, обслуговуючої праці та ліжникарства, які в основному відповідають сучасним вимогам. Однак при переході на оновлений зміст освіти кабінети не модернізуються. Тому вживаються заходи для вирішення цієї проблеми.

Комп'ютерні та мультимедійні класи, використання Інтернету мають великі можливості для підвищення ефективності навчання, підвищення інтересу в учнів до знань, але більшість учителів поки що слабо їх використовують. Нагальною потребою став комп'ютерний всеобуч вчителів.

Шкільна бібліотека налічує понад 13 тисяч книг, поповнюється переважно за рахунок спец коштів.

Здійснюється підвіз дітей до школи і зі школи додому пришкольним автобусом.

Працює пришкольний інтернат для учнів, які проживають у місцевості без транспортної доступності.

Учні забезпечуються гарячим харчуванням у шкільній їдальні.

Фізкультурно-оздоровча база (спортзал, ігровий майданчик, стадіон, гірськолижна база з 300-метровим витягом) дають можливість для забезпечення фізичного розвитку школярів.

Розвиток нахилів і здібностей школярів забезпечує школа-комплекс (власне загальноосвітня школа і позашкільний навчальний заклад). Переважна більшість учнів початкових класів і середніх класів займаються в художньо-естетичних, еколого-натуралістичних та фізкультурно-спортивних гуртках.

Старшокласники працюють під керівництвом учителів консультантів індивідуально над підготовкою творчих і науково-дослідницьких робіт.

Матеріальна база виховної роботи (кімната духовності, шкільні музеї: літературно-краєзнавчий Лесі Українки і народного мистецтва, тематичні експозиції та ін.), вивчення гуцульщинознавства, туристсько-краєзнавча робота сприяють формуванню національної свідомості, християнських і загальнолюдських чеснот, морально-патріотичному вихованню дітей та молоді, формуванню здорових естетичних смаків.

Придїляється належна увага розвитку *учнівського самоврядування* як важливого засобу становлення активної громадянської позиції школяра. Однак ще не подоланий авторитаризм у взаєминах дорослих і дітей, що стримує ініціативу вихованців.

Роль батьків у вихованні дітей, формуванні позитивної мотивації навчальної діяльності дітей була б більш ефективною за умови їх систематичної психолого-педагогічної освіти. Тут великий резерв підвищення якості освіти. Необхідно вирішувати проблему забезпечення батьків необхідною літературою.

Педагогічні кадри школи-комплексу відповідають за освітою. З 32 вчителів 31 має вищу освіту, 4 вчителі-методисти, 5 старших учителів, 13 мають вищу категорію, інші — першу і другу категорію та спеціалісти. Половина молодих учителів, 3 — вчителі-пенсіонери, з них 2 вчителі-методисти і один старший вчитель.

При створених умовах для здобуття якісної освіти і відповідному кадровому потенціалі повинні бути кращі результати. Моніторинг навчальних досягнень учнів засвідчує, що тільки четверта частина учнів школи мають високий рівень, переважна частина учнів — достатній і середній рівні. У зв'язку з впровадженням зовнішнього незалежного оцінювання учителям і учням необхідно оволодіти тестовими технологіями.

Одна з причин такого стану — викладання матеріалу деякими вчителями, особливо молодими, а не домагання його засвоєння кожним учнем. У глухому куті проблема, як навчити того, хто не хоче вчитися, особливо у середніх і старших класах. Можливо життєво необхідне профільне навчання стане стимулом у навчанні.

Головним перспективним завданням в управлінській діяльності є домагатись результативності на кожній ділянці роботи школи і кожним працівником.

Серед господарських проблем — забезпечення нормального температурного режиму (капітальний ремонт системи опалення, заміна вікон), проведення капітального ремонту каналізації і приміщення інтернату.

II. Особливості розвитку школи в гуцульському регіоні

Стартові умови для перспективного розвитку навчального закладу в основному закладені. Це і навчально-матеріальна база, і кадрове забезпечення, і умови для здобуття учнями якісної освіти.

Однак результативність роботи кожного вчителя і школи взагалі ще повністю не відповідає сучасним вимогам, а тим більше на перспективу.

Тому необхідно перейти до такого рівня роботи, *щоб домагатись вагомих результатів. А якими вони повинні бути, необхідно виходити із соціального замовлення школі, враховуючи інтереси та практичні потреби всіх учасників навчально-виховного процесу.*

На жаль, в даний час не тільки випускники школи, але й частина випускників ВНЗ суспільством не затребувані.

В цьому основна причина зниження престижу освіти, що негативно впливає на формування мотивації навчальної діяльності школярів.

Педагогам, а тим більше керівникам навчальних закладів необхідно і в цих умовах вміти прогнозувати розвиток навчального закладу на перспективу адекватно соціально-економічному розвитку регіону, країни.

Щодо Гуцульщини, то складні природнокліматичні умови, відсутність підтримки незайнятого населення в гірській місцевості призвели до того, що спустіли віддалені гірські присілки і невеликі села.

Відбувається нищення унікальних осередків народних художніх промислів, втрачаються самотні історичні та етнографічні надбання українського народу.

Хоча в Законі «Про статус гірських населених пунктів в Україні» передбачені державні гарантії соціально-економічного розвитку сіл, яким надано статус гірських (стаття 3), але поки що закон залишається декларацією.

Кожному зрозуміло, що поки живе повнокровно школа, доти існує село. Тому якісна освіта є головним фактором сталого розвитку гірського регіону, ефективного використання його туристичних, рекреаційних і лікувальних можливостей.

Аналіз діяльності школи за чотири десятиліття дає підставу прогнозувати майбутнє навчального закладу. Головне в ньому — це випускники школи, їх долі. Крім сотень випускників, які здобули вищу освіту, серед яких сім кандидатів наук, кожного року більшість тих, які залишаються в селі (понад дві тисячі).

Помилково дехто вважає, що гори здавна вабили лише своєю природою, гримучими водоспадами, багатством ландшафтів. Не менше захоплення викликали корінні мешканці гір — гуцули. Їх своєрідний спосіб життя, побут, господарювання, особливий духовний світ, народне мистецтво.

Без мешканців гір альпійські луки (полонини), сіножаті з неповторним різнотрав'ям заростають чагарниками.

А гуцули, які прославились своєю працьовитістю, рішучістю, гордістю, високою людською гідністю, що зумовили обставини життя серед прекрасної, але часто дуже суворої і навіть небезпечної природи, завжди прагнули зробити все навколо себе красивим. Таких господарів називали і тепер вважають г'аздами (г'аздинями).

При розвитку масового туризму на гуцула чатує небезпека, щоб він не перетворився з г'азди в служку. І запобігти цьому повинна теж і школа.

Отже, одне з головних завдань школи, своєрідне тільки для Гуцульщини, допомогти випускникам стати добрими г'аздами.

Якими ми бачимо випускника школи в недалекому майбутньому? Таким, що вміло господарює, володіє однією-двома іноземними мовами, працює з комп'ютером, користується Інтернетом. Тоді він зустрічатиме туристів як г'азда, який радіє з того, що може виявити щирі гостинність, а не слугою чи напівжебраком, що принижується перед тим, кому послугує. Але для цього, безумовно, передусім необхідно вирішувати соціально-економічні проблеми, що передбачено Законом України «Про статус гірських населених пунктів в Україні».

III. Перспектива: «Гуцульська школа майбутнього»

1. Всебічне вивчення демографічних процесів (скільки буде учнів через 5, 10 років).
 2. Забезпечення рівного доступу дітей до якісної освіти:
зміцнення навчально-матеріальної бази (поповнення навчальних кабінетів згідно типових переліків);
підвіз учнів до школи і зі школи додому шкільним автобусом, організація гарячого харчування учнів, належна робота пришкольного інтернату.
 3. Капітальний ремонт системи центрального водяного опалення, каналізації і приміщення пришкольного інтернату.
 4. Педагогічні кадри:
пошук творчого вчителя;
ріст педагогічної майстерності вчителів, наукова і видавнича діяльність;
освоєння комп'ютера, робота в Інтернеті, використання мультимедійного кабінету кожним вчителем;
створення належних житлово-побутових умов для вчителів.
 5. Школа для учнів (привабливість школи для учнів і батьків):
вивчення іноземної мови з 1 класу, двох іноземних мов — з 5 класу;
вивчення інформатики з першого класу;
організація до профільного і профільного навчання;
розвиток нахилів і здібностей школярів:
 - курси за вибором, факультативи;
 - науково-дослідницька робота;
 - заняття декоративною творчістю (різьба по дереву, ліжникарство, вишивка, писанкарство тощо);вивчення основ гуцульського господарювання;
заняття в спортивних секціях, зокрема гірськолижним спортом, туризмом;
національне виховання школярів на основі вивчення гуцульщинознавства, організації туристсько-краєзнавчої роботи.
 6. Спрямування навчально-виховного процесу на підвищення рівня навчальних досягнень учнів, підготовка школярів до зовнішнього тестування.
 7. Співпраця з ВНЗ: з Прикарпатським національним університетом ім. В. Стефаника і Львівською академією мистецтв.
 8. Продовження і зміцнення міжнародного співробітництва (зі школою №3 м. Бая Маре, Румунія та ін.).
 9. Вивчення і при наявності зацікавлених сторін вирішення таких питань:
про перетворення школи в школу-ліцей народних художніх промислів;
про створення при школі групи учнів олімпійського резерву з гірськолижного спорту.
1. Домашевський М.М. Історія Гуцульщини: В 6 томах. — Чикаго-Львів: гуцульський дослідний інститут. Конференція гуцульських товариств Америки й Канади, 1975 — 2001. — Т. 6. — 623 с.
 2. Лосюк П.В. Декоративно-прикладне мистецтво в школі. — К.: 1979. — 55 с.
 3. Соломченко О.Г. Сучасні художні промисли Прикарпаття. — К.: 1975. — 31 с.

Борис Савчук,

доктор історичних наук, професор,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Borys Savchuk,

Doctor of History, professor the
Prekarpathian National University
named after Vasyl Stefanyk

Галина Білавич,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Halyna Bilavych,

Candidate of Pedagogics, senior lecturer Precarpathian
National University named after Vasyl Stefanyk.

УДК 371.4

ЕТНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ШКОЛИ 1-ГО СТУПЕНЯ

ETHNOLOGIC BASIS EDUCATION SCHOOL 1 STAGE

In the article analysed questions pedagogic of formation in the aspect of influence of contents of schjil formation on the development an ethnologic competence personalities as condition of fchievement jf social adequacy. In the cjntents jf school formation smands out ethnopedagogical measurement as a condition an ethnocultural directity in pedagogic educationalle process.

Key words: competence, ethnologic competence, ethnopedagogical principles, ukrainian ethnos, tradition, customs, education school 1 stage.

Постановка проблеми. Розвиток в Україні процесів державотворення, національно-культурного відродження і становлення громадянського суспільства значною мірою змінили місце і роль історії як базової шкільної дисципліни, на яку покладається розв'язання важливих завдань сучасної освіти: забезпечення умов для адаптації й самореалізації особистості в динамічному сучасному світі, набуття нею важливих життєвих компетентностей і орієнтирів, формування національної свідомості й громадянської позиції особистості.

Власне, освіта і є основою розвитку такої особистості. Вона, крім іншого, є визначальним чинником соціально-економічної, культурної, політичної та наукової життєдіяльності суспільства, а також стратегічним ресурсом забезпечення національних інтересів, культивування національних духовних цінностей. Утім, практика засвідчує й інший бік освітніх реалій: процеси глобалізації, всеохоплюючої стандартизованої, інтернетної, масмедійної інформації, прискорення тенденцій інтеграції України у європейське та світове співтовариство, позбавлення ознак етнічності у вихованні і навчанні — усе це, без сумніву, сьогодні становить велику небезпеку появи безетнічної нації, велетенської кількості маргіналів, манкуртів, які не усвідомлюють себе як етноси, втрачають етнічне «Я», ігнорують рідну мову, не знають історії, культури України тощо.

Тому тепер актуалізується один із важливих напрямів розвитку змісту, що ґрунтується на засадах українознавства, та виокремлюється в ньому етнологічний підхід до навчання й виховання, який значною мірою може сприяти розв'язанню завдань утвердження національної державності, подоланню девальвації духовних цінностей українського народу, протистоянню некритичній вестернізації українського суспільства, консолідації політичної нації.

Аналіз чинних навчальних програм, підручників і посібників з історії України, сучасна освітня практика свідчать про те, що цей підхід ще не став провідним і не знайшов достатнього відображення у навчанні історії в школі, а також у навчально-виховному процесі школи.

Аналіз досліджень і публікацій. Водночас проблема застосування етнологічного підходу до формування змісту шкільних курсів, у тому числі й історії, широко висвітлена в науковій літературі з позицій різних наук. Теоретичним підґрунтям цього підходу стали концепції і положення досліджень істориків, етнологів радянської доби (С.Арутюнов, Ю.Бромлей, Л.Гумільов, Р.Ітс, А.Токарев) і сучасних фахівців (Г.Лозко, П.Кононенко, С.Макаруч, С.Лур'є, В.Наулко, О.Пономарьов, Ю.Римаренко, М.Тиводар), в яких розроблені проблеми теорії етносу, етно · і націогенезу, етнічної історії.

Крім того, на необхідність оновлення змісту шкільних курсів саме з позицій етнологічного підходу вказують не тільки сучасні дослідження знаних українських істориків (Б.Андрусишин, В.Баран, В.Борисенко, М.Брайчевський, Я.Грицак, Л.Залізняка, В.Коцур, В.Смолий, ін.), а й напрацювання українських педагогів з питань етнопедагогіки і етнокультурних чинників формування змісту шкільної освіти (Н.Волошина, Т.Мацейків, Ю.Руденко, Т.Самоплавська, Р.Скульський, М.Стельмахович, ін.).

Основний зміст статті. Водночас аналіз актуалізованих джерел з порушеної проблеми засвідчує, що досі у вітчизняній науці не вироблено чіткої методології впровадження етнологічного підходу а практику освітньо-виховного процесу школи, не розв'язано низку питань, а саме: не з'ясовано місце етнологічної складової у змісті шкільної освіти, історичної зокрема; не визначено критеріїв відбору і не здійснено відбір етнологічного змісту шкільних дисциплін; не визначено обсяг і зміст етнологічних понять і уявлень учнів; не з'ясовано методичні засади формування етнологічних знань і уявлень учнів в окремих історичних курсах тощо. Слід віддати належне першим науковим спробам молодих істориків у царині дослідження проблеми етнологічного підходу до вивчення історії в школі: йдеться про дисертаційну працю Г.В.Серової «Методичні засади відбору і реалізації етнологічного змісту шкільного курсу історії України (7 клас)» (К., 2005), у якій на матеріалах курсу вітчизняної історії 7-го класу, коли, за думкою автора, розпочинається систематичне вивчення історії України в школі, досліджується етнологічний аспект вивчення історії України.

Загалом погоджуючись з науковою позицією Г.В.Серової, утім, вважаємо, що вже в молодших класах (3-4) необхідно закладати основи формування в учнів системи етнологічних знань і етноісторичних уявлень, а це має стати підґрунтям для розвитку історичної компетенції, яку формуватимемо в подальшому при вивченні, скажімо, шкільного курсу історії України.

На це націлюють, власне, й основні державні документи про освіту (Закон України Про освіту», Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), Національна програма патріотичного виховання, ін.), в яких підкреслюється необхідність національної спрямованості освіти, що полягає в її органічному поєднанні з рідною історією і традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу. Зокрема, Державний стандарт базової і повної середньої освіти створює передумови для надання навчанню українознавчої спрямованості, що безпосередньо забезпечується вивченням української мови, української літератури, історії України, географії України, українського мистецтва тощо.

Потужним джерелом національного виховання школярів є українська мова, історія України, українське народознавство, народне мистецтво, фольклор. Тому так важливо вже в молодшому віці пробудити в дітей розуміння історії та інтерес до неї, духовність, усвідомлення себе як частки рідного народу. Іншими словами, забезпечити їх своєрідним мінімальним освітнім ядром про історію рідної держави, про українську націю.

Важливу роль у цьому процесі можуть зіграти уроки читання та української мови, які, ґрунтуючись на текстовому матеріалі відповідного змісту, покликані поглиблювати знання про історію рідного народу, його культурно-побутові традиції, звичаєво-обрядову культуру. А це своєю чергою сприятиме формуванню етнологічної (народознавчої) компетенції молодшого школяра, що бачиться нами як складна інтегративна якість особистості, яка має знання про виникнення, розвиток та етнокультурну самобутність рідного народу, знає, любить і поважає історію власної держави, готова до свідомої цілеспрямованої діяльності із збереження та примноження української етнічності.

Звідси й окреслюються завдання вчителя-початківця: дати дітям чіткі уявлення про походження та головні етапи формування свого народу-етносу, щоб бути спроможним відповісти на запитання: «Хто Ми?», «Коли і як виникли українці?», «Як відображає українська мова історію народу?», «Які слова-символи є в українській мові?», «Що доводить окремішність і самобутність української нації?», ін. З іншого боку, необхідно також озброїти педагога належними знаннями передовсім про історію України, про її походження, про формування українського етносу, про його глибоке історичне коріння, про долю українського народу, а також водночас і про історичний шлях та культурно-звичаєві традиції різних народів, що мешкають на території нашої держави. Визначальну роль у цьому процесі відводимо народознавству, яке через традиційну народну культуру, світоглядні вірування, обряди, звичаї, народний календар, усну народну творчість, народне мистецтво тощо ознайомить молодших школярів з основами знань про власний народ.

У сучасній як зарубіжній, так і вітчизняній науці немає одностайності в поглядах учених на сутність поняття «етнологія», більше того, чітко не окреслено й її предметне поле [1]. Найбільш відоме тлумачення етнології (буквально «народознавства») як історичної науки про походження і етнічну історію народів (етносів), формування специфічних особливостей їх культури і побуту як складових цивілізації. Базове

поняття науки — етнос — визначається як позачасова, позатериторіальна, позадержавна спільнота людей, об'єднаних спільним походженням (реальним або міфічним), культурою (або деякими її елементами), мовою (часто, але не завжди), історією (справжньою або вигаданою), традиціями і звичаями, самосвідомістю та етнонімом (назвою). Базове положення етнології про те, що людство існує у формі етносів, які відіграють провідну роль на всіх етапах історичного розвитку, дозволяє застосовувати етнологічні теорії як методологічну основу вивчення історичного матеріалу і відповідного відбору навчального історичного змісту. Отож з огляду на це умовно поняття «етнологія» та «народознавство» можна розглядати як синонімічні. Етнологічний підхід до реалізації навчально-виховного процесу початкової школи забезпечує «...розуміння цивілізації як етносоціальної системи і взаємообумовленості соціальних й етнічних процесів як одного з важливих чинників розвитку складних систем, якими є цивілізації, тісного взаємозв'язку етнічної і соціальної історії; вивчення історичного розвитку українського етносу як основи історичного руху; запровадження україноцентричності як основи конструювання змісту і структури вітчизняної шкільної освіти; забезпечення етнологічної спрямованості історичних реконструкцій у навчальному матеріалі, зокрема в шкільних підручниках і посібниках» [2].

На основі структурно-функціонального аналізу програм, підручників і посібників шкільних факультативних курсів з народознавства, українознавства можна стверджувати, що в освітній системі початкової школи етнологічні знання формуються в окремих народознавчих і предметних курсах, змістове наповнення яких щодо етнологічного матеріалу досить різноманітне й визначається різними освітніми завданнями. Проте загальні програмові настанови про національний (українознавчий) компонент змісту освіти у самому тексті реалізовано фрагментарно і непослідовно, а сучасна навчально-методична література унеможливорює формування означеної складової історичного змісту через відсутність чітко визначених і розроблених підходів до формування етнологічних навчальних матеріалів та їх слабкого методичного опрацювання.

На нашу думку, етнологічний підхід до навчально-виховної практики початкової школи має забезпечити засвоєння учнями історичних знань і уявлень про становлення України як держави, її цивілізаційні досягнення, про етногенез українського народу, його культурну спадщину, а також уможливити забезпечення формування емоційно-ціннісного ставлення школярів до минулого, усвідомлення ними зв'язків між поколіннями українців та власної єдності з ними тощо. Крім цього, послідовна й цілеспрямована реалізація цього підходу дала можливість обґрунтувати змістову частину й структуру етнологічного компонента освітнього курсу, а відтак у середніх класах — і визначити етнологічну складову змісту курсу історії як систему фактів, понять, положень про український етногенез, основні закономірності виникнення, функціонування етнічних спільнот, що мешкають на теренах України (понад 120), про етнічні процеси та етнокультурні особливості етносів, ін. Іншими словами, можна виокремити декілька змістовно-тематичних ліній: становлення і розвиток українського етносу; традиційна господарсько-побутова культура українців; духовна культура українського народу тощо.

Вважаємо, що вже в початковій школі дітям варто подати інформацію (звісно, адаптовану до їхнього віку) про давні поселення на території сучасної України, виникнення і розвиток землеробських культур лісостепової зони і культур скотарів Степу, матеріальну й духовну культуру Трипілля, початок формування українського народу, історію, культуру Київської Русі, її князів, Галицько-Волинську державу, основні етапи українського державотворення.

Водночас зауважимо, що ознайомлювати дітей молодшого шкільного віку з історією українського народу, з його віковими змаганнями за державність, глибокими культурними традиціями аж ніяк не означає перебільшення ролі української історії та культури в цивілізаційних світових процесах, за жодних умов не має спричинити почуття національної зверхності та винятковості своєї нації, приниження інших народів.

Отож, перш ніж окреслити технологію формування етнологічної (народознавчої) компетентності молодшого школяра, вдамося до стислого аналізу теоретичних засад ознайомлення дітей з початковими знаннями про історію рідного народу. Актуалізовані джерела [3] дають підстави для таких висновків: світова педагогічна наука минулої доби має певний здобуток щодо початкового ознайомлення дітей раннього віку з історією рідної держави (тут одностайними є погляди вчених щодо значення і ролі історичних знань у розумово-моральному розвитку дітей (Я.А.Коменський, Дж. Локк, С.Уільдерспін, ін.); у напрацюваннях французьких, бельгійських та польських учених акцентується думка про те, що ознайомлення учнів з історією рідного краю, рідного народу сприяє насамперед розвитку їхньої національної свідомості, виховує любов і повагу до історичного минулого своєї країни, її національної традиційно-побутової культури, а ключове місце в цьому процесі має посісти «особиста» історія дитини. На думку вітчизняних учених, людина тільки тоді стає активним членом нації, коли досконало знає, хто вона й «що вона з роду» (Григор'єв-Наш), навчання дітей рідної історії — це перший ступінь національного усвідомлення (К.Д.Ушинський, Н. Григор'єв-Наш).

І це абсолютно справедливо, бо українці впродовж багатовікової історії накопили скарбницю етноісторичних знань, яку поповнювали з покоління в покоління, знали й пишалися нею, навчали цього своїх дітей. Через прислів'я, приказку, легенду, героїчну казку, оповідання, розповідь про родовід дитина дізнавалась про минуло, про тих, хто боронив рідну землю від нападників, обстоював незалежність («Золоті ворота», «Козак Мамай», «Кирило Кожум'яка», «Походження запорожців», «Козак Мамарига», ін).

Українська народна педагогіка повсякчас зверталася до історії. Першими вчителями історії виступали мати, старші члени роду, оповідаючи малюкам про рідну землю, Батьківщину, її захисників, збуджуючи

в дитячих душах любов до отчої землі, вдячність, шану до героїв-лицарів, бажання стати на захист Вітчизни. Виховники з народу прищеплювали дітям почуття лицарства, військової доблесті, розповідаючи казку, бувальщину, легенду про героїчні подвиги членів родини, про козацьке лицарство. Крім цього, вчителями історії ставали й співці, літописці (Київська держава), а відтак кобзарі (Козацька Україна), які розповідали про героїчну минувшину, старожитності України своїми історичними думами та піснями. Їх залюбки слухали діти, які охоче сприймали ці народні уроки історії, проймались високими патріотичними почуттями. Це явище можемо означити терміном «емпірична українська етноісторія». Звідси й окреслюється одне із завдань етноісторії в умовах початкової школи — мовою творів усної народної творчості розповісти дітям історію рідного народу.

У цьому контексті розмаїтою є творча спадщина Бориса Грінченка — письменника, педагога, мовознавця (лексикографа), фольклориста, яка таїть багатий народознавчий матеріал. Мовиться насамперед про дитячі твори Б.Грінченка історичного змісту, які варто широко залучати для вивчення на уроках позакласного читання, а також уривки з його творів як дидактичний матеріал на уроках української мови. Не зайве вчителеві буде і використання Грінченкової «Короткої історії України», що знайомить дітей з історичними подіями, починаючи від перших князів і закінчуючи 1906 р., а також, наприклад, книги «Лесь, преславний гайдамака», де викладено події давньої історії нашого народу [4].

Зупинимось на одному з ключових завдань застосування етнологічного підходу до навчального процесу в початковій школі. Йдеться про підбір необхідного текстового матеріалу. Цікаво, що, крім безпосередньо історичних праць, педагогічна наука володіє цілим арсеналом засобів етнопедагогіки, які, власне, за умов їхнього доцільного використання можуть стати могутнім чинником формування етноісторичних знань молодших школярів. Поза тим українська класична література має великий пласт творів історичної тематики, які є не тільки джерелом духовного розвитку особистості, а тим скарбом, з якого можна почерпнути знання з української етноісторії. Такі засоби є доволі доступними для розуміння дітей, а також ефективними, оскільки діють на емоційно-почуттєву сферу особистості.

Як засвідчили наші спостереження, у своїй практичній діяльності вчителі-початківці зазвичай використовують матеріал з історії України, добираючи відомості з різних джерел. Найчастіше наші респонденти називають літературу для дорослих, яку адаптують для дітей: Б.Грінченко «Історичні оповідання»; М.Грушевський «Історія України»; «Історія України» (енциклопедія в 9 томах); О.Воропай «Звичаї нашого народу»; Енциклопедія українознавства (словникова частина); А.Пономарьов «Українська минувщина»; та з дитячих книжок: «Дванадцять місяців», М.Скуратівський «Місяцелік»; Р.Кобальчинська «Золоті ключі», С.Позняк «Облога Києва печенігами»; історичні оповідання з журналів та газет «Барвінок», «Соняшник», «Пізнайко», «Казковий вечір», ін. активно послуговуються матеріалами часописів «Початкова школа», «Палітра педагога» тощо. На допомогу вчителям-початківцям пропонуємо невеликий список рекомендованої літератури, в якій містяться не лише необхідні теоретичні матеріали, а й наукові, літературні, збірники фольклорних текстів історичного змісту (Біленко В., Король В., Слюсаренко А. Моя Україна: Подорож в історію: Для дітей ст. дошк. та мол. шк. віку. — К.: Оберіг, 1994. — 112 с; Ващенко Г. Виховання любові до Батьківщини / Націоналізм та інтернаціоналізм. — Лондон, 1954. — 103 с; Верховинець Я. Шість видань поради для вивчення українських народних ігор: 3 історії книги проф. В.М.Верховинця: Весняночка // Народна творчість та етнографія. — 1995. — №1. — С. 42-49; Григор'єв-Наш. Історія України в народних думках та піснях. — К.: Веселка, 1993. — 271 с. ; Григор'єв-Наш. Про навчання дітей рідній історії. — К., 1917. — 38 с. Грінченко Б.Д. Вибрані твори / Упоряд., передм. та прим. П.П.Хропка. — К.: Дніпро, 1987. — 462 с.; Дмитренко М. Народні повір'я. — К.: Бібліотека часопису «Народознавство». — 1994. — 67 с.; Ілюстрована енциклопедія історії України (від найдавнішого часу до кінця ХУІІІ ст./ Авт.тексту О.Кучерук; Іл. та худож. оформ. Л.С.Голембовських, С.Білоостоцького. -К.: Спалах ЛТД, 1998. — 216 с.; Історія України для дітей. — К.: Україна, 1994. — 158 с.; Кобринська Н.І. Вибрані твори / Упоряд. І.О.Денисюка, К.А.Кріль. — К.: Дніпро, 1980. — 446 с.; КОСМОС Древньої України. Трипілля. — Троянь: Мітологія. Філософія. Етногенез / Упр., вступ.стаття, прим. В.Довгича. — К., 1992. — 302 с.; Косьміна Л.А. Зустріч з історією. — К.: Україна., 1992 / комплект із 16 листівок/; Крип'якевич І.П. Історичні проходи по Львові / Авт. передм. Я.Д.Ісаєвич. — Львів: Каменяр, 1991. — 167 с.; Лозко Г.С. Українське народознавство. — К.: Зодіак-ЕКО, 1995. — 368 с. Лотоцький А.Л. Княжа слава: Оповідання для сер. шк. віку / Львів: Каменяр, 1991.-230 с.; Лотоцький А., Шкрумеляк Ю. Цікаві оповідання: Збірка. — Львів: Світ дитини, 1934. — 61 с.; Лотоцький О. Сторінки минулого. — Варшава, 1932. — 286 с.; Малик Я., Вол Б., Чуприна В. Історія української державності. — Львів: Світ, 1995.-248 с.; Мицик Ю.А., Плохій СМ., Стороженко І.С. Як козаки воювали. — Дніпропетровськ: Промінь, 1990. — 303 с.; Народ скаже — як зав'яже. Українські прислів'я, приказки, загадки. — К.: Веселка, 1973.-228 с.; Огієнко І. Українська культура. — К.: Абрис, 1991. — 272 с.; Олесь О. Княжа Україна: Минуле України в піснях: Поема: Для мол. та сер. шк. віку / Упоряд., вступ, ел. та прим. Р.Радишевського. — К.: Веселка, 1991.-144 с.; Паладій Я. Абетка з історії України. Текст Леоніда Полтави. — Нью-Йорк, 1973.-75 с.; Руденко Ю., Губко О., Бровко П. та ін. Сучасне козацько-лицарське виховання дітей і юнацтва України // Освіта. — 1997. — С. 7-10; Самотулка Т. Історія України в іграх. Т.І. — Київ — Нью Йорк, 1995. — 348 с.; Українське дошкілля. Збірка для читання і розповідання дітям старшого дошкільного і молодшого віку. Упорядники Надія і Осип Зінкевичі. П'яте видання. — К.: Смолоскип, 2006. — 558 с.; Український живопис: Сто вибр. творів: Альбом / Авт.-упоряд. Ю.В.Бе-

личко. — К.: Мистецтво, 1989. — 191 с.; Українські діти — наше майбутнє: Збірник виховних матеріалів / Під ред. Я.Чумака. — Торонто: Добра книжка, 1979. — 299 с.; Українські перекази / Зібр. М.Возняк. — К.: Абрис, 1993. — 120 с.; Як виховувати дітвору та молодь: Методичні поради та програми українознавства для передшкільця, шкіл і доповняльних курсів для дорослих. — Мюнхен, 1953. — 59 с., ін.).

Як бачимо з наведеного списку рекомендованої літератури, певний здобуток у царині ознайомлення з українською етнологією мають представники української діаспори, які активно використовують твори народної творчості: літописні перекази, народні думи, історичні пісні тощо. Вивчення, аналіз роботи української діаспори в різних країнах з питань ознайомлення дітей молодшого шкільного віку з історією України можуть істотно збагатити педагогічну теорію і практику передовсім літературними та історичними матеріалами для дітей. Так, поява збірки «Українське довкілля» (Київ, 2006) кваліфікуємо як нове, свіже й вагоме слово в нинішній педагогічній науці, оскільки тут чи не вперше підібрано матеріали, які відбивають тисячорічний досвід українського народу, традиції народної педагогіки, всі тексти утверджують українську виховну ідею, народну мораль, героїчну історію України, подають найважливіші події в історії змагань нашої держави до волі, знайомлять з біографічними портретами знаних українських громадсько-політичних і державних діячів, мислителів, письменників і водночас подані у викладі, цілком адаптованому до вікових особливостей сприймання дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. Така книга, вважаємо, має стати настільною для будь-якого вчителя-початківця, для кожної української матері чи батька.

Аналогічною є праця пластового діяча і виховника, доктора Теодосія Сомотулки «Історія України в іграх» (Київ-Нью Йорк, 1995), в якій для шести-семирічних дітей адресовано цілий історичний ігровий комплекс «Захисники рідного вогнища». За допомогою історичних ігор автор намагається показати картини трипільського періоду, України-Руси, козацьких часів, визвольної боротьби українського народу, виникнення незалежної держави, спрямовуючи увагу та мислення дітей на майбутнє.

Крім цього, слід активніше також впроваджувати засоби комп'ютерної техніки, як, приміром, комп'ютерну гру «Козаки», яка, крім розважального характеру, крім того, що є потужним засобом логічного та творчого мислення, розумового розвитку, має вагомий виховний та пізнавальний потенціал.

З нашого погляду, не до кінця задіяний у практиці ознайомлення молодших школярів з етноісторією рідного народу ресурс народного календаря — справжньої енциклопедії народного життя, побуту, праці, дозвілля, де зазначено народні уявлення про події, явища, де зафіксовано звичаєво-традиційну культуру українців, спосіб господарювання людей упродовж віків.

Аналіз праць вищезазначених педагогів, дослідників, а також освітні реалії виявили, що в сучасній педагогіці проблема ознайомлення з етнологією, етноісторією країни визначається як завдання розумового та патріотичного виховання. Важливе місце в процесі ознайомлення дітей з історією надано краєзнавству.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що на початку ХХ сторіччя в українській науково-педагогічній думці усталилися погляди щодо вивчення історії, вчені одностайно відзначали, що до основ початкових етнологічних (народознавчих) знань слід прилучати дітей змалечку, першими вчителями історії мають, безперечно, стати батьки, насамперед мати, а також старші члени роду, які через засоби етноісторії (усну народну творчість, розповіді, перекази, бувальщини, легенди тощо) мають познайомити дітей з історією власного роду, рідного краю, визначними героїчними подіями в житті рідного народу, розповісти про лицарів України, які боролися за її незалежність, а це передовсім має виховувати любов до рідної землі, почуття гордості за її минувшину, формувати громадянські якості.

Відтак ці завдання реалізують учителі в освітньо-виховному процесі школи. Так закладається підґрунтя розвитку етнологічних знань, окреслюються теоретичні засади цього напрямку в науці.

Висновок. Виходячи із вищезазначеного, вважаємо: знання про історичне минуле нашого народу є чільними у формуванні системи уявлень про Україну. Тому так важливо нині чіткіше окреслити та обґрунтувати предметне коло етнологічної науки, показати її можливості у формуванні уявлень молодших школярів про історію рідного народу, розробити методичний інструментарій впливу засобів етноісторії на виховний процес у школі І-го ступеня. На нашу думку, реалізація етнологічного підходу до навчально-виховного процесу є можливою за таких умов: по-перше, етнологічний підхід має стати методологічним підґрунтям шкільної освіти; по-друге, окреслення і введення у зміст навчальних дисциплін початкової школи етнологічної складової як системи знань про Україну й у зв'язку із цим застосування на уроках методів і прийомів навчання, адекватних етнологічному змісту; по-третє, створення так званого етнологічного середовища у сім'ї, школі та поза їх межами.

1. Савчук Б. Українська етнологія. — Лілея НВ: Івано-Франківськ, 2004. — 560 с.
2. Серова Г.В. Методичні засади відбору і реалізації етнологічного змісту шкільного курсу історії України (7 клас). Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. к. іст. н. — К., 2005. — 23 с.
3. Коменский Я. А. Материнская школа // История зарубежной дошкольной педагогики: Хрестоматия: Учебн. пособие. — 2-е изд., доп. — М.: Просвещение, 1986. — С. 43-66; Уильдерспин С. Воспитание маленьких детей или о важности воспитания детей бедняков. // История зарубежной педагогики: Хрестоматия. / Сост. Н.Б. Мчедлидзе и др. -М.: Просвещение, 1986. — С. 174-188.
4. Грінченко Б. Лесь преславний гайдамака: Віршов. оповідання, легенди та казки: Для мол. і сер. шк. віку / Упор, та передм. В.О. Шевчука. — К.: Веселка, 1991. — 135 с.

Раїса Пріма,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки

Raissa Prima,

Candidate of Pedagogical Sciences,
assistant professor, Volyn National University
named after Lessya Ukrainka, Lutsk

УДК 378.147+811

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

THE INTRINSIC CHARACTERISTIC OF PROFESSIONAL MOBILITY OF FUTURE THE PRIMARY SCHOOL TEACHER IN THE CONDITIONS OF GLOBALISATION

In the article the priorities of professional mobility of a teacher of primary education are examined as integral personal professional formation according to modern education global tendencies and new role of the teacher in this education. Key words: professional of a teacher of primary education, integral quality of a person, humanization of pedagogical ideology.

Keywords: professional mobility of the primary school teacher, integral feature of the person, humanization of pedagogical ideology.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації суспільного розвитку зростає потреба в активних, динамічних, творчих, конкурентноспроможних, толерантних особистостях, самодостатніх і самореалізованих, спроможних оптимально адаптуватися до сучасного мінливого інформаційного світу, які усвідомлюють свою роль у трансформації суспільства та необхідність мобільно реагувати на зміни. При цьому на інтенсивність мобільності суттєво впливає система освіти як найбільш дієва інституція становлення професійної мобільності. Зауважимо, що проблема мобільності тісно пов'язана з низкою протиріч, ключовою із яких є суперечність між тенденціями швидкого розвитку сучасного « суспільства знань » і готовністю молодих фахівців працювати в умовах ринку.

Основний зміст статті. Інтерес до проблеми формування професійної мобільності вчителя зростає у контексті радикальних змін в освіті, яка стає «ключем» до конкурентноспроможності фахівця, а також з огляду на інтеграцію вітчизняної освіти в загальнолюдське європейське співтовариство, де пріоритетними є такі ознаки освіти, як багаторівневність і безперервність, доступність, ефективність і якість. Проте європейськість національної системи освіти, як зауважує В.Кремень, не вичерпується її цивілізаційним рівнем, оскільки національний освітній простір коєволюціонує з європейським також на культурно-духовному, що репрезентує низку загальнолюдських вартостей, вироблених західною цивілізацією. При цьому пріоритетною вартістю європейського освітнього простору є особа, її права та свободи [1, 153], тобто особистісна орієнтація освіти, що, в свою чергу, вимагає створення нової технології вищої освіти з акцентуванням уваги викладача не на предметові, що вивчається, а на студентів, що навчається. За такого підходу ідеалом навчання є особистість не з енциклопедично розвиненою пам'яттю, а з гнучким розумом, з/ швидкою реакцією на все нове, з повноцінно розвинутими потребами подальшого пізнання і самостійних дій.

В умовах масштабності й активності політичних чинників у царині академічної євроінтеграції висловлюються різноманітні, інколи діаметрально протилежні погляди на одну проблему — удосконалення системи освіти, по-новому актуалізується питання якісного оновлення змісту вищої професійної освіти шляхом відмови від звичайних моделей трансляції знань і пошуку нових концептуальних ідей реалізації стратегії життєдіяльності в освіті, що забезпечуватиме оптимальні передумови для самореалізації особистості, розкриття усіх її потенційних можливостей, здатності до творчості, спроможності приймати нестандартні та оперативні рішення.

Реформування освіти в Україні сьогодні якраз і спрямоване на те, щоб допомогти молоді протягом навчання розвинути світогляд, ціннісні орієнтації, структурні якості особистості, завдяки яким вона активно інтегрується в реформаційні процеси.

В освітньому середовищі сьогодні все частіше виникає питання: чому і як вчити студентів для того, щоб вони стали не тільки професійно компетентними фахівцями, але й були реально потрібні і конкурентноспроможні на ринку праці, і, що найголовніше, були готові до професійного росту, співпраці, толерантності, володіли професійною мобільністю, гнучкістю мислення. У зв'язку з цим особливого значення набуває якісна підготовка спеціалістів у вищій школі, оскільки саме тут закладається підґрунтя професії, формується менталітет фахівця, розвиваються його творчі здібності, поглиблюється професіоналізм, що забезпечує мобільність і конкурентоспроможність фахівця. Це той результат освітнього процесу, який є показником якості педагогічної діяльності вищого навчального закладу, що дозволяє студентам-випускникам виявити свій індивідуальний потенціал за умов конкуренції, тендерів, пошуку власного шляху професійного успіху.

Навчаючись у ВНЗ, студенти повинні звикнути до того, що успіх у подальшому житті забезпечується пошуком свого « статусного » положення, рейтингу соціального престижу в професійно-фахових запитах особистості, набуттям професіоналізму саме в студентські роки у процесі щоденної і наполегливої праці над розвитком своїх здібностей до педагогічної діяльності, формуванням професійної позиції.

У цьому контексті мобільність цілком правомірно розглядати як інтегральну якість особистості, що дозволяє їй відчувати себе соціально, економічно, морально, політично й юридично дієспроможною, незалежною. При цьому у мобільності виявляються: рівень знань, ставлення до дійсності, етичні погляди і переконання, вольові риси особистості, характер. Важливою ознакою мобільності особистості вчителя є працелюбність, стійка здатність, сформована звичка, внутрішня схильність і потреба у тривалій, напруженій праці, невтомному пошуку.

Нам видається виваженою позиція Китайської (O'J), що саме професійна мобільність учителя як здатність до інновацій, до швидкої адаптації у педагогічних ситуаціях, що постійно змінюються; ж гнучкість настанов особистості, що дозволяє кваліфіковано здійснювати професійну діяльність, здатність адекватно оцінювати результати праці та окреслювати перспективи власної педагогічної діяльності, сприяє розвитку певних умінь та особистісних якостей педагога, а саме:

- самостійно вирішувати типові та нестандартні проблеми,
- завдання педагогічного характеру;
- поєднувати за необхідності менеджерські і виконавські функції;
- забезпечувати продуктивну взаємодію з учнями, батьками, будувати міжособистісні стосунки в колективі;
- бути відповідальним за результати своєї праці — навченість та вихованість учнів;
- бути готовим до інновацій [2, 100].

Тобто мова йде про нову роль учителя в умовах перетворення сучасної школи із системи закріплення знань на систему адаптації учнів до статусу менеджера свого майбутнього в процесі навчання. При цьому головним є не передача знань, а закріплення механізмів їх цільового пошуку, вміння трансформувати навчальну інформацію на вирішення практичних завдань, в умовах суб'єкт-суб'єктної взаємодії (партнерства вчителя та учня) активно знаходити креативні розв'язки проблем, презентувати результати своєї діяльності.

Деякі дослідники (Занін Л.В., Меншикова Н.П. та ін.) розглядають професійну мобільність педагога як широту його пізнавальних інтересів. При цьому вирішального значення набуває не стільки обсяг знань, скільки їх точність, систематичність, рухливість, тобто не максимум знань, а їх мобільність і керованість, а також гнучке пристосування до шкільних умов роблять вчителя придатним до педагогічної діяльності.

Цілком очевидно, що посилену увагу небезпідставно зосереджено на професійній мобільності вчителя як одному із показників фахової готовності, оскільки «входження» особистості до професії — дійсно є проблемою. Серед інтегральних характеристик професійного розвитку і водночас мобільності педагога науковцями (Гамезо М., Дьяченко М. та ін.) виділяються :

соціально-професійна спрямованість, змістовими компонентами якої є: *мотиви*.

В руслі означеної проблеми Кулюткін Ю. вважає, що (*наміри, схильності*), *ціннісні орієнтації (значення праці, зарплата, кваліфікація)*, *професійна позиція (ставлення до професії, настанови, очікування, готовність до професійного розвитку)*, *соціально-професійний статус; професійна компетентність; професійно важливі якості*, то мобільність особистості виявляється в її здатності до творчого набуття нових видів діяльності та перебудови стереотипів, які склалися раніше, і передбачає :

- відвертість людини щодо ставлення до нового, впевненість у своїх силах у процесі його засвоєння;
- широту і багатогранність мислення, здатність до переходу від одного способу діяльності до іншого;
- гнучкість настанов особистості, які дозволяють регулювати свої дії в умовах, що змінюються;
- критичність особистості, здатність до адекватного оцінювання своїх результатів та до висунення нових перспектив [3].

На нашу думку, усі вищезазначені характеристики притаманні професійній мобільності вчителя початкових класів, яка визначається нами як інтегральне утворення у цілісній структурі його особистості і діяльності, що передбачає володіння професійною компетентністю, вимагає педагогічної гнучкості (мислення, діяльності), готовності до оперативного відбору та реалізації оптимальних способів розв'язання завдань, виявляється у здатності успішно переключатися на іншу педагогічну діяльність або змінювати види діяльності, залишаючись в освітньому просторі 3-4-річної традиційної чи альтернативної (в тому числі малокомплектної) школи, багатопредметності викладання, що іманентно властиві саме вчителю школи I ступеня, забезпечує самоорганізацію та фахову самореалізацію вчителя-класовода.

Висновки. І насамкінець, професійна мобільність учителя-початківця, без сумніву, сьогодні є одним із тих пріоритетних орієнтирів, які сприяють виявленню творчої активності учня і розвитку його як цілісної інтегральної особистості, що житиме і працюватиме в умовах відкритого європейського простору.

1. Національна доктрина розвитку освіти (Кремень В. Освіта і наука України: шляхи модернізації факти, роздуми, перспективи). — К., 2003. — С. 178-201.
2. Китайська О. Професійна мобільність учителя — вимога сучасної освіти // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету ім. П.Тичини. — К., 2005. — С.95-101.
3. Кулюткин Ю. Психология обучения взрослых. — М., 1985. — 128 с.

Тамара Пушкарьова,

кандидат педагогічних наук, доцент,
начальник відділу менеджменту
освіти і вивчення педагогічного досвіду,
Інститут інноваційних технологій і змісту освіти
Міністерства освіти і науки України

Tamara Pushkariova,

Candidate of Pedagogic, assistant professor, the head
of the department of education management and
pedagogical experience studying of the Institute of
Innovative Technologies and the Contents of Education
of the Ministry of Education and Science of Ukraine

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДХОДУ ДО НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОГО УЯВЛЕННЯ ПРО СВІТ У ДІТЕЙ ГІРСЬКОГО РЕГІОНУ

FEATURES OF IMPLEMENTATION OF INTEGRATED APPROACH TO STUDIES IN THE COURSE OF FORMING OF INTEGRAL CONCEPTION OF THE WORLD BY THE CHILDREN OF MOUNTAIN REGION

The basic thought of the article is that today integration of public processes and successful activity of the personality are important principles of life. Integration-and-activity approach to the solution of this or that problem gives the chance to show all its aspects and interrelations, for the teacher it is forming of a successful personality, and for the pupil it is effective movement to self-realisation.

Keywords: integration approach, integral conception, world, integration-and-activity approach, personality, self-realisation.

Постановка проблеми. Основна думка статті полягає в тому, що сьогодні інтеграція суспільних процесів і успішна діяльність особистості — важливі принципи життя. Інтегративно-діяльнісний підхід до розв'язання тієї чи іншої проблеми дає можливість розкриття усіх її аспектів, взаємозв'язків, для педагога — формування успішної особистості, а для учня — результативний рух до самореалізації. Такий підхід, як показали результати дослідження, є ефективним для розвитку дитини незалежно до того, у якій школі або регіоні вона навчається. Але особливої актуальності інтегроване навчання набуває, зокрема, для дітей гірського регіону.

Сьогодні в Україні з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина на рівний доступ до якісної освіти створюються умови для функціонування навчальних закладів з малою чисельністю учнів, учнів віддалених шкіл, шкіл гірського регіону. Відбувається формування освітніх територій з розгалуженою мережею очно-заочних шкіл з поглибленим вивченням окремих предметів і консультаційних пунктів, де діти можуть одержати якісну освіту в позаурочний час. Так, наприклад, розроблена модель навчального закладу І-го ступеня з малою наповнюваністю учнів «школа-родина», що створюється в сільській місцевості, у гірському регіоні або на території зі складною демографічною ситуацією для надання якісних освітніх послуг учням молодшого шкільного віку. Як показують результати експериментальної роботи, такий тип початкової школи дозволяє реалізувати принципово нові підходи до навчання. Він забезпечує інтегрований індивідуальний підхід до дітей і створює умови для розвитку здібностей кожного з учнів.

Основний зміст статті. В Україні продовжує формуватися мережа навчально-виховних комплексів «дошкільний навчальний заклад — загальноосвітній навчальний заклад» (особливо інтенсивно в сільській, гірській місцевості). Структурною складовою сучасного освітнього середовища є навчальні заклади, де створені умови для творчого розвитку особистості, здатної до самореалізації в майбутньому. Продовжується процес створення шкіл інтернатного типу, які виконують функцію опорної (базової) школи. В них навчаються діти з територіально віддалених шкіл. Система роботи в таких навчальних закладах має високу ефективність і дає можливість найбільш обдарованим учням з віддалених районів розвивати свої здібності.

Разом з розвитком навчальних закладів, важливою залишається проблема розроблення змісту і методів навчання і виховання дітей гірського регіону. Не викликає сумніву, що розвиток суспільства має сьогодні відбуватись у напрямі відновлення екологічної рівноваги, формування особистості з новим інтегративним, цілісним

мисленням. Все більше стає необхідним входження людства у епоху ноосфери, науково обґрунтовану В.І.Вернадським. Продуктивним шляхом до цього є інтеграція як один з основних принципів сучасного життя. Дійсно, інтегративний підхід до вирішення тої чи іншої проблеми відкриває можливість її цілісного бачення, розгляду всіх її аспектів і взаємозв'язків. Для педагогів інтегративний підхід — це шлях до формування цілісної особистості, її ноосферного мислення і, як результат, — «свідомо скерований співрозвиток людини, суспільства і природи, у процесі якого задоволення життєвих потреб населення відбувається без шкоди для майбутніх поколінь і всієї планети» [1, С. 24].

Формування цілісної особистості з ноосферним мисленням в епоху споживацького ставлення до природи і культурних надбань людства є сьогодні особливо актуальною проблемою. На нашу думку, вона може вирішуватися з позицій культууроорієнтованого інтегративно-діяльнісного підходу до навчання і виховання особистості. Як відомо, людина є суб'єктом культурно-історичного процесу. Трансляція і засвоєння культури людиною починається з дитинства, зокрема через навчально-виховний процес. Становлення особистості, її підготовка до суспільно корисної, творчої діяльності відбувається на усіх етапах культури. Це водночас і процес розвитку і процес реалізації людиною своїх творчих сил і здібностей [3]. Зазначимо, що культура не зводиться до жодного окремого виду природного або суспільного буття. Як не можна вказати межі пізнання і творчості людини, так не можна вказати і межі культури» [4, С. 328].

Притримуючись точки зору на культуру як на цілісний світ, що існує у безпосередній єдності з людиною, ми робимо висновок, що одним із найбільш важливих напрямів сучасного виховання є цілісне сприйняття світу учнями. Така точка зору співпадає з активно-творчою сутністю людини, розумінням її як суб'єкта культурно-історичного процесу. Отже, розвиток культури і людини взаємообумовлені. Оскільки культура розглядається як цілісна єдність способів і продуктів людської діяльності, в яких реалізується активність особистості, вона слугує самовдосконаленню, задоволенню потреб, гармонізації стосунків між людиною і суспільством, людиною і природою [5]. Ось чому викладання основ наук у школі (як невід'ємної частини культури) має базуватися на інтегративному, тобто цілісному, підході, який поєднує у єдине ціле і процес навчання, і його зміст. У наш час стрімкого розвитку процесу інтеграції у світі неможливо у жодній галузі знань рухатися вперед без урахування всього розмаїття наукових підходів і методів. Сьогодні вже немає сумнівів у тому, що основні відкриття відбуваються на перетині наук, методів, підходів.

Системна педагогічна діяльність також має інтегративний зміст, оскільки складається із взаємопов'язаних компонентів: «Інтеграція прагне пов'язати усі елементи і централізувати управління, щоби система функціонувала з максимальним ефектом» [6, С.6]. Під цілісною системою ми розуміємо систему «добре організовану, з розвинутими внутрішніми і зовнішніми зв'язками. І чим єдність різноманітних зв'язків з їх організацією та впорядкованістю буде більш органічною, тим краще та ефективніше вона буде функціонувати» [6, С.6]. Таким чином, компоненти педагогічної інтегрованої системи мають бути взаємопов'язаними, а процес — керованим.

Згідно з принципом додатковості у процесі інтеграції елементи взаємно доповнюють один одного, утворюючи єдине ціле з новою якістю: «**Принцип додатковості** потребує, щоб зміст, методи і технології навчання і виховання, а також навчально-методичне забезпечення педагогічного процесу, ідейно, змістовно і методично становили єдиний навчально-виховний комплекс, який поєднує гуманітарний, природничий, екологічний, технічний, художньо-естетичний аспекти сприйняття навколишнього світу» [7, С.45].

Як правило, в універсальних елементів системи більше можливостей для взаємодоповнення, вони швидше можуть перебудувати взаємозв'язки, зберігаючи ціле в умовах, що змінюються, [2]. Ця характеристика дозволяє зрозуміти ефективність інтегративного підходу до змісту навчального предмета. Якщо поєднувати універсальні для кількох навчальних дисциплін елементи знань або методів пізнання, можна отримати надійно функціонуючий навчальний процес, в межах якого відбувається засвоєння цього змісту. Отже, для конструювання інтегративного змісту навчальної дисципліни використовуються елементи, універсальні в певній галузі діяльності. Наприклад, на нашу думку, таким універсальним елементом може виступати структура навчальної діяльності, яка є універсальною для викладання будь якої навчальної дисципліни. Ця структура слугує основою для побудови достатньо ефективної структури уроку за діяльнісною технологією. Інший приклад універсального елементу інтегративного змісту — навчальна проблема, пов'язана з реальним життям, якщо її вирішення потребує знань з різних галузей. До таких проблем можна віднести екологічні проблеми: «Яку воду ми п'ємо?», «Яким повітрям ми дихаємо?» тощо.

Системоутворюючими факторами навчального процесу в цілому і кожної навчальної дисципліни завжди є мета і завдання. У процесі інтеграції навчальної дисципліни важливу роль відіграє синтез завдань усіх предметів, залучених до інтеграційного процесу, їх співвіднесеність один з одним. Разом з тим. досягнення мети у педагогічному процесі знаходиться у прямій залежності від низки інших його компонентів, які також мають бути враховані у процесі конструювання інтегрованого змісту. Зрозуміло, що це не тільки зміст і методи, але й умови навчання, і засоби, і управління тощо.

Іншим системоутворюючим фактором у рішенні проблеми інтеграції є існування загальних для багатьох наук об'єктів і предметів вивчення. Звідси ми робимо висновок, що інтеграція навчального матеріалу в процесі конструювання змісту навчального предмета можлива лише тоді, коли є загальні об'єкти і предмети навчально-пізнавальної діяльності. Оскільки умовою функціонування педагогічного процесу є обмін діяльністю між педагогом і учнями, то види діяльності є також системоутворюючим фактором інтеграції змісту навчальних предметів.

Наступним фактором системоутворюючих зв'язків є використання загальних методів науки і мистецтва як двох взаємодоповнюючих шляхів пізнання світу. Цей вид інтеграції особливо важливий у педагогічному процесі. Він дозволяє вводити у зміст навчального предмета інваріантні методи пізнання.

Інтегративні зв'язки у залежності від функцій поділяються на внутрішні і зовнішні. Внутрішні зв'язки відображають взаємопроникнення напрямів, що реалізуються у межах окремої дисципліни. Внутрішні інтегративні зв'язки називають внутрішньопредметними. Зовнішні — сприяють поєднанню різних дисциплін у комплекси і системи, які називають міжпредметними. Дослідження інтеграції змісту навчання, як процесу і результату показало, що інтеграція може здійснюватись внутрішньопредметно і міжпредметно [8]. Внутрішньопредметна інтеграція передбачає формування нової навчальної дисципліни, яка має власний предмет вивчення та інтегрований характер.

Інтегрований зміст навчального предмета — це злиття наук, мистецтв, методик, психології, неможливість одного знання без іншого, на відміну від поняття «міжпредметні зв'язки», коли знання одних предметів використовуються для вивчення інших. Цікава концепція інтегрованого підходу до навчання розроблена Інститутом художньої освіти Російської академії освіти. У її основі лежить поняття поліхудожнього розвитку. Усі мистецтва розглядаються як явища життя в цілому. Кожна дитина може успішно рухатись у кожному з видів художньої діяльності і творчості.

У процесі реалізації інтегративного підходу до навчання важливо врахувати об'єктивність процесу взаємодії наук і мистецтв, незалежно від поінформованості про це вчителя і його бажання використовувати у процесі викладання. Так, наприклад, у будь-якому явищі колір, звук, простір, рух, форма завжди тісно пов'язані між собою. Вони є окремими проявами цілісних явищ нашого світу. В інтегративному підході важливо враховувати не тільки зовнішні, але і внутрішні, образні і навіть духовні зв'язки наук та мистецтв. Ці зв'язки особливо яскраво проявляються на рівні творчого процесу. Це суттєво відрізняється від традиційних міжпредметних зв'язків або взаємного ілюстрування одного навчального предмета прикладами з іншого. Тому, застосовуючи інтегративний підхід, ми виходимо з того, що зв'язки науки з мистецтвом знаходяться, так би мовити, у єдиному полі творчої реалізації особистості, де вони обмінюються досягненнями між собою, а іноді інтегруються у єдине ціле — якісний новий продукт, народжений на перетині різних напрямів культури.

Відомо, що науки і мистецтва історично розвивались нерівномірно. У певні історичні періоди окремі науки і мистецтва були просто відсутні, тому інтеграція змісту освіти спирається (по можливості) на регіональні і національно-історичні традиції, пов'язані з особливостями природи місцевості, духовними устремліннями, а також зв'язки регіональної і світової культури. Інтегративний підхід до побудови навчального змісту передбачає урахування місця і ролі географічних, історичних, загальнокультурних фактів у процесі наукового пошуку або створення витворів мистецтва.

Однією з найважливіших особливостей інтегративного підходу до побудови змісту навчання є опора на дитячу творчість, розкриття творчого потенціалу особистості дитини у різноманітних формах і видах діяльності [9]. Цікаві результати дослідження отримані у роботі Л.Г. Савенкової. Узагальнюючи погляди науковців і вчителів, які активно займаються питаннями впровадження інтеграції у практику роботи школи, автор визначає певні етапи інтегрованого підходу до процесу навчання і виховання:

1 етап інтеграції: розглядається цілісність як властивість навколишнього світу, формується погляд на предмети (науки) з точки зору інших предметів (наук);

2 етап — розкриття взаємозв'язків у навколишньому світі, зв'язків матеріалу, що вивчається з життям, історією, культурою;

3 етап — системність мислення (художнього, наукового), інтерпретація науки, мистецтва через символи, знаки [10]. Цей етап розглядається як особливо значущий і в інших дослідників: «Мы предлагаем символу занять лидирующее положение в образовательном процессе...Природные символы в процессе образования — это первый гарант безопасности мышления» [1].

Інтегрований підхід сприяє переосмисленню загальної структури організації навчального процесу, спеціальний підготовці учнів до процесу сприйняття, розуміння і осмислення інформації (з позицій науки, мистецтва, історії, розвитку культури, навколишнього середовища), формуванню в учнів понять і уявлень про все в світі як єдине ціле.

Після визначення етапів інтеграції важливим питанням є реалізація принципів міжпредметної та внутрішньопредметної інтеграції у системі викладання природничих і гуманітарних дисциплін. У ряді досліджень [1, 2]

підкреслено, що серед методологічних принципів, які «працюють» на збереження і відтворення навколишнього середовища, а також культурних надбань, є такі:

- принцип інтеграції;
- принцип історизму;
- принцип збереження природних і культурних комплексів у їхній цілісності і єдності;
- принцип гармонії людини і довкілля;
- принцип емоційного співпереживання [2].

Ці принципи співзвучні з принципами ноосферної освіти [1], а також сформульованими нами у процесі дослідження проблеми інтеграції уявлень учнів про навколишній світ (науково-педагогічний проект «Росток») [7]: екологізації освіти, системності, гуманізації, гармонізації, особистісно-зорієнтованої освіти. Всі ці принципи реалізуються нами в інтегративно-діяльнісному підході до викладання навчального матеріалу: у змісті, методах і технологіях. У центрі такого підходу — особистість, її взаємовідносини з навколишнім світом: природою і соціумом, а також її самореалізація через організацію творчої діяльності. Кінцева мета: виховання і розвиток таких якостей особистості учня, які би дозволили **розуміти — цінувати — любити — намагатися зробити свій внесок** у збереження і відтворення культури і довкілля.

Інтегративно-діяльнісний підхід передбачає певну спрямованість діяльності вчителя. Нова інформація вводить не через передачу готового знання, а через самостійне «відкриття» його дітьми. Мотивація забезпечується певною постановкою навчальної задачі. «Відкриття» дітьми понять, явищ і законів здійснюється за допомогою виконання ними предметних дій з реальними об'єктами та їх графічними схемами. Дія виконується в зовнішньому плані, будується орієнтовна основа цієї дії (ООД). Первинне закріплення забезпечує проходження етапу зовнішньої мови — діти проговорюють вголос і водночас виконують письмово встановлені алгоритми дії, проговорюють «про себе» (внутрішня мова). І, нарешті, у процесі виконання заключних тренувальних вправ дія переходить у внутрішній план і автоматизується (розумова дія).

Технологія діяльності має забезпечити системний тренінг усіх видів діяльності:

- **Самовизначення** (потреба у діяльності і необхідні здібності)
- **Нормореалізація** (виконання відомої норми діяльності)
- **Нормотворчість** (побудова нової норми діяльності, якщо немає відомої).

Описана вище технологія формування уявлень про світ дозволяє не тільки реалізувати інтегративно-діяльнісний підхід, але й істотно збільшити міцність знань і темп вивчення матеріалу без перевантаження дітей. При цьому створюються сприятливі умови для практичного впровадження результатів психолого-педагогічних досліджень, реалізації сформульованих вище принципів, оскільки вже на етапі введення поняття розкривається його походження і практична значущість [11].

У процесі використання діяльнісної технології розвивається творчість учнів, створюються сприятливі умови для їхньої самореалізації: накопичується досвід вирішення проблем (не тільки навчальних), подолання труднощів, конструктивного ставлення до них, досягнення і отримання успіху в результаті виконання будь яких завдань. Уроки та позаурочна діяльність передбачають: творчі завдання, побудову проектів, творчі звіти, захисти проектів, тощо. Будь яке творче завдання ґрунтується на залученні певного навчального матеріалу, який потрібно усвідомити і використати для побудови проекту виходу з проблемної ситуації. Таким чином у дитини виникає потреба у новому знанні, відкритті його для себе, щоб використати як необхідний елемент в процесі досягнення успіху у своїй творчій діяльності: «Те, що я чую — я забуваю, те, що я бачу — я пам'ятаю, те, що я роблю, я розумію» (Конфуцій). Отже, інтегративно-діялісна технологія — це така організація навчального процесу, коли відсутність участі дитини у процесі пізнання неможлива:

- кожен учень завжди має конкретне завдання (воно може бути колективним), про виконання якого обов'язково потрібно прозвітуватись перед іншими;
- від діяльності кожного учня залежить якість виконання поставленого колективного завдання.

Діти отримують завдання, які інтегрують матеріал уроку в індивідуальну творчу діяльність і дозволяють не тільки отримати нові знання, а й реалізувати свої здібності у досягненні прогнозованого результату власного навчального проекту. Зазначимо, що навчальні завдання, навчальні проблеми повинні мати не тільки пізнавальний, але й виховний зміст, певне емоційне наповнення. Важлива наявність у дитини глибокої зацікавленості у вирішенні навчального завдання, особистої мотивації. Наприклад, у процесі вивчення курсу «Навколишній світ» (4 клас, розділ «Рослини») пошукова діяльність організується за допомогою спеціальних запитань і завдань: Кого, на вашу думку, можна назвати нашими зеленими друзями? Придумайте і проведіть в класі гру «Наші зелені сусіди»; Пофантазуйте на тему: «На Землі зникли рослини». Якими могли би бути наслідки такої події? Запропонуйте рецепти страв з продуктів рослинного походження (рослина — продукт — страва). Чи корисні вони, на вашу думку? Чому? Чи можна створити «квітковий годинник»? Що ви для цього використаєте? Розробіть проект невеличкого дитячого парку. Запропонуйте його основні складові тощо.

У кожному конкретному випадку на кожному етапі ставляться і вирішуються конкретні завдання. Індивідуальна робота може поєднуватися з колективною, можуть бути створені одна або кілька творчих груп. Творчий

звіт кожен учень має зробити самостійно. Це, як показало дослідження, посилює мотивацію, оскільки у процесі звітування кожна дитина висловлює свої особисті враження, думки, емоції, фіксує і відтворює власний досвід і досвід колективної діяльності. Відбувається рефлексія як обов'язковий етап будь якої успішної діяльності. Для кожної дитини стає зрозуміло, що конкретно вона зробила, в чому її внесок у загальну справу, де її особистий успіх і що надалі вона може зробити самостійно або у групі. Етап рефлексії допомагає формувати у дітей готовність до наступної творчої діяльності, розкрити свій творчий потенціал, самореалізуватися і допомогти надалі організовувати власну або колективну роботу. Наприклад, побачити проблему, намітити шляхи її вирішення, побудувати проект, визначити його зміст і форму, терміни виконання, організаційно-технічні та матеріальні умови його забезпечення.

Після початку роботи над навчальною проблемою або проектом учитель має залишити позицію лідера і дати учням можливість усвідомити: вони працюють абсолютно самостійно, і тільки при необхідності надавати їм допомогу. Між учителем і учнями мають виникнути рівноправні «суб'єкт — суб'єктні» відносини. Важливо намагатися ставити перед учнями такі завдання і проблеми, щоб навчальний проект мав конкретне практичне значення, а не лише пізнавальне. Хоча суто пізнавальні проекти, безперечно, також відіграють достатньо позитивну роль у процесі розвитку особистості.

Висновки. Як було сказано вище, необхідним етапом інтегративно-діяльнісного підходу до навчання є етап рефлексії, підведення підсумків, який включає вибір критеріїв оцінки роботи дітей. Успішність цього останнього етапу залежить від успішності попередніх етапів. Але обов'язково треба врахувати, що основним завданням оцінки є подальша мотивація творчої діяльності учнів.

1. Маслова Н.В. Ноосферное образование: монография. — М: Инст. Холодинамики, 2002. — 338 с.
2. Семькина Е. Н. Московедческий аспект в изучении культурного наследия в рамках интеграционного подхода в преподавании гуманитарных дисциплин. — М: 2008 — 12 с.
3. Арнольдов А.И. Теория культуры: историзм и вопросы методологии. В кн.: Культура, человек и картина мира. — М.: Наука, 1987. — С. 21.
4. Межуев В. Культура как проблема философии // В кн.: Культура, человек и картина мира. — М.: Наука, 1987. — С. 328.
5. Каган М.С. Системный подход и гуманитарное знание. — Л.: Лен.ун-т, 1991. — С.138.
6. Яковлев И.П. Интеграционные процессы в высшей школе. — Л.: ЛГУ, 1980. — С. 6.
7. Пушкарьова Т.О. Научно-педагогический проект «Росток» — практичне втілення нової моделі освіти. // Зб. наукових праць «Педагогічні науки», вип. 47. — Херсон, вид. ХДУ, 2008. — С. 44-48.
8. Борулава М.Н. Интеграция содержания общего и профессионального образования в профтехучилищах. — Томск, Изд-во Томск. ун-та, 1988.
9. Юсов Б.П. Воплощение основ гуманистической философии в становлении и развитии духовной личности ребенка // В кн. Инновационные технологии образовательной области «Искусство». — М., 2002. — С.4.
10. Инновационные технологии образовательной области «Искусство» / Под ред. Л.Г.Савенковой. — М., 2002.
11. Пушкарьова Т.О., Петерсон Л.Г. Комплексний розвиток особистості учня засобами математики // Початкова школа. — 2002. — №5. — С.24 — 27.

Ольга Дудка,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Olga Dudka,

candidate of pedagogical sciences,
Prekarpatian national university named
after Vasyl Stefanyk,

Богдан Дрін,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Bohdan Drin,

candidate of pedagogical sciences,
Prekarpatian national university named
after Vasyl Stefanyk

УДК 371.315.6: 374.3

ОСВІТНІЙ ПРОСТІР В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

EDUCATIONAL SPACE IN CONDITIONS OF INFORMATIVE SOCIETY BUILDING

Without regard to the presence of the programs and laws on questions of informatization of society and, in particular, education, and also Internet-sites of educational establishments, very important is a problem of creation of the state system of Internet resources for education. The Internet-site of educational establishment is examined as an innovative channel of communication, one of tasks of which realization of him comes forward informative potential.

Keywords: informative society, educational space, informatization of education, informative potential of educational establishment, Internet sites of educational establishments.

Постановка проблеми. Активний розвиток засобів інформаційних комунікацій став невід'ємною умовою і характеристикою переходу до інформаційного суспільства. В умовах зростання інформаційних потоків віртуальний простір за своїм впливом стає рівнозначним об'єктивній реальності. Елементами, що структурують та впорядковують віртуальний простір і водночас виступають комунікаційними каналами, які насичують його змістом, є Інтернет-сайти. Їх першочергове завдання — представляти в інформаційному просторі суб'єкти й об'єкти, що функціонують у різних сферах життєдіяльності суспільства: політиці, економіці, освіті тощо.

Рівень розвитку країни значною мірою визначається рівнем розвитку освіти, яка повинна на нинішньому етапі швидко й адекватно реагувати на потреби суспільства шляхом проведення кардинальних реформ. Одним із важливих чинників реформування освіти є її інформатизація. В умовах збільшення інформаційних потоків особливої значущості набуває представництво у віртуальному просторі суб'єктів освітньої сфери, яке здійснюється через спеціалізовані Інтернет-сайти, що дозволяє їм виступати активним учасником процесу формування інформаційного суспільства.

Разом з тим, зміни, які пов'язані з переходом до інформаційного суспільства, не тільки трансформують наявну систему освіти, але й наповнюють її новим змістом.

Необхідно відзначити, що тема освіти, у тому числі й вищої, була й залишається актуальною. У сучасній літературі активно розробляється тематика трансформації освітнього простору в умовах формування інформаційного суспільства. Ряд українських і російських учених: Р. Абрамов, Ж. Алфьоров, В. Бондаренко, А. Буданова, Т. Ершова, Я. Засурський, В. Касьяненко, І. Мелюхін — присвятили свої роботи аналізу характерних рис та ознак інформаційного суспільства. Негативні наслідки розвитку інформаційного суспільства були досліджені в роботах І. Алексеева, А. Елякова, В. Іноземцева. У працях Ю. Арського, В. Костюка, І. Курносова, А. Лаврухіна, Ю. Нисевича, А. Ракітова, Г. Смоляна, Д. Черешкіна, А. Чугунова проаналізовано специфіку переходу до інформаційного суспільства країн пострадянського простору. Упровадженню інформаційних технологій у сферу освіти, комп'ютеризації освітнього процесу присвячені дослідження таких учених, як Г. Батигін, Б. Гершунський, М. Зуб, Г. Ільїн, Є. Казакова, О. Навроцький, Л. Старикова, Н. Шаронова.

Основний зміст статті. Отже, на наш погляд, вивчення можливостей навчальних закладів, як елементів механізму формування інформаційного суспільства в Україні сьогодні має вагоме теоретичне й практичне значення, а формотворчими елементами виступають інформаційний простір і сфера освіти.

Специфіка розвитку освітнього простору України в період активізації інформаційних потоків характеризується кількома визначальними чинниками. По-перше, це глобальні тенденції, пов'язані з переходом до інформаційного суспільства і єдиного світового співтовариства. По-друге, це позиція Української держави в даному питанні, що виражена в освітній політиці, програмах розвитку освітньої сфери, чинного законодавства у сфері освіти й суміжних сферах, відкритість і демократичність інститутів суспільства. І, по-третє, це автономна діяльність навчального закладу спрямована на самовдосконалення, розвиток і реалізацію свого потенціалу [5]. Сьогодні система управління освітнім співтовариством в Україні перебуває в стані трансформації, коли відбуваються пошук і відбір сучасних моделей і механізмів освітнього менеджменту, їх апробація на практиці й правове закріплення. Вважаємо, що ключову роль у питаннях інформатизації суспільства та інформатизації освіти повинна відігравати держава як суб'єкт управління віртуальним та освітнім простором.

На покращення стану справ з питань інформатизації освіти спрямовані:

- національна програма «Освіта» («Україна ХХІ сторіччя») [2], якою передбачено забезпечення розвитку освіти на основі нових прогресивних концепцій, запровадження у навчально-виховний процес новітніх педагогічних технологій та науково-методичних досягнень, створення нової системи інформаційного забезпечення освіти, входження України у трансконтинентальну систему комп'ютерної інформації;
- закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [4], у якому, зокрема, дана оцінка нинішнього стану інформатизації освіти України і визначені основні напрями її розвитку.

У Законі констатується, що ступінь розбудови інформаційного суспільства в Україні порівняно із світовими тенденціями є недостатнім і не відповідає потенціалу та можливостям України. Наведені основні причини відставання, серед яких можна виділити:

- низьку ефективність використання фінансових, матеріальних, кадрових ресурсів, спрямованих на інформатизацію освіти та суспільства, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у різні сфери діяльності людини;
- недостатній розвиток нормативно-правової бази інформаційної сфери;
- низький рівень комп'ютерної та інформаційної грамотності населення та повільне упровадження нових методів навчання із застосуванням сучасних ІКТ;
- недостатня державна підтримка виробництва засобів інформатизації, педагогічних програмних засобів та їх впровадження.

Серед основних стратегічних цілей розвитку інформаційного суспільства в Україні, зокрема, названі:

- прискорення розробки та впровадження новітніх конкурентоспроможних ІКТ в усі сфери суспільного життя;
- забезпечення комп'ютерної та інформаційної грамотності населення, насамперед шляхом створення системи освіти, орієнтованої на використання новітніх ІКТ у формуванні всебічно розвиненої особистості;
- створення загальнодержавних інформаційних систем, насамперед у сферах охорони здоров'я, освіти, науки, культури, охорони довкілля.

Серед основних напрямів розвитку інформаційного суспільства в Україні передбачено надання кожній людині можливості для здобуття знань, умінь і навичок із використанням ІКТ під час навчання, виховання та професійної підготовки. Інформатизація освіти повинна бути невід'ємною складовою інформатизації України і здійснюватися згідно з єдиними державними нормативами, враховуючи при цьому особливості системи освіти.

Є різні визначення поняття інформатизації освіти [1, 3], які відображають аспекти і складові процесу впровадження в систему освіти інформаційних технологій. Узагальнено ж можна сказати, що інформатизація освіти — це створення і використання інформаційних технологій для підвищення ефективності видів діяльності, що здійснюються в системі освіти.

Відзначимо, що, крім нормативних документів діяльності навчального закладу, специфіку його розвитку визначає цілий комплекс чинників. Першим чинником виступає функціонування навчального закладу як суб'єкта ринку освітніх послуг. В умовах формування єдиного європейського освітнього простору необхід-

ним для навчального закладу стає не тільки позиціонування на внутрішньому українському ринку освіти, але й на європейському, що висуває комплекс додаткових вимог до діяльності освітнього закладу. Серед цих вимог ключовим виступає інформаційно-освітній простір, що складається з електронних продуктів різного типу діяльності, таких, як електронні бібліотеки, медіатеки, освітні портали, спеціалізовані Інтернет-сайти; реалізація наукового й освітнього потенціалу навчального закладу, що визначає ступінь його успішності та конкурентоспроможності.

Другим чинником виступає демократизація всіх сфер громадського життя України, що передбачає розвиток демократії в рамках функціонування навчального закладу, реалізований за допомогою різних форм самоврядування.

Третій чинник — активний вплив навчального закладу на суспільну свідомість з метою формування нових цінностей, стандартів, зразків поведінки.

Одним із ефективних засобів представлення навчально-виховної діяльності, інформаційного потенціалу навчального закладу є Інтернет-сайти, які мають складну функціональну структуру. У ході проведеного аналізу ми виділили такий спектр функцій Інтернет-сайтів навчальних закладів України: представницька; інформаційна; комунікаційна; рекламна; PR-функція; коригувальна; інноваційна; соціальної диференціації (вияв власних переваг); зворотного зв'язку тощо. Реалізувати свій інформаційний потенціал навчальний заклад зможе лише за умови розвинутої мережі сучасних комунікацій та впровадження й використання інновацій, у тому числі в галузі інформаційних технологій.

Висновки. Аналіз Інтернет-сайтів навчальних закладів дозволив визначити наявні тенденції й перспективи подальшого їх розвитку в умовах формування інформаційного суспільства в Україні. Інтернет-сайти навчальних закладів виступають як інноваційні канали комунікації, формування, реалізації й трансляції їх інформаційного потенціалу. Із цього погляду особливий інтерес викликає функціональний зміст сайтів.

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. — К.: Либідь, 1997.
2. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») від 3 листопада 1993 р. N 896 (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ N 576 (576-96-п) від 29.05.96) <http://ped.sumy.ua/>
3. Жук Ю.О. Системні особливості освітнього середовища як об'єкту інформатизації // Післядипломна освіта в Україні. — 2002. — № 2. — С. 35 — 37.
4. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 9 січня 2007 року № 537-V. — <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
5. Калашнікова Л.В. Інтернет-сайти вищих навчальних закладів як інноваційні канали комунікації в умовах формування інформаційного суспільства в Україні: Автореф. дис. канд. соціол. наук: 22.00.04. — Харків, 2005. — 20 с.
6. Пилипчук А. Ю. Реформування освіти та інформатизація: основні проблеми і підходи до їх вирішення. <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/ITZN/em5/content/08paystf.htm>

Віра Фатурова,

кандидат психологічних наук, доцент,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Vira Faturova,

Candidate of Psychology,
Vasyl Stefanyk Precarpathian
National University

УДК 371.315.6: 374.3

ІНТЕРНЕТ-СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ПІЗНАВАЛЬНО-РОЗВИВАЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДЛЯ МОЛОДІ З ВІДДАЛЕНИХ ГІРСЬКИХ РЕГІОНІВ

INTERNET ENVIRONMENT AS INFORMATIVE AND DEVELOPING EDUCATIONAL TOOLS FOR YOUTH FROM THE REMOTE MOUNTAIN REGIONS

The dissertation research is based on the study of psychological terms of development and actualization of the communicative potential of personality — the user of the Internet- technologies. The communicative potential is experimentally exposed and dependent upon the development of the Internet users, is practically confirmed on the increase on their informative and general culture, and it is adequate to perceive and express both- own senses, psycho- emotional stages of the interlocuter, and those senses and psycho- emotional stages of partners on intercourse; from the level of competence of communication both in virtual and the real- life intercourse.

Key words: personality's communicative potential, Internet-environment, informative culture, social-psychological training, activity.

Актуальність проблеми. Ми можемо дискутувати про значущість, позитивні чи негативні сторони Інтернету для пізнання, комунікації, творчості, але ми не можемо не визнати, що він вже практично перетворився на парадигму людського існування в сучасному світі. З ряду об'єктивних причин інформатизація ще не стала в Україні надбанням всього суспільства, але, особливо у науковому і студентському середовищі, застосування Інтернету, нових інформаційних технологій зростає, щоправда, це не стосується, на жаль, віддалених від центру регіонів, особливо — регіону Карпат.

Суспільство вважається інформаційним, якщо будь-який індивід, група осіб, підприємство або навчальний заклад у будь-якій частині країни й у будь-який час можуть безкоштовно або за відповідну плату на основі автоматизованого доступу і систем зв'язку одержати будь-яку інформацію, необхідну для їхньої життєдіяльності і вирішення особистих або соціально значущих задач, — так визначається термін «інформаційне суспільство» [1,37, С. 39].

Якщо виховання людини, становлення її як особистості здебільшого є інституційованою «обробкою», то «самовиховання-самовдосконалення- саморозвиток» є переважно внутрішньомотивованим (інтровертним) процесом. Від Сократа і Піфагора до А.Швейцера, за тисячоліття християнства мало що змінилося. Пізнай себе та світ, що тебе оточує, в міру бажай, зроби себе кращим — ось філософська парадигма людини, що непідвладна часові. З гуманістичних позицій — чим ширше надано людині доступ до загальнолюдських цінностей, чим вони різноманітніші і чим більше надається можливостей та інструментів для саморозвитку, самоосвіти, тим більше це середовище відповідає умовам, необхідним для виховання молодого покоління, — це аксіома.

В той же час для плідної наукової, пізнавальної, комунікативної, творчої діяльності, можливості для якої комп'ютер та Інтернет надають повною мірою, потрібні не тільки під'єднання глобальної мережі, технічні знання й навички, але й загальний культурно-духовний та освітній потенціал, який у багатьох випадках залишається недостатнім. Можемо повторити за Норбертом Віннером: «Обчислювальна машина цінна настільки, наскільки цінна людина, що працює за нею». Образно кажучи, коли виникла реальна можливість голосно заявити про себе світові або просто спілкуватись через Інтернет — виявилось, що сучасним підліткам здебільшого немає

що сказати. Перехідний час, що випав на їхню долю, зіштовхує минуле, сьогодення і майбутнє у свідомості молоді людини.

Проблема виникла не сама по собі або ж з вини самих молодих людей. Справа у тому, що старше покоління сучасної України (та й усього світу), яке покликане транслювати культурно значущі цінності молоді, само опинилося в складній ситуації переосмислення цих цінностей. І молоді люди розгублено звертаються до ЗМІ, кінострічок, телебачення [2, 7, с. 195-199], а в наш час — і до Інтернету за більш конкретними зразками й знаходять моделі для наслідування, не завжди соціально орієнтовані.

Проблеми молоді особистості, що розвивається, ускладнюються через постійне «переоцінювання цінностей», «подвійну мораль», коли підліткові декларують цінності, наприклад, класичної музики, поезії, літератури, ідеї добра, справедливості, совісті, а він частіше бачить, як ці слова не відповідають тенденціям дійсності. За відсутності системи переконань про цінності, сенси, пріоритети молоді люди зазнають відчуття безпорадності, що приводить їх до байдужості, агресивності, до зловживання алкоголем, наркотиками. а нерідко — до переховування у «віртуальності» комп'ютера та Інтернету. І власне тому самий віртуальний простір Інтернету та комп'ютерних ігор можна й слід наповнити принципами справжніх загальнолюдських і національних цінностей [3].

Отож, сучасне соціокультурне середовище відрізняється насиченістю й інтенсивністю, багатоканальністю впливів на молоду людину в процесі її формування. Розмаїття і поляриність цінностей, що транслюються засобами масмедіа, ЗМІ та Інтернетом, створює як багаті можливості, так і проблеми психологічної орієнтації, небезпеку вибору молоддю «не того» шляху. Така ситуація формує координати мети сучасного виховання: запобігти вибору і проходженню особистістю «негативного» шляху, створити умови для реалізації «позитивного» вибору. Необхідною умовою для цього в інформаційному суспільстві є цілеспрямований розвиток і підвищення інформаційної культури особистості.

У більшості своїй наша молодь хоче пізнавати «добре і вічне», але робити це дійсно цікаво, на високому сучасному рівні, використовуючи нові форми і методи. І не треба нарікати, що молодь «невихована, не знає національну і світову культуру і морально-етичні норми, не цікавиться історичним минулим, не любить читати» тощо. Дійсно, у наш час глобалізаційних перетворень у всьому світі книжки, бібліотечні ресурси втратили в значній частині молоді пріоритетність єдиних інформаційно-пізнавальних джерел. Молоді люди «тягнуться» до Інтернету — як до всього нового, як до «гри»; і тут його потужна база даних у сфері культурних надбань людства при грамотному підході може стати в пригоді. Тому нові інформаційні технології, насамперед Інтернет, і повинні стати власне тим інструментом, за допомогою якого і можна вирішувати деякі з цих проблем [3].

Суть пропонованого підходу — це пошук нових форм і методів роботи зі шкільною молоддю, комплексне поєднання передових психологічних технологій виховання і формування особистості (гештальттерапії, гуманістичної позитивної психотерапії, арттерапії, музикотерапії, психотехнік самоаналізу і саморегуляції) з новими інформаційними технологіями (Інтернет, мультимедіа-відео-поліекрани, звукозапис, комп'ютерна підтримка). Але несвідомі механізми психічного захисту від надлишкової або негативної інформації у молоді людини ще не працюють, тому регуляцію дозованого отримання інформації у якісному і кількісному відношенні повинні здійснювати наставники — психологи та педагоги, актуальне завдання яких — підготувати молоду людину до життя в нових умовах інформаційного суспільства так, щоб вона вміла адекватно та критично сприймати різнобічну інформацію, усвідомлювати можливі наслідки її дії на психіку, а для цього підвищувати її інформаційну та загальну культуру, комунікативну компетентність, рівень яких при Інтернет-комунікації молодих людей явно недостатній. Актуальною є організація широкомасштабного і кваліфікованого навчання молоді продуктивного та ефективного використання можливостей Інтернету в навчальних закладах, які ми пропонуємо створювати у межах шкіл; особливо це стосується регіонів віддалених, якими є, зокрема, гірські райони Карпат.

Комунікативна компетентність у цьому контексті трактується Л.Е. Орбан-Лембрик як інтегральна якість особистості, що пронизує всі її професійно-особистісні утворення, як оформленість індивідуальної програми поведінки в системі соціальних відносин, як мотиваційна приналежність до певного соціального середовища, спрямованість на розвиток комунікативних здібностей, прагнення до самовдосконалення [4, 86]).

Комунікативна культура особи, як і комунікативна компетентність, не виникає на порожньому місці, вона формується. Визначальними джерелами набуття комунікативної компетентності є: соціонормативний досвід загальної культури; знання мов та «кодів», що використовуються при спілкуванні; досвід міжособистісного спілкування; досвід сприйняття мистецтва та культури .

Мистецтво, культурна спадщина відтворюють найрізноманітніші моделі людського спілкування. Знайомство з цими моделями закладає основу комунікативної ерудиції, компетентності особи. Володіючи певним рівнем комунікативної компетентності, вона вступає в спілкування, маючи достатньо самоповаги і самосвідомості. Це означає не тільки мистецтво адаптації до ситуації і свободу дій, але і вміння організувати особистісний комунікативний простір і вибрати індивідуальну комунікативну дистанцію. Таким чином, комунікативна компетентність є необхідною умовою успішної реалізації особи, тобто за необхідності молодій людині «є про що сказати світові і оточенню»(див. вище).

Вчені О.К.Тихомиров, Ю.Д.Бабаєва, А.Е.Войскунський [5, С.31-42] зазначають, що дослідження, які проводилися протягом останніх років, довели, що застосування Інтернету являє собою новий, якісно особливий рівень опосередкування розумової, комунікативної, виконавської і творчої діяльності людини і веде до корінної перебудови операціонально-технічної, мотиваційно-особистісної, пізнавально-розвивальної, національно-патріотичної й інших сторін діяльності. З огляду на це ми всі — педагоги, психологи — повинні сприяти розвитку і формуванню молодих людей, які володіють інтегрованим, панорамним сприйняттям картини Світу, об'ємним баченням розвитку Цивілізацій і можуть ув'язати свою національну філософію, історію, культуру з загальним культурним розвитком людства. Хто ми ? Звідки, з яких часів? Таке героїчне, яскраве, бурхливе наше минуле, але в підручнику сірі, нецікаво викладені факти, буденно-монотонні інтонації.

Отже, пропонуємо, використовуючи зацікавлення молодих людей до комп'ютерного світу, Інтернету, застосовувати новітні інформаційні технології, Інтернет, мультимедіа-засоби як інструментарій, як своєрідну «базу даних»-бібліотеку, фонотеку української та світової культурної спадщини при підготовці і проведенні тематичних розвивально-пізнавальних творчих заходів своєрідної патріотично налаштованої роботи з молоддю в координатах шкільних Інтернет-клубів.

У даний час економічна ситуація України не дає можливості широкого індивідуального використання Інтернет-технологій, особливо у регіонах, віддалених від центральних. Тому пропонується створювати шкільні та студентські осередки — клуби Інтернет-технологій, і особливо актуально це власне у віддалених гірських регіонах.

Елементи мистецтва, культури — важлива частина життя людей. Зрозуміло, що не в кожній людині є можливість відвідати театр у Києві чи Санкт-Петербурзі, помилуватися скульптурами Мікельанджело у Римі чи шедеврами Метрополітен-галереї; цінностями Печерської лаври, Лувру, Прадо чи Софії Київської; переглянути рукописи-раритети зі всесвітньо відомих бібліотек Оксфорда, Києва чи Санкт-Петербурга — навіть на телебаченні в останні часи це рідкість. У шкільному чи студентському Інтернет-клубі, грамотно використовуючи базу даних Інтернету, тематичних лазерних компакт-дисків (CD-ROM), завдяки тематичним мультимедіа-програмам, які створюють самі учні під керівництвом наставника-педагога чи психолога, молодим людям надається (особливо віддалених регіонів) можливість «віртуальних» зустрічей із шедеврами світової і національної культур, архітектури, мистецтва (використання мультимедійних пристроїв дають змогу виведення зображень безпосередньо з Інтернету, з лазерних компакт-дисків (CD-ROM), з відеокасет, цифрових камер, фотоапаратів на великий екран). При цьому передбачається супровід у формі цікавих розповідей про сюжети та історію створення шедеврів живопису, музики, літератури, підготовлених самими школярами (активом Інтернет-клубу) з музичним дивертисментом — як аудіо — з компакт-дисків чи то з Інтернету, так і виступами учнів. Програму такої діяльності ми пропонуємо [6].

Повторимо за Б.С.Гершунським: « необхідна розробка в рамках гуманістичного напрямку в психології і педагогіці особистісно-орієнтованого підходу до освіти», що «віддає пріоритет самостійній творчій пізнавальній діяльності молоді людини впродовж всього життя, забезпечує вихід на всесвітні ресурси знань, дозволяє організувати діалог культур, дозволяє реалізовувати евристичний підхід у навчанні, створює єдине середовище спілкування і додаткову мотивацію пізнавальної діяльності студента, тобто — телекомунікаційні технології»[7].

1. Землянова Л.М. Современная американская коммуникативистика: теоретические концепции, проблемы, прогнозы. — М.: Изд-во Московского университета, 2004. — 271 с.
2. Фромм Э. Бегство от свободы. — М., 1989.
3. Фатунова В.М. Етнопсихологічні параметри культурологічної орієнтації користувачів Інтернету // Етнос і культура / За ред. В.І.Кононенка. — Івано-Франківськ, 2003. — №1.
4. Орбан-Лембрик Л.Е. Развитие личности в коммуникативном пространстве // Актуальные проблемы психологии. — Том I. — Част. 4. — К., 2002.
5. Тихомиров О.К., Бабаева Ю.Д., Войскунский А.Е. (2006). Общение, опосредствованное компьютером // Вестник Моск. ун-та. Серия 14, Психология. — № 3. — С.31-42.
6. Гершунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования: Проблемы и перспективы. — М., 1987.

Світлана Бондар,

кандидат педагогічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник Інституту
педагогіки АПН України

Svitlana Bondar,

Candidate of Pedagogic, assistant professor,
the leading research worker of the Pedagogical
Institute of APS of Ukraine

СПЕЦИФІКА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ

SPECIFIC CHARACTER OF THE METHODS OF TEACHING PUPILS OF SENIOR CLASSES OF PROFILE SCHOOL

Постановка проблеми. Нові підходи до організації освіти у старшій школі спрямовані на її профілізацію. Старша школа має функціонувати як профільна. Інноваційні процеси, які відбуваються у сучасній школі, свідчать про підвищення ступеня диференціації та індивідуалізації навчання. Це сприяє утвердженню особистісно зорієнтованого характеру освіти, головною метою якої є створення умов для розвитку особистості, врахування індивідуальних особливостей, інтересів і потреб учнів, формування покоління, здатного навчатися впродовж життя та будувати освітні моделі самореалізації у професійному світі, що знаходить своє відображення у створенні профільних класів.

Проблему профільного навчання в Україні вивчали здебільшого при висвітленні теоретичних питань диференційованого навчання. Теоретичного оформлення ідея профілізації школи набула у Концепції профільного навчання в старшій школі, яка була розроблена творчою групою науковців Інституту педагогіки АПН України і затверджена рішенням колегії Міністерства освіти і науки від 25.09.2003 р. № 10 / 12-2. У ній зазначено, що загальною тенденцією розвитку старшої профільної школи у світовому просторі є орієнтація на широку диференціацію, варіативність, багатопрофільність, інтеграцію загальної і допрофесійної освіти.

Реалізація у старшій школі профільного навчання з особистісною орієнтацією освіти, коли суб'єктом навчальної діяльності стає не лише вчитель, а й учень, потребує широкомасштабного пошуку нових технологій, зміни форм і методів навчання. Головним завданням профільної школи є допомагати учневі визначитися зі своїми здібностями, інтересами і можливостями, створити умови для самореалізації в період шкільного навчання. А цьому сприяють оптимально підібрані методи навчання.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що педагогічна наука завжди приділяла багато уваги проблемі методів навчання.

Основний зміст статті. Методи навчання є одним з найважливіших структурних компонентів навчального процесу. Метод — серцевина процесу навчання, ланка, яка зв'язує запроектовану ціль і кінцевий результат. Слово «метод» (від грец. *methodos*) в перекладі означає «дослідження, спосіб, шлях досягнення мети». Етимологія цього слова відображається і в трактуванні його як наукової категорії. «Метод — у самому загальному значенні — спосіб досягнення мети, певним чином впорядкована діяльність,» — зазначено у «Філософському словнику».

Процес навчання реалізується шляхом взаємодії діяльності учителя (викладання) і діяльності учня (учіння). Вчитель здійснює різноманітні дії, які допомагають учням оволодіти навчальним матеріалом, сприяють активізації навчальної діяльності учнів, учень сприймає, осмислює, здобуває, розв'язує навчальні задачі, засвоює, розвивається, виховується. Метод при цьому виступає як **упорядкована** взаємодія, співробітництво, партнерство. Саме ця впорядкована взаємозв'язана діяльність учителя та учнів є однією з основних, загальних ознак сутності методу навчання. Другою загальною ознакою методу є цілеспрямованість взаємодії діяльностей вчителя та учнів на досягнення завдань освіти, розвитку і виховання. Ці ознаки є суттєвими, але не єдиними.

Вчені, дослідивши **сутність методу навчання**, виділили такі його ознаки:

- спосіб отримання інформації та оволодіння учнями вміннями і навичками;
- спосіб спільної діяльності вчителя й учнів, керівництва навчально-пізнавальною діяльністю учнів;
- сукупність упорядкованих прийомів, дій і операцій, достатніх для отримання результатів спільної діяльності вчителя й учнів;

- спосіб і форма руху змісту навчального матеріалу за правилами індуктивної, дедуктивної чи традиційної логіки його розгортання;
- спосіб і рівень руху пізнавальної самостійності й активності учнів, спосіб стимулювання і мотивації учіння, спосіб емоційних переживань, спосіб формування оцінних суджень.

Кожна видова ознака, взята окремо, характеризує один із аспектів методів навчання (педагогічний, психологічний, логічний, кібернетичний), але не розкриває всіх сторін об'єкта пізнання, у даному разі методу навчання. Тому так складно дати однозначне і повне визначення методу. Методологічний підхід до з'ясування сутності методу навчання як багатовимірного, багатомірного явища, який має різні сторони прояву, розділяють вітчизняні (А.Алексюк, Н.Бібік, В.Бондар, С.Бондар, Н.Мойсеюк, В.Паламарчук, І.Підласий, В.Онищук, О.Савченко) та зарубіжні дидакти (Ю.Бабанський, Д.Вількеев, М.Левіна, І.Лернер, М.Махмутов, В.Сітаров, В.Оконь, М.Скаткін та ін.). Проте вчені прагнуть дати оптимальне визначення, яке б охоплювало родові (загальні) і специфічні (суттєві) ознаки. Найбільш загальним можна вважати таке визначення: **методи навчання — це впорядковані способи взаємозв'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямованих на розв'язання навчально-виховних завдань.**

Методи навчання виконують важливі загальні функції в процесі навчання. З їх допомогою здійснюється оволодіння учнями змістом навчальних предметів, управління пізнавальною діяльністю учнів, формування позитивних мотивів навчання, інтелектуальний розвиток учнів; формування особистісних якостей, оцінка і корекція навчальних досягнень учнів. Тобто метод навчання виконує **освітню, розвивальну, спонукальну, виховну і контрольно-корекційну функції**. Кожен вчитель, вибираючи той чи інший метод навчання для реалізації етапу уроку (виконання завдання), має знати, які функції може виконувати кожний із них і як їх спрямувати на посилення, наприклад, спонукальної чи виховної, освітньої чи розвивальної функції.

Виходячи із особливостей і завдань профільного навчання, змісту профільних предметів, особистісної орієнтації процесу навчання, збагачуються й уточнюються функції методів навчання. Для профільної школи зустрічаються у психолого-педагогічній літературі характеристики інших функцій, крім зазначених вище, а саме: **стимулююча, мотиваційна, освітня (навчальна), пошуково-розвивальна, дослідницько-розвивальна, комунікативна.**

Спонукальна функція методів тісно пов'язана зі **стимулювальною і мотиваційною** функцією. Вони формують в учнів позитивний інтерес до навчання, стимулюють їх до самостійного набуття знань, розв'язання оригінальних, нестандартних завдань, подолання труднощів у навчанні. Ці функції методів навчання особливо актуальні у профільній школі, оскільки учні прагнуть знати не лише чого їх навчають, а й навіщо. Для школярів, які вже обрали певний профіль навчання, питання «навіщо?» має особливо важливе значення, бо орієнтує на вибір професії, пов'язаної з використанням завдань обраного профілю.

Освітня, або навчальна, функція методів є провідною, бо передбачає застосування таких прийомів, дій та операцій з боку вчителя, які б сприяли успішному набуванню учнями знань, а також умінь і навичок практичної і творчої діяльності. Актуальними у цьому зв'язку є включення різних видів самостійних робіт зростаючої складності, що підвищують мислительну активність учнів, вправ перетворювально-творчого характеру, завдань на з'ясування причинно-наслідкових залежностей між природними фактами та явищами.

Не менш важливими функціями методів у профільних класах є **пошуково-розвивальна і дослідницько-розвивальна**. Учні, які обрали профіль навчання, особливо прагнуть набути навичок пошукової і дослідницької діяльності. Якщо це природничий чи фізико-математичний профіль, то учні мають навчитися прийомів спостереження, експерименту і відповідно робити висновки та узагальнення. Для гуманітарних профілів важливо вміти відшукати матеріал з різних джерел, обробити його, систематизувати та узагальнити; вміти висловити свою думку, взяти інтерв'ю, підтримати бесіду, дискусію, тобто активізувати **комунікативну** функцію методів навчання.

Вчителеві профільної школи для того, щоб реалізувати зазначені функції методів навчання, необхідно володіти всією сукупністю методів. Оскільки метод навчання є досить складним утворенням, має багато сторін, то за кожною з них методи можна групувати в системи. На цій підставі створюються класифікації методів. Класифікація методів навчання — це впорядкована за певною ознакою їх система. Дидактами розроблено десятки класифікацій методів навчання. Учителеві потрібні лише ті, які узгоджуються з практикою навчання і слугують основою для її ефективності.

Не вдаючись до всієї різноманітності класифікацій методів навчання, зазначимо: як підтвердило дослідження, для старшої профільної школи найбільш прийнятними є поєднання репродуктивних і продуктивних методів навчання, пасивних і активних, інтерактивних та методів самостійної і дослідницько-пошукової роботи учнів.

Для оволодіння сукупністю методів навчання вчителеві профільної школи необхідно орієнтуватись на такі дві класифікації:

I. Проблемно-розвивальні методи навчання;

II. Методи навчання за ступенем пізнавальної активності і взаємодії.

В основу першої класифікації покладено ознаку — **рівень проблемності і самостійності учнів**. Відповідно матимемо групу, яку назвемо **проблемно-розвивальними методами навчання**. До неї будуть входити такі **методи: монологічний, діалогічний, наочний, проблемно-показовий, алгоритмічний, евристичний, проектно-дослідницький.**

Технологічну карту кожного зазначеного методу навчання з наповненням його конкретними методами, з виділенням мети застосування, змісту методу, діяльності вчителя та учнів, рівня проблемності та пізнавальної активності, оцінки діяльності учнів та їх досягнень представлено в таблиці 1.

Таблиця 1.

Характеристика проблемно — розвивальних методів навчання у профільній школі

Метод	Мета	Зміст	Діяльність учителя
1	2	3	4
Монологічний (лекції, розповідь, пояснення, інструктаж, робота з книгою тощо)	удосконалювати репродуктивне мислення	- виклад нового матеріалу, його аналіз; • пояснення виконань навчальних і практичних вправ, завдань	- пояснення навчального матеріалу, зразків його засвоєння; • пояснення прийомів виконання вправ, завдань; • показ зразків дій, суджень, висновків
Діалогічний (бесіда, семінар, робота в парі, в групі, дискусія, діалог, тренінги тощо)	розвиток мовного спілкування учнів і навчання їх способам колективної пізнавальної діяльності	- організація діалогу з учнями при вивченні нового матеріалу і нових способів дій	- створення проблемних ситуацій; • залучення учнів до формулювання навчальних проблем, висунення гіпотез і їх доведення • залучення учнів до здобування нових знань, способів дій
Наочний (демонстрація, ілюстрація, досліди, лабораторні роботи, схеми, таблиці, Інтернет тощо)	розвиток репродуктивного і продуктивного мислення	- використання для вивчення і закріплення навчального матеріалу різну наочність навчання	- створення проблемних ситуацій з допомогою відео-матеріалу, демонстрацій і ілюстрацій; • використовувати для закріплення навчального матеріалу схеми, таблиці, карти, діаграми тощо
Проблемно-показовий (проблемна лекція, проблемна розповідь, бесіда тощо)	розвиток репродуктивного і продуктивного мислення (у відомій ситуації)	- виклад навчального матеріалу із створенням проблемних ситуацій і показом способів їх розв'язання в науці і практиці	- створення проблемних ситуацій і показ шляхів їх розв'язання; • показ способів розумової діяльності; • показ шляхів розв'язку проблеми при виконанні різних завдань
Алгоритмічний (зразки завдань, алгоритмів, показ зразка виконання завдання, інструктаж, аналіз, практичні роботи тощо)	удосконалення репродуктивного і продуктивного мислення (у невідомій ситуації)	- організація практичної діяльності учнів з виконання завдання за алгоритмом	- розробка дидактичного матеріалу з організації діяльності учнів (зразків завдань, алгоритмів); • видача завдань і інструктажу з його виконання; • показ зразка виконання завдання; • аналіз зразка виконання
Евристичний (пошукова бесіда, самостійна робота, пошукове завдання, аналіз, аналогія, дидактична гра, моделювання ситуації, мозковий штурм тощо)	розвиток творчого мислення	- поєднання викладу навчального матеріалу з самостійною діяльністю учнів з розв'язку навчальних проблем	- організація евристичної бесіди: постановка основної проблеми, поділ її під проблеми, організація пошукової діяльності учнів; • поєднання пояснення вчителя із самостійною роботою учнів з розв'язку поставленої задачі
Проектно-дослідницький (метод проектів, дослідницькі завдання, творчі завдання, самостійна робота, конференції, ділові ігри тощо).	виховання інтелектуально активної особистості	організація творчої самостійної діяльності учнів з розв'язку навчальних проблем і виконання проектів	- організація вчителем постановки навчальної проблеми, чи вибору проекту; • допомога вчителя з організації пошукової діяльності

Діяльність учнів	Рівень проблемності і пізнав. активності	Оцінка
5	6	7
- спостереження, слухання, запам'ятовування, аналіз; • мисленнєва участь у розв'язку проблем, завдань; • виконання дій за зразком	- репродуктивний; • низький	оцінювати учнів за осмислення і розумінням навчального матеріалу, за довільною увагою, за оволодінням навичок монологічної мови
- активна участь у розв'язку навчальних проблем; • здобування нових знань; • формулювання проблеми, висунення гіпотез її вирішення, знаходження способів її розв'язку; • перевірка результатів розв'язку проблеми	- продуктивний; • середній	оцінювати учнів за рівнем знань і участі в процесі визначення і розв'язку проблеми
- спостереження за демонстраціями, хімічними реакціями, прослуховування відеозаписів, прийняття проблеми; • активна участь у створенні схем, таблиць тощо з метою засвоєння навчального матеріалу	- репродуктивно-продуктивний; • середній	Оцінювати уміння учнів отримувати інформацію із різних джерел і обробляти її рівень розуміння
- сприймання зразка пошуку шляхів розв'язку проблем; • формування вмінь постановки проблеми	- репродуктивно — продуктивний; • середній	оцінювати учнів за їх відношення до розмірковувань, розвитку думки, участі у формулюванні запитань
- сприймання інструктажу з виконання завдання; • засвоєння алгоритму і зразка дій; - виконання завдання	- продуктивний; • середній	оцінювати уміння учнів виконувати інструкцію і вносити корективи в процесі рефлексії за результатами діяльності
- участь у формулюванні основної проблеми, в поділі її на під проблеми; • пошук шляхів розв'язку проблем; • висунення і обґрунтування гіпотез; - розв'язок проблеми	продуктивний; • високий	оцінювати учнів за вмінням застосовувати знання на різних етапах самостійної творчої роботи
- самостійний етап збору необхідної інформації та її аналіз; • проведення самостійних дослідницьких дій по зібранню необхідного матеріалу; • рефлексія	- творчий; • високий	оцінка учнів з раціонального вибору виконання завдань, з уміння збирання і обробки інформації, обґрунтованості отриманих висновків, презентації їх

Якщо виходити із сучасної парадигми освіти — особистісно орієнтованого навчання, то учень у навчальному процесі може бути *об'єктом*, *суб'єктом*, *суб'єктом взаємодії*. Коли умовно учень є *об'єктом навчання*, то застосовані методи для вивчення нового матеріалу за характером пізнавальної активності будуть *пасивними* (учень слухає, записує, запам'ятовує, відтворює). Якщо учень бере активну участь у здобуванні нових знань, стає *суб'єктом навчання* (бере участь у бесіді, відповідає на запитання, пропонує свої розв'язки, виконує завдання, доповнює, аналізує і т. ін.), то застосовані методи називають *активними*. Якщо ж учень виступає суб'єктом взаємодії вчителя і учнів під час вивчення нового матеріалу, то застосовані методи називають *інтерактивними*.

Інтерактивні методи навчання — це такі способи взаємозв'язаної діяльності, коли навчання відбувається у взаємодії вчителя та учнів з метою спільного вирішення навчальних завдань, розвитку особистості учня.

Друга класифікація методів навчання, яка широко застосовується в старшій школі, — це групування методів за ступенем пізнавальної активності учнів і взаємодії вчителя й учнів:

- пасивні (лекція, розповідь, пояснення, інструктаж, робота з книгою тощо)
- активні (діалог, евристична бесіда, самостійна робота, проблемне завдання, творче завдання, метод проектів тощо)
- інтерактивні (моделювання ситуацій, мозкова атака, дискусія, брифінг, імітаційні ігри, тренінги, рольові і ділові ігри, ігрове проектування вирішення виробничих проблем тощо).

Запропонована класифікація методів навчання поєднує традиційні та інноваційні методи, оскільки лише їх взаємодія дає можливість вирішувати складні завдання, які поставлені перед освітою. Кожний метод навчання

має свої сильні і слабкі сторони, які необхідно враховувати при виборі і поєднанні в процесі вирішення поставлених завдань. Наприклад, метод лекції, метод розповіді називають традиційними, пасивними методами. Проте саме з допомогою цих методів найефективніше подаються системно великі блоки навчального матеріалу, даються зразки розв'язання проблем. Поєднуючи ці методи з активними та інтерактивними, такими, як бесіда, дидактичні ігри, самостійні завдання, дослідні і лабораторні роботи, творчі вправи тощо, вчитель досягає вищого рівня активності учнів, зацікавленості, рівня засвоєності навчального матеріалу, підвищення мотивації навчання.

Вибір і поєднання методів навчання вчителем залежить від багатьох факторів, основними з них є такі:

- профіль навчання;
- цілі і завдання навчального предмета;
- зміст навчального матеріалу;
- рівень навчальних можливостей учнів, рівень їх підготовки, особливості класного колективу;
- врахування умов і часу навчання, забезпечення матеріально-технічної бази;
- врахування можливостей самого вчителя, його ерудиція, компетентність, характер.

Проблема методів навчання завжди є актуальною. Так коротко можна охарактеризувати специфіку застосування методів навчання у профільних класах.

1. Алексюк А.М. Загальні методи навчання в школі. — Видання 2-е, переробл. і допов. — К.: Рад. школа, 1981. — 206 с.
2. Бабанський Ю.К. Методи обучения в современной общеобразовательной школе. — М.: Просвещение, 1985.
3. Бондар С.П. Методи навчання: традиції та інновації // Біологія і хімія в школі. — 2000. — № 5.
4. Бондар С.П. Цілісний підхід до методів навчання як основа моделювання навчальної діяльності учнів / Гуманізація процесу навчання в школі: Навч. посібник / За ред. С.П.Бондар. — 2-ге вид. доповн. — К.: Стилос, 2001. — С.12-96.
5. Бондар В.І. Дидактика. — К.: Либідь, 2005. — С.78-96.
6. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. — М.: Педагогика, 1981.
7. Паламарчук В.Ф. Школа учит мыслить. — М.: Просвещение, 1979.

Володимир Король,

кандидат економічних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Volodymyr Korol,

Candidate of Economics, assistant professor,
Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University

ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ БЮДЖЕТУ НА МАКРОРІВНІ

IMPROVEMENT OF AN INVESTMENT POLICY OF THE BUDGET AT MACRO LEVEL OF MOUNTAIN REGION

In the article the complex of concrete recommendations on the organisation of investment policy that will give an opportunity to increase volumes of capital investments in economy and to raise efficiency of budgetary resources use for specified purposes is offered.

Keywords: budgetary system, state investments, financial stabilisation, innovative development.

Постановка проблеми. Істотним недоліком економічної політики, що проводиться в даний час, є низький рівень інвестиційної спрямованості бюджетної системи. Тим часом, збільшення доходів бюджетної системи можливе тільки шляхом збільшення доходів всієї економіки і зростання валового внутрішнього продукту (ВВП). Основним завданням політики України на найближчі роки стає збільшення об'єму ВВП. Це можливо тільки шляхом проведення комплексної інвестиційної політики держави.

Актуальність проблеми. Вирішення проблем пошуку джерел фінансування державних інвестицій в економіку, збільшення їхніх обсягів, підвищення ефективності використання державних інвестицій вимагає посилення впливу бюджету на інвестиційний процес та інноваційний розвиток держави.

Проблемам інвестиційного забезпечення розвитку економіки присвячено досить багато наукових праць відомих вчених, зокрема Ю. Бажала, С. Буковинського, В. Гееця, Б. Кваснюка, І. Луніної. Проте недостатньо розробленими залишаються питання активізації інвестиційної діяльності за рахунок державних фінансових ресурсів.

Строев Е.С. відзначав, що «сама по собі фінансова стабілізація не забезпечує фінансового зростання» [1]. В Україні протягом 1991-1997 рр. відбувся величезний інвестиційний спад. Загальний обсяг капітальних вкладень у країні порівняно з 1990 р. склав у 1997 р. всього 20,7 %, а їхня частка у ВВП скоротилася з 18,6 % у 1990р. до 13,3 % у 1997 р., тобто скорочення інвестицій в основний капітал набагато випередило зменшення обсягу ВВП. Починаючи з 1998 р. в Україні спостерігається позитивна динаміка інвестицій в основний капітал. Однак обсяг інвестицій в основний капітал за 2006р. становить лише 42,2 % від їхнього обсягу за 1990 р.

Динаміка ВВП, промислового виробництва, інвестицій в основний капітал за 2001- 2006р.р.(у спів ставних цінах % до попереднього року) [2]

Таблиця 1

Показники	2001р.	2002р.	2003р.	2004р.	2005р.	2006р.
1.ВВП	109,2	105,2	109,6	112,1	102,7	107,3
2. Промислове виробництво	106,2	108,8	119,7	133,3	122,4	115,4
3. Інвестиції в основний капітал	137,9	114,1	137,2	148,4	122,9	150,5
4. Доля інвестицій у ВВП	16,0	16,5	19,1	22,0	21,1	23,3

З даних таблиці видно, що до 2007 року була досягнута певна фінансова стабілізація; вдалося зупинити падіння ВВП і об'ємів промислового виробництва. В результаті за період з 2001р по 2007 рік частка інвестицій у ВВП збільшилась з 16,0% до 23,3%, але можна спостерігати певну варіацію в даних показниках — це свідчить про нестабільність ситуації.

Стратегічні і поточні інвестиційно — інноваційні проблеми економічного розвитку набувають специфічного характеру у період реальної ринкової трансформації України. За минулий період трансформаційних перетворень кризові процеси та інфляція призвели до порушення оптимальних співвідношень між національними заощадженнями та інвестиціями в економіку: щороку значна частина заощаджень залишалася не конвертованою в інвестиції. Як наслідок,

не повністю використовувалися можливості нарощування інвестиційного потенціалу національної економіки, особливо давалися взнаки такі негативні чинники:

- низька дієздатність банківської системи, її фактична неспроможність акумулювати достатньо високий інвестиційний потенціал населення, відсутність розвиненої мережі інвестиційних інвесторів;
- неефективне і безсистемне використання амортизаційних фондів;
- низький рівень капіталізації прибутків підприємств та відсутність економічних (податкових) стимулів його зростання;
- спрямування інвестиційного потенціалу приватизації переважно на цілі бюджетного споживання;
- розпорошування інвестиційних бюджетних ресурсів (загалом затверджено понад 200 державних цільових програм);
- значні обсяги тіньового бізнесу як основного джерела нелегального накопичення та вивезення капіталу[3].

Серйозні вади в інвестиційних процесах містять у собі суттєву загрозу суспільному відтворенню та економічній безпеці країни у стратегічному контексті. Значне скорочення інвестицій, яке спостерігалось в 90-х рр. в Україні, свідчить про наявність серйозної деформації економічних відносин[4].

Проте задіявати ці заощадження на інвестиційне фінансування реального сектора і привернути додаткові засоби іноземних інвесторів можна тільки шляхом проведення комплексної державної інвестиційної політики. Даний комплекс охоплює всі сегменти в проведенні державної інвестиційної політики і найчіткіше виділяє основні напрями діяльності держави. Вивчимо детально вдосконалення інвестиційної політики по кожному напрямку:

І Фінансова стабілізація — необхідний елемент для виходу з інвестиційної кризи, оскільки в умовах фінансової нестабільності вихід з інвестиційної кризи неможливий. Основними показниками, що характеризують настання періоду фінансової стабільності, є [5,6]:

- низький рівень інфляції (до 20% в рік), стабілізація валютного курсу;
 - зниження процентної ставки за кредитами (не більше 30 — 40% річних);
 - стійкий стан банківської системи і фінансових ринків;
 - скорочення частки неплатежів в розрахунках.
- Скорочення інфляції в країні і стабілізація бюджетної системи досягається шляхом виконання наступних заходів:
- скорочення поточних витрат бюджетної системи і об'ємів бюджетного дефіциту (не більше 5% до суми витрат). До певної міри цього можна домогтися, якщо найближчим часом не приймати нормативних актів, що збільшують зарплати бюджетних працівників, пенсій і соціальних виплат, до моменту, коли бюджет збалансується. Збільшення фінансування цих витрат проводиться в даний час за рахунок грошової емісії або позик, так що індексації, які приймаються, неминуче з'їдаються виникаючою інфляцією;
 - повне припинення фінансування власних витрат бюджетної системи за рахунок грошової емісії, зовнішніх і внутрішніх запозичень;
 - позикові засоби використовувати тільки на високодохідне комерційне інвестування в економіку, що забезпечує повернення кредитів і відсотків по ним в обумовлений термін.

Паралельно з проведенням державної політики в галузі фінансів бюджетної системи здійснюється діяльність зі зниження процентної ставки за кредитами. Зниження процентної ставки за кредитами приведе до посилення інвестиційної активності підприємств. Одночасно з цим виникне потреба в додатковій грошовій емісії, що є негативним чинником. Вирішення даного питання можливе на основі балансу: емісія центрального банку на кредитування комерційних банків не повинна перевищувати 20% грошової маси в рік для збереження темпів інфляції на низькому рівні. При цьому необхідно створити механізм, що дозволяє контролювати, щоб дані засоби комерційні банки витрачали тільки на інвестиційне фінансування реального сектора, тобто на придбання підприємствами конкретних об'єктів основних фондів або товарів (відповідно до інвестиційного проекту), а не на спекуляції з цінними паперами і валютою. Таким чином, незначний рівень інфляції стане чинником стимулювання реальної господарської діяльності.

Виконання викладених заходів дозволить протягом декількох років домогтися настання фінансової стабілізації в країні. Заходи щодо забезпечення стабільності банківської системи і фінансових ринків будуть розглянуті у складі третього напрямку вдосконалення інвестиційної політики.

II. Створення сприятливих умов для роботи внутрішніх виробників.

Даний напрям інвестиційної політики держави найбільш трудомісткий і передбачає найбільшу кількість конкретних ділянок роботи:

1. Зниження оподаткування реального сектора, в першу чергу за рахунок скорочення податку на прибуток і податків, об'єм доходів бюджетної системи за якими незначний (оскільки вони лише ускладнюють господарську діяльність). Одночасно з цим необхідно підвищити збір податків, що можливо шляхом посилення боротьби з корупцією і економічними злочинами.
2. Захист вітчизняного виробника методами митної політики, тобто на товари, що імпортуються, мають аналоги на внутрішньому ринку, встановлювати митні збори, які формують попит переважної більшості населення на вітчизняну продукцію. Передбачити, щоб митні збори на сировину, що імпортується, напівфабрикати і комплектуючі вироби були нижчі, ніж на відповідні види готової продукції. Це необхідно, щоб стимулювати економічних суб'єктів не до імпорту товарів, а до виробництва або комплектування їх на території України [6].
3. Організація збуту вітчизняної продукції на внутрішньому ринку. У сучасних умовах банкрутство багатьох підприємств пов'язане з відсутністю каналів для збуту своєї продукції. При цьому розрахунки здійснювати за середньоринковими цінами. Це забезпечить для конкретних виробників фінансову можливість вдосконалення свого виробництва, дозволить запобігти їх банкрутству. Цю ж мету переслідує створення фінансово-про-

мислових груп, до складу яких доцільно вводити крім промислових підприємств, банки і страхові організації. Створення дієздатних фінансово-промислових груп дозволить підвищити можливості акумуляції засобів, знайти нові канали збуту, джерела фінансування проектів, скоротити рівень оподаткування (прибутку), збільшити гарантії виконання зобов'язань [1].

4. Інформаційна підтримка розвитку промисловості та торгівлі. У масштабі України повинна бути створена інформаційна комп'ютерна мережа. Для створення даної мережі можна використовувати наявну мережу статистичних управлінь, удосконаливши її на основі використання сучасних засобів зв'язку (типу Internet). Дана мережа повинна забезпечувати вільний доступ (можливо, за умовну плату) для всіх громадян з будь-якого регіону, міста до наступної інформації:

- банк видів продукції — дані про всі види продукції, що випускаються на території України, ціни на неї і інші дані;
- банк технологій — характеристики і опис використовуваних у виробництві сучасних технологій. За закріпленнями і запатентованими технологіями — адреси виробників.

Створення такої інформаційної мережі вирішить питання реклами, збільшить можливості збуту і прискорить розвиток нових технологій в нашій країні. Крім того, це буде незамінною інформаційною допомогою для вітчизняних виробників при пошуку сировини та у вирішенні інших виробничих проблем.

5. Інші заходи, серед яких можна виділити наступні:

- протекціоністська політика щодо просування вітчизняної продукції на світовому ринку, захист інтересів українських експортерів;
- бюджетні закупівлі по окремих видах продукції і галузях народного господарства.

III. Державна політика щодо збільшення об'єму інвестицій за рахунок засобів внутрішніх інвесторів.

Посилення надійності банківської системи можливе шляхом значного скорочення кількості банків. Банки, що залишилися, повинні бути абсолютно надійні. При цьому необхідно домогтися такого рівня, щоб неповернення або зміна умов кредитування по внесках населення і підприємств стали неможливі. Для досягнення 100 % збереження і повернення внесків бажано задіювати механізм державних гарантій, що не ляже важким тягарем на бюджет за наявності невеликої кількості найбільш стійких банків і строгого державного контролю за їх діяльністю.

Разом з посиленням надійності банківської системи необхідно створити такі умови функціонування, які б стимулювали трансформацію фінансових ресурсів в основному на інвестиційне фінансування реального сектора. Створити такі умови можна на основі розмежування оподаткування прибутку, отриманого від інвестиційної і спекулятивної діяльності банків та учасників фінансових ринків. Для того, щоб вирівняти прибутковість і стимулювати використання фінансових ресурсів на інвестиційну діяльність, необхідно, щоб ставка обкладення доходів від даної діяльності була нижча в 4-5 разів, ніж ставка на доходи від спекулятивних операцій. Одночасно з цим необхідно скоротити можливості спекулятивного використання фінансових ресурсів (вкладення у валюту, державні позики та інші) і понизити їх прибутковість.

Виниклу «нішу» на фінансовому ринку доцільно заповнити цінними паперами регіональних підприємств, які також повинні бути задіяні при інвестиційному перерозподілі фінансових потоків на центральних фінансових ринках.

Збільшення первинних фінансових ринків (пропозиції цінних паперів на продаж) розширить можливості залучення фінансових ресурсів на інвестиційні цілі. Держава повинна створити механізм контролю для правильної оцінки і забезпечення повернення засобів інвесторам.

IV. Комерційне інвестування з бюджету (на стимулювання зростання фінансових ресурсів економіки).

У складі витрат бюджетної системи виділяють витрати на поточне споживання і бюджетні інвестиції. Бюджетні інвестиції можна розділити за призначенням на: — бюджетні інвестиції на капітальний ремонт і нове будівництво об'єктів бюджетної інфраструктури (некомерційного призначення); — бюджетні інвестиції на стимулювання зростання фінансових ресурсів економіки (здійснення комерційних проектів).

Із загального об'єму державних інвестицій комерційне інвестування конкурсних проектів склало лише 1,8 %. Переважна більшість капітальних вкладень бюджетної системи використовується на часткове і повне відновлення об'єктів бюджетної інфраструктури та на дотації збитковим галузям. Безперечно, що дані витрати необхідні. Проте в сучасних умовах глибокої економічної кризи першочерговим завданням є збільшення прибутку економіки і економічне зростання. У цих умовах завданням держави є не тільки створення умов для інвестування внутрішнього капіталу, але і вивільнення фінансових ресурсів бюджетної системи на розвиток економіки. В рішенні даних задач ми бачимо стратегічну спрямованість бюджетної системи на економічне зростання. У сучасних умовах найважливішим завданням стає посилення інвестиційної орієнтації бюджетної системи. Тим часом конкретних кроків Уряду і Парламенту в даному напрямі поки не видно. Основними недоліками здійснення бюджетних інвестицій є:

- обмеженість бюджетних асигнувань;
- засоби, пов'язані з бюджетними інвестиціями, розкидані по різних статтях і фондах в розрізі міністерств і відомств, що негативно позначається на ефективності їх використання;
- фінансування інвестиційних витрат проводиться за залишковим принципом, тобто у складі бюджетів усіх рівнів засоби на інвестиції виділяються після здійснення поточних витрат. Основним джерелом збільшення комерційного інвестування з бюджету за рахунок власних засобів є скорочення поточних витрат бюджетної системи і некомерційних інвестицій.

У складі джерел фінансування комерційних інвестицій з бюджету виділяють: — власні доходи бюджетної системи; — позикові засоби.

Фінансування комерційних інвестицій за рахунок власних засобів бюджету за відсутності можливості скорочення поточних витрат здійснюється шляхом вилучення частини національного доходу економіки. Дані фінансові

процеси в економіці можна представити у вигляді «ємкостей, що переливаються», тобто збільшення державного фінансування комерційних проектів викликає скорочення приватних інвестицій за рахунок вилучення частини валових заощаджень у вигляді податків і навпаки. Тому необхідний об'єм бюджетних інвестицій на здійснення комерційних проектів за рахунок власних доходів повинен плануватися в такій сумі, при якій держава домагається більшого економічного ефекту (прибутку і зростання), ніж у випадку, якщо б ці засоби не вилучалися з економіки, а накопичувалися як національні заощадження і могли б бути використані (у певній частині) на інвестування реального сектора приватними інвесторами.

Проте даний перерозподіл не повинен перевищувати 10-20 % всіх витрат бюджетної системи, щоб не порушувати принципів економічної справедливості розподілу доходів між суб'єктами економічних відносин.

Для збільшення об'єму засобів, що виділяються на конкурсне фінансування інвестиційних проектів, за рахунок власних доходів бюджетної системи необхідно:

1. Жорстко розмежувати бюджети всіх рівнів на поточний і інвестиційний. Для цього у складі інвестиційного бюджету згрупувати всі витрати, що раніше включаються в різні статті у складі витрат галузей народного господарства.
2. У складі інвестиційного бюджету (бюджету розвитку) виділити витрати, пов'язані з фінансуванням комерційних проектів. По можливості збільшити фінансування даних витрат за рахунок часткового скорочення бюджету поточних витрат і некомерційних інвестицій.

Фінансування комерційних інвестицій з бюджету може здійснюватися як за рахунок власних доходів бюджетної системи, так і за рахунок позикових засобів. Необхідно відзначити, що фінансування решти витрат за рахунок позикових засобів неприпустиме, оскільки в результаті цього не відбувається приросту доходів економіки, і держава не забезпечує собі перспектив для повернення боргів.

V. Державна політика із залучення іноземних інвестицій.

Обсяг прямих інвестицій в економіку України на 01.07.2008 становив 36450,9 млн. дол. США, зокрема з країнами ЄС — 28820,5 млн. дол. США, що складає 79,1 % загального обсягу інвестицій (на 01.07.2007р., відповідно 24171,8 та 18500 млн. дол., - 76,6%) [7]. Проте іноземні інвестори самі обирають сфери діяльності, і держава поки не здійснює на цей процес істотного впливу. Це призводить до того, що більшість іноземних інвестицій є не прямими інвестиціями в різні інвестиційні проекти, а іншими — в різного роду торгово — посередницькі операції. Необхідне державне регулювання з приводу залучення іноземних інвестицій в економіку Україну. Проте процеси розробки і ухвалення нормативної бази для вирішення даних завдань відбуваються дуже поволі і розрізнено унаслідок відсутності єдиних підходів до вирішення даної проблеми. При цьому необхідно порівнювати вигоду від імпорту капіталів з можливою загрозою суверенітету України.

Іноземні інвестиції, що надходять до країни, в переважній більшості мають зв'язаний характер, при цьому нав'язуються схеми, що стимулюють зарубіжних виробників. До того ж іноземні інвестиції не здійснюються в передові наукоємкі виробництва в Україні, оскільки західні партнери не хочуть «вигодовувати» собі конкурентів. Для розробки державної концепції в галузі залучення іноземних інвестицій доцільно скористатися передовим досвідом США, вся економічна політика яких спрямована на захист національних інтересів власних фірм, внаслідок чого США вирвалися на передові позиції за обсягами економічного зростання.

Висновок. Аналіз інвестиційної політики на державному рівні показав, що вона належним чином не розроблена. Це приводить до нерационального використання бюджетних коштів і до низької інвестиційної спрямованості бюджетної системи. Для посилення інвестиційної спрямованості бюджетної системи і підвищення ефективності використання бюджетних коштів, що направляються на інвестиції, були розроблені пропозиції із вдосконалення інвестиційної політики на макrorівні. Розроблений комплекс заходів охоплює всі джерела фінансування інвестицій та чинники, що впливають на їх зростання, і припускає використання всіх існуючих фінансових інструментів для збільшення об'ємів капітальних вкладень в економіку України.

Для досягнення максимальної ефективності державної інвестиційної політики, зважаючи на високу трудомісткість і важливість вирішення даної проблеми, здійснення кожного конкретного напрямку повинне бути доручене конкретним підрозділам Уряду під загальним контролем Прем'єр-міністра.

1. Строев Е.С. Инвестиционная политика государства // ЭКО. — 1998. — №1. — С.28.
2. Україна у цифрах у 2006 році: Корот. стат. довід. Держкомстат України: За ред. О.Г.Осауленка. — К., 2007.
3. http://www.president.gov.ua/officmessages/88757481_mode_print/html.
4. Жаліло Я.А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: Моногр. — К.: НІСД, 2003. — С.175
5. Андрианов В. Государственное регулирование и механизмы саморегулирования в рыночной экономике // Вопросы экономики. — 1996. — №9. — С. 28
6. Лушин С.И. Государственные финансы в новых условиях // Финансы, 1998. — №5. — С.7
7. Експрес — випуск. Держкомстат України. № 224 від 22.09.2008р. «Стан зовнішньоекономічних відносин з країнами ЄС у I півріччі 2008 р.»
8. Губський Б.В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі. — К.: Наук. думка, 1998. — С.65.
9. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні. — Харків: Форт, 2003. — С.370.
10. Друкер Питер Ф. Задачи менеджмента в XXI веке. — М.: Изд. Дом «Вильямс», 2000. — С.124.
11. Губський Б.В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі. — К.: Наук. думка, 1998. — С.65.

Михайло Мацола,

старший викладач кафедри теоретичної
і прикладної економіки,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Michael Macola,

senior teacher of department of theoretical
and applied economy, national university
of Prikarpatyskiy to the name of Vasiliy Stefanika

Євгенія Калашнікова,

кандидат економічних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Evgeniya Kalashnikova,

associate professor of department of theoretical
and applied economy, national university
of Prikarpatyskiy to the name of Vasiliy Stefanika

ІНФРАСТРУКТУРНІ МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОСВІТИ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ ОБЛАСТЕЙ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

INFRASTRUCTURAL POSSIBILITIES OF DEVELOPMENT OF EDUCATION ARE IN RURAL LOCALITY OF AREAS OF REGION OF CARPATHIANS

The state of material well-being child's preschool establishments and general establishments is analysed in the article. The ways of improvement the infrastructure of educational establishments in the rural areas of the Carpathian region are offered .

Keywords: preschool establishments, general establishments, level of material well-being, human development.

Постановка проблеми. Стан освіти в Україні традиційно розглядається як один із важливих індикаторів цивілізованості суспільства, чинник гармонійного розвитку особистості, а освіченість населення як — чільний показник його якості. В сучасних умовах, коли виробництво набуває все більш інноваційного характеру і висуває відповідні вимоги до носіїв робочої сили, коли знання стає основним ресурсом, ця якісна характеристика стає визначальною для забезпечення конкурентоспроможності.

Об'єктивно зумовлена ставка на інноваційні чинники соціально-економічного розвитку в Україні, пошук нових шляхів до його динамічності у новому тисячолітті висувають освітньо-професійні параметри населення на перший план, важливим крім неухильного зростання освіченості і постійного оновлення набутих знань, є зменшення міжпоселенських відмінностей щодо освіти. Як відомо, в Україні існують певні відмінності між містом і селом у можливостях доступу до якісної освіти. Значною мірою це спричинено відсутністю у сільській місцевості належної матеріально-технічної бази у школах, низьким рівнем забезпеченості бібліотечними фондами, недостатніми можливостями доступу до сучасних інформаційних технологій.

Аналіз публікацій та досліджень. Визнаними вченими у сфері дослідження розвитку інфраструктури сільських населених пунктів є І.В. Прокопа, К.В. Прокопишак, І.Ф. Гнибіденко, О.В. Бородіна, В.В. Юрчиншин, І.К. Половинко, П.І. Гайдуцький, О.А. Бугуцький, В.П. Рябоконь. Але незважаючи на посилену увагу науковців до проблем села ще недостатньо повно досліджені проблеми забезпеченості сільських населених пунктів закладами дошкільної, початкової та середньої освіти.

Метою статті є дослідження сучасного стану матеріально-технічної бази дошкільних та загальноосвітніх закладів у сільській місцевості областей Карпатського регіону і вироблення рекомендацій щодо стимулювання її розвитку, а також пропозицій з покращення можливостей доступу до якісної освіти.

Основний зміст статті. На сьогоднішній день провідні вчені та державні діячі дійшли висновку, що традиційна модель економічного зростання вичерпала себе, тому, що вона породжує значні соціально-економічні загрози для сучасних та майбутніх поколінь, а також тому, що з її контексту випав власне людський чинник. Сучасна модель соціально-економічного розвитку і, зокрема, в сільській місцевості має базуватися саме на знаннях, інтелекті, творчих здібностях людини, які є практично невичерпними. Адже, саме вони формують людський розвиток, який є головною продуктивною силою сучасної економіки.

Важливим у сільській місцевості є доступ до дошкільних закладів. У селах областей Карпатського регіону зосереджено 879 дитячих дошкільних закладів, тобто один садочок припадає на 4,1 села (табл. 1). Найвищий рівень забезпеченості сіл дитячими дошкільними закладами у Закарпатській області — 56,8%, а найнижчий у Львівській — 10,0%.

Рівень забезпеченості сільських населених пунктів дитячими дошкільними закладами постійно знижувався з 41,8% у 1991 році до 24,5% у 2007. Викликає занепокоєння і технічний стан цих об'єктів. У 2007 році потребували капітального ремонту 344 дитячих дошкільних закладів, а ще 16 знаходилися в аварійному стані, що складає 39,1% від їх загальної кількості.

За даними обласних управлінь статистики за 2007 рік кількість сільських населених пунктів, які не мали дитячих дошкільних закладів, але мали дітей у віці до 6 років, становила 2675 одиниць, що складає 75,5% сільських поселень Карпатського регіону.

Таблиця 1.

Показники забезпеченості сільських населених пунктів освітніми закладами у 2007 році*

Показники		В цілому по Україні	Карпатський регіон	Львівська	Івано-Франківська	Закарпатська	Чернівецька
Кількість сільських населених пунктів, всього		28562	3592	1850	765	579	398
Кількість дитячих дошкільних закладів		6625	879	185	153	329	212
Кількість шкіл, всього:		13860	2598	1108	615	550	325
I ступеня		2269	626	303	126	155	42
II ступеня		5082	1105	503	268	224	110
I-III ступеня		6509	867	302	221	171	173
Населені пункти, що не мали дитячих дошкільних закладів, одиниць, у тому числі мали дітей у віці до 6 років	одиниць	20077	2675	1646	597	249	183
	у % до загальної кількості населених пунктів	70,8	75,5	89,2	78,2	43,0	46,0
	з чисельністю 50 і більше дітей	1688	746	326	266	92	62
Населені пункти, що не мали шкіл, у тому числі мали дітей у віці 7-17 років	одиниць	14580	1094	751	176	78	89
	у % до загальної кількості населених пунктів	51,4	30,4	40,7	23,1	13,5	22,4
	з чисельністю 50 і більше осіб	1813	256	127	59	39	31

* Розраховано за даними [1], [2], [3], [4], [5]

Важливою складовою людського розвитку є можливість отримання якісної освіти. Забезпеченість сільських населених пунктів загальноосвітніми школами є кращою, ніж забезпеченість дитячими дошкільними закладами.

Так кількість загальноосвітніх шкіл у регіоні складає 2598, а це означає, що на 1,4 села припадає одна школа. Рівень забезпеченості складає 72,3% від потреби (табл. 2). Позитивним є той факт, що на відміну від дитячих дошкільних закладів, рівень забезпеченості загальноосвітніми закладами у сільській місцевості Карпатського регіону за роки незалежності практично не змінився і складає 72,3%, у 1991 році він становив 71,9% (по Україні цей показник становив 48,5%)

Таблиця 2

Рівень забезпеченості сільських населених пунктів загальноосвітніми закладами*

	Рівень забезпеченості загальноосвітніми закладами, %			
	1991	1996	2001	2007
Україна	52,4	52,8	52,1	48,5
Карпатський регіон	71,9	74,2	74,6	72,3
Львівська область	55,2	60,5	60,8	59,9
Івано-Франківська область	77,2	79,2	79,3	80,4
Закарпатська область	100	100	100	94,9
Чернівецька область	87,7	88,2	87,7	81,6

*Розраховано за даними [1], [2], [3], [4], [5]

Попри досить високий рівень забезпеченості залишається значна кількість сільських населених пунктів, що не мають шкіл, але мають дітей у віці 7-17 років. В Україні їх нараховується 14580 (51,4 %), у Карпатському регіоні їх кількість становить 1094 одиниць (30,4 %). Відсутність значної кількості шкіл у сільській місцевості значною мірою спричинена зменшенням кількості сільських жителів, а особливо молоді. Так, кількість сільських населених пунктів що мали 50 і більше дітей у віці 7-17 років і не мали загальноосвітніх закладів в Україні складає 1813, а це лише 6,3 % від загальної кількості, у Карпатському регіоні нараховувалось 256 таких сіл, або 7,1%. Найбільше таких сільських поселень нараховувалось у Львівській області — 127 одиниць (11,5 %), в Івано-Франківській — 59 одиниць (9,6%), у Чернівецькій їх кількість становить 31 одиницю (9,5%), у Закарпатській — 39 одиниць (7,1%) (табл. 1).

Для надання якісної освіти у загальноосвітніх закладах необхідним є створення належних умов, проте значна кількість шкіл, розміщених у сільській місцевості, не відповідає сучасним вимогам. Так, із 2644 загальноосвітніх закладів, розміщених у селах Карпатського регіону, потребували капітального ремонту 810 шкіл (30,6 % від загальної кількості), а ще 53 (2 %) знаходились в аварійному стані. Найбільше таких шкіл зосереджено у Львівській області — 362 одиниці (32,4% від загального обсягу), найменше — 94 одиниці (28,0 % від загального обсягу) — у Чернівецькій області, а в Івано-Франківській та Закарпатській областях 180 шкіл (28,8% від загального обсягу) та 174 школи (30,9% від загального обсягу) відповідно (табл. 3).

Таблиця 3.

Технічний стан будівель загальноосвітніх шкіл у 2007 році*

	Всього установ, од.	з них:			
		потребували капітального ремонту	в % до загального числа	знаходилися в аварійному стані	в % до загального числа
Україна	14218	3264	23,0	169	1,2
Карпатський регіон	2644	810	30,6	53	2
Львівська область	1119	362	32,4	17	1,5
Івано-Франківська область	626	180	28,8	15	2,4
Закарпатська область	563	174	30,9	15	2,7
Чернівецька область	336	94	28,0	6	1,8

*Розраховано за даними [1], [2], [3], [4], [5]

Для покращення доступу дітей до середньої освіти з сіл, що не мають шкіл, сприяло запровадження постановою Кабінету Міністрів України у 2003 році програми «Шкільний автобус». Введення в дію програми викликало в суспільстві певні дискусії, як серед жителів сіл, так і серед представників влади. З одного боку вона дала можливість дітям з віддаленої гірської місцевості швидко діставатися до навчальних закладів розміщених на великій відстані від місця їх проживання в інших населених пунктах, а з іншого така програма може призвести

до масового закриття малокомплектних шкіл, та тих, які потребують капітального ремонту. В суспільстві побу-тує думка, що кожна дитина повинна навчатися за місцем проживання, бо коли у селі немає, школи, розвиненої соціальної інфраструктури, у сільських мешканців практично пропадає мотивація до сільського способу життя.

Зокрема заслуговує на увагу думка І.В.Прокопа і І.К.Половинко «...очевидним є той факт, що завдання за-безпечення у сільській місцевості регулярного безоплатного перевезення до місць навчання і додому учнів та педагогічних працівників, розв'язанню якого присвячена програма «Шкільний автобус», слід вирішувати пара-лельно з іншим — створенням можливостей для навчання дітей, особливо молодшого шкільного віку, за місцем проживання. Тоді сільські жителі матимуть змогу вирішувати, яка форма організації освіти більше підходить їм і їхнім дітям» [6, с. 8-9].

У вересні 2007 р. Кабінетом Міністрів України було ухвалено Постанову № 1158 «Про затвердження Держа-вної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» [7], в якій приділена значна увага розв'язанню проблем розвитку соціальної інфраструктури села, зокрема і покращенню тих її об'єктів, які покли-кані забезпечити можливості доступу до якісної дошкільної, початкової та середньої освіти. Однак, на превели-кий жаль, враховуючи сучасні кризові тенденції притаманні економіці України значною мірою унеможлиблюєть-ся фінансове забезпечення таких програм.

Висновки. На жаль, недостатнє фінансування закладів освіти в сільських населених пунктах не дозволяє створити в них матеріально-технічну базу відповідно до вимог сьогодення, проводити в повному обсязі ремонт освітніх закладів, забезпечити в повному обсязі школи необхідними підручниками, комп'ютерною технікою, і ін. Зрозуміло, ці обставини не можуть не впливати на можливості забезпечити належну якість освіти.

Підсумовуючи вищезазначене, на нашу думку, людському розвитку та утвердженню високих стандартів яко-сті освіти у сільській місцевості повинна сприяти державна підтримка сфери освіти, яка має спрямовуватися на забезпечення:

- функціонування мережі дошкільних, загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів у сільській місцевості;
- реорганізації та утворення в окремих населених пунктах комплексів типу «дошкільний навчальний за-клад — загальноосвітній навчальний заклад», створення умов для функціонування загальноосвітніх навча-льних закладів з малою чисельністю учнів, формування освітніх округів;
- надання освітніх послуг у сільській місцевості відповідно до державних стандартів початкової, базової і повної середньої освіти;
- рівного доступу до високоякісної дошкільної та загальної середньої освіти;
- створення належних умов для проживання працівників гуманітарної сфери на селі;
- регулярного безоплатного підвезення до місць навчання і додому дітей шкільного віку та педагогічних працівників у сільській місцевості;
- активізації пофорієнтаційної роботи серед учнів старших класів з метою підготовки їх до усвідомленого обрання професій для подальшої роботи в аграрному секторі.

1. Україна у цифрах 2007. Статистичний довідник. / За ред. Осауленка О. Г. Державний комітет статистики України. — К.: Вид-во: Консультант, 2008.
2. Статистичний щорічник Львівської області за 2007 рік. за ред. С.О. Матковського. // Головне управління статистики у Львівській області, 2008.
3. Статистичний щорічник Закарпаття за 2007 рік за ред. Г.Д. Гриник. // Головне управління статистики в Закарпатській об-ласті, 2008.
4. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2007 рік. за ред. А.В. Ротаря. // Головне управління статистики в Закар-патській області, 2008.
5. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2007 рік за ред. М.В. Кулімбровського. // Головне управління статисти-ки в Івано-Франківській області, 2008.
6. Прокопа І.В., Половинко І.К. Напрями та механізми подолання соціального занепаду села. // Економічні та соціальні аспек-ти розвитку АПК і сільських територій: Зб. наук. праць / НАН України. — Об'єднаний інститут економіки. За ред. В.М.Тре-гобчук і ін. — К., 2004. — 188 с.
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на пе-ріод до 2015 року» від 19 вересня 2007 р. № 1158 .

Розділ III

Особливості підготовки майбутніх учителів у вищих навчальних закладах до роботи в гірських школах

Система роботи Педагогічного інституту
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
з підготовки майбутніх учителів для гірських шкіл

Алла Богуш,

доктор педагогічних наук, професор,
Південноукраїнський державний
педагогічний університет
імені К.Д.Ушинського

Alla Bogush,

doctor of pedagogical sciences, professor,
Pivdennoukrainskiy state pedagogical university
of the name of K.D.Ushinskogo

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПРИКАРПАТТЯ

FORMING OF THE LINGUISTIC PERSONALITY IN THE POLYCULTURAL ENVIRONMENT OF PRECARPATHIA

Essence of polycultural approach is exposed in relation to forming of the maintenance of linguistic education: the purpose, tasks and basic concepts are given.

Однією з провідних психічних функцій людини є мовлення, яке дозволяє їй задовольнити найважливішу специфічно людську потребу — потребу в спілкуванні, єдину справжню розкіш, за словами Сент-Екзюпері, — розкіш людського спілкування. Загальновідомо, що спілкування людей завжди відбувається в межах певної культури із використанням конкретної етнічної мови, законів і правил спілкування, що склалися в межах конкретної мови і культури.

Зауважимо, що сьогоденній мовленнєво-культурній картині Прикарпаття притаманна полікультурність. Загальна глобалізація світу, що спостерігається сьогодні, породила одну із головних суперечностей сьогодення, а саме: між прагненням до все більшого зближення між народами та їхнім бажанням зберегти свою етнокультурну самобутність. Потрапляючи в інше культурно-мовленнєве середовище, мовець фактично потрапляє в інший світ соціокультурних цінностей і мовно-мовленнєвих законів спілкування, що породжує нову суперечність: між прагненням мовця оволодіти декількома мовами задля міжкультурного спілкування і необхідністю досконалого володіння своєю рідною та державною мовами в багатонаціональній державі. Відтак, виникає низка мовленнєво-культурних проблем, що вимагають серйозних досліджень і їх розв'язання, як-от: багатомовність, полілінгвістична освіта в полікультурному мовленнєвому середовищі, виховання полімовної особистості в полікультурному освітньому просторі, й зокрема у специфічному районі — Прикарпатті.

Виховання і навчання особистості в полікультурному просторі стали предметом дослідження багатьох учених (Р.Агадуллін, Л.Алімова, Ф.Бацевич, Н.Бондаренко, О.Гукаленко, І.Гудзик, Г.Дмитрієв, Н.Миропольська, А.Солодка та ін.).

В Україні розроблено концепцію шкільної мовної освіти національних спільнот. Поява такої концепції зумовлена необхідністю гармонізувати взаємодію етносів поліетнічної держави у процесах Українотворення, зрослим попитом суспільства на мислячу, діяльну, творчу, національно-свідому особистість, визначальною роллю мови в її формуванні та невідповідністю традиційної системи навчання мов проблемам сьогодення [5, 12]. Одним із провідних принципів навчання мов в Україні виступає полікультурний підхід.

Полікультурний підхід щодо формування змісту мовної освіти передбачає вивчення мови не ізольовано, а в контексті представленої нею духовності й культури, взаємозв'язків з духовними надбаннями народів, які живуть поруч, створення передумов для паритетного діалогу культур, їх взаємозбагачення, інтеграції в національно-українську культуру й разом з нею — у світову [5, 13].

З-поміж завдань формування мовної освіти можна виокремити такі: навчити мовців міжкультурного спілкування, міжкультурного взаєморозуміння, виховати відповідну мовленнєву поведінку в полікультурному мовленнєвому середовищі.

Зауважимо, що ЮНЕСКО оголосив XXI століття «століттям поліглотів», оскільки саме багатомовність забезпечить особистості варіативність «духовного життя і плюралізм культур». Мова як знаряддя духовної творчості забезпечує, за словами Н.Е.Миропольської, з одного боку, індивідуальну самобутність, неповторність духовного розвитку, а з іншого — можливість інтеграції індивідуального й національного в загальнолюдське [14, 115].

Оволодіння людиною кількома мовами, своєрідність кожної з них Г.Гачев називає «закоханою несхожістю народів, яка тільки і складає багатокольорову мозаїку духовного життя людства» [6, 19].

Відомий дослідник історії слова М. Бахтін зазначав, що мова розквітає тільки за умов багатомовності [2]. Через різноманітність мов для нас відкривається багатство світу й різноманітність того, що ми пізнаємо в ньому; і людське буття стає для нас ширшим, оскільки мови в чітких і дієвих рисах дають нам різні способи мислення і сприймання. Мова завжди втілює в собі своєрідність цілого народу [8, 349]. Фердінанд де Соссюр відкрив у людській мові два фактори, що ніколи не перестають діяти: локальне, відокремлене спрямування або, за його словами, «дух рідної дзвіниці», з одного боку, й об'єднуючу силу мовленнєвої взаємодії, з другого [15].

Метою мовної освіти у багатомовному регіоні Прикарпаття повинно стати формування всебічно розвинутої, компетентної, творчої особистості громадянина України — носія етнічних, національних і загальнолюдських цінностей, що живе в гармонії з довкіллям і самим собою; навчити розуміти нову культуру (міжкультурне взаєморозуміння); оволодіти міжкультурною комунікацією, тобто вмінням спілкуватися з носіями іншої культури. Предметом навчання у школах Прикарпаття повинна бути не стільки мова, виключена з системи практичних дій, скільки представлена нею думка, духовність, мовленнєва й загальна культура, особливості світосприймання, світовідчуття і творчості народу — її носія. Мова може й повинна стати культурознавчою дисципліною [5, 16 — 17].

Така стратегія побудови мовної освіти в полікультурному просторі Прикарпаття спричинює визначення ключових понять, що підлягатимуть надалі експериментальному дослідженню, а саме: мовна і мовленнєва особистість, полікультурне мовленнєве середовище, його специфіка й види та вплив мовленнєвого середовища на формування начатків мовної особистості на етапі дошкільного дитинства.

Незаперечною є теза: «Із слова починається людина». Відтак, можна впевнено сказати, що історія людства здійснюється у спілкуванні, засобами мови, а однією з провідних умов соціального прогресу суспільства виступає мовленнєва діяльність. Успіх мовленнєвої діяльності, її результативність, у свою чергу, залежить від особистості, від рівня розвитку її мовлення, від культури мови і мовлення особистостей — мовців, які беруть участь у мовленнєвій діяльності. Саме тому науковці останнім часом звернулися до дослідження такого наукового феномена, як «мовна особистість» (Г. Богін, Й. Вейсгербер, Т. Дрідзе, Ю. Караулов, О. Леонтьєв, В. Маслова, Л. Мацько, І. Суслов, С. Сухих, В. Тарасун та ін.).

Ю. Караулов розробив рівневу модель мовної особистості, що, на його думку, має три структурних рівні: вербально-семантичний, когнітивний і найвищий — прагматичний. Означені три рівні мовної особистості, за словами автора, співвідносяться з трьома аспектами процесу спілкування: комунікативним, інтерактивним і перцептивним [10, 99]. Зауважимо, що Ю. Караулов охарактеризував узагальнений тип мовної особистості.

В. Маслова описує такі структурні компоненти мовної особистості, як от:

- ціннісний, світоглядний, компонент змісту виховання, що є основою формування національного характеру й реалізується у процесі мовного діалогового спілкування;
- культурологічний компонент, пов'язаний із засвоєнням культури як загальнолюдської, так і національної (правила мовленнєвої і немовленнєвої поведінки);
- особистісний компонент — це те індивідуальне і глибоке, що притаманне кожній людині [12, 119].

В. Красних подає своє бачення структурних компонентів мовної особистості, а саме:

- людина — мовець, тобто особистість, одним із видів діяльності якої є мовленнєва діяльність;
- власне мовна особистість — це особистість, яка виявляє себе в мовленнєвій діяльності, при цьому володіє сукупністю знань і уявлень;
- мовленнєва особистість, яка реалізує себе в комунікації, обирає і здійснює певну стратегію і тактику спілкування, репертуар засобів;
- комунікативна особистість — конкретний учасник конкретного комунікативного акту, який реально діє в реальній комунікації [10].

У роботах учених (Ю. Караулов, В. Красних, В. Маслова та ін.), як бачимо, особистість розмежовується на два види: мовну і мовленнєву. На думку Ю. Караулова, узагальнений тип мовної особистості передбачає розмаїття варіантів мовленнєвих особистостей. Мовленнєва особистість, за його словами, — це мовна особистість у парадигмі реального спілкування, в діяльності; у свою чергу, мовна особистість — це багатопланова і полікомпонентна парадигма мовленнєвих особистостей [10, 119].

Основним засобом перетворення індивіда в мовну особистість В. Маслова називає соціалізацію в її трьох аспектах: а) процес включення людини в певні соціальні відносини; б) мовленнєво-мисленнєва діяльність за нормами й законами певної етномовної культури; в) процес засвоєння законів соціальної психології народу [12, 121].

Не можна не погодитись, що мовна особистість — це насамперед соціальне явище, вона пов'язана із соціально-культурно-етнічною сферою суспільства. Відтак, процес соціалізації особистості буде відбуватися по-різному в залежності від характеру соціального середовища, і зокрема мовленнєвого середовища. Водночас не можна ігнорувати, як на мою думку, в мовній особистості й індивідуально-психологічний аспект, тобто не можна розмежовувати мову і мовлення в мовній особистості, вони обумовлюють одне одного і взаємопов'язані.

Відтак, під мовною особистістю ми розуміємо високорозвинену особистість, носія як національно-мовленнєвої, так і загальнолюдської культури, що володіє соціокультурним і мовним запасом, вільно спілкується рідною,

державною та іншими мовами в полікультурному просторі, адекватно застосовує набуті полікультурні знання, мовленнєві вміння й навички у процесі міжкультурного спілкування з різними категоріями населення.

Мовна особистість не є вродженою, вона формується й розвивається у процесі навчання, виховання, спілкування, тобто в різних видах діяльності. Започатковується формування мовної особистості вже в ранньому віці, з моменту оволодіння дитиною активним мовленням. Що ж виступає провідним фактором формування мовної особистості в ранньому, дошкільному та й шкільному віці? На мою думку, — це мовленнєве середовище, в якому дитина виховується, навчається, розвивається, відбувається її соціалізація.

Вплив середовища на людину не односторонній: людина послідовно діє у системах «середовище-людина», «людина — середовище». Означена взаємодія зумовлює і розвиток усіх психічних процесів і функцій людини, які пов'язані з середовищем. Водночас високий рівень розвитку психічних процесів дозволяє людині цілеспрямовано впливати на середовище і змінювати його.

Відтак, розвиток мовлення людини, виховання мовленнєвої культури, культури спілкування, формування мовної особистості і мовленнєвої поведінки багато в чому залежить від специфіки мовленнєвого середовища. Насамперед визначимо й охарактеризуємо поняття «мовленнєве середовище».

Під мовленнєвим середовищем ми розуміємо сукупність сімейних, побутових, соціально-педагогічних неорганізованих і цілеспрямованих умов спілкування дитини в системах «дорослий (батьки, родичі, вихователь, учитель) — дитина», «дитина-дорослий», «дитина-дитина».

Мовленнєве середовище може бути: одномовним, в якому спілкування відбувається рідною для дитини мовою; одномовно-діалектним; двомовним (близькоспоріднені мови); двомовним, в якому функціонує мовлення різних неспоріднених мов (молдавська — українська, українська — угорська) та багатомовним, яке прийнято йменувати полікультурним середовищем або «полікультурним освітнім простором», за термінологією О. Гукаленко [7].

Вочевидь, виникає необхідність визначити феномен «полікультурне мовленнєве середовище», оскільки Україна є багатонаціональною державою, в якій різні полінаціональні спільноти проживають на єдиному територіальному просторі з різними мовами спілкування (Прикарпаття, Південь, Крим і т. ін.)

Полікультурне мовленнєве середовище ми розуміємо як обмежений соціокультурний комунікативно-багатомовний простір, на території якого спільно проживають і співпрацюють мовці різних національностей, що володіють своєю рідною мовою і водночас об'єднані однією (чи декількома) державною мовою, підпорядковуються основним комунікативним законам і правилам міжкультурного і міжнаціонального спілкування.

Мовленнєве середовище, що оточує мовця, за своїм впливом на розвиток мовлення може бути стихійно-нестимульованим, стимульованим і актуальним. Стихійно-стимульованому мовленнєвому середовищу властива пасивна мовленнєва взаємодія. Мовець сприймає мовлення дорослих і всіх мовців цього середовища таким, яким вона його чує, мовлення, що притаманне саме цій мовленнєвій спільноті. Дитина-мовець відчуває його вплив опосередковано у процесі щоденного спілкування в сім'ї, в соціумі (у дворі, з друзями, у дошкільному закладі, школі і т. ін.). Стихійно-нестимульоване багатомовне мовленнєве середовище породжує явища інтерференції, спричиняє неусвідомлені дитиною мовленнєві помилки на основі проникнення елементів однієї мови в мовлення іншими мовами.

Стимульоване багатомовне мовленнєве середовище — це організований процес навчання декількох мов і розвитку мовлення на різних вікових етапах у навчальних закладах різного типу, що супроводжується педагогічно стимульованою мовленнєвою взаємодією педагога і учнів. Стимульоване полікультурне середовище запобігає інтерферуючим впливам, сприяє усвідомленому засвоєнню дитиною з раннього віку двох і більше мов під керівництвом педагога — носія декількох мов, тобто біглога чи поліглога. На території Прикарпаття саме таке мовленнєве середовище є домінуючим.

Актуальне полікультурне мовленнєве середовище — це максимально активна ініціативна взаємодія дитини з іншими учасниками спілкування — багатомовними мовцями; це занурення дитини в активну багатомовленнєву діяльність в обмеженому міжкультурному просторі (музичні ранки, міжнаціональні свята, залучення до виконання різнонаціональних обрядів, звичаїв, традицій; знайомство з національним одягом, посудом, їжею, етикетом і т. ін.). Саме тому вже з дошкільного віку в умовах Прикарпаття потрібно орієнтуватися на стимульоване, актуальне полікультурне середовище.

Ефективний вплив полікультурного мовленнєвого середовища на дитину та її мовлення буде тільки за наявності розвивальної функції цього середовища. Що ми розуміємо під розвивальним полікультурним мовленнєвим середовищем?

Розвивальне полікультурне мовленнєве середовище — це потенційні можливості позитивного впливу різноманітних факторів у їх взаємодії на мовленнєвий розвиток дитини і формування багатомовної особистості (біглога, поліглога), вільне володіння як рідною мовою етнічної спільноти, так і державною та іноземною.

Зазначимо, що розвивальний потенціал може мати як стихійне, так і організоване мовленнєве середовище. Це залежить насамперед від якості мовлення, культури мовлення та мовної особистості мовців, які оточують дитину, з якими вона постійно спілкується, та інших стимульованих факторів.

Одним із провідних стимульованих факторів впливу на мовленнєвий розвиток дитини в полікультурному середовищі є, без сумніву, мовлення дорослих, слово педагога, вихователя, який бездоганно володіє двома (чи

декількома) мовами. І в цьому відношенні не можна не погодитись із педагогічним кредом В.О.Сухомлинського: «Слово в певному розумінні є єдиним засобом виховання і розвитку особистості» [16].

Серед стимульованих факторів мовленнєвого розвитку дитини в полікультурному середовищі можна назвати й такі: наявність навчальних посібників, виданих різними мовами, національних іграшок, серії дидактичних картин, які б знайомили дітей з культурою народів інших національностей, що проживають у даному полікультурному просторі, застосування інноваційних технологій навчання мов і т. ін.

Сукупність стимульованих факторів розвитку мовлення і навчання мов, постійне перебування дитини від дошкільця до випускного класу школи в активно-стимульованому полікультурному мовленнєвому середовищі є запорукою формування як кінцевого результату навчально-мовленнєвої діяльності багатомовної особистості громадянина нашої країни.

Зауважу, що шляхи формування мовної особистості педагога вже сьогодні закладено в низку концепцій розбудови мовної освіти в Україні такими вченими, як Н. Бондаренко, І. Гудзик, Л. Мацько, С.Єрмоленко та ін.

Насамперед слід усім нам добре усвідомити, що виховання мовної особистості в нашій країні багато в чому залежить від стану вивчення української мови в усіх навчальних закладах національних спільнот від дошкільця до вищої школи.

Потрібна наскрізна перспективна програма її вивчення, що буде орієнтувати як педагогів, так і студентів, і учнів на засвоєння живої української літературної мови, на вільне володіння нею, на «розширення і збагачення словника до такої міри, щоб кожна людина вільно спілкувалась українською мовою в усіх мовленнєвих ситуаціях, сприймала мову як явище національної культури і мистецтва і діставала від цього естетичне задоволення» [13, 69].

Бездоганне знання учнями рідної і державної мов виступить позитивним підґрунтям для подальшого опанування ними у процесі шкільного і вузівського навчання іноземними мовами. Саме такий підхід до мовної освіти забезпечить мовну стабільність у багатонаціональній державі, що є найважливішим фактором формування багатомовної особистості.

Нами розроблені програми багатомовного навчання дітей дошкільного віку різних національностей в полікультурному мовленнєвому середовищі Півдня України, а також програми багатомовного навчання майбутніх вихователів ДНЗ, розробляються інноваційні технології багатомовного навчання, що будуть реалізовані в започаткованому нами експериментальному дослідженні і у Вас на Прикарпатті моїми учнями — докторами наук Т. Котик та Н. Луцан .

1. Агадуллін Р.Р. Полікультурна освіта: методолого-теоретичний аспект. — 3б.: «Педагогіка і психологія». — Вип. 3 (44). — К.: «Педагогічна преса», 2004.
2. Бахтин М.М. Искусство слова и смеховая культура // Контекст. — 1972. — М.: Наука, 1973.
3. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики. — К.: «Академія», 2004.
4. Богин Г.И. Модель языковой личности в её отношении к разновидностям текстов. — Л., 1984.
5. Бондаренко Н.В. Концепція шкільної мовної освіти національних спільнот України. — 3б.: «Педагогіка і психологія» — Вип. 3 (8). — К., 1995.
6. Гачев Г. Национальные образы мира. — М.: Сов. Писатель, 1988.
7. Гукаленко О.В. Поликультурное образование: методологические и технологические контексты // Славянская педагогическая культура. — 2003. — №2.
8. Гумбольдт Вильгельм фон. Избранные труды по музыкознанию. — М.: Прогресс, 1984.
9. Єрмоленко С.Я., Мацько Л.І. Навчально-виховна концепція вивчення української мови.// Початкова школа. — 1995. — №1.
10. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. — М., 1987.
11. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. — М.: Смысл, 1997.
12. Маслова В.А. Лингвокультурология. — М.: «Академія», 2001.
13. Мацько Л.І. Українська мова: формування національної свідомості // Педагогіка і психологія. — 1996. — №1.
14. Миропольська Н.Є. Мистецтво слова у структурі художньої культури учня. — К.: Парламентське видавництво, 2002.
15. Соссюр Фердинанд де. Труды по языкознанию. — М.: Просвещение, 1977.
16. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 т. — т. 3. — К.: «Рад. шк.», 1977.

Іван Руснак

доктор педагогічних наук, професор,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Ivan Rusnak,

Doctor of Pedagogical Sciences, professor,
Chernivtsi National University
named after Yuriy Fedkovych

**ЕТНОПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У КЛАСИЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: РЕАЛІЇ,
ПЕРСПЕКТИВИ**

**ETHNOPEDAGOGICAL PRINCIPLES OF TRAINING FUTURE PRIMARY SCHOOL
TEACHERS AT THE CLASSICAL UNIVERSITY: REALITIES AND PROSPECTS**

In the article ethno pedagogical principles of training future primary school teachers at the classical university are considered. The author analyzes the real state of affairs, defines prospects of development of ethnography in the pedagogical process.

Постановка проблеми. Сьогодні, в умовах розбудови Української держави і реформування її освітньої системи, особливої актуальності набувають глибоко мудрі, вельми пророчі слова титана думки і праці Івана Франка: «Школа вчителем стоїть». Та, зваживши на ситуацію, яка склалася нині в Україні, ми могли б дещо змінити цю думку і проголосити: «Держава вчителем стоїть». Бо саме таку роль учителя добре усвідомив свого часу німецький канцлер Бісмарк, заявивши: «Дайте мені зо дві тисячі добрих учителів, і я за кілька років зроблю нову Німеччину». Оскільки ми теж прагнемо побудувати нову Україну, то мусимо приділяти підготовці національно свідомих педагогічних кадрів першочергову увагу.

Ретроспективний аналіз засвідчує, що з проголошенням незалежності України певні кроки в цьому напрямку зроблено. Створено основне законодавче поле освітньої галузі, розроблено нормативно-правову базу для розвитку національної системи освіти, зокрема ухвалено закони «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», Національну доктрину розвитку освіти України у ХХІ ст., затверджено Державну програму «Вчитель».

Основний зміст статті. Підкреслимо, що формування національної системи освіти відбувається в умовах істотних змін у духовному просторі суспільства, які вимагають від сіячів «доброго, мудрого, вічного» переосмислення й уточнення власної світоглядної позиції, а також вносять певні перспективи в цілі, завдання та зміст освітнього простору. Важливим чинником, що активно впливає на даний процес, є світовий глобалізаційний процес і творення єдиного європейського освітнього простору згідно положень Болонської декларації. У полоні останнього опинилася вже й освітня система нашої держави, інтеграція якої в Болонський процес цілком закономерно набирає все більшого прискорення. Як слушно стверджує В.Г.Кремень, тенденція до глобалізації суспільного розвитку передусім характеризується зближенням націй, народів, держав, кроками до створення спільного економічного поля, інформаційного простору. Але вчений доречно наголошує, що в умовах глобалізації не зменшується, не щезає, а навпаки актуалізується завдання зміцнення внутрішньо-національних, громадянських зв'язків, патріотичного єднання народу.

Отже, прагнення народу України до відродження української культури і мови, до збереження культурних особливостей національних меншин не повинні замикатися на проблемах сьогодення в рамках однієї країни. Традиційний поділ політичних і економічних реалій на внутрішні і зовнішні (міжнародні) живає себе. Майже кожен внутрішній аспект життя країни має важливі глобальні зв'язки: екологія, охорона здоров'я, трудові ресурси, імміграція тощо. Необхідність інтеграції України у світове співтовариство є практичним завданням, що охоплює й галузь освіти. Українська школа, зокрема й вища, може і повинна бути відкритою всім, культурам, не розчиняючись у них, а вступаючи з ними в діалогічні відносини.

У контексті зазначеного заслуговує на увагу і той факт, що з давніх-давен населення України складалось з різних національних і національно-етнічних груп. На сьогодні в Україні проживає чотири корінних етноси: українці, кримські татари, кримчаки та караїми-і більше ста етнічних та національних груп, серед яких найчисленнішими є росіяни (17,3%), білоруси (0,6%), молдавани (0,5%), болгари (0,4%), угорці, румуни, поляки (по 0,3%), євреї, вірмени, греки, татари (по 0,2%), цигани, азербайджанці, грузини, німці, гагаузи (по 0,1%). Серед представників інших етнічних груп можна зустріти абазинів, аварців, асирійців, бурятів, калмиків, карелів, удмуртів, узбеків, чеченців, чувашів та інших.

Сучасні українські політики відзначають, що стан міжетнічних відносин, розвиток культурно-етнічних спільнот та їхнього національно-культурного життя загалом не є конфліктним в Україні. Проте — загострення боротьби під час виборчих кампаній може призвести і часто призводить до напруженості тієї політичної осі, на якій віками тримається баланс українських політичних, культурних і взагалі цивілізаційних цінностей — між Сходом і Заходом. Це змушує до більш активної мобілізації усіх чинників громадянської стабільності в Україні.

На освіту за це покладається дуже важлива роль. Як відомо, освіта формує світогляд і впливає на систему цінностей підростаючих генерацій, відтворює загальнокультурні пріоритети народу і держави, закладає фундамент розвитку суспільства. Отже, нормальний розвиток багатоетнічного суспільства неможливий без урахування цінностей кожної етнічної групи, з яких воно складається, що передбачає принцип етнокультурності у всіх його проявах, у тому числі і в галузі освіти.

Треба зазначити, що хоча принципи етнокультурності не знайшли свого незалежного відображення у таких фундаментальних державних документах, як Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), «Про освіту», вони закріплені у пізніших за часом українських документах про освіту втілились у практиці навчальної та виховної роботи.

Так, у Концепції національного виховання (1994) йдеться про те що «національне виховання однаково стоює як українців, так і представників інших народів, що проживають в Україні. Серед принципів національного виховання названо принципи народності, культуровідповідності, гуманізації, демократизації та етнізації виховного процесу. Принцип етнізації навчально-виховного процесу передбачає надання широких можливостей представникам усіх етносів для пізнання своєї історії, традицій, звичаїв, мови, культури, формування власної національної гідності — через пізнання власної історико-культурної спадщини допомагає представникам цих етносів пізнати глибинність взаємозв'язків з українською нацією, її державою, переконатися, що саме Українська незалежна, суверенна держава охороняє національні права всіх громадян України. Дотримання цього принципу створює можливості дітям навчатися у школі рідною для них мовою, зберігати національну гідність, національну свідомість, відчуття етнічної причетності до свого народу. Це водночас вимагає і відповідної підготовки педагогічних кадрів, зокрема вчителів початкових класів, які формують основи національної свідомості юних громадян Української держави незалежно від їх етнічної належності. Зазначимо, що вже на зорі незалежної Української держави у загальноосвітніх середніх школах було запроваджено вивчення курсу народознавства.

Але вже буквально через кілька років наказом по Мінісвіті України № 266 від 9.08.1996 р. з планів шкіл виключено години на додаткові заняття та консультації, зменшено курси за вибором і факультативи, і (зверніть на це увагу) серед тих курсів з вибіркового компоненту, які масово скорочувалися на місцях, виявилось насамперед українознавство. Такий крок Мінісвіті викликав відповідну реакцію багатьох педагогів — учених, учителів. У пресі Появилися статті, спрямовані на захист незаслужено вилученої навчальної дисципліни. Ось що писала, вчителька народознавства у одній з них у жовтні того ж 1996 р. «Народознавство зайве у школі?» Є.Л.Чехляд: «Я, вчителька української мови та народознавства (вчитель-методист), упродовж багатьох років викладала у школі цей предмет. Дивуюсь, чому його зняли із державного компоненту без попередження? Я була головою методичного об'єднання вчителів народознавства, і ми вже встигли дещо зробити, щоб оживити нашу дослідницьку роботу, відроджувати забуті народні традиції. Тепер у нас, педагогів, цей предмет забрали. Учні, особливо старшокласники, допитуються, в чому справа, але я не можу і сама збагнути, чого цей предмет став зайвим у школі».

Збагнути цього справді не можна. Тим більше, коли взяти до уваги ще й те, що на початку 1990-х років Міністерство освіти розгорнуло підготовку за спареною (подвійною) спеціальністю вчителів даної навчальної дисципліни. У багатьох ВНЗ педагогічного профілю, як того вимагає логіка навчально-виховного процесу, організовано їх підготовку, починаючи з наймолодшої ланки педагогічних кадрів — учителів початкових класів, бо саме вони першими в загальноосвітніх навчальних закладах формують основи національної свідомості й національного характеру учнів, закладають підвалини знань (пропедевтична база) з українознавства.

Робота ця, через відсутність єдиних методичних засад, велася по-різному. На опанування додатковою спеціальністю (або спеціалізацією) в різних ВНЗ відводилась неоднакова кількість навчального часу (600-900 і більше годин) та й спектр дисциплін був досить розмаїтий. Останній здебільшого залежав від регіональних особливостей і, безперечно, кадрового потенціалу вищого навчального закладу. В одних ВНЗ акцент ставився на поглибленому вивченні майбутніми вчителями українознавства філологічних дисциплін, в інших — історично-філологічних чи культурологічного плану. Є і такі навчальні заклади (до них належить і Чернівецький національний університет), де підготовка вчителів початкових класів ведеться на широкій етнопедагогічній основі.

Так, у нашому університеті студенти спеціальності «Початкове навчання» ґрунтовно вивчають такі курси, як «Основи українознавства», «Етнопедагогіка», «Етнопсихологія», «Етнографія України», «Фольклор України», «Ет-

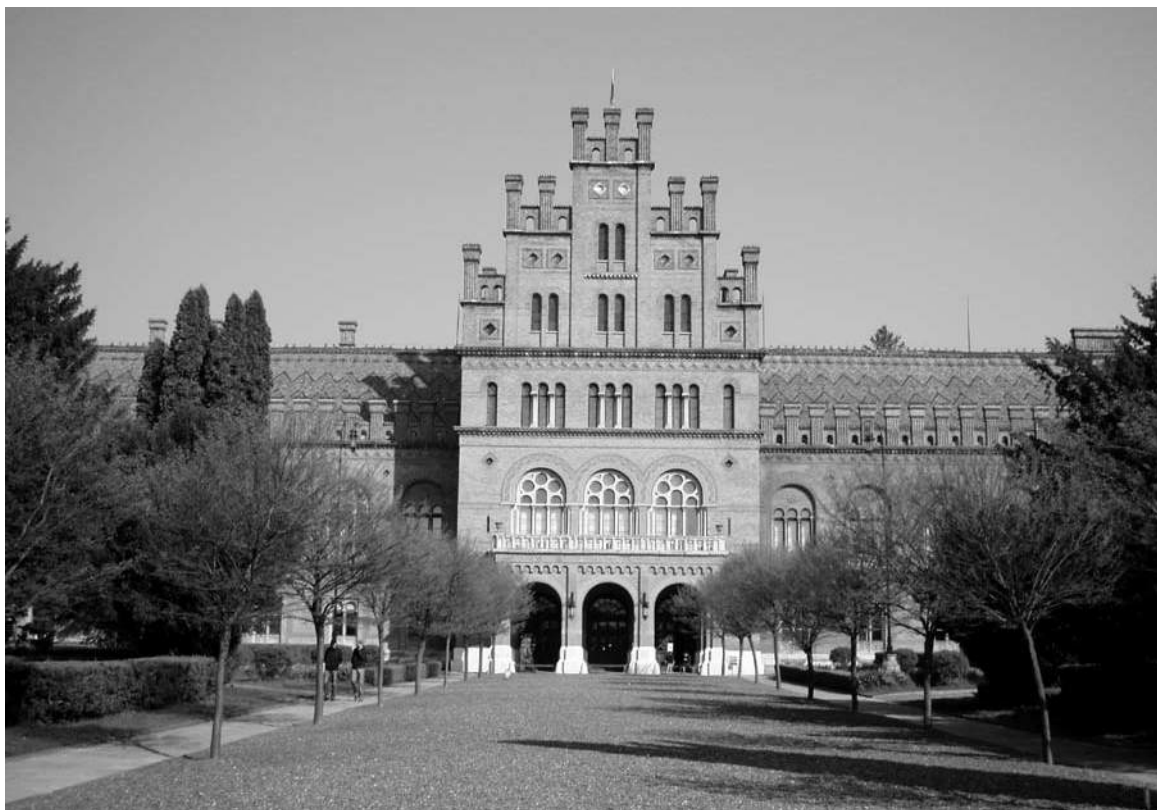

нодемографія», «Етнолінгвістика», «Основи родинного виховання», «Народна символіка і вірування українців», «Методика викладання українознавства», «Родинна педагогіка» та інші, виконують з даної тематики курсові, дипломні і магістерські роботи, проходять педагогічну і виробничу практику. За час діяльності педагогічного факультету спеціалізацію з українознавства отримали (за двома формами і термінами навчання) понад 800 учителів початкових класів, які стали справжніми подвижниками українознавчої роботи в освітніх закладах області, організаторами учнівських олімпіад з українознавства на всіх рівнях. Спеціальність «Початкове навчання та українознавство» двічі пройшла державну акредитацію на четвертий рівень. Сьогодні, уже на факультеті педагогіки, психології та соціальної роботи її набувають студенти 1-5 курсів денної форми навчання (їх майже сто) і стільки ж студентів заочної форми навчання. Їх професійну підготовку (з додаткової спеціалізації) забезпечують 8 науково-педагогічних працівників випускної кафедри та викладачі інших факультетів. Серед них — 3 доктори наук, професори, 4 кандидати наук, доценти. Здавалось би, підстав для тривоги і хвилювань не має. І все ж одвічне, бути чи не бути?» перед факультетами, які забезпечують підготовку вчителів початкових класів та українознавства, постало.

Уся біда в тому, що чинне Міністерство освіти і науки України, всупереч логіці навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі, вилучило з переліку додаткових спеціальностей і спеціалізацій для майбутніх учителів початкових класів «українознавство», віддавши його майбутнім учителям історії. Такий крок вважаю невиправданим, алогічним. Адже логіка засвоєння змісту дисциплін українознавчого циклу вимагає, щоб цей процес утверджувався вже у початковій ланці освіти, і забезпечувати його повинні вчителі початкових класів, які досконало володіють технологіями співпраці з молодшими школярами і покликані заклади основи українознавчих знань (отже, національного світогляду, свідомості й характеру) майбутніх громадян Української держави. А вже на цій основі (і це знову ж таки логіка педагогічного процесу та й загалом формування особистості) учителі-предметники (філологи не в меншій мірі, аніж історики) продовжать цю надзвичайно тонку, делікатну, але архіважливу справу.

Висновки. Отже, майбутнє у вчителів початкових класів і українознавства є. Логіка (діалектика) освітнього процесу — «за»! Слово (щоб не згубити процес і не втратити набутий досвід) — за Міністерством освіти і науки України, а, головне, за нами — творцями й подвижниками Української держави.

1. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст.
2. Державна програма «Вчитель».

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Світлана Сковцова,

доктор педагогічних наук, професор,
Південноукраїнський державний
педагогічний університет імені К.Д.Ушинського

Svitlana Skvortsova,

doctor of pedagogical sciences, professor,
Pivdennoukrainskiy state pedagogical university
of the name of K.D.Ushinskogo

УДК 3733:51, ББК 74.262

ГОТОВНІСТЬ ДИТИНИ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ ЯК КРИТЕРІЙ УСПІШНОЇ АДАПТАЦІЇ

PREPAREDNESS OF THE CHILD FOR SCHOOL STUDY AS A CRITERION OF SUCCESSFUL ADAPTATION

In the article concepts are considered «readiness to school», «readiness to school», and approaches to forming of readiness of children to mastering of mathematics in at the class are certain.

Key words: readiness to school, readiness to school.

Процес пристосування дитини до умов шкільного життя, до його норм і вимог, до активної пізнавальної діяльності, здобуття необхідних учбових знань і навичок, повноцінного засвоєння картини світу називається адаптацією, а рівень готовності дитини до школи є умовою успішної адаптації її до навчання.

Метою статті є визначення можливостей формування готовності дитини до шкільного навчання на математичному матеріалі.

Основний зміст статті. Діти приходять до школи з різним рівнем готовності до навчання, тобто вони мають різні стартові позиції для подальшого розвитку. Готовність до навчання у школі — поняття комплексне, що містить множину взаємопов'язаних компонентів. Воно розглядається з точки зору паспортного, біологічного віку, психологічної, фізіологічної і соціальної зрілості дитини. Деякі вчені застосовують поняття «готовність до школи» як синонім шкільної зрілості.

У сучасній психолого-педагогічній літературі поняття «готовність до школи» розглядається з позицій взаємозв'язку «загальної» та «спеціальної» готовності. При цьому під загальною готовністю розуміється досягнення дитиною такого рівня фізіологічного, психічного, соціального, фізичного, розумового, мотиваційного, вольового, етичного і естетичного розвитку, який створює необхідну основу для активного входження в нові умови шкільного навчання і свідомого засвоєння навчального матеріалу. Під «спеціальною» готовністю розуміється наявність в дитини спеціальних знань, вмінь та навичок, необхідних для засвоєння ряду навчальних предметів. Іноді виділяють об'єктивну та суб'єктивну готовність дитини до школи.

Психологічна готовність до школи виявляється у сформованості основних психічних сфер особистості дитини — емоційної, етичної, вольової, розумової, соціальної, які в цілому забезпечують успішне оволодіння навчальним матеріалом. Питанням психологічної готовності дитини до шкільного навчання приділено увагу в роботах Л.Божович, Л.Венгер, А.Венгер, (Х.Леонтьєва, Д.Ельконіна та ін. Серед психологічних передумов до навчання Л.Григорович визначає з одного боку — сформованість ігрової діяльності, певний рівень розвитку наочно-дієвого мислення, загальних пізнавальних мотивів, співвідношення зорового та змістового поля, використання символічних засобів, а з іншого — втрату безпосередності у соціальних відношеннях, узагальнення переживань, що пов'язані із оцінкою, розвитком самоконтролю [3: 68-70].

У дослідженнях Л.Божович, Є.Проскури, В.Філіппової, Л.Венгера, В.Мухіної показано вагомість мотиваційного розвитку дитини, що включає сформованість пізнавальних і соціальних мотивів учіння. Д.Ельконін [8] у психологічну підготовку до школи включає формування передумов навчальної діяльності: вміння свідомо підкоряти власні дії правилу; узагальнювати за певним способом дії; умінь орієнтуватися на систему вимог, яка задана; умінь уважно слухати і точно виконувати завдання, подані в усній формі; умінь самостійно виконувати завдання за зоровим зразком. Новоутворенням, у якому сконцентрована суть психологічної готовності до шкільного навчання, на його думку, є саме здатність до підкорення правилам і вимогам дорослого.

На підставі досліджень Д.Ельконіна та Л.Обухової О.Леонтьєв відокремив чотири лінії розвитку дошкільника, що визначають його готовність до шкільного навчання: 1) формування довільної поведінки; 2) оволодіння засобами та еталонами навчальної діяльності; 3) перехід від егоцентризму до децентрації (здатності бачити світ з точки зору іншої людини); 4) мотиваційна готовність. Поряд з цією точкою зору В.Давидов та В.Кудрявцев [4, с.8] висунули гіпотезу про те, що для забезпечення готовності дитини до школи достатньо потурбуватися про розвиток головного психологічного завоювання дошкільного дитинства — продуктивної уяви.

Необхідною умовою психологічної підготовленості дитини до школи є розвиток спілкування. Проблему особистісної, соціальної, «соціально-особистісної» зрілості як компонента готовності дитини до навчання в школі досліджували Л.Божович, Н.Непомняща, В.Філіпова, Д.Ельконін, Т.Нежнова, Т.Бабаєва.

У дослідженнях Л.Венгера та А.Венгера встановлено, що дитині для оволодіння шкільною програмою необхідно мати ряд психологічних якостей, найважливішими з яких є прийняття позиції школяра, оволодіння вмінням вчитися, розвиток логічного мислення. Позиція школяра — це формування відповідного ставлення до вчителя та власне процесу навчання. Оволодіння вмінням вчитися включає в себе розуміння цілей завдань, що пропонуються в школі; розвиток пізнавальних інтересів; формування навичок самоконтролю та самооцінки. В свою чергу логічне мислення дає дитині можливість аналізувати предмети і явища, виокремлювати їх основні, істотні властивості і відношення, послідовно міркувати і робити самостійні висновки [2, с.351-356].

Довільність як одну з передумов навчальної діяльності виділяє Н.Салміна. Дослідження А.Давидчук, Н.Халезової, Н.Курочкиної, Г.Пантюхіної, Т.Коморової показали, що включення дитини у продуктивну діяльність (малювання, ліплення, аплікація, конструювання) дозволяє сформувати не лише певні «вміння руки», необхідні для оволодіння письмом, а також сформувати такі елементи навчальної діяльності, як здатність діяти за зразком, уміння слухати, виконувати інструкцію, вміння оцінювати власну роботу та роботу товаришів.

Також вчені виділяють **інтелектуальну** та **фізичну** готовність. Усе це категорії загальної готовності до школи. Як ми зазначали вище, у психолого-педагогічній літературі розглядається поняття **спеціальної готовності**. В.Мухіна виділила наступні передумови того, що дитина пристосувалася до шкільних умов: бажання стати школярем; наявність достатнього рівня вольового розвитку і рівня розвитку пізнавальних процесів, пізнавальної діяльності. Особливе місце у готовності до школи належить оволодінню так званими шкільними знаннями і навичками, наприклад лічбою, читанням, письмом тощо. З огляду на те, що початкова школа розрахована на дітей, які не мають спеціальної підготовки, не можна вважати відповідні знання і навички обов'язковою складовою частиною готовності до шкільного навчання [2, с. 351-356].

Між тим, З.Михайловою визначено вплив самостійної математичної діяльності на якість підготовленості дітей до навчання в школі. Резерви підвищення готовності дитини до школи, за даними Л.Венгера та Т.Бабаєвої, приховуються у засвоєнні майбутніми школярами нових способів розв'язування інтелектуальних і практичних задач в різних видах діяльності, оперування моделями. В роботах У.В.Ульєнкової [7, с. 306-308] показана роль формування у дошкільників здатності до науковості як найбільш загальної здібності до засвоєння знань.

Незважаючи на великий внесок науковців у розробку цієї проблеми, стан шкільної практики викликає стурбованість. Так, дослідження шестирічних дітей, проведене О.Пулявською [6, с. 187], щодо психологічної готовності до шкільного навчання показало, що менш ніж 35% досліджуваних досягло її оптимального рівня. При цьому діти з низькою психологічною готовністю відзначалися ознаками несформованості пізнавальної та навчальної мотивації (35%), передумов оволодіння навчальною діяльністю (65%), довільної поведінки (65%), здібності до науковості (45%). Ці діти не вміють виконувати завдання за слуховою інструкцією або за зоровим зразком; свідомо підкоряти власні дії правилу; в них недостатньо розвинута сенсорна координація, тонка моторика руки, просторове сприймання, довільна увага.

Психологи пов'язують рівень розвитку пізнавальних функцій дитини з рівнем її готовності до школи. В результаті дослідження сформованості пізнавальних функцій у шестирічних дітей О.Пулявською визначено, що понад 70% виявили ознаки несформованості різноманітних пізнавальних функцій. Причому найбільшу групу склали діти з ознаками несформованості кінестетичних функцій (61%) — це діти із недостатнім розвитком дрібної моторики пальців рук, тактильного і кінестетичного сприймання; 30% мали труднощі у переключенні з одного об'єкта на інший, повільність у виконанні дій; в них спостерігалася інертність психічних процесів, недостатній розвиток вищих автоматизмів, несформована потреба у діяльності.

Наступна група (47%) — діти з несформованістю довільної регуляції пізнавальної діяльності: вони мали труднощі, пов'язані із довільною організацією дії у часі, з її плануванням і контролем; 15% досліджуваних виявляли емоційну лабільність, швидку втомлюваність, тенденцію надлишку рухових та жесто-мімічних актів, труднощі в оволодінні моторними диференціаціями.

Діти з ознаками несформованості просторових функцій (46%) не орієнтувалися у просторовому розташуванні: праворуч-ліворуч, зверху-знизу; «дзеркально» відображали букви та цифри. У 18% дітей відмічався недостатній розвиток фонематичної функції. Близько 16% відчували труднощі в розумінні логіко-граматичних

конструкцій, у відчуженні значення при збільшенні обсягу вербальної інформації. 12% склали діти з ознаками несформованості слухомовленнєвої пам'яті.

Треба зазначити, що 45% досліджуваних дітей продемонстрували поєднання кількох груп ознак.

Усі ці функції є базисом для оволодіння навчальними навичками письма, читання і лічби. Нейрофізіологічні дослідження дітей дозволили зрозуміти механізми несформованості провідних пізнавальних функцій. Як зазначає М.Безруких, це передусім функціональна незрілість кори і регуляторних структур мозку. Причому у дітей, що мають труднощі у навчанні, ця незрілість зберігається протягом перших трьох років навчання в школі. Однак функціональна незрілість у дітей 6-7 років не означає нездатність до навчання. За правильно організованою адекватною системою навчання власно наочування сприятиме розвитку цих функцій, а при неадекватній — гальмувати його.

Отже, недостатній розвиток дрібної моторики пальців рук, тактильного і кінестетичного сприймання, труднощі у переключенні з одного об'єкта на інший, повільність у виконанні дій, несформованість потреби у діяльності; ознаки несформованості просторових функцій, недостатній розвиток фонематичної функції, труднощі при розумінні логіко-граматичних конструкцій, характерні для досить великої кількості дітей, що приходять в перший клас. Але всі ці психічні функції можна було б спеціально розвивати на матеріалі математики і таким чином дещо по-іншому поглянути на предметну — математичну — готовність до школи.

Для формування математичної готовності дитини до навчання робота із дошкільниками має відбуватися за наступними напрямками:

- I. Формування прийомів розумових дій: — навчання визначення ознак предметів (форма, розмір, колір, матеріал тощо);
 - навчання визначення спільних та відмінних ознак у предметах;
 - навчання визначення істотних ознак групи предметів;
 - формування прийомів розумових дій: порівняння, аналізу, синтезу, узагальнення, класифікації.
- II. Розвиток логічного мислення:
 - навчання застосування логічних сполучників: і, або;
 - розуміння понять: кожен, один із, хоч би один, всі, деякі, тощо;
 - робота із умовиводами: правильні та неправильні умовиводи.
- III. Розвиток дрібної моторики, тактильного, слухового сприймання.
- IV. Формування вміння слухати та виконувати інструкцію дорослого.

Формування прийомів розумових дій відбувається на математичному матеріалі. Так, навчання визначення ознак предметів, спільних та відмінних, а також істотних ознак здійснюється через порівняння геометричних фігур або геометричних тіл. Так, діти на пропедевтичному рівні знайомляться із геометричними поняттями: круг, трикутник, чотирикутник, в тому числі й квадрат та прямокутник, п'ятикутник тощо; піраміда, куб, циліндр тощо.

Діти переконуються, що ознаки предметів — це те, чим предмети схожі та відрізняються один від одного, це ніби прикмети, за якими можна впізнати предмет. На матеріалі роботи із певними множинами геометричних фігур діти вчать: визначати ознаки; з'ясовувати закономірність, відповідно до якої змінюються одна або кілька ознак в ряду геометричних фігур; об'єднувати фігури у сукупність за спільною ознакою, розбивати сукупність на кілька частин за відмінними ознаками; добирати до групи фігур ту, що має з ними спільну ознаку, з певного переліку тощо.

Розвиток логічного мислення можна здійснювати на матеріалі завдань типу:

1. Учням пропонують: синій квадрат; синє коло; зелений квадрат; червоний трикутник і вимагають: викласти окремо предмет, у якого синій колір і квадратна форма; викласти окремо всі предмети, які мають синій колір або квадратну форму; викласти окремо всі предмети, у яких є або синій колір, або квадратна форма.
2. Учні отримують по чотири предмети двох різних видів: червоні кружечки, зелені квадрати. Парту або іншу поверхню, ділять на дві половини. Учням пропонуються завдання: зробіть так, щоб праворуч були всі червоні кружечки; зробіть так, щоб ліворуч були не всі зелені квадрати; зробіть так, щоб праворуч були тільки червоні кружечки; зробіть так, щоб праворуч були не тільки червоні кружечки; зробіть так, щоб праворуч були тільки всі червоні кружечки; зробіть так, щоб праворуч були не тільки усі червоні кружечки; зробіть так, щоб праворуч були всі ці предмети, крім червоних кружечків.

Знання про навколишній світ поділяються на безпосередні і опосередковані. Безпосередні знання — це результат прямої дії предметів на органи чуття. Це так звані очевидні знання. Опосередковані, або вивідні знання — це знання, здобуті за допомогою висновку на основі готових, зафіксованих у судженнях, перевірених досвідом життя знань.

Логічною формою вираження опосередкованих знань є судження, а формою здобуття — умовивід. Умовивід — це форма мислення, в якій з одного чи кількох суджень виводять нове судження. Вже у п'ять-шість років діти успішно засвоюють безпосередні умовиводи, наприклад: якщо А більше В, то В менше А. Діти на конкретних предметах поступово знайомляться з поняттями «рівно», «більше», «менше», «не рівно».

Так, вимірюючи палички, rischi за довжиною способом накладання, учні засвоюють, що коли перший предмет рівний другому, то й навпаки: другий рівний першому. Аналогічно на підставі порівняння довжин трьох паличок способом накладання отримуємо такий умовивід: якщо синя паличка дорівнює червоній, а червона паличка дорівнює жовтій, то синя паличка дорівнює жовтій.

Уміння правильно робити висновки треба формувати, використовуючи цього доступні дітям знання. Для цього можна застосовувати такі, наприклад, завдання:

1. Якщо зима, то дерева стоять без листя. Ви побачили дерево без листя. Чи можна стверджувати, що зараз зима?
2. Якщо йде дощ, то тротуари мокрі. Зараз тротуари мокрі. Чи можна стверджувати, що йде дощ?

Під час виконання зазначених типів завдань діти працюють з наборами геометричних фігур різного розміру (визначають їх ознаки, викладають рядок геометричних фігур, змінюючи одну чи кілька ознак, перелічують кількість геометричних фігур тощо), таким чином відбувається вплив на розвиток дрібної моторики і тактильного сприймання. Багато завдань пропонуються дітям в усній формі, що позитивно впливає на слухове сприймання.

Також для розвитку дрібної моторики, підготовки дітей до письма корисні завдання на продовження візерунка, в тому числі й під диктовку. З метою розвитку сприймання та уваги корисні зорові диктанти, коли діти кілька хвилин спостерігають рядок геометричних фігур, а потім по пам'яті викладають такі фігури на парті із дотриманням порядку їх розташування. Під час виконання зазначених завдань діти вчаться орієнтуватися у просторі та на площині, в них формуються поняття «праворуч», «ліворуч», «зверху», «знизу», «правий верхній кут» тощо.

Очевидно, що в процесі виконання усіх цих завдань в дітей формується вміння слухати завдання, виконувати інструкцію вчителя.

Ми поділяємо точку зору тих учених, які вважають недоцільним опанування навчального матеріалу з математики для 1-го класу дошкільниками під час підготовки до школи, поки ще діти не готові до сприймання цих абстрактних знань, а вихователі дошкільних закладів не мають необхідного для цього рівня кваліфікації. Тому вважаємо за необхідне реалізовувати визначені нами напрями роботи з формування в дітей математичної готовності до школи відповідно до програми:

1. Навчання дітей виділяти в предметі його найбільш суттєві, характерні ознаки і властивості, що сприятиме у подальшому навчанні утворенню правильних уявлень і початкових математичних понять.
2. При дослідженні й аналізі предметів відбувається ознайомлення учнів з відносною оцінкою величин предмета (високий, низький, довгий, короткий, великий, маленький, широкий, вузький), а при порівнянні предметів — відношення між ними (більше — менше, однакові за величиною, вище — нижче, однакові за висотою). Учні вчаться давати точну характеристику предметам і правильно визначати відношення між ними.
3. Після визначення кольору, величини, форми предметів відбувається навчання групування предметів за цими ознаками, виділення тих частин сукупності, які характеризуються певною ознакою. Під час цієї роботи уточнюються поняття: «один», «усі», «кожний», «всі, крім...» та інше.
4. Уточнення просторових уявлень: діти мають навчитися розрізняти, наприклад, на сторінці книжки верхній та нижній малюнок, верхню і нижню, ліву та праву частини сторінки, середину, центр сторінки; великий малюнок і маленький; вони мають навчитися розуміти вирази «вище», «нижче», «праворуч», «ліворуч», «справа наліво» тощо.
5. Опрацювання уміння вести лічбу різноманітних об'єктів (предметів, звуків, рухів). Вправи в лічбі не зводяться лише до назв числівників, а завжди вимагають перерахунку тих чи інших об'єктів. Під час вправ здійснюється відпрацювання прямої послідовності натуральних чисел у межах 10; уміння правильно співвідносити числа з переліченими предметами, знання того, що остання із назв числівників дає відповідь на запитання «Скільки?» Тут діти знайомляться з порядковим значенням чисел. Вони мають засвоїти, що, відповідаючи на запитання «скільки?», предмети можна лічити в будь-якому порядку, а на запитання «який за лічбою?» — в певному, вказаному порядку.
6. На підставі багаторазових практичних вправ відбувається навчання порівнювати дві групи предметів, з'ясовуючи, в якій із них міститься більше (менше) предметів, або ж впевнитися в тому, що вони містять рівне число предметів (без лічби — утворенням пар предметів, а також за допомогою лічби предметів).
7. Одночасно з порівнянням множин вводяться завдання на перетворення нерівночисельних множин в рівночисельні двома способами (прибирають зайві або доповнюють до меншої групи стільки предметів, скільки було зайвих у більшій групі предметів).
8. Навчання розуміння виразів, що відображають порядкові відношення: «прямувати за», «стояти (йти) перед», «знаходитися між».

Формування математичної готовності до школи у майбутніх першокласників у визначений спосіб здійснювалося під час роботи підготовчих груп при ЗОШ І-ІІІ ступенів «Ніка-М» м. Одеси протягом 2000-2008 ро-

ків. Це створило позитивні передумови для успішного опанування 93% першокласників навчальним математичним матеріалом.

Висновки. Таким чином, для засвоєння математики необхідний певний рівень розвитку логічного мислення, сформованості прийомів розумових дій, уваги сприймання, вмінь виконувати інструкцію вчителя. Саме ці направи повинні бути провідними під час формування математичної готовності дитини до школи, а не власне математичні знання, що відповідають програмі 1-го класу.

1. Безруких М.М., Ефимова С.П. Ребенок идет в школу: Уч. пособие для студентов высшего и среднего пед. уч.заведения. — М: Изд. центр «Академия», 2000. — 248 с.
2. Венгер Л.А. Воспитание психологической готовности к систематическому обучению (старший дошкольный возраст) // Психология дошкольника. Хрестоматія / Сост. НА.Урунтаева. — М.: Академия, 1997. — С.351-356.
3. Григорович Л. К вопросу о готовности детей к обучению в школе // Дошкольное воспитание. — 1995. — №4. — С.68-70.
4. Давыдов В.В., Кудрявцев В.Т. Развивающее обучение: теоретические основы преемственности дошкольной и начальной школьной ступеней // Вопросы психологии. — 1997. — №1. — С. 18.
5. Мухина В.С. Шестилетний ребенок в школе. — М.: Просвещение, 1986. — 144 с.
6. Пулявская О.В. Познавательные функции детей с разной межполушарной асимметрией мозга в период подготовки к школьному обучению / Дис. Канд. психол. наук. — Иркутск, 2003.
7. Ульянова У.В. Индивидуально-типические особенности овладения структурой учебной деятельности у детей шестилетнего возраста (с разными уровнями обучаемости) // Воспитание, обучение и психические развитие: тезисы научных сообщений советских психологов на VI всероссийском съезде Общества психологов СССР/ Ред. Б.Ф.Ломов. — 4.2. — М., 1983. — С. 306-308.
8. Эльконин Д.Б. К проблемам контроля возрастной динамики психического развития детей // В кн.: Избранные психологические труды. — М.: Педагогика, 1989. — С.282-294.

Тетяна Котик,

доктор педагогічних наук, професор,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Tetjana Kotyk,

Doctor of Pedagogics,
Profesor the Precarpathian
National University named
after Vasyl Stefanyk

УДК 37.011.33

РІДНА МОВА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НООСФЕРНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

NATIVE LANGUAGE AS A FORMATIONAL MEANS OF NOOSPHERICAL THINKING

The working experience of the Eastern Galychyna rural preschools of the beginning of the XX th century as for children preparation to the school education is highlighted. The conditions and methodological demands to organization of the process of the noospherical thinking formation in mountain schoolchildren by means of a native language are defined.

Key words: noospherical thinking, preschool education, lessons of thinking, methodological bases of the linguodidactic process.

Постановка проблеми. Суттєвою рисою сучасного суспільства є розгляд його не як сукупності окремих систем, а як цілісного організму, здатного розвиватися тільки в тісному взаємозв'язку всіх елементів — економіки, науки, мистецтва, виробництва, моралі, традицій тощо. Із середини ХХ ст. загрозливо прозвучали прогнози на майбутнє у зв'язку з руйнівною діяльністю людства, здійснення яких у повній мірі відчуває Західна Україна упродовж останніх років. У зв'язку з цим почалося глибинне переосмислення підвалин світосприйняття та світорозуміння, усвідомлення причетності людини до явищ, що відбуваються навколо неї, її відповідальності за власні діяння в природі, тобто почало формуватися ноосферне мислення [1]. Його суттєвою ознакою є перехід до іншого стану духовності суспільства й до іншого етапу світорозуміння, де першочергова увага звертається на пізнання й формування духовної, національної культури.

З проведенням політичних і економічних перетворень у нашому суспільстві повинні відбутися й певні зміни в духовно-культурній сфері, адже становлення нації неможливе без підвищення її культурного суверенітету. Це важливий і фундаментальний процес, від якого буде залежати успіх в усіх інших сферах соціального буття й пошук нових життєвих шляхів.

Переломні моменти в розвитку суспільства завжди супроводжуються деформацією загально визнаних ідеалів, розривом існуючих культурних зв'язків. У повній мірі виявилася ця тенденція й у нашій країні. Після того як Україна стала на шлях самостійного державотворення, почали формуватися фальшиві цінності, що надають перевагу матеріальним благам, індивідуальному егоїзму, потурають розпаду увіковічених форм людського співжиття. Наслідок цього — засилля чужоземної культури низького ґатунку, жорстокість, міграційні проблеми, майнове розшарування, послаблення родинних зв'язків. Уся напруга суспільного буття відбивається в мові, що фіксує раціонально-емоційне ставлення людини до оточуючого світу. Отже, мова — це спосіб функціонування культури, а отже, можливий зворотний процес — через мову формувати особистісну культуру людини, нації.

Мета статті — розкрити умови формування ноосферного мислення дітей передшкільного й молодшого шкільного віку засобами рідної мови, визначити для цього загальні, методологічні, засади організації лінгводидактичного процесу.

Усі соціальні проблеми, що існують у нашому суспільстві, особливо гостро відчуваються в гірських селах Західної України, прикордонних містечках, селищах з різним складом етнонаціональних груп. У них повністю знищено мережу дошкільних закладів, зменшилася кількість початкових шкіл, через нерентабельність закрито будинки культури, клуби, бібліотеки, стрімко падає якість медичного обслуговування. Натомість українська

культурна еліта, і передусім освітяни, шукає шляхи розв'язання гострих соціальних проблем, прилучення широких верств населення до національної культури, справедливо вбачаючи в цьому державотворчий поступ.

Таке економічне й суспільно-політичне становище багато в чому подібне до ситуації, що склалася на землях Східної Галичини в 30-х рр. ХХ ст. Це був пік піднесення ідеї політичної незалежності, прилучення молодого покоління до активної творчої діяльності в розбудові матеріальної й духовної культури, опора на виховний ідеал свого народу тощо. На тлі бурхливих подій початку ХХ століття українська громадськість не забувала про потреби найменших громадян, від рівня освіченості яких залежало майбутнє українського народу. Тому вважаємо, що джерела для вирішення сьогоденних проблем можна віднайти в забутих та розгублених традиціях передшкільної та початкової шкільної освіти, започаткованих ще в перші десятиліття ХХ ст. В українській періодиці початку ХХ століття («Рідна школа» «Українське дошкільня», «Наша хата», «Жіноча доля», «Шлях навчання та виховання», «Діло» тощо) знаходимо багатий матеріал як про організаційні проблеми на шляху становлення національного виховання, так і про змістовність життя в українських дитячих освітніх закладах.

Наприкінці 20-х років через політику польського уряду, спрямовану на денаціоналізацію українців, державні українські освітні заклади в Східній Галичині перестали функціонувати. Створенням і розширенням мережі недержавних українських навчально-виховних закладів у той час почали опікуватися громадські установи, як-от: «Українська Захоронка», «Просвіта», Українське педагогічне товариство «Рідна школа», «Союз Українок», що дбали як про освіту, так і про піднесення національної свідомості та культури українців. У цій культурно-освітній системі перед дошкільними навчально-виховними закладами постало завдання: стати доповненням до родинного виховання, забезпечити розумовий і духовний розвиток дитини, виховати в неї почуття національної свідомості, любові до рідної культури, історії, мови; сприяти підготовці дитини до школи.

Через те, що організація дошкільних установ була дуже складною справою, оскільки потребувала агітації серед населення, складання списків дітей, підшукування облаштованого приміщення, організації харчування й медичного нагляду, обговорення й добору кандидатур освічених педагогів, вишукування коштів на їх утримання тощо, більшість дитячих садків та ясел створювали в приміських селах. Такі дитячі садки були дуже потрібні селянам під час літніх польових робіт, коли батьки не мали часу займатися дітьми. Уже через декілька років новостворені українські дошкільні заклади стали центрами національного виховання, пробудження й формування національної свідомості українського народу. Особливу роль вони відігравали, впливаючи на культурний рівень сільських мешканців. Навколо сезонних дитячих садків гуртувалися не лише діти та їх батьки, а й молодь, люди старшого віку. Педагоги дошкільних закладів — «провідниці» — вечорами працювали з дорослими, проводили «читацькі дорости», керували аматорськими гуртками, допомагаючи збирати кошти на утримання садка, організовували дитячі свята, вистави, концерти, до програм святкування залучали дорослих.

У дитячих установах завжди відзначали народні свята: Русалчині дні з веснянками та віночками, Івана Купала з купальськими вогнями та піснями, обжинки з в'язанням першого снопа тощо. До участі в таких дійствах приєднувались інші діти, батьки, молодь, односельці. Усе це справляло велике враження на них: «Тепер вже не чути чужих пісень так, як це було давніше. Ціле село співає тепер ті пісні, яких учать дітей у садку», — зазначалося в журналі «Рідна школа» 1933 р. (Ч. 10. — С. 173).

Свята, що організовували в дитячих садках, завжди були наповнені національним духом, глибоким патріотизмом. Особливо урочисто відзначалось Свято Матері — на той час це було велике свято українського народу. Воно мало подвійне значення: виражало шану жінці-матері, берегині роду та символізувало любов до України. До святкування залучали аматорські гуртки, широкі верстви населення. Велике значення для дітей, педагогів та батьків мали своєрідні творчі звіти — «прилюдні прописи», що проводилися по закінченні сезону. Діти демонстрували глядачам те, чого вони навчилися в дитячому садку: співали, декламували, танцювали національні танки, розігрували сценки за творами українських письменників, виконували ритмічні вправи під музику. Оскільки дійство відбувалося на відкритих майданчиках — галявинах, луках, глядачами ставали майже всі мешканці села, які все більше переконувалися в корисності дошкільних закладів, де діти зростали фізично й духовно.

Селяни щоразу з більшим розумінням ставилися до заснування садків, їх потреб, необхідності виховної й гігієнічної роботи для розвитку дітей. Це сприяло тому, що українські просвітницькі товариства в 30-і роки зосереджували свої зусилля не на популяризації ідеї дитячих садків, а на вдосконаленні їх діяльності. До провідних завдань діяльності дошкільних закладів на селі в той час було віднесено такі, як: прищеплення дітям гігієнічних навичок, проведення оздоровчо-профілактичної роботи, організація здорового й раціонального харчування, що, на думку організаторів дошкільня, повинно було принести користь не лише дітям, а й їх батькам та всій громаді.

Слід зазначити, що гігієнічне виховання дітей у дошкільних закладах було першим кроком введення гігієни на селі. Педагоги прищеплювали дітям елементарні навички гігієни: миття рук перед і після прийому їжі, відвідування вбиралень, роботи з глиною, фарбами, клеєм; чищення зубів і полоскання рота. Особливу увагу звертали на гігієну одягу — його чистоту, охайність, відповідність погодним умовам. Великого значення надавали обставині під час годування дітей: чистий стіл накривали скатертиною, гарно розкладали чистий посуд, педагог привчала дітей голосно не розмовляти.

Важливу виховну та гігієнічну роль у діяльності дошкільних установ відіграло харчування дітей. Передбачалося одно-, дво- або триразове харчування дітей упродовж дня, при цьому звертали увагу на те, щоб їжа була різноманітною, а кількість білків, жирів і вуглеводів відповідала нормам того часу. Їжу подавали дітям через рівні проміжки часу о певній годині, вечерю — за 2-2,5 години до сну.

У дошкільних закладах проводили оздоровчо-профілактичну роботу, кожен дитячий садок перебував під постійним лікарським наглядом. Лікарі перевіряли здоров'я дітей, санітарний стан приміщення, проводили конференції з батьками на медичні теми, давали їм поради.

Найпоширенішими хворобами на той час були: збільшення залоз, бронхіт, запалення вуха, короста, коклюш, захворювання зубів. Основною причиною хвороб дітей було погане харчування, неправильний батьківський догляд, недотримання гігієнічних вимог. Після відвідування дитячого садка в дітей покращувався стан здоров'я, вони менше хворіли, а під впливом вимог педагога батьки й вихованці звикали до чистоти і правильного харчування.

Отже, за умов бездержавності й посиленого тиску на будь-які прояви національної самосвідомості українці Східної Галичини на початку ХХ століття знаходили можливості дбати про свій генетичний потенціал, справедливо вбачаючи його у здоров'ї, освіті, культурі своїх дітей, і провідним засобом виховання при цьому було рідне українське слово.

Проводячи паралель між минулим і сьогоденням, зауважуємо, що й сучасне українське село може відродитися через створення сільських дошкільних закладів різної форми власності, що забезпечуватимуть потреби батьків і суспільства в цілеспрямованому, різнобічному формуванні особистості дитини, від здоров'я, освіченості, культури якої залежить майбутнє нації. Звісно, що змінилися вимоги до рівня знань, умінь, навичок 6-річних дітей, але відповідно змінилися й можливості в незалежній Українській державі щодо реалізації цих вимог.

Отже, звернення до минулого досвіду розбудови національного довкілля яскраво засвідчило, що мова і культура мають сутнісно-субстанційний зв'язок. Якщо роль культурних функцій мови у вихованні особистості зменшується, втрачає своє значення й культура, а на її місце приходять інші соціальні регулятиви. «Від культури слова до емоційної культури, від емоційної культури до культури моральних почуттів і моральних відносин — такий шлях до гармонії знань і моральності», — зауважував видатний український педагог В.О.Сухомлинський [2, 508].

У сучасній українській лінгводидактиці провідна проблема навчання рідної мови полягає в тому, щоб засобами мови сформувати особистість, яка душею відчуває слово й може передати найтонші відтінки думки, переживань, яка дбає про красу й культуру власного мовлення, підносячись ще на одну сходинку високої людської культури. Вихідними провідними положеннями реалізації культурознавчої змістової лінії мовної освіти, що безпосередньо орієнтує на формування ноосферного мислення, повинні стати принципи народності; природовідповідності; етнічної соціалізації; гуманності; культуровідповідності; мовної єдності, наступності і спадкоємності поколінь; взаємозв'язку в розвитку чуттєвого досвіду й творчого мовлення; емоційності навчання; родинно-громадсько-шкільної мовної гармонії; одночасного розвитку мовлення й мислення учнів.

Передусім у процесі формування мовної особистості як носія ноосферного мислення, вважаємо, необхідно орієнтуватися на мовні зразки з фольклору. Вислови народу вирізняються особливим поетичним, емоційним забарвленням, містять багатогранні відтінки думок і почуттів, розкривають перед дитиною народні ідеали й сподівання і цим потужно впливають на мовний розвиток особистості.

Гуцульському фольклорові як мовному скарбові нашого народу, еталонові, дидактичному зразку не властиві мовні штампи, що знеособлюють мовлення, заяложують, спустошують його, присипляють живу думку, у ньому містяться вирази свіжі, оригінальні, що розбуджують думку, щедро живлять розум і серце, формують у дитини ціннісні орієнтири. Так, здавна плекають в сільських родинах застереження: зруйнуєш пташине гніздо — грім впаде на хату; свистітимеш у хаті — збідніє родина; толочитимеш жито — залоскочуть русалки; не прибереш зі столу начиння — гроші не будуть водитися; рватимеш квіти «на збитки» — випаде волосся; хто забуде звичай своїх батьків — перетвориться на вовкулаку тощо. Засвоєння їх дітьми допомагає сформувати моральні основи гуманізму — співчуття, жалість, тривогу, благородство, добро.

Серед гуцульських казок і легенд знаходимо величезну кількість творів-мініатюр виняткової краси, що можуть слугувати педагогам і учням зразком і стимулом до створення власних творчих висловлювань. Їх визначальною ознакою є образність, уособлення предметів і явищ природи, насиченість метафорами, епітетами, порівняннями, елементами таємничості, іноді навіть фантастики, що так захоплює, збуджує, хвилює уяву дитини. Надзвичайно важливо, щоб ці твори передавалися пристрасно, схвильовано, адже дійти до серця й розуму дитини може лише те, що пережив і відчув, узяв із життя сам педагог, те, що ввійшло в душу й віддається як найкоштовніше духовне багатство. Такі переживання можна відчути лише через єднання з довкіллям. І цьому якнайкраще сприяють живописні карпатські краєвиди, що є всюди і одразу за шкільним порогом. Призначення таких пристрасних педагогічних промов — не лише зачарувати земною красою дитячі серця, а навчити мислити й говорити.

3-посеред усіх педагогічних систем, зорієнтованих на розвиток мислення й мовлення молодших школярів, найбільш оптимальними для гірських шкіл, вважаємо, є уроки мислення В.О. Сухомлинського [3]. На таких

уроках діти не тільки чують, а й «почуттям сприймають слова». Саме тоді «земля обживається тихою чарівною музикою», «небосхил оповивається фіолетовим серпанком», пагорби стають дивними хвилями, «що під сонцем такі пишні, різнокольорові», а людина хоче стати велетнем, щоби «торкнутися синіх обрисів далеких гір» [4, 162-164].

На уроках мислення за джерело знань править навколишній світ, де діти вчаться бачити, пізнавати на власному досвіді глибокий зв'язок між предметами і словами. Результати такого нетрадиційного уроку тотожні результатам системи уроків, до якої ввійшли би, як мінімум, уроки з ознайомлення з довкіллям або природознавства, читання й розвитку зв'язного мовлення. Крім того, уроки мислення мають пролонговану дію, оскільки є початком активного мислення, теоретичного пізнання світу, формування системи наукових знань. Сформовані під час цих уроків уміння порівнювати, зіставляти, узагальнювати, встановлювати закономірності, бачити в звичайному незвичайне, робити висновки і на цій основі формувати власні судження, висловлювати неподібні до інших, власні, думки — основа подальшого розвитку творчої особистості.

Отже, уроки мислення, де формується мовна, національна, екологічна культура особистості, повинні стати систематичними в гірських школах, адже вони не потребують додаткових матеріальних засобів навчання, натомість забезпечують виховання господаря своєї землі, національно свідомого громадянина, духовно багатой особистості.

Основними методами роботи на уроках мислення є спостереження для встановлення різноманітних зв'язків між предметами і явищами природи та між частинами цілого, слово-зразок як спонукання до роздумів, слово-план як спонукання до дії та дитяча словесна творчість як продукт інтегрованої діяльності педагога і дітей під час уроку. Спостереження вчать розмежовувати зрозуміле й незрозуміле і приводять до розумних, несподіваних «філософських» запитань, тому школа спостережливості в молодшому віці є необхідною умовою розумового розвитку.

Слово-план і слово-зразок педагога можуть поєднуватися в одному реченні, наприклад: «Скажіть про смерічку так, щоб ми побачили красу ранкового лісу, почули співи птахів, відчули запах прохолодної землі лісу...».

Одна з найважливіших умов формування мовної особистості — це словникова робота, за допомогою якої лексичний запас дитини не лише збільшується й активізується, а й збагачується, уточнюється, індивідуалізується. Академічна методика пропонує близько тридцяти різноманітних прийомів розкриття значення слів, але найважливішими при цьому залишаються унаочнення, єднання з довкіллям, використання чуттєвого досвіду. Адже як пояснити дітям шести-семирічного віку, що таке строкатість осені, чим відрізняється бузковий колір від темно-фіолетового і як вершини гір можуть вигравати позолотою, а потім пірнати в темно-фіолетове марево? Для розв'язання цієї проблеми доцільно проводити спеціальні тематичні уроки, присвячені словам, зокрема таким, як *узлісся, вечір, річка, потічок, дзюрчить, мерехтить, гримить* тощо. На кожне слово діти можуть скласти твори-описи, твори-роздуми, твори-міркування, завдяки чому навчаться висловлювати найтонші почуття, передавати словом враження від навколишнього світу.

Навчаючи дітей мовленнєвої творчості, доцільно дотримуватися певних етапів її формування. Перший етап — це словесний малюнок учителя на основі наочного образу як зразок для дитячої розповіді. Мета цього етапу — дати дітям зрозуміти й відчути, як наочний образ, красу природи можна передати словами. Другий етап — репродуктивний, мета якого — навчити дитину відтворювати зразок, використовуючи найбільш емоційно вражаючі слова. На третьому — репродуктивно-творчому — етапі діти поступово переходять до самостійного складання опису картин природи, що найбільше їх схвилювали. Четвертий етап — це організація індивідуального процесу дитячої творчості, коли діти спроможні вже самостійно добирати найбільш красиві слова, найбільш влучні словосполучення і їх розташування для передачі найтонших емоційних відтінків, що переживає дитина.

Таким чином, основою розвитку мовної особистості й формування ноосферного мислення повинні стати живе слово і творчість дитини, що формується через творення власних думок. При цьому таке навчання в школі потрібно започатковувати вже з шестирічного віку, оскільки, за даними фізіологів, після 10 років, якщо немає спеціального навантаження на мовленнєву функцію або здатність, вона поступово згасає. Сформувати тоді живе, яскраве, творче мовлення дитини набагато важче.

Організуючи процес формування мовної особистості дитини, розвитку її ноосферного мислення, можна орієнтуватися на будь-яку з існуючих технологій навчання, натомість для ефективного поступального розвитку дитини упродовж вивчення рідної мови на етапах дошкільної й початкової освіти як суміжних періодів навчання доцільно орієнтуватися на провідні філософські положення, що забезпечить методологічно виважену основу лінгводидактичного процесу.

Зокрема, теза про суспільний характер мови [5] зумовлює побудову лінгводидактичного процесу з урахуванням наступних висновків:

- мова не є вродженою особливістю людини, а виникла й розвивається в процесі колективної діяльності, а тому, мову дітей потрібно поступово розвивати в процесі цілеспрямованого, спеціально організованого виховання й навчання;

- поза людським суспільством, мовним середовищем мова розвиватися не може, а значить, мовний розвиток дитини залежить від розвивального мовного потенціалу оточуючого середовища — правильного, багатого, яскравого, змістовного мовлення педагогів і батьків.

Відповідно до методологічного положення філософії про зв'язок мислення й мовлення [6] висуваємо наступні вимоги щодо навчання дітей рідної мови:

- для розуміння дитиною мови велике значення має багатий і різноманітний сенсорний досвід, у т.ч. і практика аудіювання. Розвивати навички слухання й сприймання мови потрібно систематично, одночасно створюючи чуттєву основу для формування образів оточуючого середовища;
- формування типових образів оточуючого середовища відбувається на основі класифікаційної діяльності дітей і передбачає багаторазове повторення однорідних сприймань, які дитина навчилася ототожнювати. Загальний образ може бути створено лише тоді, як дитина навчилася в кожному новому сприйнятті знаходити спільне з усіма попередніми сприйняттями однорідних предметів. Загальне уявлення завжди є висновком із цілої низки однорідних сприймань. Опанування слова, а також подальші логічні операції з ним можливі лише на підставі знання про предмет чи явище, позначене цим словом;
- оскільки мислення багатше за його вираження — висловлювання, в якому зазвичай є редукція мовних засобів (підтекст), дітей необхідно вчити висловлювати думку повно й точно, планувати висловлювання і стратегію взаємодії з учасниками комунікації, самостійно домислювати інформацію, якої не вистачає в тексті, спираючись на контекст, існуючу ситуацію і спільний фонд знань співрозмовників;
- для подолання відриву зовнішнього мовлення від внутрішнього необхідно вчити дітей висловлювати умовиводи (операції аналізу) і судження (операції синтезу), будувати розгорнуті образи у внутрішньому мовленні, готуючись до наступного пояснення чи доведення. Розвиток зовнішнього мовлення дитини — показник її інтелектуального розвитку.

Враховуючи сучасний стан розгляду проблеми щодо співвідношення між поняттям і словом [7], педагогам необхідно будувати процес навчання дітей мови відповідно до наступних вимог:

- для розвитку в дитини вміння оперувати абстракціями вищого порядку необхідно систематично й послідовно створювати основу для розвитку поняттєвого мислення: розвивати первинні форми мислення (практично-дійове й наочно-образне), збагачувати досвід дитини необхідними й достатніми поняттями про оточуючий світ;
- тезаурус дитини виражає рівень її знань про оточуючий світ. Для формування й збагачення спільного фонду знань необхідно забезпечити змістовне життя дітей у дошкільному закладі й школі: спостереження за реальними подіями сприятимуть створенню образів, уявлень і понять, які на наступному етапі обов'язково зливаються зі словом. На кожному занятті чи уроці, в різних режимних процесах й позаурочній діяльності необхідно розширювати, збагачувати, уточнювати словник дітей з урахуванням тематичного принципу навчання дітей мови;
- вивчення лексики в дошкільному закладі й на початковому етапі навчання в школі повинно відбуватися не в семасіологічному аспекті — від слова до поняття (що означає це слово?), а в ономасіологічному — від поняття до слова (як це називається?), тому в словнику дітей не повинно бути незрозумілих слів.

З філософського положення про зв'язок мови з історією її носіїв [8] можна вивести такі лінгводидактичні вимоги до побудови процесу навчання дітей мови:

- розвиток нації й національної мови тісно взаємопов'язані. У багатонаціональному суспільстві ігнорування проблем розвитку національних мов призводить до суспільних міжнаціональних проблем. В Україні право на розвиток кожної національної мови гарантовано Конституцією України (стаття 53): «Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства». На практиці це право підтверджено можливістю кожної дитини в полікультурному середовищі навчатися рідною мовою й паралельно засвоювати державну, українську, мову. Звідси — необхідність волюдіння педагогом як методикою навчання рідної мови, так і методикою навчання української як державної мови;
- з розвитком нації розвивається й мова. Упродовж навчання дітей мови необхідно враховувати сучасні літературні норми орфоєпії, граматики, лексики, синтаксису, використовувати доступну для дітей нову лексику. При цьому доцільно знайомити дітей старшого дошкільного й молодшого шкільного віку не лише з окремими фактами з історії нашої країни, а й історії рідної мови. Зокрема, значення архаїзмів, історизмів, що зустрічаються в казках, віршах, оповіданнях, можна розкрити за допомогою синонімів, одночасно пояснюючи, чому застаріле слово перестали використовувати в сучасній мові.

Проблема розвитку мислення засобами образного мовлення [9] має безпосередній вихід у педагогічну діяльність, у процес навчання дітей мови. Зокрема, це стосується висновку про пізнавальне значення образів мовлення, художньої літератури:

- художня література й усне образне мовлення — фразеологізми, фольклор — багаті на образи пізнавального значення, що впливають на мислення так само, як і сама дійсність, що в них зображена, тому й авторські

твори, й усну народну творчість необхідно активно використовувати у процесі розвитку мислення й образного мовлення дітей;

- мислення як чиста логіка, відчужена від чуттєвого сприймання, культурно розвинуті форми якого породжуються мистецтвом, неминуче набуває формально-догматичного, авторитарного характеру. Тому важливо вчити мови не лише інформаційними порціями, а вчити саме через мову пізнавати себе й світ, формувати в дитини внутрішнє «Я» за законами гармонії.

Висновки. Таким чином, ми розкрили основні умови розвитку ноосферного мислення молодшого школяра засобами рідної мови, визначили методологічні вимоги до організації лінгводидактичного процесу, що може стати надбанням як педагогів гірських шкіл, так і майбутніх учителів молодших школярів, яким необхідно вчитися відточувати слово, дивитися й бачити, спостерігати і знаходити взаємозалежності, закономірності, фантазувати і створювати словесні шедеври, оскільки без цих умінь неможливо прищепити дітям любов до рідної мови, сформувати небайдужу до долі власного народу людину. При цьому звернення до минулого досвіду розбудови системи національної освіти, осмислення й творче відновлення втрачених освітніх і культурних традицій допоможе й за сучасних умов підняти на належний рівень турботу про наших дітей і, одночасно, культурно-освітню діяльність на селі.

Перспективним для даного напрямку дослідження є розробка навчально-методичного забезпечення для впровадження в процес навчання рідної мови уроків з формування ноосферного мислення молодших школярів.

1. Козловски П. Культура постмодерна: общественно-культурные последствия технического развития. — М.: Республика, 1997. — 240 с.
2. Сухомлинський В.О. Народження громадянина: Вибрані твори. У 5-ти т. — Т. 3. — К., Рад.школа, 1977. — С. 283-508.
3. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям: Вибрані твори. У 5-ти т. — Т.3. — К., Рад.школа, 1977. — С. 9-283.
4. Сухомлинський В.О. Слово про слово: Вибрані твори. В 5-ти т. — Т. 5. — К., Рад.школа, 1977. — С. 160-167.
5. Николаева Т.М. Теории происхождения языка и его эволюции — новое направление в современном языкознании // Вопросы языкознания . — 1996. — №2. — С.79-90.
6. Потебня А.А. Мысль и язык. — К.: СИНТО, 1993. — 189 с.
7. Мальцев В.И. Значение и понятие // Проблема значения в лингвистике и логике. — М., 1963. — С.6.
8. Ильенков Э.В. Философия и культура. — М.: Политиздат, 1991. — С. 50-111.
9. Кудрявцев В.Т. Творческая природа психики человека. // Вопросы психологии. — 1990. — №3. — С. 113-120.

Тарас Гой,

кандидат фізико-математичних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет імені
Василя Стефаника

Taras Goy,

Candidate of Physics and Mathematics,
assistant professor, Vasyl Stefanyk
Pre-Carpathian National University

Павло Федорук,

кандидат технічних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Pavlo Fedoruk,

Candidate of Technical Sciences,
assistant professor,
Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University

Ярослав Никорак,

старший викладач кафедри інформатики,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Yaroslav Nykorak,

senior lecturer of the Chair of Computer Science,
Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University

ІННОВАЦІЙНІ МОДЕЛІ ВПРОВАДЖЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ ГІРСЬКОГО РЕГІОНУ

INNOVATIVE MODELS OF INTRODUCTION OF REMOTE TRAINING IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE MOUNTAIN REGION

Authors analyze innovative models of introduction of remote training in educational institutions of the mountain region that considerably improves quality of training and intensifies educational process. For this reason remote education and remote training have affirmed as one of the most important elements of education in the developed countries, and over the last decade actively develop in Ukraine.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство, на думку багатьох учених, практично здійснило перехід від індустріальної до нової фази свого розвитку — інформаційної, яка характеризується зміщенням центру ваги на виробництво, переробку, зберігання і найбільш повне використання інформації в усіх видах діяльності.

Інформація є стратегічним ресурсом, одним з товарних продуктів економіки, а активний інформаційний обмін став сутністю всього процесу інформатизації, однією з визначальних ознак рівня розвитку будь-якої держави та її місця у світовому співтоваристві. В інформаційному суспільстві інтелектуальні процеси стали масовими, а більше половини працівників у розвинених країнах зайняті у сфері інтелектуальної діяльності [1].

Україна, обравши шлях на входження до європейського та світового освітніх просторів, потребує приведення всіх компонентів національної освіти до загальноприйнятих світових стандартів, у тому числі у сфері комп'ютерних, інформаційних та телекомунікаційних технологій.

Загальний аналіз досліджень і публікацій. Проблема дистанційної освіти знайшла своє відображення у наукових здобутках вчених. Її розв'язанню присвячено ряд важливих досліджень, зокрема роботи В.Бикова, В.Глушкова, М.Жалдака, В.Казакі, Ю.Машбиця, Я.Степанова, Г.Теслера, М.Шкіля та інших. Серед зарубіжних вчених можна виділити праці Є.Гарсі, Н.Краудера, Б.Скінера, Р.Тайлера, К.Хала, Є.Толмана.

Мета статті. Розкрити сутність інноваційних інформаційних технологій навчання на прикладі діяльності моделі дистанційного навчання.

Основний зміст статті. Підвищення якості навчання, інтенсифікація навчального процесу й перехід на нові телекомунікаційні технології у наш час неможливі без впровадження в навчальний процес автоматизованих навчальних систем. Головну роль у цьому процесі відіграють сьгодні технології дистанційного навчання та контролю знань [3, с.46-47]. Це зумовлено, зокрема, появою нових можливостей для розвитку змісту освіти та педагогічних технологій; розширенням доступу до всіх рівнів освіти, реалізації можливості її одержання для всіх, особливо для тих, хто не може навчатись за традиційними формами через обмеженість фінансових або фізичних можливостей, віддаленість від великих міст тощо; створенням умов для особистісного навчання. Ці фактори впливають з реалізації принципу задоволення потреб в інтересах формування гармонійно розвинутої, соціально активної, творчої особистості, який лежить в основі нової парадигми освіти в багатьох країнах. Саме тому дистанційна освіта та дистанційне навчання утвердилися як одні з найважливіших елементів освіти розвинених країн, а за останнє десятиріччя — активно розвиваються в Україні. До характерних рис дистанційного навчання відносять такі:

- гнучкість: можливість навчатися в зручний для себе час, у зручному місці і темпі;
- модульність: можливість з набору незалежних навчальних курсів-модулів сформувати навчальну програму, яка відповідає персональним чи груповим потребам;
- паралельність: можливість навчання одночасно з професійною діяльністю або з навчанням за іншим напрямом чи іншою формою;
- об'ємність: одночасне звернення великої кількості користувачів до багатьох джерел навчальної інформації (електронних бібліотек, каталогів, баз даних тощо);
- економічність: ефективне використання навчальних площ, технічних засобів, людських ресурсів і, як наслідок, зниження витрат на підготовку фахівців (без втрати якості навчання);
- технологічність: використання в навчальному процесі найновіших досягнень інформаційних і телекомунікаційних технологій;
- інтернаціональність: експорт та імпорт світових досягнень на ринку освітніх послуг.

З розвитком дистанційного навчання «як форми організації навчального процесу, особливістю якого є надання студентам можливості самостійно отримувати необхідні знання, користуючись інформаційними ресурсами, що забезпечуються сучасними інформаційними технологіями, виникла проблема адаптації дистанційного навчання до учня (студента, слухача) і створення адаптивного навчання» [3, с.12].

Сьогодні є очевидним, що система з навчальним контекстом у вигляді статичних гіпертекстових сторінок і набором тестових завдань для контролю знань не може забезпечити вимоги до таких систем жодного суб'єкта навчального процесу. Важливо враховувати індивідуальні особливості тих, кого навчають, які пов'язані з віковими та соціальними особливостями, різним освітнім рівнем, психофізіологічними відмінностями у сприйнятті інформації, засвоєнні знань тощо. Без урахування цих особливостей кожна наступна порція для деякого з тих, хто навчається, буде неактуальною і нецікавою, а для частини — заблокує подальше просування по навчальній траєкторії. Вирішення цієї проблеми неможливе без створення адаптивних та інтелектуальних систем. Застосування адаптивних та інтелектуальних технологій у навчальних системах є наступним етапом у розвитку дистанційної освіти на базі Інтернет-платформи. Введення цих технологій в навчальні програмні середовища дозволить реалізувати педагогічний принцип диференціації в процесі дистанційної освіти.

Адаптивне навчання — це навчання, що враховує як вікові, так і індивідуальні особливості учнів (студентів). Адаптація може ґрунтуватися на інформації, зібраній системою в процесі навчання з урахуванням історії навчання кожного суб'єкта, бути запрограмована заздалегідь або становити комбінацію цих двох підходів.

Адаптивна система дистанційного навчання з використанням інформаційних технологій має низку переваг:

- дає широкі можливості вільного вибору власної стратегії і тактики навчання;
- сприяє індивідуалізації та диференціації навчальної діяльності (диференціація темпу навчання, складності навчальних завдань тощо);
- зменшує непродуктивні витрати праці викладача;
- забезпечує оперативний та безперервний зворотний зв'язок між викладачем і студентом (учнем, слухачем);

- сприяє розвитку в студентів (учнів, слухачів) творчих функцій мислення та зростанню інтелектуальних здібностей.

Поєднання інформаційних технологій та інноваційних педагогічних методик здатне підвищити ефективність і якість освітніх програм, посилити адаптивність системи освіти до особливостей сприйняття і рівнів знань тих, хто навчається. На сучасному етапі розвитку освіти для цього в основному використовуються адаптивні системи навчання, які базуються на інформаційних технологіях. Це сприяє створенню найбільш сприятливого середовища для розвитку студентів (учнів, слухачів) із виявленою обдарованістю і міцною основою для побудови дидактичної системи розвитку потенціалу, а також дає можливість враховувати вікові й індивідуальні особливості. Використання сучасних інформаційних технологій в навчальному процесі дозволяє підвищити якість навчального процесу й підсилити освітні ефекти від застосування інноваційних педагогічних програм і методик, оскільки дає викладачам додаткові можливості для побудови індивідуальних освітніх траєкторій, реалізації диференційованого підходу до студентів (учнів, слухачів) із різним рівнем готовності до навчання. Інтерактивні навчальні програми, які базуються на гіпертекстовій структурі та мультимедіа, дають можливість організувати одночасне навчання студентів, які мають різний рівень здібностей і можливостей.

В останні роки активно розвивається новий напрям дослідження у сфері дистанційного навчання на Web-платформі — це адаптивні й інтелектуальні технології в навчанні [2]. Актуальність цього напрямку зумовлена тим, що більшість сучасних навчальних систем є фактично бібліотекою статичних гіпертекстових підручників і тестових завдань, а цього явно недостатньо для повноцінної й ефективної організації навчального процесу. За даними багатьох психологів, через істотну різницю в рівні базової підготовки й індивідуальних здібностей студентів жорстко регламентований графік навчального процесу, прийнятий за основу в традиційних системах дистанційної освіти, є оптимальним у кращому випадку лише для 15-30% студентів.

Останнім часом сформувався і стрімко розвивається інший напрям досліджень, що визначається як «штучний інтелект у навчанні», під яким розуміють нову методологію педагогічних, психологічних і дидактичних досліджень з моделювання поведінки людини в процесі навчання, що базується на методах інженерних знань [3]. Перспективними є розробки інтелектуальних навчальних систем, що поєднують у собі методи штучного інтелекту й Інтернет-технології.

Інтелектуальні навчальні системи повинні забезпечувати інтерактивний діалог суб'єктів навчання, здійснювати контроль у режимі реального часу, вдосконалювати стратегію навчання і тестування на основі визначеного рівня індивідуальних знань, навичок і здібностей того, кого навчають. Необхідне використання сучасних систем навігації, обробки й каталогізації даних для забезпечення ефективнішого використання інформаційних ресурсів Інтернет, електронних бібліотек, баз даних і знань. Такі системи повинні мати інтуїтивно зрозумілий інструментарій, що дозволить викладачу створювати, змінювати, вдосконалювати навчальний матеріал, курси, методи тестування й контролю знань, аналізувати результати навчання.

Останнім часом розробники комп'ютерних навчальних систем великого значення надають саме процесу навчання, який на фоні використання сучасних інформаційних технологій набув якісних змін у бік індивідуалізації й адаптації навчання до потреб конкретного індивідуума. Сьогодні є можливість урахувати не тільки потреби студентів навчатися в певний, відмінний від стандартного навчального графіка, час і на певній, можливо, географічно віддаленій від центрів освіти території (дистанційне навчання з використанням сучасних телекомунікацій), але й урахувати різний рівень сприйняття та засвоєння знань. Широкого розповсюдження набувають інтелектуальні навчальні системи, адаптивні мережеві навчальні системи, які з'явилися як альтернатива й доповнення до традиційного підходу в розробці навчального курсу. Ці системи розробляють модель знань кожного студента й використовують цю модель протягом усього часу взаємодії зі студентом для адаптації до особливостей кожного індивіда.

Протягом останніх десятиліть відбулися істотні зміни в технічних засобах дистанційного навчання, які значно розширюють його можливості як з точки зору змісту, так і з точки зору методичних методів управління навчанням. Вони дають новий імпульс розширенню меж дистанційного навчання, підвищують його якість до рівня традиційних форм навчання.

Одним з лідерів впровадження та організації дистанційної освіти у Західному регіоні України є Центр дистанційного навчання та контролю знань (ЦДНКЗ) Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Працівниками ЦДНКЗ розроблено систему дистанційної освіти, яка дозволяє створювати дистанційний курс будь-якого спрямування, удосконалити процес навчання, використовуючи систему тестування і контролю знань.

Розроблена система дистанційної освіти включає такі елементи:

- методичні рекомендації з вивчення курсу;
- теоретичний матеріал курсу;
- практикум для вироблення вмінь і навичок застосування теоретичних знань із прикладами виконання завдань;
- віртуальний лабораторний практикум;
- довідковий матеріал;
- система тестування і контролю знань.

Система дистанційної освіти ЦДНКЗ ефективно використовується для проведення тренінгів, поточного, модульного та підсумкового контролів студентів економічного факультету, факультет математики та інформатики, Інституту історії і політології, факультет фізичного виховання і спорту, Інституту туризму, з предметів «Інформатика і обчислювальна техніка», «Інформаційні технології в готельному і туристичному господарстві», «Економічна теорія», «Історія України», «Польська мова», «Українська мова за професійним спрямуванням», «Англійська мова». Створені електронні підручники з історії України (для непрофільних спеціальностей), антропології, археології, давньої історії слов'ян, історії середніх віків, судово-бухгалтерської експертизи, аудиту, статистики, політичної географії. З використанням технічних можливостей ЦДНКЗ проведено дві Всеукраїнські студентські олімпіади з психології, протестовано студентів Національної медичної академії післядипломної освіти імені П.Л. Шупика.

Особливої уваги заслуговує використання такої технології дистанційного навчання, як відеоконференція. Відеоконференція — це комп'ютерна технологія, яка дозволяє людям бачити і чути один одного, обмінюватися даними і спільно їх опрацьовувати в реальному режимі часу. Для проведення сеансів відеоконференцзв'язку необхідне виконання двох найважливіших умов:

- відповідне устаткування відеоконференцзв'язку;
- можливість з'єднатися з колегою через будь-які канали зв'язку (в тому числі і супутникові), що відповідають вимогам відеоконференцзв'язку.

Назвемо сім основних функцій спільної роботи, реалізованих у сучасних системах комп'ютерного відеоконференцзв'язку:

- обмін аудіоінформацією;
- обмін відеоінформацією;
- віртуальна аудиторна дошка;
- дискусії з уведенням текстової інформації з клавіатури;
- пересилання файлів;
- спільне використання прикладних програм;
- проведення багатосторонніх конференцій.

Актуальними причинами застосування відеоконференцзв'язку є:

- швидкий розвиток IP-мереж і відповідної інфраструктури;
- під'єднання до телекомунікаційних мереж і вартість використання каналів зв'язку стають відносно недорогими.
- відносне здешевлення устаткування відеозв'язку;
- зростання надійності устаткування і каналів зв'язку;
- висока якість передачі відео й аудіо.

До переваг відеоконференцій можемо віднести залучення до процесу обговорення тих учнів (студентів, слухачів), хто не може відвідувати навчальний заклад; забезпечення високої якості навчання у всіх філіях навчального закладу; залучення міжнародних експертів для проведення лекцій. Так, наприклад 15-16 березня 2007 р. відбулася науково-практична відеоконференція «Актуальні питання дистанційної освіти та телемедицини». Спількування відбувалося дистанційно, у містах проведення конференції: Києві, Запоріжжі, Харкові, Тернополі, Івано-Франківську (на базі Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника). А 28 березня 2008 р. відбулася відкрита лекція з використанням відеоконференцзв'язку. Лекція проводилася одночасно для студентів Прикарпатського національного університету та Коломийського інституту.

Висновки. Наведені факти дозволяють стверджувати, що в нашій державі стрімко розвивається технологічна база для впровадження й розвитку технологій дистанційного навчання, проте залишаються невирішеними багато проблем різного характеру: технічного (пропускна здатність мереж передачі даних), фінансового (відносно висока вартість доступу в Інтернет), мотиваційного (недостатній рівень підготовки й відсутність внутрішньої потреби у значній частини учнів, студентів чи співробітників системи професійної освіти працювати відповідно до вимог, пропонованих інформаційним суспільством).

В Україні прийнято чимало нормативно-правових актів, які регламентують функціонування дистанційного навчання [2, с.34], однак справжня реалізація усіх цих документів лише ще чекає свого втілення. Багато вищих навчальних закладів поступово створюють власні організаційні структури дистанційного навчання, формують електронні бібліотеки, інформаційно-освітні середовища, однак не повністю розроблені правові аспекти використання таких матеріалів, розміщених у мережі. Відсутність чітких правових правил для дистанційного навчання (або їхня «непрацездатність») є певним гальмом у розвитку цієї форми навчання й створює передумови для отримання аналогічних послуг за межами України.

1. Теслер Г.С. Новая кибернетика. — К.: Логос, 2004. — 404 с.
2. Федорук П.І. Адаптивна система дистанційного навчання та контролю знань на базі інтелектуальних Інтернет-технологій. — Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. — 326 с.
3. Федорук П.І., Гуцало О.В. Система дистанційного навчання та контролю знань. — Івано-Франківськ: Вид.-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. — 82 с.
4. Никорак Я.Я. Дистанційне навчання: проблеми і перспективи // Гірська школа Українських Карпат: науково-методичний журнал. — 2007. — №2-3. — С.207-211.

Марія Оліяр,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Mariya Oliyar,

Candidate of Pedagogics, assistant professor
of Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University

КРОСКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ МОВНОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ГІРСЬКИХ ШКОЛАХ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

CROSS-CULTURAL ASPECT OF LANGUAGE EDUCATION OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN AT MOUNTAIN SCHOOLS OF THE UKRAINIAN CARPATHIANS

Theoretical bases of cross — culture and ways of implementation of cross — cultural approach to linguistic education of students in Ukrainian schools of the Carpathian mountain region are highlighted in this article.

Key words: cross — cultural approach, intercultural communication, linguo — culturolo — gical phenomena and facts, cultural universals.

Актуальність проблеми. В останні десятиліття надзвичайної актуальності набуло дослідження взаємодії мови та культури, зріс інтерес до мови як феномена культури, що найповніше відображає національні культурні цінності. Демократизація і гуманізація освіти привели до формування нової антропоцентричної парадигми в науці та освіті, яка передбачає орієнтацію на людину, її особистісні, національні, соціальні ознаки.

У плані мовної освіти молодших школярів на сучасному етапі перед учителями постало завдання формування полілінгвальної особистості як складової частини полікультурної особистості. Особливо актуальним це завдання є в умовах гірської місцевості Українських Карпат, де компактно проживають і навчаються представники різних національностей та етносів. Це дає широкі можливості для взаємозбагачення культурними цінностями, в тому числі й через мову. За таких умов важливим є кроскультурний підхід, який у мовній освіті передбачає толерантність усіх менталітетів та мовних систем і є, по суті, методологічним підґрунтям сучасного антропологічного спрямування в системі знань.

Постановка проблеми. Цілком закономірно взаємозв'язок мови і культури, міжкультурна, міжетнічна комунікація, питання культурного обміну між націями, взаєморозуміння різних народів і культур стали об'єктом сучасних лінгвокультурологічних, етнопсихологічних, етнолінгвістичних, лінгводидактичних досліджень (В.В.Красних, Л.П.Крисін, А.С.Герд, Е.Ю.Протасова, А.А.Леонтьєв, М.Р.Наммер, В.Н.Спітцберг та ін.). Однак дуже багато сторін пізнання культури через мову і в зв'язку з мовою, важливих для педагогів-практиків, що з цими проблемами щоденно зустрічаються, залишаються нерозкритими, в тому числі й кроскультурність у мовній освіті молодших школярів.

Метою статті є висвітлення основних теоретичних засад кроскультурності та шляхів реалізації кроскультурного підходу в практиці роботи гірських шкіл Українських Карпат.

Основний зміст статті. Необхідність у пошуках нових підходів у навчанні та вихованні молодших школярів зумовлюється насамперед переходом на 12-річний термін навчання. Випускник початкової ланки загальноосвітньої школи повинен мати систематизоване уявлення про природу і людське суспільство, самостійно мислити. Початкова школа забезпечує становлення всіх сторін особистості дитини, в тому числі й мовної, допомагає розкрити здібності та нахили учня, формує навички й уміння самоосвіти, досвід спілкування та співробітництва, культуру поведінки в суспільстві.

Суттєвих змін зазнав і зміст навчання в початковій школі, який повинен іти в ногу з часом, відображати основні проблеми розвитку суспільства, науки, культури, техніки. Для вивчення пропонуються нові теми і розділи, необхідні для загальнокультурного розвитку учнів. У зв'язку з цим на новому етапі становлення загальної се-

редньої освіти учителі-практики та науковці-методисти, ґрунтуючись на вже існуючих методиках, розробляють і впроваджують нові технології навчання мови — інтерактивні, текстові, інтегровані та ін. Відбуваються пошуки нових напрямів у викладанні мови, зокрема глибоко досліджуються культурознавчі аспекти мовної освіти, проблеми соціокультурної освіти в процесі навчання мови, лінгвістичні аспекти лінгвокраїнознавства, вивчається мовна особистість в контексті культури (Ю.С. Степанов, Г.Д. Томахін, В.В. Красних та ін.).

Одним з найбільш актуальних для гірської школи сучасних підходів у методиці викладання мови є кроскультурний підхід. Адже на території Українських Карпат проживають представники багатьох національностей, що відрізняються мовою та особливостями культури. За цих умов вони поставлені перед проблемою щоденної міжкультурної комунікації, необхідністю бути ознайомленими з особливостями інших культур, комунікативною поведінкою представників інших лінгвокультурних спільнот. Поняття кроскультурності виникло у 19 ст. і знайшло свій розвиток в ідеях П.Рікера щодо етико-міфічної основи культури [6]. Нині кроскультурність розглядається як спосіб діалогу різних культур, релігій, ідеологій, означає звернення до наднаціональних цінностей. Поряд з цим, учитель гірської школи, знаходячись серед учнів — представників різних національностей, повинен розглядати загальнолюдські цінності з урахуванням унікальності кожної національної культури. Він має прагнути до того, щоб діти розуміли значущість та неповторність культурних цінностей, набували досвіду спілкування з представниками інших культур. Такий методичний підхід сприяє єдності багатонаціонального полікультурного простору гірського регіону.

Кроскультурний підхід дає можливість як педагогові, так і його учням відмовитися від звички безумовно-го пріоритету лише власних культурних цінностей і традицій, толерантно ставитися до інших, що взаємодіють між собою і сприяють взаємозбагаченню представників різних національностей, тобто формуванню полілогічного способу осмислення дійсності. Стосовно мовної освіти означені проблеми знаходяться на стику двох сучасних наук — лінгвокультурології та міжкультурної комунікації, і саме їх синтез приводить до втілення ідей кроскультурності.

Загалом культурологічний аспект у мовній освіті має давні глибокі корені. Цю проблему досліджували В.Гумбольдт, Ф.Буслаєв, Е.Сепір, Б.Уорф та ін. Зокрема, німецький учений В.Гумбольдт у книзі «Мова і філософія культури» [5] висунув положення про те, що саме мова формує картину світу, яка відображає національний дух народу, передається від покоління до покоління. У працях названих учених мова визначається як частина і засіб вираження культури народу. Їх учення склали методологічну основу сучасної гуманітарної науки лінгвокультурології, що вивчає взаємозв'язок і взаємодію культури та мови з орієнтацією на сучасну систему норм і загальнолюдських цінностей.

Важливими в контексті означеної нами проблеми є і дослідження міжкультурної комунікації, які орієнтують на пізнання культури іншого народу через його мову, усвідомлення національної своєрідності і самобутності, що відображається в мові, способах спілкування. Цього вимагають не лише умови проживання на території Українських Карпат, а й та обставина, що значна частина дорослого населення у зв'язку з безробіттям змушена заробляти на життя за кордоном, де також постає необхідність вивчення інших мов, ознайомлення з новими звичаями, традиціями, культурними цінностями. Досвід спілкування з іншими культурами переноситься на рідний ґрунт, що має не лише позитивні, а й негативні наслідки, наприклад непоодинокі випадки розпаду сімей. До таких наслідків призводить недоосмислення чужих традицій та необдумане перенесення їх на рідний ґрунт. Таким чином, міжкультурна комунікація — це явище неоднозначне, воно вимагає спеціальних знань та умінь спілкування між представниками різних народів, а також певної «стійкості» щодо власних культурних цінностей, у тому числі й мови. Інакше можна зіткнутися з явищем культурної експансії як стосовно мовних питань, так і інших складників культури.

Зокрема, для педагога початкової гірської школи в умовах полікультурності важливо відійти від етноцентризму в навчанні державної української мови, від нав'язування стереотипів української культури. Для багатьох школярів інших національностей, що проживають в регіоні Українських Карпат (наприклад, румунів, угорців) українська мова фактично є іноземною, чимало дітей не володіють нею. Отже, йдеться про формування «другої» мовної особистості. В цьому плані вчителеві важливо бути ознайомленим з методикою викладання української мови як другої, з лінгвокраїнознавчою теорією, основи якої закладені російськими вченими Е.М.Верещагіним та В.Г.Костомаровим [4].

На думку багатьох сучасних учених-педагогів, методистів, навчати кроскультурної взаємодії слід на ранніх етапах шкільної освіти, а в умовах поліетнічного мовного і культурного простору гірського регіону це питання актуальне вже з перших днів навчання в школі. Однак ні в програмах, ні в підручниках для початкової школи цьому аспектові не приділяється достатньо уваги.

У роботі вчителя кроскультурний підхід у мовній освіті молодших школярів може бути реалізований на основі лінгвокультурологічних явищ і фактів, що зафіксовані в обрядах, фольклорі, релігійних текстах, фразеологічних і метафоричних одиницях, символах, мовленнєвому етикеті. Ці мовні одиниці складають культурний фонд. Адже загальновідомо, що менталітет як склад розуму, душі народу залежить від культурних, мовних, географічних факторів.

Основними джерелами, на основі яких може бути реалізований кроскультурний підхід у мовній освіті, є специфічні для даної культури мовні одиниці — назви їжі, знарядь праці, елементів побуту; міфологізовані назви обрядів, ритуалів, звичаїв), закріплені в мові; прислів'я і приказки, пов'язані з історією конкретного народу, його культурою і мораллю; фразеологічний фонд мови, оскільки фразеологія певною мірою виражає погляди народу, його уявлення про мораль, поведінку, звички; метафори і образи, що передають наочно-чуттєве уявлення про предмети: мовленнєва поведінка, що в кожній конкретній культурі регулюється уявленнями про те, як людині належить поводитися в типових ситуаціях у відповідності з соціальними ролями (вчитель — учень, син — батько та ін.).

Перечисленні елементи більшою чи меншою мірою відображені в навчальних програмах та підручниках для початкової школи. Значно менше уваги як під час професійної підготовки вчителя у вузі, так і надалі в його практичній діяльності, за нашими спостереженнями, приділяється такому важливому складникові, як стилістичний стрій мови, тобто форми її існування (літературна мова і діалектні розгалуження, просторіччя, жаргони та ін.).

Особливо важливе значення має оволодіння культурними універсальностями, що являють собою спільні важливі для всіх культур елементи. Це, наприклад, прецедентні імена — індивідуальні назви, пов'язані з широко відомими текстами, які повинні бути знайомі більшості представників даної нації, а також представникам інших націй на території України (Т.Шевченко, Олекса Довбуш). У цьому плані дуже важливою є робота над творами класичної національної літератури з майстерною демонстрацією естетичного і художньо-зображального потенціалу слова як суттєвого компонента культурного смислу. На жаль, із сучасних навчальних планів педвузів усунуто чи скорочено до мінімуму такі важливі предмети, як «Виразне читання», «Українська література», що могли б сприяти виробленню в майбутніх учителів умінь і навичок літературознавчого та стилістичного аналізу тексту. Через мізерну кількість годин, що виділяються на вивчення стилістики, ця проблема не може бути вирішена і в процесі викладання курсу сучасної української мови. В результаті студенти не володіють знаннями про комунікативні стратегії, умінням будувати висловлювання в інтерактивному режимі, навичками адекватного орієнтування в соціальних цінностях носіїв різних культур.

Однак високий рівень професійно-педагогічної культури вчителя, особливо в гірській місцевості, в першу чергу передбачає вміння враховувати міжкультурні відмінності, а також спільні риси культур для правильного вибору стилю, стратегій і тактик комунікації. Комунікативна діяльність вчителя-гуманітарія як провідний компонент професійної підготовки передбачає оволодіння комплексом комунікативних дій, а саме: перцептивними діями (заохочувати до спілкування, визначати стан співрозмовника на основі характерних ознак і впливати на нього, розуміти співбесідника); власне комунікативні дії мовленнєвого і немовленнєвого характеру (правильне, емоційне, образне, стилістично марковане мовлення, доречна міміка, жестикуляція, доцільна кінестетика); інтерактивні дії (взаємодія індивідів на основі комунікативно-підтримуючого, кооперативного стилів [3]. Такі методичні підходи в підготовці вчителя до роботи в полікультурному середовищі співзвучні з лінгвофілософськими позиціями сучасної інтеркультурної філософії, яка базується на герменевтичному підході, що передбачає відмову від абсолютизації будь-якої культури і утверджує сферу взаємодії культур.

Висновок. Таким чином, кроскультурний підхід у методиці викладання української мови, що базується на лінгвокультурології та міжкультурній комунікації, є синтезуючим з точки зору вивчення взаємозв'язків з іншими мовами та культурами на загальнолюдській гуманістичній основі. Кроскультурні взаємозв'язки пронизують усі сфери життя в гірському регіоні Українських Карпат, у тому числі повинні знайти адекватне відображення й у сфері освіти, починаючи з початкової її ланки.

1. Hammer M. R. Intercultural communication competence // Asante M.K., Gudykunst W.B. (eds.). Handbook of international and intercultural communication. — London: Sage Publications, 1989. — P. 247-260.
2. Spitzberg B.H. A Model of intercultural communication competence // Samovar L.A., Porter R. (eds.) Intercultural communication: a reader. — Belmont; Albany; Bonn, etc.: Wadsworth Publishing Company, 1997. — P. 379-391.
3. Бодалев А.А. Воспитание и понимание человека человеком. — М., 1982.
4. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Мирознание вне и посредством языка. В поисках новых путей развития лингвострановедения: гипотеза (лого) эпистемы. — М., 2002.
5. Гумбольд В. Язык и философия культуры. — М.: Прогресс, 1985. — 465 с.
6. Рикер П. Время и рассказ. Конфигурация в вымышленном рассказе. — Т. 2. — М.: Эдиториал УРСС. — 224 с.

Тетяна Васютіна,

кандидат біологічних наук, доцент,
Київський національний педагогічний університет
імені Михайла Драгоманова

Tatyana Vasyutina,

National M. Dragomanov
Pedagogical University

УДК 378. 14: 502.2

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «Я І УКРАЇНА» У МАЛОКОМПЛЕКТНІЙ ШКОЛІ

TRAINING OF THE FUTURE TEACHER. FOR TEACHING OF THE COURSE «ME AND UKRAINE» AT SCHOOL OF SMALL COMPLETENESS

The article shows some approaches to the methodical training of the students in the Pedagogics and Psychology Institute. Great attention is paid to the contents and technological supply of the methods of Natural Science teaching, which provides forming corresponding qualified skills of students which are necessary for conducting effective lessons in «Ukraine and I» course in small schools.

Постановка проблеми. В умовах оновлення українського суспільства та відродження національної системи освіти особливої актуальності набуває проблема професійної підготовки майбутніх учителів. Основною метою сучасної професійної освіти є підготовка висококваліфікованого, конкурентоздатного фахівця із високим рівнем сформованості комплексних кваліфікаційних умінь, здатного до ефективної роботи за спеціальністю на рівні світових стандартів, готового до постійного професійного росту, соціальної та професійної мобільності.

Актуальним для такої підготовки є формування у майбутніх учителів здатності трансформувати набуті компетенції у шкільну практику. З огляду на це у нашій статті основна увага зосереджена на особливостях формування окремих комплексних кваліфікаційних умінь студентів спеціальності «Початкове навчання» як складових професійної компетентності, їх змістово-технологічного забезпечення та на методичній підготовці студентів до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі.

Основний зміст статті. Галуzeвий стандарт вищої освіти для освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» передбачає на кінець 4-го року навчання оволодіння студентами 150 комплексними кваліфікаційними вміннями [1]. Особливості їх формування в студентів Інституту педагогіки і психології та змістово-технологічне забезпечення цього процесу здійснюється за такою схемою: виробнича функція → типова задача → комплексне кваліфікаційне уміння (зміст, складові уміння, форми та засоби навчання) → державна атестація.

Однією із семи виробничих функцій освітньо-професійної програми бакалавра є *освітня* функція, яка, серед багатьох інших, включає 5 типових задач та 27 комплексних кваліфікаційних умінь, пов'язаних з теорією та методикою підготовки студентів до викладання галузі: «Людина і світ» у початковій школі [2]. У змісті цих умінь основний акцент робиться на підготовці студентів до викладання курсу «Я і Україна» у загальноосвітній школі зі звичайними класами, а роботі у класах-комплектах приділяється увага опосередковано.

У зв'язку з цим, слід зазначити, що підготовка студентів до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі відбувається з 1-го по 4-й курс у межах ряду дисциплін. На першому і другому курсах — це фундаментальні дисципліни, а на третьому і четвертому — власне методичні. Зокрема, на першому курсі студенти поглиблюють знання, одержані у загальноосвітній школі, з дисциплін природничого та суспільно-гуманітарного циклів.

На другому курсі, вивчаючи *дидактику*, майбутні вчителі знайомляться з особливостями організації навчально-виховного процесу у малокомплектній школі.

Із «Методики викладання курсу «Я і Україна» студенти, вивчаючи модуль «Форми навчання курсу «Я і Україна». Позаурочна та позакласна робота з курсу «Я і Україна». Особливості навчання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі», дізнаються: про організацію навчально-виховного процесу та проведення самостійної роботи в класах-комплектах, про особливості організації спостережень, ведення щоденників, календарів природи, про орієнтовне планування уроків, організацію і проведення екскурсій у природу.

На четвертому курсі підготовка майбутнього вчителя до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі продовжується в межах дисципліни «Людина і світ» з методикою викладання». Вивчаючи цей курс, студенти оволодівали знаннями про методику проведення екскурсій на підприємство, у музей з учнями загальноосвітніх та малокомплектних шкіл. Закріплення одержаних знань відбувається через *самостійну* організацію студентом екскурсії на підприємства та музеї м. Києва та розробку низки післяекскурсійних завдань.

Зупинимось більш детально на підготовці студентів до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі [3, 4] в межах вивчення «Методики викладання природознавства» та курсу «Людина і світ» з методикою викладання» (таблиця 1).

Таблиця 1.

**Особливості підготовки студентів спеціальності «Початкове навчання»
до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі**

Специфіка уроку з курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі	Форми і методи підготовки студентів в Інституті педагогіки та психології
1. Одночасне навчання учнів 1–2-х, часто 3–4-х класів під керівництвом одного вчителя визначає структуру уроку «Я і Україна», організацію навчальної діяльності. Поеднання з уроками читання й розвитку мовлення.	Складання календарно-тематичного плану з курсу «Я і Україна» для класів-комплектів. Написання планів-конспектів різних типів уроків за матричним підходом.
2. Однопредметність. У 1–2-х класах на вивчення предмету відводиться одна година на тиждень, у 3–4-х класах — дві години на тиждень. Тому доцільно при складанні розкладу застосовувати однопредметні уроки. Це дає можливість більше вивільнити часу вчителя для роботи з учнями, краще проводити фенологічні спостереження, повторення і закріплення матеріалу. При однопредметності вчителю значно швидше можна зосередити увагу на матеріалі, який вивчається в кількох класах.	Розробка єдиної вступної бесіди для класів, плану перевірки домашнього завдання, запитань для бесіди за фенологічними спостереженнями, організація роботи з класним календарем природи і праці людей.
3. Однотемність. Однопредметність дає можливість вчителю ширше застосовувати однотемні уроки, які сприяють виділенню більшої кількості часу для роботи з учнями, щоб керувати їхньою пізнавальною діяльністю. Це можуть бути вступні й узагальнюючі уроки з таких тем, як «Рід, родина, рідня» у 1–2-х класах, при вивченні живої та неживої природи у 3–4-х класах, екскурсії, організація спостережень на географічному майданчику, заняття в куточку живої природи і на пришкольній ділянці, виконання суспільно корисної праці з охорони природи.	Включення однотемних уроків при складанні календарно-тематичного плану з курсу «Я і Україна». Конструювання та моделювання уроків засвоєння нового матеріалу та узагальнення і систематизації з урахуванням однотемності; розробка групових завдань для екскурсій; створення завдань для спостережень у куточку живої природи, на географічному майданчику, навчально-дослідній ділянці; складання плану природоохоронної діяльності з учнями у класах-комплектах.
4. Організація самостійної роботи учнів кожного із класів. Під самостійною роботою школярів розуміють таку активну пізнавальну діяльність усіх учнів класу, що виконується без особистої участі вчителя, але за його завданням й у спеціально відведений для цього час; при цьому результати самостійних розумових і фізичних дій школярів виражаються в зовнішніх контрольованих учителем формах (малюнок, модель, порівняльна таблиця, письмова відповідь на питання й т.п.). Переважають форми індивідуальних письмових робіт над колективними усними, систематично використовуються різні інструкції, плани, запитання й завдання тощо. При плануванні самостійної роботи з учнями різних класів слід враховувати характер завдань, ступінь їх складності, ефективність. Вони повинні бути різноманітними, викликати у школярів інтерес до навчання.	Розробка плану-конспекту уроку за довільною темою за матричним підходом. У конспекті акцентується увага на завданнях для самостійної роботи учнів, прогнозуванні проміжного та кінцевого результатів роботи, ретельній підготовці відповідного наочного обладнання (роздавальних карток, пам'яток, вказівок, дидактичного матеріалу (гербаріїв, колекцій, роздавальних та інструктивних карток), таблиць, схем, контурних карт, транспарантів для кодоскопа, слайдів тощо). Для включення у план-конспект ми рекомендуємо такі завдання для самостійної роботи школярів: роботу із книгою та робочим зошитом на друкованій основі, з натуральними об'єктами, моделями, муляжами, щоденником спостережень, таблицями, малюнками, контурними картами тощо. Особлива увага звертається на диференціацію завдань за рівнями складності та чіткий, зрозумілий інструктаж при організації самостійної роботи учнів впродовж уроку, підведення підсумків.

5. Застосування роздавальних карток під час організації самостійної роботи в малокомплектній школі.

Вони призначені для організації та проведення спостережень за явищами природи, для роботи з «Календарем природи і праці людей», підготовки учнів до виконання завдань в куточку живої природи, на шкільній ділянці, при проведенні ігор, перевірки знань тощо.

Застосування роздавальних карток дає можливість вчителю не тільки диференціювати й урізноманітнювати, а й активізувати пізнавальну діяльність учнів, міцніше засвоїти програмний матеріал, розширити знання про природу і працю людей рідного краю і України.

Розробка завдань для роздавальних карток, спрямованих на конкретизацію в учнів уявлень про довкілля та своє місце у ньому, самоконтроль, розвиток довільної уваги, спостережливості, кмітливості, мислення, виготовлення цих карток при підготовці до моделювання уроків.

6. Необхідність чергування самостійної роботи учнів з роботою під безпосереднім керівництвом учителя.

Урок з курсу «Я і Україна» поєднує декілька завершених етапів: робота із учителем — самостійна діяльність учнів — робота із учителем. Кількість таких етапів залежить від числа завдань для самостійної роботи. Як правило, їх два або три на одному уроці. Це найбільш оптимальна кількість завдань, необхідних для забезпечення нормальних занять кожного класу.

Розробка плану-конспекту з урахуванням специфіки уроку. Конструювання його змісту з органічним поєднанням роботи з учителем та самостійної діяльності учнів.

7. Пряма залежність часу, виділеного на самостійні заняття одного із двох-трьох об'єднаних класів, від часу, необхідного для безпосередньої роботи вчителя з іншим класом.

Учитель повинен чітко дозувати обсяг завдань для самостійної роботи з урахуванням знань, умінь, навичок школярів даних класів і змісту діяльності з іншим класом.

Чітка хронологія етапів уроку при розробці плану-конспекту. Такий вид роботи зумовлений необхідністю організації вивчення нового матеріалу, його закріплення, перевірки навчальних досягнень учнів майже на кожному уроці. Тому обсяг самостійної роботи досить великий і тривалість її може бути від 15 до 30 хв.

8. Добір і поєднання методів і методичних прийомів навчання.

Для перевірки домашнього завдання використовуються прийоми, спрямовані на виявлення знань окремих учнів, усне опитування, опитування за таблицею або малюнком, схематична замальовка, виконання завдань за картою, глобусом і т.п.

Актуалізація опорних знань здійснюється в ході фронтальної бесіди.

На етапі вивчення нового матеріалу використовують метод пояснення, на предметних уроках — методи спостереження, постановки дослідів, їх аналіз за докладною письмовою або усною інструкцією вчителя, бесіду перевірконого характеру, самоперевірку за допомогою підручника.

При перевірці знань домінують методи письмових і графічних перевірок, а з усних — фронтальні, вони дозволяють при меншій витраті часу одержувати відомості про знання учнів усіх класів.

Розробка плану-конспекту з урахуванням специфіки уроку. Особлива увага звертається на включення до змісту уроку різноманітних практичних завдань, спрямованих на самостійне виконання: орієнтування на місцевості за допомогою компаса, визначення за флюгером напрямку і сили вітру, вимірювання температури повітря, води, власного тіла, виготовлення макетів, вологих препаратів, гербарію, колекцій різних виробів із природного матеріалу, вирощування рослин, догляд за дрібними тваринами тощо.

9. Проведення предметних уроків. Для проведення предметних уроків з курсу «Я і Україна» в одному з об'єднаних класів, у розкладі їх поєднують із уроком читанням, рідше — українською мовою, які проводяться у інших класах. Із набуттям досвіду можливі зміни в розкладі. Більш складні теми вивчаються з одним класом. Наприклад, перші предметні уроки, де треба навчити учнів користуватися різноманітною наочністю, яка є для них додатковим джерелом знань, робота з приладами природодослідника, демонстрування вчителем дослідів (із використанням вогню), а також уроки із застосуванням кінофільмів або діафільмів, якщо клас не можна відділити ширмою. У таких випадках уроки проходять як у звичайній школі з одним класом, з усіма вимогами до нього.	Врахування специфіки уроку при складанні календарно-тематичного плану. Розробка плану-конспекту предметного уроку з добором і виготовленням необхідного наочного обладнання.
10. Організація і проведення фенологічних спостережень, їхнє оформлення. Учні кожного класу ведуть щоденні спостереження відповідно до програми свого класу індивідуально, записуючи результати у свої «Щоденники спостережень». Один раз на тиждень (як правило, на уроці з предмету) проводиться підведення підсумків спостережень. У класі ведеться один загальний настінний календар природи та праці людей, який за своєю формою передбачає вимоги програми з предмету для кожного класу. Учні по черзі заповнюють колонку календаря, який відповідає їхньому класу. Так, учні 1–2-х класів заносять у нього показники таких ознак погоди: хмарність (ясно, похмуро), опади (дощ, сніг). Учні 3–4-х класів позначають вітер, його напрямок, температуру повітря, такі опади і явища, як роса, град, туман. Колонки, присвячені результатам спостережень за рослинами й тваринами, заповнюються черговими по класу після колективного обговорення підсумків фенологічних спостережень на уроці.	Ознайомлення зі змістом класного календаря природи та праці людей, структурою щоденника спостережень, умовними позначеннями. Детальне вивчення вимог програми з курсу «Я і Україна» щодо навчальних досягнень учнів 1–4-х класів з даного питання. Програвання елементів організації і ведення фенологічних спостережень та їх оформлення під час моделювання уроків різних типів.
11. Проведення екскурсій у природу. У зв'язку з різною тематикою та змістовим наповненням екскурсій у природу у кожному класі, їх проведення відбувається у позаурочний час і лише з учнями одного класу. Окремі екскурсії в 3–4-х класах можна об'єднати. Наприклад, екскурсію в 3-му класі в ліс, на поле, у сад для ознайомлення з рослинами, тваринами й працею людей і екскурсію в 4-му класі з теми «Орієнтування на місцевості за сонцем, компасом, місцевими ознаками». Бажано, щоб екскурсії у природу відповідали принципу сезонності і проводилися на одній місцевості, щоб діти могли відзначити зміни, що відбуваються у живій та неживій природі.	Розробка плану-конспекту екскурсії у природу, яка моделюється у ботанічному саду. Ретельна підготовка студентів-учнів до тих видів практичної діяльності, які їм слід виконати; розробка запитань і завдань для з'ясування змін у живій та неживій природі, встановлення причинно-наслідкових зв'язків; складання докладних й чітких інструкцій, попереднє ознайомлення з ними школярів; чітке планування часу з учнями кожного із класів у ході самої екскурсії. Розробка запитань і завдань для перевірки виконання робіт, прогнозування висновків за результатами роботи і їх обговорення із кожним класом окремо.
12. Проведення екскурсій у музеї та на підприємства можна організовувати для усіх класів одночасно. При вивченні курсу «Я і Україна» у 1–2-х класах та «Я і Україна. Громадянська освіта» у 3–4-х класах можуть проводитися цільові екскурсії на фабрику, у магазин, на пошту, у бібліотеку та на підприємства і т.д., у ході яких діти ознайомлюються із працею людей, з їхніми професіями, вчать правильної поведінки в громадських місцях.	Розробка і проведення екскурсій у музеї та на підприємства м. Києва («Людина і світ» з методикою викладання). Зміст таких екскурсій студент-учитель попередньо обговорює з адміністрацією музеїв та підприємств. Перед їх проведенням розробляються запитання для підготовчої бесіди на з'ясування у студентів-учнів інформації про дану установу й професії людей, які там працюють. Також складаються завдання, зміст яких попередньо доводиться до відома учнів. Здійснюється перевірка правил поведінки на вулиці й у громадських місцях. Після завершення екскурсій студенти-учні одержують розроблені учителем післяекскурсійні завдання.

13. Використання дидактичних ігор. Дидактичні ігри дають можливість не тільки закріплювати отримані знання, але й відпрацьовувати окремі вміння й навички. Тематика ігор, їхній зміст повинні відповідати віковим особливостям школярів і навчально-виховним завданням теми, що вивчається. Наприклад, при вивченні теми «Людина серед людей» доцільно провести дидактичну гру «Поведінка за столом», де діти ознайомлюються з правилами поведінки у гостях, за столом, особливостями сервірування.	Розробка орієнтовної тематики дидактичних ігор з курсу «Я і Україна» (за програмою Бібік Н., Байбара Т., Коваль Н.) («Людина і світ» з методикою викладання). Змітове наповнення дидактичних ігор до кожного уроку, що припадають на педагогічну практику, та розробка відповідного наочного обладнання.
14. Залучення до навчально-виховного процесу учнів-помічників, які виконують роль асистента вчителя. Ім учитель довіряє низку завдань: перевіряти готовність класу до занять; виконання письмової домашньої роботи; роздавати необхідний дидактичний матеріал (гербарії, колекції, роздавальні картки), підготувати до уроку наочність, технічні засоби тощо. Учні-помічникам 4-х класів учителі доручають і таку роботу: роздати картки з певним завданням і слідкувати за самостійністю його виконання, демонстрацію діафільму, слайдів (якщо клас відділяється ширмою), зачитати уривок з дитячої художньої або науково-популярної літератури тощо.	При розробці планів-конспектів уроків за матричним підходом чітко продумати і вказати місце і суть роботи учнів-помічників.

Стосовно *технологічного* забезпечення підготовки студентів до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі доречно згадати, що мають на увазі, говорячи про навчальні технології. *Навчальна технологія* — це цілісний алгоритм організації ефективного засвоєння знань, умінь і навичок, який характеризується оптимальною комбінацією основних навчальних компонентів (зміст, прийоми і методи, форми і засоби) з урахуванням вимог наукової організації праці, збереження і зміцнення здоров'я суб'єктів навчання, забезпечує досягнення запланованих навчально-виховних результатів [5].

Таким чином, досягнення запланованих навчально-виховних результатів відбувається за рахунок оптимальної комбінації основних навчальних компонентів і передбачає поєднання змістового компонента готовності до певного виду професійної діяльності, відповідних прийомів і методів, форм і засобів навчання з врахуванням специфіки спеціальності. У нашому випадку, як зазначено вище, *змістовий* компонент готовності студентів до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектних школах втілюється у програмах різних дисциплін, в межах яких він формується і наповнюється новими елементами з 1 по 4 курс. Щодо *форм організації* навчально-виховної діяльності, то серед традиційних (практичних, лабораторних занять) у нашому навчальному закладі практикуються різні види педагогічної практики, які чи не найбільше сприяють підготовці студентів до викладання тих чи інших предметів у школі I ступеня та формуванню у них відповідних комплексних кваліфікаційних умінь. Однак, враховуючи регіональний компонент, педагогічна практика у малокомплектних школах в Інституті педагогіки та психології не проводиться. Винятками є педпрактика окремих студентів за місцем проживання.

Чільне місце при підготовці студентів до виконання освітньої функції та формуванні у них комплексних кваліфікаційних умінь займають *засоби* навчання, розробці яких на кафедрі педагогіки і методики початкового навчання приділяється особлива увага. Наприклад, зміст програми з «Методики викладання курсу «Я і Україна» розструктуровано у практикумі та робочому зошиті на друкованій основі [6, 7]. Як показує практика, таке розгалуження дозволяє максимально економити аудиторний час для використання різних методів та форм навчання, що, в свою чергу, сприяє більш ефективному засвоєнню знань, умінь і навичок студентами та забезпечує досягнення запланованих навчально-виховних результатів. Для підготовки студентів до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі у робочому зошиті представлені такі завдання: теоретичне — дати відповіді на питання, пов'язані з організацією навчально-виховного процесу у малокомплектній школі, та практичне — використовуючи програму та підручники з курсу «Я і Україна», зробити орієнтовне планування уроків з цього предмету у 3 — 4-х класах малокомплектної школи.

Завершальним етапом підготовки майбутнього учителя до професійної діяльності є моніторинг його комплексних кваліфікаційних умінь. В умовах кредитно-модульного навчання з усіх дисциплін кафедри передбачено модульний та підсумковий контроль елементів тих чи інших комплексних кваліфікаційних умінь студентів та здійснюється розробка відповідних завдань для Державної атестації. Дисципліни, в межах яких здійснюється підготовка учителя до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі, не є винятком.

Однак на сьогоднішній день у методиці викладання галузі «Людина і світ» як навчальної дисципліни окреслюється коло проблем, яке потребує обов'язкового розв'язання.

1. *Опанування студентами критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи за 12-бальною шкалою.* На відміну від майбутнього вчителя основної та старшої школи, який має засвоїти критерії із двох спеціальностей, студент-початківець повинен оволодіти інформацією про критерії з декількох предметів. Досвід роботи показує, що студенти в процесі роботи засвоюють, як правило, критерії високого та початкового рівнів навчальних досягнень, причому тільки верхню межу. Слід зазначити, що критерії оцінювання учнів 3-го класу відрізняються від критеріїв оцінювання учнів 1-го класу, оскільки там практикується вербальне оцінювання. У зв'язку з цим кількість критеріїв оцінювання, необхідних для засвоєння студентами за основною спеціальністю, автоматично збільшується вдвічі і на кінець третього курсу після вивчення усіх методик знання про критерії оцінювання у свідомості студента схожі на калейдоскоп.
2. *Недостатня технічна оснащеність кабінетів з методик початкової школи, зокрема, аудіо- та відеотехнікою, мультимедійними комплектами,* які б дозволили детальніше ознайомитись з методикою проведення уроків провідними учителями-початківцями, переможцями конкурсу «Учитель року» тощо та ефективніше моделювати уроки з курсу «Я і Україна».

Також, на нашу думку, для проведення лабораторних занять доцільно було б за методикою викладання курсу «Я і Україна» закріпити окрему базову школу, до матеріальної бази якої входить функціональна навчально-дослідна земельна ділянка, географічний майданчик, куточок живої природи з усім необхідним обладнанням.

Таким чином, питання підготовки майбутніх учителів до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі на сьогодні є досить актуальним. *Основними особливостями* його в Інституті педагогіки і психології є оптимальна комбінація таких навчальних компонентів: змістового (втілюється у програмах різних дисциплін), відповідних прийомів і методів, форм навчання (різні види педпрактики), засобів навчання (використання практикумів, робочих зошитів на друкованій основі) і засобів моніторингу (завдання для модульного, підсумкового контролів, розроблення завдань для Державної атестації).

1. Галузевий стандарт вищої освіти. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра за спеціальністю 6.010100 «Початкове навчання» / За заг. ред. акад. АПН України В.І.Бондаря. — К., 2006. — 57 с.
2. Галузевий стандарт вищої освіти. Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра за спеціальністю 6.010100 «Початкове навчання» / За заг. ред. акад. АПН України В.І.Бондаря. — К., 2006. — 140 с.
3. Нарочна Л.К. та ін. Методика викладання природознавства: Навч. посібник / Л.К. Нарочна, Г.В. Ковальчук, К.Д. Гончарова. — Вид. 2-ге, перероб. і допов. — К.: Вища шк., 1990. — 302 с.
4. Пакулова В.М., Кузнецова В.Н. Методика преподавания природоведения: Учеб. для студентов пед. ин-тов по спец. № 2121 «Педагогика и методика нач. Обучения». — М.: Просвещение, 1990. — 192 с.
5. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. — К.: Либідь, 1997. — 376 с.
6. Васютіна Т.М., Телецька Л.І. Зошит для практичних робіт з методики вивчення курсу «Я і Україна». — Вид. 2-ге., перероб. і допов. — К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. — 96 с.
7. Васютіна Т.М., Телецька Л.І. Практикум з методики викладання курсу «Я і Україна» (для студентів педагогічних факультетів). — Вид. 4-те, перероб. і допов. — К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. — 48 с.

Надежда Бондаренко,

преподаватель кафедры педагогики,
Республиканское высшее учебное заведение
«Крымский инженерно-педагогический
университет»

Nadiezhdha Bondarenko,

lecturer of the Chair of Pedagogic,
Republican higher educational institution
«Crimean Engineering-Pedagogical University»

УДК 372.461:172.3

ТОЛЕРАНТНОСТЬ В КУЛЬТУРЕ ОБЩЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ TOLERANCE IN THE CULTURE OF DIALOGUE OF FUTURE TEACHERS

Annotation. In the article psycho-pedagogical bases of formation of tolerance in the culture of dialogue of future teachers is revealed. Essence and specificity of the phenomenon of tolerance is defined. The condition of the investigated problem in modern theory and practice is studied. The indicators and criteria are revealed, and levels of interethnic tolerance of future teachers are characterized.

Keywords: tolerance, culture of dialogue, education, tolerance principle, interethnic culture of dialogue of the future teacher.

Актуальность проблемы. В современном мире обособленное существование народов и культур становится невозможным, так как интенсификация миграционных и демографических процессов, увеличение числа этнически смешанных семей, образование многонациональных коллективов в социальных институтах значительно расширяют рамки межэтнического взаимодействия. Все это обуславливает и преобразование социальной среды, характерной особенностью которой является полиэтничность.

Люди сталкиваются с многообразием культурного окружения, с иной системой ценностей, поэтому очень важной становится подготовка молодежи к жизни в полиэтничном и поликультурном мире. В связи с этим на первый план выдвигается необходимость проведения мероприятий, направленных на обеспечение успешной адаптации подрастающего поколения к новым условиям жизнедеятельности, создания широких возможностей для возрождения утраченных и создания новых культурных и национальных ценностей и возможностей кросс-культурного взаимодействия. Мы живем в многонациональном поликультурном государстве, поэтому формирование толерантности у подрастающего поколения представляет собой актуальную социально- педагогическую проблему. О необходимости воспитания толерантной личности говорится в Национальной доктрине развития образования Украины в XXI веке, где наряду с воспитанием личности, осознающей свою принадлежность к украинской нации, подчеркивается необходимость воспитания уважительного отношения к истории и культуре всех коренных народов и национальных меньшинств, которые проживают в Украине, формирования культуры межэтнических и межнациональных отношений [7].

Целостность и будущность Украины во многом связаны с ее полиэтничностью, здесь проживает около 125 национальностей, имеющих свои самобытные культуры, сложную и особую историю, религию и язык, а система образования обладает уникальными возможностями по расширению знаний о других народах и формированию взаимной межэтнической толерантности. Этническое воспитание, воспитание толерантных межэтнических отношений является одним из путей выхода из кризисных ситуаций в межнациональных отношениях. Важной задачей учебного заведения должно стать воспитание у молодежи уважения к традициям других народов, сознательного принятия альтернативной точки зрения, плюрализма взглядов и оценок межэтнических вопросов.

Сегодня, наряду с глобалистскими тенденциями, наблюдается увеличение количества исследований, касающихся этнофилософской, этносоциологической, этнопсихологической и этнопедагогической наук. В этой связи следует назвать работы, посвященные исследованию различных аспектов толерантности (Г.Ашуров, С.Рзакулидзе), анализу мировоззренческих основ и принципов морали (Ш.Акмолфоев, А.Гусейнов), изучению кросс-культурных связей (А.Сауд, Д.Эфендиев), этнических и культурных особенностей (И.Гаспринский, А.Крымский, А.Самойлович).

В современной теории научного знания уже сложились предпосылки и накопились определенные источники осмысления сущности феномена «толерантность» и его особой значимости для современной молодежи. Достаточно будет отметить работы О.В.Швачко, рассматривающей феномен толерантности как социальной ценности и системы отношений в малых группах молодежи, Ю.А.Ищенко, раскрывающего в своих работах толерантность с историко-философских позиций, В.В.Присакара, который изучает уровень межнациональной толерантности современной молодежи. Проблема воспитания толерантности становится особенно актуальной в наши дни, так как в результате активизации международного терроризма резко возросла напряженность в человеческих отношениях. Силовые методы борьбы с терроризмом при всей необходимости их использования носят сугубо тактический характер. Стратегически же не обойтись без тщательного анализа причин ментальной несовместимости человеческих сообществ. Только на этой основе могут быть найдены эффективные средства предупреждения конфронтационных процессов, в том числе и с использованием возможностей сферы образования, одним из высших ценностно-целевых приоритетов которой должно стать воспитание толерантности.

Цель статьи заключается в выявлении психолого-педагогических основ формирования толерантности в культуре общения будущих учителей.

Анализ философской, психолого-педагогической и социологической литературы показал, что в контекст педагогической культуры следует ввести термин «толерантность» (в переводе с латинского означает — терпение, снисходительность) [1, с. 48]. Сущность толерантности как важного личностного качества раскрыл в своих трудах Я.А.Коменский. Великий педагог говорил о необходимости воспитания у детей умения жить в мире с другими, выполняя взаимные обязательства, уважая других людей [6, с. 129]. Проблема воспитания толерантных отношений находилась в центре внимания многих украинских педагогов. Значительный вклад в развитие основ педагогики толерантности в отечественной теории воспитания внес выдающийся ученый-педагог В.Сухомлинский. Положив в основу своей педагогической концепции принцип терпимости, он создал программу воспитания школьников в духе общечеловеческих ценностей. Ядром этой программы являлось воспитание душевности — чувств, имеющих характер толерантности, таких, как: тактичность, деликатность, чуткость, радость общения, чувствительность, доброжелательность, благодарность, сердечность, уважение. По мнению Сухомлинского, на основе чувств формируется система моральных привычек [8, с. 7].

Разработка этой проблемы связана также с тем, что в связи с вынужденными миграциями в настоящее время в школах Крыма и Украины в целом обучаются дети разных национальностей. Преподавателям порой бывает очень сложно установить дружеские отношения между этими детьми, поэтому он должен быть подготовлен к возникновению таких проблем и уметь с ними справляться. Данная работа должна начинаться еще в системе подготовки педагогических работников: колледжах и педагогических вузах.

Специфика образовательного процесса в педагогических ВУЗах состоит в том, что за небольшой срок (5 лет) студенты получают необходимый объем знаний и умений, приобретают педагогические, методические и научно-исследовательские навыки, позволяющие им в дальнейшем стать полноценными педагогами. Однако государственные стандарты дисциплин психолого-педагогического, культурного и социального блока по различным специальностям не включают в себя вопросы, определяющие основы межнационального общения и воспитания толерантности. Эти пробелы учебное заведение имеет возможность восстановить за счет внеаудиторной работы, спецкурсов, спецсеминаров и воспитательной работы по данному направлению. Так или иначе, это — совсем небольшое количество учебных часов, вполне доступное для изыскания. Между тем, проблема межнационального общения существует: студенты сталкиваются с ней на практике в период обучения в вузе и в дальнейшей самостоятельной педагогической деятельности. Да и учителя со стажем подчас не могут решить проблемы, возникающие из-за несформированности у детей культуры межнациональных (толерантных) отношений или уже сформированной интолерантности. Следует отметить, что и у самих студентов не всегда сформированы толерантные отношения друг к другу, что создает определенные трудности в процессе общения. Причем речь идет не только о нетерпимости будущих учителей к представителям какой-либо национальной или социальной группы, а о нетерпимости к личности вообще. Истоки этого в непонимании природы личности; в несформированной чуткости, доброжелательности, в отсутствии педагогической направленности. Здесь решение проблемы видится в целенаправленной коррекции позиции будущего педагога социальными и психологическими службами (хотя и она не всегда приводит к желаемому результату).

Симптомами нетерпимости педагога по отношению к личности являются: амбициозность; настороженность в общении; раздражительность; повышенная чувствительность; эмоциональная неустойчивость, приводящая к резким эмоциональным взрывам (негодование, ненависть), дискриминирующее поведение; тактика запугивания; негативная вербализация в адрес личности; агрессивная и враждебная позиция по отношению к личности, к человеку, не похожему на педагога [3, с. 2]. Подобные проявления невозможны и несопоставимы с деятельностью педагога, с одним из самых гуманных, миротворческих видов деятельности — образованием человека.

Помимо всего выше перечисленного каждый педагог при формировании толерантности у учащихся должен руководствоваться следующими принципами: в течение жизни личность развивает в себе социальные качест-

ва, поэтому ребенка нужно обучать культуре мира (общечеловеческим законам бытия), опираясь на его естественную природу, дабы не нарушить хрупкий мир детства; ребенок рождается и воспитывается в определенной культурной, национальной среде, которая имеет множество позитивных черт; опора на позитивный социально-культурный опыт этноса — важнейший принцип образовательной стратегии; принцип межнационального общения предполагает создание условий для позитивного взаимодействия и взаимообогащения детей разных культурных, национальных, религиозных и социальных групп; принцип самоценности ребенка предполагает его принятие таким, каким он есть, формирование Я-позиции и Я-идеала; ребенок от природы способен на неосознанную агрессию, унижение и издевательство над другими, поэтому принцип нравственной атмосферы («социального комфорта»), предполагающий обеспечение защиты детей от насилия, издевательств и бойкотирования в детском коллективе, является основополагающим; принцип «социального урока» предполагает активизацию детей в поиске решений проблемы детской агрессии (ребенок оказывается в позиции обиженного, отвергнутого или ставится в позицию агрессора и пытается решить проблему) [4, с. 61-65].

Студенты, готовящие себя к реализации в профессиональной деятельности образовательной стратегии формирования толерантности у детей, должны получить знания и умения в областях: народной педагогики, так как она является идеальным, естественным, складывающимся веками комплексом идей, взглядов, принципов, форм и методов общения с ребенком на основе учета его природных особенностей; педагогики межнационального общения; региональной этнопедагогики, которая демонстрирует традиции воспитания в данном регионе с учетом населяемых этносов, особенностей регионального подхода в построении воспитательного процесса; кросс-культурной психологии, позволяющей выявить и изучить сходства и различия в психологии детей, принадлежащих к разным культурам и этносам, установить их биологические, социокультурные, экологические и психологические особенности; социологии, культурологии, философии, этнопсихологии, этноискусства, антропологии, раскрывающих содержание социального и культурного опыта этносов, позволяющих увидеть общее в культурах и взаимосвязь между общим развитием цивилизации и вкладом отдельных народов в этот процесс [5, с. 125-126].

В процессе общепедагогической подготовки будущих учителей необходимо сформировать следующую систему коммуникативных умений: общение с детьми различных этногрупп; обнаружение проблем при адаптации детей, оказавшихся в иной этносреде; оказание помощи в адаптации таким детям; прогнозирование намечающейся межэтнической конфронтации в детском коллективе и оказание превентивной помощи; обеспечение защиты детей от насилия, издевательств, унижения со стороны и сверстников, и взрослых; организацию досуговой деятельности и формирование досуговой культуры; организацию досуга народных праздников [2, с. 5-14].

Выводы. Формирование толерантных межэтнических отношений у будущих учителей будет эффективным при следующих условиях: обогащение кругозора информацией о культуре, истории, ценностях своего и других народов; создание благоприятного психологического климата; включение молодежи различных национальностей в совместную познавательную и практическую деятельность.

Таким образом, анализ научной литературы позволяет констатировать, что педагогика играет значительную роль в реализации идеи толерантности путем воспитания у будущих учителей установок на принятие толерантности как личностной ценности и формирования практических навыков толерантного поведения в отношениях и общении между людьми.

1. Таланов В. Педагогика толерантности // Высшее образование в России. — 2000. — №2. — С.48-51.
2. Степанов П. Феномен толерантности // Классный руководитель. — 2004. — №3. — С. 5-14.
3. Степанов П. Как воспитывать толерантность в школе // Педагогический вестник. — 2000. — №2. — С.2-5.
4. Синякова Н. Системный подход к формированию толерантности педагогов-психологов // Психология в школе. — № 4. — С.61-65.
5. Тартышная М. Описание занятий с подростками по проблеме толерантности // Классный руководитель. — 2005. — № 4. — С.125-129.
6. Коменский Я.-А. Избранные педагогические сочинения: — В 2 т. — Т. 2. — М.: Педагогика, 1982. — 576 с.
7. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта. — 2002. — 24 квіт. — 1 трав. (№26). — С. 2-4
8. Сухомлинский В. Сердце отдаю детям // Избр. произв.: В 5-ти т. — Т.3. — С.7 — 301.

Тетяна Близнюк,
асистент кафедри філології
та методики початкової освіти,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Tetyana Blyzniuk,
assistant, Precarpathian
National university named after Vasyl Stefanyk

УДК 371.13: 371.134

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ЗІ СТАРШОКЛАСНИКАМИ У ГІРСЬКІЙ ШКОЛІ

PREPARATION OF THE FUTURE TEACHERS TO VOCATIONAL GUIDANCE OF SENIOR PUPILS AT MOUNTAIN SCHOOL

The article offers the definition of theoretic and methodic basis of future teachers training to professionally oriented work at senior school of mountainous territory. The author of the article stresses the importance of using educational possibilities of contents of different school subjects, taught at higher schools, as the purpose of enriching students with methods of professional informing, diagnosing and consulting pupils.

Key words: professionally oriented work, mountainous school, future teachers training, professional informing, professional diagnosing, professional consulting.

Актуальність проблеми. В умовах ринкової економіки особливо гостро стоїть проблема якості шкільної освіти, підвищуються вимоги до рівня професійної компетентності випускника, його підготовки до самостійного життя та активного вибору сфери зайнятості. У Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті акцентується на важливих пріоритетах виховання особистості, серед яких «формування трудової і моральної життєтворчої мотивації, активної громадянської та професійної позицій; навчання основних принципів побудови професійної кар'єри і навичок поведінки в сім'ї, колективі та суспільстві, системі соціальних відносин і, особливо, на ринку праці» [2, с. 3].

Провідна роль у вирішенні означених завдань належить педагогові, який виступає «організатором навчального процесу, його творцем, дослідником і суб'єктом власного самовдосконалення» [5, с. 64], тому важливе значення має психолого-педагогічна підготовка студентів вищих педагогічних навчальних закладів до здійснення профорієнтації учнів старших класів. Питання нестачі висококваліфікованих кадрів, які могли б ефективно здійснювати профорієнтаційну роботу в загальноосвітніх школах гірської місцевості, є актуальним в умовах сьогодення.

Мета статті полягає в тому, щоб виокремити теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до профорієнтаційної роботи в гірській школі.

Основний зміст статті. У навчальному процесі вищих навчальних закладів нерідко здійснюється формування у студентів знань і вмінь із певних наук і навчальних дисциплін без орієнтування на предмет майбутньої педагогічної діяльності. Компоненти гуманітарної, спеціальної, психолого-педагогічної й методичної підготовки здебільшого не перебувають в органічному зв'язку один із одним, а засвоюються паралельно [7, с. 201]. Тому прогресивною вважаємо ідею використання низки методів навчання і виховання учнів на практичних і лабораторних заняттях задля ознайомлення майбутніх учителів із системою профорієнтаційної роботи зі школярами гірських шкіл.

У процесі такої підготовки варто акцентувати увагу на глибокому розумінні проблеми особистісного самовизначення, яке вважають основним новоутворенням ранньої юності, оскільки рівень професійного розвитку особистості — це рівень ціннісно-сислової детермінації. Проблеми особистісного самовизначення присвячені наукові дослідження таких учених, як К. Абульханова-Славська, Б. Анан'єв, Л. Божович., М. Боришевський, Г. Костюк, Т. Титаренко, Л. Орбан-Лембрик та ін. У зарубіжній психології ця проблема розглядається як розвиток особистісної ідентичності (Е.Еріксон, Дж. Марсія, Е.Фромм, К.Юнг), формування системи підпорядкованих мотивів і стійкої Я-концепції, що є фундаментальною основою самоактуалізації в зрілому віці (А.Маслоу, К.Роджерс, Г.Олпорт, Е.Бернс).

Проблемі професійного самовизначення учнівської молоді присвятили низку наукових праць Є. Климов, В. Синявський, В. Сахаров, Б. Федоришин, М. Фіцула; питання профорієнтації в системі економічної освіти зростаючої особи-

стості досліджували І. Прокопенко, А. Нісінчук, О. Падалка, І. Смолюк, О. Шпак; мотивацію старшокласників у виборі професії визначили М. Алексеева, Д. Завалишина. Методологічні та методичні основи професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя знайшли своє відображення в численних наукових публікаціях (В. Бондар, В.Мадзігон, Р. Скульський, С. Максименко, Н. Лисенко, Г. Троцько, В. Кононенко, В. Кузь та ін.).

За Р. Скульським, «професійна орієнтація будь-якого профілю як цілісна педагогічна система включає розв'язання таких головних завдань: професійне інформування, що зводиться до ознайомлення учнів з особливостями певного виду професійної діяльності і тими вимогами, які ставить вона до людини, що є її суб'єктом; психолого-педагогічне вивчення учнів на предмет виявлення їх професійної придатності; початкове професійне навчання та виховання школярів; професійну консультацію, професійний вибір у відповідні вищі та середні спеціальні заклади; професійне навчання; професійну адаптацію спеціаліста у перші роки його самостійної трудової діяльності; неперервне професійне вдосконалення» [6, с.6]. Розв'язання виокремлених завдань має стати прерогативою різних навчальних закладів, зокрема слугувати основою формування педагогічної культури студентів, їхньої готовності до профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю.

Важливо домогтися усвідомлення майбутніми педагогами структури готовності школяра до вибору професії. Спеціалісти в цій сфері (О. Губенко, Л. Кандибович, О. Мельник) такі наступні складові цього феномена: мотиваційну (ставлення старшокласника до процесу вибору професії та наявність позитивної мотивації, відповідних інтересів та вподобань), когнітивну (інформованість учня про різні професії та вимоги, які до них ставляться) і практичну (наявність умінь моделювати програму реалізації професійних намірів). Когнітивна складова — особливо важлива ланка готовності, оскільки старшокласники гірських шкіл часто бувають недостатньо поінформовані про попит на певні професії та вимоги до них на сучасному ринку праці. Педагогові гірської школи доцільно орієнтувати учнів на опанування тих професій, які є традиційними для їхнього краю (наприклад, професії гончаря, бондаря, різьбяр тощо), задля примноження народних звичаїв та обрядів, збереження унікальних професійних умінь і навичок, секретів та технологій народного декоративно-прикладного мистецтва, які передавалися від покоління до покоління та прославляли цілі трудові династії не лише в Україні, але й за її межами. Тому майбутні вчителі у ВНЗ повинні володіти системою етнографічних знань про гірське ландшафтно-кліматичне та соціальне середовище, народне мистецтво Карпатського регіону, зокрема елементи художнього ткацтва, вишивання, різьбярство, кераміку, писанкарство, роботу з бісером та інше.

Водночас варто закріпити знання студентів про визначені складові профорієнтації. Так, робота з професійного інформування старшокласників у гірській школі передбачає ознайомлення із системою знань про світ людських професій, умови оволодіння ними, формування поваги до людей різних професій та стійких професійних інтересів у процесі вибору майбутнього фаху.

Професійне консультування — це психологічне вивчення учня на предмет виявлення і зіставлення його психологічної структури та вимог до певної професійної діяльності, а також обґрунтування шляхів його подальшого розвитку для здобуття вибраної професії. Аналіз результатів такої діагностики уможливорює своєчасне виявлення чинників, що мають негативний вплив на професійне самовизначення школяра, та внесення доцільних корекцій в орієнтовну програму його самовдосконалення.

Професійний добір ґрунтується на наданні школяреві відповідних порад і настанов щодо прийняття правильного рішення та оволодіння свідомо вибраною ним професією.

З метою поліпшення профорієнтаційної роботи зі старшокласниками Т. Мельник (директор гімназії «Консул» № 86 м. Києва) пропонує створити в кожному районі на базі одного із середніх загальноосвітніх навчальних закладів (школи, гімназії, ліцею) міжшкільний центр професійної орієнтації, який би міг надавати учням інформацію з приводу обрання профілю навчання в старшій школі, корисні поради щодо майбутнього професійного самовизначення [3, с. 17]. Автор радить використовувати методи активізації професійного самовизначення — метод самоспрямовуючого пошуку Д. Голанда, алгоритм побудови особистого професійного плану Є. Климова, професійне консультування (профорієнтаційні ігри, опитувальники) та профінформаційні методики, на яких варто акцентувати увагу майбутніх педагогів. Вважаємо необхідним створення таких центрів і в гірських районах, що б послугувало великою допомогою для самовизначення старшокласників цієї місцевості.

У сучасній практиці часто процес навчання у вищих навчальних закладах зводиться здебільшого до передачі студентам знань з окремих предметів і перед випускниками постає проблема невідповідності рівня їх підготовки з реальними умовами професійної діяльності. Тому, на нашу думку, доцільним є використання психолого-педагогічного спрямування в процесі викладання різних навчальних дисциплін, приміром, ознайомлення з методикою профорієнтаційної роботи в школі на уроках іноземної мови. Так, матеріалом для читання чи предметом синтаксичного й морфологічного розбору можуть слугувати тексти профорієнтаційного змісту. Активізації навчальної діяльності слугують дидактичні ігри, як-от: «Якої професії предмет?». Для її проведення корисно використати українські народні загадки: Dry wood is singing merrily so the horse is dancing — Сухе дерево весело співає, а кінь над берегом хвостом киває (Скрипка); A cow is running, it is fat and strong, and behind it calves-twins — Біжить корова гладка, здорова, а за нею телята — всі вони близнята (Поїзд); Small and white running in black field and leaving line behind — Маленьке, біленьке, по чорному полю плигає та слід залишає (Крейда).

Важливо домогтися засвоєння студентами функцій іноземної мови, які в сучасних умовах розширюють сферу навчально-виховного впливу на особистість: мова повинна слугувати не лише міжкультурному спілкуванню,

узагальненню досягнень національних культур, а й засобом усебічного формування особистості старшокласника, зокрема підготовки його до майбутнього життя, свідомого вибору професії, міжетнічної інтеграції.

Структурні компоненти профорієнтаційної роботи (професійної інформації, професійної діагностики, професійної консультації, професійного вибору та професійної адаптації) педагог реалізує на уроках іноземної мови згідно з Державними стандартами базової і повної середньої освіти в основній школі, де зміст освіти у сфері спілкування передбачає тематичні блоки «Робота і професія», «Вибір професії», в старшій школі доповнюється ще темами «Престижні професії в Україні та за кордоном», у контексті яких учитель має нагоду оперувати знаннями про світ професій у різноманітних сферах спілкування [1, с. 4].

Процес професійної підготовки фахівців багатовекторний. Однак надзвичайно корисним є усвідомлення студентами власного професійного ідеалу як своєрідної моделі, що слугує орієнтиром у процесі навчання й самоосвіти. Особливої уваги потребує питання про значення загальнолюдських та національних цінностей у професійній діяльності фахівців різних спеціальностей, зокрема вчителя. Для цього вчені пропонують скористатися досвідом складання професіограми педагога, що закріпився в європейській та світовій практиці [4, с.200]. Так, у системі професійних цінностей педагога синтезують якості фахівців кількох профілів: професійні цінності лікаря (забезпечення належних умов для збереження здоров'я школярів, своєчасне виявлення відхилень у фізичному розвитку дитини, дотримання гігієни розумової праці тощо); професійні цінності педагога (ґрунтовне знання теорії навчання, виховання, управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів та вміння використовувати ці знання на практиці); організаційні якості (педагогічна діяльність у своїй основі є організаторською, тому вчитель має володіти теорією і практикою організаторської діяльності); професійні цінності актора (досконало володіти педагогічною технікою, вміти захоплювати дітей, підтримувати їхню увагу); педагог повинен бути добрим психологом (вміти об'єктивно оцінити емоційний стан учня, його потреби, інтереси, прагнення, захоплення, характер тощо) і технологом (людиною, здатною на основі педагогічних ідей створювати оригінальні педагогічні технології) та ін. [Там само, с. 202].

Аналогічно в процесі викладання психолого-педагогічних дисциплін акцентують на тому, що в роботі з учнями гірських шкіл варто визначити пріоритетні ціннісні орієнтації для спеціалістів інших найбільш поширених професій. Приміром, для завтрашніх підприємців і менеджерів не менш важливими якостями слугують не лише потужна теоретична обізнаність, але й не меншою мірою низка психологічних характеристик, зокрема культура спілкування, вміння здійснювати критичну оцінку ситуації, що склалася, аналізувати альтернативні варіанти розв'язання проблеми, самостійно вибирати оптимальний варіант, творчо підходити до організації та управління діяльністю, дотримуватися морально-етичних і правових норм тощо.

Для сьогодення характерна чітка орієнтація на демократизацію та гуманізацію всіх сфер суспільного життя. В освітньому просторі помітні спроби пошуку інноваційних шляхів педагогічної діяльності, що ґрунтуються на постмодернових засадах. Тому навчально-виховний процес у вищій школі має ґрунтуватись на інноваційних методиках навчання і виховання студентів, а також опанування ними відповідних знань для практичної реалізації завдань профорієнтації учнів старших класів гірської місцевості.

Використання інноваційних педагогічних моделей базується на таких формах організації навчально-пізнавальної діяльності школяра, де пріоритетна роль належить його самостійній творчій роботі в процесі вирішення поставленої вчителем проблемної ситуації. Шляхом індивідуального чи групового пошуку вихованці з'ясовують труднощі, можливі в процесі розв'язання проблеми, із кількох можливих варіантів її вирішення визначають оптимальний. У такій діяльності відбувається збагачення школяра новим самостійно сконструйованим досвідом.

Готуючи студентів до професійно-педагогічної діяльності профорієнтаційного спрямування, доцільно акцентувати на меті й завданнях профорієнтації в гірській школі, змісті, формах організації, методах педагогічної взаємодії зі старшокласниками, принципах, на яких ґрунтується співпраця вчителя з учнями та батьками в означеному аспекті, а також чітко визначити напрями виховної роботи та систему міжпредметних зв'язків у плані здійснення професійного інформування, консультування та діагностування. Широкі можливості для профорієнтаційної роботи приховані практично у змісті всіх навчальних дисциплін, що вивчаються в загальноосвітній школі, зокрема тих, які запроваджені в системі середньої освіти за останні роки, — інформатиці, основах економіки, основах підприємницької діяльності й менеджменту, основах споживчих знань та інших. Підготовка майбутнього вчителя до профорієнтаційної роботи в умовах гірської школи виявляється в його професійній активності у вирішенні поставлених питань, а також системі знань, умінь і навичок психолого-педагогічного та етнокультурного спрямування.

1. Державні стандарти базової і повної середньої освіти // Освіта України. 2003. — 14 січня. — № 1-2. — С. 2-14.
2. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті (Проект). — К.: Шкільний світ, — 2001. — 16 с.
3. Мельник Т. Профорієнтаційна робота зі школярами у гімназії // Рідна школа. — 2004. — Жовтень. — С. 16-18.
4. Скульський Р.П. Вивчення пріоритетних цінностей молоді та їх урахування в процесі виховання майбутніх учителів // Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. зб. / За заг. ред. О. В. Сухомлинської, П. Р. Ігнатенка, Р. П. Скульського. — К., 1997. — С. 200-202.
5. Скульський Р.П. Підготовка майбутніх учителів до педагогічної творчості: Монографія. — К.: Вища школа, 1992. — 135 с.
6. Скульський Р.П. Формування професійно-педагогічної культури майбутніх учителів. — Івано-Франківськ, 1991. — 26 с.
7. Троцько Г.В. Теоретичні питання формування професійно-педагогічної готовності майбутнього вчителя // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002. Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. — Частина 1. — Харків: «ОВС», 2002. — С. 200-209.

Ірина Пальшкова,

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри педагогічних
технологій початкової освіти,
декан факультету початкового навчання,
Південноукраїнський педагогічний університет
ім. К.Д.Ушинського

Iryna Palshkova,

Candidate of Pedagogics, assistant professor,
head of the Chair of Pedagogical Technologies
of Primary Education, dean of the Primary Education
Department, Pivdennoukrainskyi State Pedagogical
University named after K. D. Ushynskyi

УДК: 78.03.01.+378Л12

**ПЕДАГОГІЧНА ДІАГНОСТИКА ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ
МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

**PEDAGOGICAL DIAGNOSTICS AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL
CULTURE OF FUTURE ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS**

In article problems of pedagogical diagnostics as making professional culture of the future teachers of an elementary school are considered.

Key words: pedagogical diagnostics, professional culture of the future teachers of an elementary school are considered.

Актуальність дослідження. Одним з найбільш важливих здобутків сучасної педагогічної науки стало усвідомлення того, що підготовка вчителів до професійної діяльності функціонує і розвивається як складна за своїм змістом і структурою система, яка тісно пов'язана з навколишнім середовищем і власними внутрішніми властивостями. Звертаючись у своєму дослідженні до виявлення тенденцій і закономірностей, що зумовлюють формування професійно-педагогічної культури вчителя початкових класів, ми виходили з того, що підготовка вчителів до професійної діяльності існує і розвивається як складова системи педагогічної освіти, вищої професійної освіти і освіти в цілому.

Мета статті — визначити професійну культуру майбутніх вчителів початкової ланки з позиції педагогічної діагностики.

Отримані результати. Професійно-педагогічна культура — це складний динамічний процес поступового формування професійних знань, професійних умінь і професійно значущих якостей особистості. Складовою особистісних якостей майбутнього вчителя початкових класів є творчі здібності.

Культура розглядається з двох позицій: з одного боку — як властивість діючого суб'єкта, з іншого — як об'єктивне (об'єктивоване) буття, опредмечене, що несе в собі результуючий момент діяльності; як зовнішня предметність, діяльнісний, технологічний бік. Форми об'єктивації культури різні: від об'єктивації в нейродинамічних структурах мозку індивіда його поглядів, цілей, цінностей, інтенцій — до професійних умінь та навичок; від стереотипних форм професійної діяльності — до інновацій і духовної практики.

Професійно-педагогічна культура дозволяє приймати професійно важливі рішення, прогнозувати результати педагогічного впливу, забезпечує рефлексивне розуміння, готовність і здатність надавати дитині психологічну підтримку, допомагати їй у вирішенні психологічних проблем та утруднень, актуалізувати резерви особистісного зростання, робить можливим подолання конфліктних ситуацій, що виникають у процесі професійної діяльності.

У своєму дослідженні, присвяченому педагогічній діагностиці в системі вдосконалення професійної діяльності вчителя початкових класів Л.Александрова виходить з припущення, що педагогічна діагностика є засобом вдосконалення професійної діяльності вчителя початкових класів. Умови навчання вчителів цього виду діяльності вимагають, щоб зміст, форми і методи педагогічної діагностики були розроблені відповідно до основних положень концепції гуманізації педагогічного процесу, особистісно-орієнтованих технологій навчання і виховання учнів і відтворені у змісті відповідних навчальних курсів. Вчитель, професійно підготовлений до діагностичної діяльності в початковій школі, повинен вміти складати спеціальну дослідно-експериментальну програму з використання педагогічної діагностики, в якій передбачено проведення обстеження загального фізичного розвитку школярів, враховано виховні можливості класного колективу та виховний потенціал сім'ї школярів і рівень роз-

витку соціальних якостей учнів з другого по четвертий класи, професійні наміри школярів в четвертому класі. Діагностичний висновок, який складається щорічно, є основою для визначення педагогічних завдань, планування вчителем подальшої навчально-виховної роботи. Щорічний аналіз діагностичних даних про рівень загального розвитку учнів дає підставу для оцінки якості професійної діяльності вчителя початкових класів. Автором розкрито теоретичні основи професійної діяльності вчителя початкових класів з використанням педагогічної діагностики: суть, логіка і структура діагностичної діяльності, її принципи, етапи і рівні; особливості використання педагогічної діагностики в початковій школі; методика використання педагогічної діагностики в початкових класах в цілісному педагогічному процесі; педагогічні умови використання педагогічної діагностики в процесі вдосконалення професійної діяльності вчителя початкових класів [1].

Аналогічні дослідження щодо підготовки вчителя початкових класів до діагностичної діяльності проведені О.М.Мельник, Л.П.Фалько. В останні роки все більше уваги приділяється підготовленості вчителів до роботи з учнями, що потребують спеціальної допомоги. Так, О.Ю.Байбакова досліджувала умови формування готовності вчителя початкових класів до роботи з дітьми, що мають труднощі в навчанні [2]. Дослідження базується на припущенні, що процес формування готовності вчителя початкових класів до роботи з такими дітьми може бути ефективним, якщо:

- підготовка до корекційно-педагогічної діяльності розглядається як процес і результат професійно-особистісної готовності педагога до роботи з дітьми, що зазнають труднощів в навчанні;
- забезпечується реалізація різнорівневих і варіативних програм, які сприяють формуванню професійної придатності (спрямованості на роботу з дітьми даної категорії), а також спеціальної (корекційної) методичної підготовленості;
- програмно-цільовий і змістовно-процесуальний компоненти підготовки вчителя початкових класів до роботи з дітьми, що зазнають труднощів у навчанні, спираються на інтеграцію міжпредметних зв'язків навчальних дисциплін загальнокультурного, психолого-педагогічного і предметно-методичного блоків [2, с.15]. На думку автора, формування готовності вчителя початкових класів до роботи з дітьми, яким важко дається навчання, є складовою частиною мети і результату загального процесу професійного вдосконалення вчителя початкових класів, його підсистемою, що включає єдність теоретичного, практичного і психологічного компонентів цієї галузі підготовки. Процес формування означеної готовності передбачає формування психологічної спрямованості особистості вчителя на корекційно-педагогічну діяльність; науково-теоретичну і практичну (спеціальну і загальнометодичну) готовність, що характеризується оволодінням вчителем відповідними психолого-педагогічними знаннями і сформованістю корекційно-педагогічних умінь, необхідних для роботи з молодшими школярами цієї групи.

Критеріями і показниками сформованості готовності вчителя початкових класів до роботи з дітьми, що зазнають труднощів у навчанні, виступають придатність і компетентність як характеристики диференційованої професіограми підготовки вчителя в цій галузі його професійної діяльності.

Систему психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкових класів досліджено Л.О.Хомич [4]. Автор також виходить з особливостей професійної діяльності вчителя початкових класів, її багатопредметності і потреби вирішувати різнобічні завдання з навчання, виховання й розвитку учнів, використовуючи різні методики організації навчального процесу. Система, яку пропонує автор, базується на міжпредметних зв'язках дисциплін психологічного, педагогічного і методичного циклу, послідовному включенні студентів у самостійну практичну і науково-дослідну роботу, що потребує органічного поєднання теоретичних знань з прикладними вміннями організації навчально-виховного процесу в початковій школі.

У основу концепції автора покладено підхід, що орієнтує процес підготовки вчителів початкових класів на інтеграцію в світову педагогічну систему з урахуванням її гуманістичних цінностей, духовне і інтелектуальне пробудження вчителя як особистості, відновлення в його діяльності загальнолюдських і національних цінностей [4, с.178].

За результатами дослідження Л.О.Хомич доведено, що цілісність підготовки майбутніх учителів початкових класів до навчально-виховної роботи з учнями забезпечується відтворенням у цьому процесі принципу інтеграції і диференціації змісту їх професійно-педагогічної підготовки й загальнокультурного розвитку. Органічне поєднання навчально-пізнавальної, науково-дослідної і навчально-практичної діяльності майбутніх учителів відбувається за логікою формування:

- первинних уявлень про педагогічну професію, професійно-педагогічну діяльність, вимоги щодо особистості вчителя в контексті педагогічної культури;
- технологічних знань про особливості організації цілісного навчально-виховного процесу в школі й особистість учня;
- психолого-педагогічних знань та умінь щодо взаємодії з учнями, дотримання суб'єкт-суб'єктних відносин;
- професійного саморозвитку і самовдосконалення на засадах практичного досвіду професійно-педагогічної діяльності [4, с.179].

Спираюся на ґрунтовний історичний аналіз розвитку і становлення системи підготовки вчителів на теренах України і зарубіжжя, автор пропонує модель психолого-педагогічної підготовки, що зорієнтована на формування їхньої педагогічної культури. На жаль, ефективність означеної моделі оцінювалась за результатами екзамене-

нів, заліків, контрольних і самостійних робіт, рефератів, курсових і дипломних робіт студентів, тобто за традиційними показниками, які не дозволяють повною мірою виявити рівень професіоналізму і педагогічної культури майбутнього вчителя.

Слід зазначити, що рекомендації Л.О.Хомич знайшли широке втілення в сучасній системі вищої педагогічної освіти і державних стандартах, які визначають кваліфікаційні характеристики компетентності і професіоналізму вчителя початкових класів.

На нашу думку, слід визначити вимоги і до діагностування вчителів початкової ланки при проходженні ними курсів підвищення кваліфікації.

У розрізі сучасних вимог до працівників освіти підвищення професійно-педагогічної культури педагогічних кадрів передбачає:

- 1) подолання ситуації, при якій сьогоднішні педагогічні навчальні заклади готують учителів для школи вчорашнього дня; розробка і експериментальна апробація кількох моделей всебічного реформування системи підготовки педагогічних кадрів — її організації, структури, принципів взаємозв'язку з освітньою практикою та інноваційними процесами в освіті; збільшення обсягу і підвищення якості підготовки педагогічних кадрів для системи початкової та середньої професійної освіти;
- 2) організацію та проведення всеобучу з інформаційних технологій для управлінських та педагогічних кадрів, серед яких не більше чверті нині мають тільки ознайомчий рівень підготовки в сфері інформатики, а також створення необхідних умов у педагогічних навчальних закладах для підготовки студентів — майбутніх вчителів — до використання інформаційних технологій в професійній діяльності;
- 3) реорганізацію методичної служби органів управління освітою; побудову її діяльності на принципах мережевої організації і маркетингу поширення передових освітніх практик; створення розгалуженої інфраструктури методичних служб у формі творчих площадок, лабораторій передового досвіду, педагогічних майстерень на базі інноваційних освітніх установ і педагогічних практик;
- 4) реорганізацію і надання динамізму системі підвищення кваліфікації працівників освіти, реалізацію ідей неперервної професійної освіти. Необхідно вже на студентській лаві готувати студентів до процесу неперервного професійного самовиховання, творчого зростання.

Формування професійно-педагогічної культури студентів діагностувалось у трьох головних напрямках:

- оволодіння студентами системою знань, умінь і навичок професійної діяльності: функціональними обов'язками учителя-предметника і класного керівника. У ході засвоєння професійних знань і вироблення відповідних професійних умінь відбувався рух особистості за ступенями формування професійно-педагогічної культури, розвивалася специфічна система способів виконання діяльності, формувалася особистісний стиль діяльності, який буде сприяти скороченню періоду адаптації в самостійній професійній діяльності;
- зміна окремих рис особистості, що виявляються як у зовнішньому вигляді (мові, емоційності, формах спілкування), так і в формуванні елементів професійно значущих якостей: педагогічного мислення, педагогічного задуму, педагогічної спрямованості, що сприяє зростанню професійно-педагогічної культури;
- зміна установки суб'єкта щодо об'єкта діяльності, що виявлялася у рівні інформованості про об'єкт, мірі усвідомлення його значущості (когнітивна сфера); в інтересі до об'єкта, задоволенні від взаємодії з ним, у практичній сфері-в пізнанні своїх реальних можливостей впливу на об'єкт (емоційна сфера). Це дало змогу говорити про становлення професійної культури і формування вмінь самоосвіти.

Наше дослідження спирається на великий фактичний матеріал, який оброблявся шляхом застосування методів математичної статистики. Дані, одержані в результаті математичної обробки, доповнені якісним аналізом, що дало змогу з'ясувати сутність формування професійно-педагогічної культури, складний взаємозв'язок між окремими сторонами цього процесу.

Показниками оцінки сформованості рівня професійних знань виступали: об'єм знань (повнота, глибина, міцність), усвідомленість знань (самостійність суджень, доказовість окремих положень, постановка проблемних питань), інтерес до педагогічної теорії (читання педагогічної літератури, участь у науково-дослідній роботі).

Показниками сформованості рівня педагогічних умінь є:

- доцільність вибраних прийомів, методів, засобів;
- послідовність дій, що виконуються студентами при використанні прийомів, методів, засобів;
- якість виконання кожної дії;
- час, що витрачається на виконання дій (завдань).

Час, що витрачається на яку-небудь дію, що виконується студентами, свідчить про наявність педагогічних умінь, а їх послідовність і якість є усвідомленим застосуванням педагогічних умінь.

Сформованість професійно важливих якостей особистості вивчалася за такими показниками:

- педагогічний оптимізм (захопленість, завжди одержує задоволення, іноді одержує задоволення);
- педагогічна рефлексія (бачить помилки, намагається їх подолати, важко переживає невдачі та труднощі);
- педагогічне мислення (читає й аналізує педагогічну літературу постійно або епізодично, цілеспрямовано з теми, що цікавить (аналізує ситуації з точки зору психолого-педагогічних знань);
- педагогічний такт (одержує задоволення від спілкування з учнями, дотримується педагогічної етики);
- спрямованість на педагогічну діяльність (чи має намір працювати вчителем).

Вивчалася думка студентів про організацію навчально-виховного процесу: урочна і позаурочна робота з предмета; робота класного керівника з учнями; методична робота; науково-дослідна робота.

Основними методами вивчення рівня сформованості професійно-педагогічної культури студентів були спостереження за їхньою роботою під час уроків, на позаурочних заняттях, виховних заходах, бесіди з ними, інтерв'ю, співставлення самооцінки і експертної оцінки, аналіз звітної документації з педагогічної практики (плани-конспекти уроків, план виховної роботи класного керівника на період педагогічної практики, звіт з науково-дослідної роботи тощо), аналіз рецензій учителів-методистів шкіл, звіти викладачів університету, які керували педпрактикою студентів. Експертами в оцінці діяльності студентів виступали: вчителі-методисти шкіл, адміністрація школи, викладачі-методисти університету.

Експериментальна робота проводилася за спеціально розробленою програмою, яка реалізувала модель формування професійно-педагогічної культури студентів. Програма вибудовувалася з урахуванням виявлених чинників, що впливали на формування професійно-педагогічної культури майбутніх педагогів. Робота спрямовувалася на формування професійної мотивації студентів у процесі організації навчально-виховної діяльності.

Формування професійних умінь відбувалося вже на етапі засвоєння студентами професійних знань в період вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу: вміння вести спостереження, організовувати бесіду, вибудовувати логіку викладу інформації, аналізу наукової та методичної літератури, узагальнення досвіду педагогів тощо. Оволодінню студентами професійними вміннями сприяв пропедевтичний етап педагогічної практики:

- практикум «Занурення в педагогічну науку», де студенти оволодівали вміннями спостерігати і аналізувати педагогічну дійсність за визначеною програмою під час відвідування освітніх установ міста;
- інструктивно-методичний практикум «Класний керівник-організатор спільної діяльності учнів у позаурочний час», де студенти оволодівали вміннями планувати, організовувати, аналізувати виховну роботу з учнями різних вікових груп, методики вивчення особистості і колективу, організації творчої діяльності з учнями.

Одержані знання актуалізуються в період проходження студентами педагогічної практики. При підготовці до уроків, позакласних та позаурочних заходів, при організації навчально-виховного процесу всі знання інтегруються.

Безпосередня робота в період педагогічної практики в освітніх установах дозволяла студентам перевіряти рівень сформованості професійних умінь, усвідомити рівень засвоєння професійних знань і визначитися в правильності професійного вибору.

Поетапне входження в професійну діяльність в період педагогічної практики дозволило простежити динаміку сформованості професійних знань, професійних умінь і професійно значущих якостей. Результатом навчально-виховної практики (IV курс) мало стати оволодіння студентами репродуктивного виду професійної діяльності — робота за алгоритмом (2-й тиждень педагогічної практики) і перехід до 1-го рівня (евристичний рівень) продуктивного виду професійної діяльності. За результатами цієї педагогічної практики студенти всіх груп оволоділи репродуктивним видом діяльності, і 87% студентів IV курсу оволоділи 1-м рівнем продуктивного виду діяльності. Узагальнені дані представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Оволодіння студентами IV курсу професійною діяльністю

Види професійної діяльності	Група 1 (54%)	Група 2 (32%)	Група 3 (14%)
Репродуктивна діяльність	100%	100%	100%
Продуктивна діяльність	54%	21%	12%

Висновок. На завершення нагадаємо, що за світовими стандартами якість освіти визначають за її спроможністю забезпечувати культурну ідентифікацію особистості. Культурна ідентичність — це самовідчуття людини середині конкретної культури, уявлення кожного про себе як індивідуальність, переживання себе як частки певної культурної системи, знаходження сенсу у власному культурному самовизначенні, тому сприяти культурній ідентичності особистості — одне з головних завдань сучасної освіти. На професійно-педагогічному рівні педагогічна культура розглядається як сфера професійної діяльності, яка включає суспільні вимоги до неї, закономірності культурної ідентифікації педагога, культурно доцільні освітні системи, педагогічні технології і культурні практики.

1. Александрова Л.Ю. Педагогическая диагностика в системе совершенствования профессиональной деятельности учителя начальных классов: Автореф. дис. канд.пед.наук: 13.00.08. — М., 2003. — 18 с.
2. Байбакова О.Ю. Формирование готовности учителя начальных классов к работе с детьми, испытывающими трудности в обучении: Автореф. дис. канд.пед.наук: 13.00.08. — М., 2005. — 18 с.
3. Фалько Л.П. Подготовка будущего учителя начальных классов к диагностической деятельности в процессе обучения математике: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.08. — Омск, 2004. — 18 с.
4. Хомич Л.О. Система психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів: Дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. — К., 1998. — 443л. — Бібліогр.: С. 377-408.

Світлана Кондратюк,

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач
кафедри педагогіки, психології та методики
початкового навчання,
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

Svitlana Kondratiuk,

Candidate of Pedagogic, assistant professor, head
of the Chair of Pedagogic, Psychology and Methods
of Elementary Education, Sumy State Pedagogical
University named after A. S. Makarenko

УДК 371.72: 373.3

ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ НА ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ В ГІРСЬКИХ РЕГІОНАХ

FORMING VALUES UNDERSTANDING OF THE HEALTHY WAY OF LIFE WITH JUNIOR SCHOOLCHILDREN IN MOUNTAIN REGIONS

In the article the problem of the safety, health firming and healthy way of life of the junior schoolchildren's forming is observed. The author supposes the present problem solving by means of the axiological orientations to the healthy way of life of the junior schoolchildren forming.

Key words: health, axiological orientations, healthy way of life, junior schoolchildren.

Постановка проблеми. Збереження та зміцнення здоров'я і формування здорового способу життя підростаючого покоління нині визнані проблемами загальнодержавного масштабу. В Україні основні підходи до збереження і зміцнення здоров'я дітей та молоді визначені у Законі України «Про охорону дитинства», у Державних національних програмах «Діти України», та «Освіта» (Україна XXI століття), міжгалузевій комплексній програмі «Здоров'я нації на 2002 — 2011 рр.», національній доктрині розвитку освіти України XXI століття. Так, основним завданням національної програми «Діти України» є «створення оптимальних умов для фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку дітей, формування гармонійно розвиненої особистості, виховання громадянина, здатного до повноцінної життєдіяльності в усіх сферах виробництва, освіти, науки і культури» [3].

Вченими доведено, що найбільша кількість хвороб виникає внаслідок нездорового індивідуального способу життя людей, а тому гостро постає необхідність усвідомлення з раннього віку цінності здоров'я, розуміння визначальної ролі здорового способу життя для його збереження і зміцнення.

У психолого-педагогічній літературі проблема ціннісних орієнтацій розглядається в працях Бека І.Д., Виготського Л.С., Ковальова А.Г., Лапаєнко С.В., Оржеховської В.М., Турчака Л.А. та інших. Більшість авторів визначають ціннісні орієнтації як систему ціннісних ставлень особистості до об'єктивних цінностей людської культури. Вчені стверджують, що процес становлення ціннісних орієнтацій безперервний і пов'язаний з розвитком мотиваційної сфери особистості [1; 2].

Основний зміст статті. Внаслідок обмеженого життєвого досвіду, нерозуміння цінності здоров'я багатьом молодшим школярам властиве байдуже ставлення до власного здоров'я. Розвиток особистості відбувається під впливом системи цінностей, які, в першу чергу, існують в сім'ї, а потім вже в суспільстві. Система цінностей для дитини приймає характер зразків, на основі яких визначається спосіб поведінки, уявлення ідеального образу людини. Отже, в гірських регіонах орієнтація на здоровий спосіб життя має першочергове значення для розвитку особистості молодшого школяра. Діти здебільшого не розуміють взаємозалежність навколишнього середовища і фізичного здоров'я, фізичного і психічного здоров'я та визначальної ролі духовного здоров'я; учні не усвідомлюють здоровий спосіб життя особистісно значущим.

Таким чином, *актуальність поставленої проблеми* визначили сучасний соціальний запит на збереження і зміцнення здоров'я підростаючого покоління нашої держави; запити шкільної практики до наукового обґрунтування ціннісних орієнтацій на здоровий спосіб життя молодших школярів, пошук шляхів удосконалення процесу формування здорового способу життя молодших школярів.

Виходячи з того, що здоровий спосіб життя молодших школярів має певну специфіку, зумовлену їхніми віковими особливостями, залежністю від дорослих, несформованістю навичок гігієнічної культури, мотивації до їх набуття у нашому дослідженні зміст виховної роботи спрямований на формування ціннісних орієнтацій на здоровий спосіб життя, як основного і надійного способу збереження, зміцнення і відтворення здоров'я школярів.

Зважаючи на те, що чим раніше сформується у школярів ціннісне ставлення до здорового способу життя, тим надійніше він закріпиться в їхній свідомості. Тому, щоб людина відчувала відповідальність за своє здоров'я, важливо з дитинства формувати систему пріоритетів, які дають певні переваги бути здоровим. Наприклад, у розвинутих країнах світу потреба батьків дбати про здоров'я своїх дітей пояснюється небажанням витратити великі гроші на лікування дітей, вносити значну страхову плату в разі низьких показників їхнього здоров'я, а також знизити шанси своїх дітей у конкурентній боротьбі з їх однолітками. Існує ще один істотний мотив — культ здоров'я з дитинства або «мода» на здоров'я [4; 5].

Розглядаючи особливості мотивації щодо ведення здорового способу життя, можна виділити такі її види: негативна мотивація, коли мотивує не наявність, а відсутність чого-небудь і ця відсутність призводить до відчуття дискомфорту; позитивна мотивація — підвищення рівня знань, культури, формальним критерієм є освітній рівень людини.

У зв'язку з цим, ми дійшли висновку, що проблема збереження здоров'я підростаючого покоління потребує виховання свідомого ставлення до нього перш за все дітей та їх батьків і має бути однією з пріоритетних.

Отже, формування ціннісних орієнтацій на здоровий спосіб життя — є складним процесом, який ґрунтується як на загальних освітніх принципах так і на психологічному підкріпленні поведінки, що, в свою чергу, сприяє збереженню здоров'я і допомагає поширенню здорового способу життя в більш широкі сфери життєдіяльності.

Аналіз науково-методичної літератури дозволив з'ясувати, що ціннісні орієнтації та здоровий спосіб життя можуть бути сформовані за умов додержання певних принципів, які відбивають соціальні і психофізіологічні сторони життєдіяльності учнів:

- принцип єдності свідомості і поведінки (формування в учнів початкових класів позитивного ставлення і стійкого інтересу до здорового способу життя шляхом роз'яснення та привчання; стимулювання свідомого виконання основних компонентів здорового способу життя в процесі праці, відпочинку і різних видів повсякденної діяльності та здійснення самоконтролю);
- принцип поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самостійністю;
- принцип врахування вікових і індивідуальних особливостей молодших школярів;
- принцип єдності вимог і координації дій усіх учасників виховного процесу;
- принцип міцності засвоєння знань, умінь, навичок.

Відповідно до виділених принципів, виховний процес в гірських регіонах має бути підпорядкований меті формування цінностей особисті (природа, людина, життя, здоров'я) та послідовному формуванню цих якостей: зміна байдужого ставлення учнів до здоров'я і здорового способу життя на ціннісне; актуалізація потреби, бажань, інтересу до здорового способу життя; безпосередня причетність до цього процесу.

Найбільш загальними критеріями здорового способу життя є такі способи повсякденної життєдіяльності, котрі зміцнюють адаптивні можливості організму, сприяють повноцінному виконанню людиною соціальних функцій і досягненню активного довголіття. Таким чином, здоровий спосіб життя молодших школярів може бути сформований у разі визначення змісту здорового способу життя, сформованості мотивації та виконанні певних практичних дій, до яких ми відносимо: рухову активність, раціональне харчування, достатню тривалість нічного сну, особисту гігієну, загартування, органічно введених у режим дня, котрий будується на ґрунті природних біологічних ритмів і враховує також індивідуальні біоритми дітей 7-10 років.

Нами виділені наступні критерії сформованості у молодших школярів здорового способу життя (див. табл.):

- пізнавальний (засвоєння молодшими школярами знань про здоровий спосіб життя);
- мотиваційний (усвідомлення цінності здоров'я);
- діяльнісний (досягнення відповідних віку нормативних показників фізичної підготовленості до навчання та фізичного розвитку).

Таблиця 1

Критерії сформованості у молодших школярів здорового способу життя

Критерії	Параметри критерію	Ознаки виявлення параметрів
Пізнавальний	Теоретико-методологічна обізнаність	1. Наявність теоретичних знань щодо ведення здорового способу життя. 2. Вміння виокремлювати на основі базових знань складові здорового способу життя від нездорового. 3. Обізнаність у впливі здорового способу життя на здоров'я особистості. 4. Вміння контролювати власний спосіб життя.
Мотиваційний	Ціннісне ставлення до здоров'я	1. Усвідомлення цінності здоров'я і залежність його від способу життя. 2. Позитивне сприйняття здорового способу життя. 3. Прагнення до втілення оздоровчих методик у спосіб життя.

Кожний критерій розкривається через систему параметрів — ознак, які описують ступінь його реалізації.

Ми пропонуємо в умовах гірських шкіл використовувати перевірену на практиці методику формування у молодших школярів ціннісних орієнтацій на здоровий спосіб життя.

Учнями спочатку набуваються теоретичні знання про зміст здорового способу життя шляхом вивчення збагачених медичними, біоритмологічними та гігієнічними аспектами здорового способу життя предметів з основ здоров'я, природознавства, фізичного виховання, факультативного курсу «Здоров'я», класних і виховних годин. Крім того, молодші школярі ознайомляться із складовими здоров'я та здорового способу життя не лише у навчально-виховному процесі, але й у позаурочний час.

У результаті діти усвідомлюють природовідповідність процесів в організмі, залежність здоров'я від способу життя, здоров'я починають сприймати як необхідний психофізичний стан організму, знають складові здорового способу життя, проявляють інтерес до заходів збереження і зміцнення здоров'я, розуміють вплив навколишнього середовища на рівень працездатності.

Зміст виховання здорового способу життя несе широкі пізнавальні мотиви — від загального недиференційованого розуміння значущості здорового способу життя для збереження здоров'я до більш глибокого усвідомлення причин необхідності додержуватися його. Учні починають орієнтуватися у загальнолюдських цінностях. Так, у ході бесіди на запитання «Що найдорожче у житті людини?» майже одностайно учні експериментальних класів відзначили здоров'я. У відповідях відчувалася наявна мотивація до збереження здоров'я та дотримання здорового способу життя.

Підвищення теоретико-методологічної обізнаності досягалося завдяки широкому застосуванню у ході експерименту діалогічних методів.

Оздоровча самовдосконаленість молодших школярів експериментальних класів здійснювалася через особистісно-діяльнісний підхід до формування здорового способу життя. Так, достатній обсяг рухової активності досягався послідовним використанням її різних форм. Учні експериментальних класів щоденно виконували вдома ранкову гімнастику, гімнастику до початку занять у школі, фізкультурні хвилинки двічі протягом уроку, проводилися спортивні години після обіду та два рази на тиждень уроки фізичного виховання.

За показник сформованості рухової активності обрано досягнення молодшими школярами нормативів з фізичної підготовленості та фізичного розвитку, що є загальним показником сформованості здорового способу життя.

Форми і методи виховання здорового способу життя в експериментальних класах відрізнялися:

- цілеспрямованістю, послідовністю та систематичністю;
- обґрунтованим комплексом виховних впливів у навчальному процесі, позакласній та позашкільній роботі;
- збільшення кількості виховуючих осіб;
- особистісно-діялісним підходом.

Методи виховання здорового способу життя обиралися в залежності від психологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку: чуйності, допитливості, наслідування, працелюбності, старанності, дисциплінованості, вольової регуляції своєї поведінки, довільності психічних процесів, почуття обов'язку.

Основою для добору методів виховання здорового способу життя стала взаємопов'язаність діяльності виховуючих осіб і вихованців, яка спрямована на формування поглядів, переконань, навичок і звичок здорового способу життя молодших школярів.

Методи виховання у молодших школярів здорового способу життя включали наступні структурні елементи:

- методи формування поглядів і переконань щодо здорового способу життя:
 - а) словесні методи (роз'яснення, бесіди, розповіді, казки);
 - б) метод прикладу (позитивний приклад педагогів, батьків, новаторів здорового способу життя);
- методи формування оздоровчої поведінки:
 - а) педагогічний вплив (порада, вимога, виховні ситуації);
 - б) привчання до виконання певних дій (режим дня, вправи);
- методи стимулювання діяльності і поведінки :
 - а) змагання (ігри, шкільні спартакіади);
 - б) заохочення (схвалення).

Отже, формування у молодших школярів ціннісних орієнтацій на здоровий спосіб життя в гірських регіонах дозволить ефективніше вирішувати завдання оздоровлення дітей, підвищувати рівень сформованості здорового способу життя.

Зазначене положення дозволяє безперервно удосконалювати організацію оздоровчого процесу, використовуючи всі сфери виховного впливу на дитину.

1. Зубалій М.Д., Закопайло С.А. Структурні компоненти здорового способу життя. — Одеса: НСУ.2000. — С.394-399.
2. Лапаєнко С.В. Формування ціннісних орієнтацій старших підлітків на здоровий спосіб життя: Дис... канд. пед. наук. — К., 2000. — 203 с.
3. Основи законодавства України про охорону здоров'я // Зб. Документів. — К., 2003. — С.132-138.
4. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. — М., 1998. — 198 с.
5. Duft der Rose: Sprachentwicklungsstörungen bei Kindern nehmen zu // Der Spiegel. — 28/ 1997. — S.152-153.

Наталія Матвєєва,

кандидат педагогічних наук,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Natalia Matveeva,

Candidate of Pedagogics,
Vasyl Stefanyk
Pre-Carpathian National University

УДК 371.114

ПІСЛЯДИПЛОМНА ОСВІТА ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ГІРСЬКИХ ШІЛ: ІСТОРІЯ, РЕАЛІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

AFTER DIPLOMA FORMATION OF TEACHERS OF PRIMARY MOUNTAIN SCHOOL: HISTORY, REALITY, PROSPECTS

The problem of organization of after diploma formation of teachers of primary school of mountain locality of Ukraine rises in the article. The question of rise of professional, scientific, general cultural, spiritual level of every personality is actual and especially teachers for today.

Актуальність проблеми. Формування і розвиток професійної компетентності вчителя виступають сьогодні однією з центральних проблем у цілісній системі безперервної освіти, що органічно поєднується з необхідністю формування потреби у підвищенні фахового рівня та самоосвіти. Вирішення цього завдання можливе у системі післядипломної освіти, яка стає не тільки засобом соціального захисту, адаптації до швидкоплинних умов життя, але й умовою самореалізації особистості.

Історичний підхід до вирішення проблем підготовки педагогічних кадрів дозволяє переконалися в тому, що підготовка вчителів у сучасному суспільстві передбачає глибоке вивчення і творчий розвиток ціннісного аспекту в історії становлення педагогічної школи. На зламі ХХ-ХХІ ст. в українському суспільстві посилилась зацікавленість історичним минулим Прикарпаття, яке розвинуло свій національно-культурний потенціал, є осередком розвитку культури й мистецтва, освіти та науки [1, с.778]. Географічне положення, віддаленість від обласного центру, важко-доступність є головними чинниками соціально-економічного розвитку краю, що спостерігаються впродовж останніх століть.

Основний зміст статті. Робота закладів освіти й культури в гірських умовах Карпат завжди вимагали від педагогів великих затрат праці. Як і в ряді інших районів, гірські школи потребували забезпечення висококваліфікованими кадрами. Вирішити дану проблему були покликані райвно, райпедкабінети, обласний інститут удосконалення вчителів, кафедри вищих навчальних закладів тощо. У другій половині ХХ ст. науково-методична робота з учителями-початківцями, яку ми будемо й надалі розглядати як одну із складових післядипломної освіти, проходила безпосередньо в самих школах, а саме за допомогою методичних об'єднань вчителів. Як свідчать архівні матеріали, на належному рівні працювали методоб'єднання у Білоберезівській СШ, Черемошнянській ВШ Верховинського району, де вчителі відвідували уроки, обговорювали актуальні питання методики навчання і виховання, ділились досвідом використання дидактичного матеріалу, обговорювали новинки педагогічної преси, заслуховували звіти окремих вчителів про самоосвіту.

Так, на підсумковій конференції інспектором шкіл райвно (Бельмега П.І.) та методистом кабінету початкових класів Івано-Франківського інституту удосконалення вчителів (Крилюк В.П.) було відмічено, що гірська школа потребує вирішення ряду питань: підвищення рівня успішності учнів та ефективності роботи педагогів, покращення методичної роботи з ними, залучення вчителів до науково-дослідної діяльності, надання допомоги у самоосвіті, забезпечення необхідною літературою [2, арк.39]

У 60-ті роки ХХ ст. обмін передовим досвідом відбувався у формі участі вчителів у семінарах при опорних школах, де вчителі Криворівнянської ВШ, Кривопільської ВШ, Буковецької ВШ, Краснолівської СШ, Верховинської СШ виступали з доповідями про власний досвід роботи: «Організація і проведення краєзнавчого гуртка», «Виховання молодших школярів на уроці та в позаурочний час», «Самоосвіта вчителя початкової школи», «Проблемне навчання та застосування його у практиці вчителя». У 1969 році при Болахівській ПШ №7 Долинського

району було організовано постійно діючий семінар для вчителів початкових шкіл області. Упродовж багатьох років учителі початкових шкіл Верховинського району брали активну участь у семінарах, науково-практичних конференціях та педагогічних читаннях. У 1973 р. на обласні педагогічні читання було надіслано 24 доповіді, з яких 4 — від учителів гірських шкіл. Окремі з них виступали з доповідями на теми: «Виховання молодших школярів» (Ільцівська ВШ), «Виховання патріотизму молодших школярів на уроці» (Черемошнянська ВШ), «Естетичне виховання» (Верхньо-Ясенівська ВШ) [3, арк.101]

У 1973-1974 н.р. було проведено чотири обласні та три районні семінари (224 вчителі), на яких педагогами гірських шкіл було виголошено доповіді з найбільш актуальних питань. У 1975-1976 н.р. проводився районний семінар учителів других класів (70 осіб) з проблем підвищення ефективності уроку (Криворівнянська ВШ), в роботі якого взяли участь викладачі педагогічного інституту (доц. Студентова Г.Я.) [4, арк. 28]. На семінарах вчителям давались орієнтовні плани роботи; зразки ведення записів у планах самоосвіти; рекомендована література.

Рай(міськ)вно, методкабінети проводили активну роботу у справі перепідготовки педагогічних кадрів гірської місцевості на районних семінарах, курсах та інших заходах. Так, у березні 1976 року при інституті удосконалення пройшли перепідготовку на двотижневих курсах 37 вчителів початкової школи, з яких більша частина — вчителі гірської місцевості. У травні-червні 1976 року проходили районні курси вчителів перших класів, на яких власним досвідом роботи ділились кращі педагоги області, а також науковці педагогічного інституту.

Інститут удосконалення вивчав досвід роботи вчителів гірської місцевості, які друкував надалі у збірниках (наприклад, досвід вчителя Малотур'янської ПШ Волинського р-ну І.А.Пелехан «Застосування технічних засобів навчання та дидактичного матеріалу»; вчителя Лючанської ВШ Косівського р-ну М.А.Ільницької «Самоосвіта вчителя»; «Усний рахунок на уроках математики в 1-3 класах» з досвіду роботи вчителя Городянської ВШ Косівського р-ну М.М.Павлик) [4, арк. 12]. Вчителі завжди потребували створення необхідних умов для самовдосконалення, отримання нових знань. В гірській місцевості тільки небагатьом школам вдалось організувати роботу на належному рівні (Білоберезька СШ, Рівненська ПШ, Черемошнянська ВШ Верховинського району) [4, арк.15]. Одним з основних завдань було забезпечення педагогічною, психологічною, науково-популярною, методичною та художньою літературою. З метою більш ефективного вивчення та поширення передового педагогічного досвіду вчителями гірської місцевості організовувались екскурсії до інших шкіл та міст, зустрічі з учителями-новаторами.

Кафедра педагогіки і методики початкової освіти Івано-Франківського педінституту, а також Івано-Франківський інститут удосконалення вчителів намагались тісно співпрацювати з педагогічними працівниками гірської місцевості. Організовувались виїзди у школи, під час яких вивчалась ефективність роботи вчителів малокомплектних шкіл, що вже проходили курсову перепідготовку при інституті удосконалення; робота опорних та школах передового досвіду району; проводились індивідуальні та групові консультації; в районні методкабінети надсилалась тематика рефератів та післякурсів завдання; поповнювалась картотека передового педагогічного досвіду новими матеріалами, які надалі заслуховувались на педагогічних читаннях. Викладачі кафедр педінституту залучались до читання лекцій на курсах підвищення кваліфікації. Проте в здійсненні післядипломної освіти вчителів початкової гірської школи існувало немало недоліків. Внаслідок відірваності від обласного центру гірські школи потребували належного інформаційного забезпечення (література, новинки педагогічної науки, вивчення передового педагогічного досвіду). Необхідно було більш широко залучати вчителів до участі у науково-практичних конференціях та організовувати зустрічі з науковцями, кращими педагогами, вчителями-новаторами, викладачами вузів тощо.

Висновки. Проблема професійного становлення й розвитку педагога не втрачає своєї актуальності. Так склалося, що специфічні гірські природно-географічні умови Карпат обумовлюють характер здійснення післядипломної освіти вчителів. Впродовж другої половини ХХ ст. і на початку ХХІ ст. саме учитель гірської школи потребує уваги, дієвої допомоги, створення належних умов професійного та кар'єрного росту, самовдосконалення та самозбагачення.

1. Зеленчук І. Специфічні проблеми Верховинщини // Історико-культурна спадщина Прикарпаття. — 2006. — С.778-788.
2. Доповідні записки про стан навчально-виховної роботи шкіл в світлі постанов партії і уряду і нового закону про школу. Про роботу методоб'єднань вчителів шкіл області в 1973 р. — ДАІФО, ф.Р-1941, оп.1, сп.274, арк. 39.
3. Доповіді обласних педагогічних читань в 1975 р. — ДАІФО, ф.Р-1941, оп.1, сп.374, арк..101.
4. План і звіт роботи кабінету початкового навчання за 1974-1975 р. — ДАІФО, ф.Р-1941, оп.1, сп.321, арк..28.

Марія Чепіль,

доктор педагогічних наук, професор,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка

Maria Chepil,

Doctor of Pedagogics, professor,
Drohobych State Pedagogical University
named after Ivan Franko

Любов Прокопів,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Lyubov Prokopiv,

Candidate of Pedagogics,
assistant professor, Vasyl Stefanyk
Pre-Carpathian National University

УДК 37.0+378.14

ОСОБЛИВОСТІ ПОШУКУ ТА ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІЧНО ОБДАРОВАНОЇ МОЛОДІ У ВНЗ УКРАЇНИ

FEATURES OF SELECTION AND TRAINING OF THE YOUTH WITH PEDAGOGICAL TALENT IN HIGH SCHOOLS OF UKRAINE

Authors analyze features of selection (search) of talented young people in higher educational institutions of Ukraine, reveal specificity of work with gifted students.

Keywords: talent, pedagogical process, professional selection, creative abilities, creativity.

Постановка проблеми. Утвердження особистісно-зорієнтованих ідей в освіті зумовлюють їх спрямування на пошук талантів, обдарувань особистості.

Сьогодні відбувається парадоксальна ситуація, коли майбутні фахівці отримують не кваліфікацію вчителя, викладача, а фізика, історика, математика і ін., а фах вчителя стає непотрібним і неважливим. Поставлене завдання вирішуватиметься ефективніше, якщо одним з надважливих напрямів в освіті стане пошук педагогічно обдарованої молоді.

Актуальність і важливість окресленої проблеми, її суспільно-педагогічне значення зумовлюють необхідність пошуку і наукового обґрунтування проблеми обдарованих вчителів.

Звідси стає зрозумілою увага до педагогічної обдарованості з боку педагогів, психологів та науковців інших сфер. Так, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Б. Теплов та ін. неодноразово звертались до педагогічних здібностей; І. Зязюн, В. Кан-Калик, Г. Костюк, П. Лєсгафт, А. Макаренко, В. Сухомлинський, В. Сластьонін, К. Станіславський, К. Ушинський та ін. розглядали структуру педагогічних здібностей та їх вплив на діяльність вчителя.

Чітке розуміння необхідності пошуку майбутніх талантів, які могли б поставити школу на відповідний рівень, знайшло своє відображення у даній науковій розвідці, **метою** якої є аналіз досліджень науковців з питань педагогічних здібностей як важливої складової фахового зростання задля врахування і творчого використання досвіду роботи у сучасних умовах.

У науковій літературі існують різноманітні думки щодо змісту та критеріїв педагогічних обдарувань. На думку одних (І. Зязюн, В. Моляко, Ю. Гільбур, В. Сухомлинський та ін.), педагогічні здібності закладені в людині від народження. Інші (І. Богданова, Н. Кічук, О. Лук і ін.) вважають, що ці здібності зустрічаються вкрай рідко і їх потрібно формувати. Вважаємо, що наведені погляди науковців є дещо однобічними. Задатки до педагогічної обдарованості якоюсь мірою закладені природою, однак на формування педагогічної обдарованості має вплив мікро- і макросередовище. Саме високий рівень розвитку здібностей є важливим показником обдарованості вчителя.

Надзвичайно актуальним у контексті підготовки педагога є питання про провідний принцип діяльності майбутнього вчителя. Уже багато часу триває наукова дискусія — що важливіше для майбутнього вчителя: яскраво виражена педагогічна спрямованість, любов до дітей чи глибокі знання навчального предмета, який він буде викладати. Вважаємо за потрібне акцентувати на нашій принциповій позиції. Немає жодних підстав протиставляти одні якості іншим. Тільки органічне поєднання самовідданої любові до дітей і глибоке знання навчального предмета виступають основним показником педагогічної обдарованості, про що детально йдеться у науковій розвідці Ф. Гоноболіна. На його переконання, у структурі педагогічних здібностей провідними є:

дидактичні (уміння передавати учням навчальний матеріал у доступній, ясній і зрозумілій формі, викликати інтерес до предмета, збуджувати у школярів активну самостійну думку);

академічні — здібності до відповідних галузей науки (математики, фізики, літератури тощо);

перцептивні (уміння проникати у внутрішній світ особистості, адекватно сприймати, розуміти та оцінювати його);

мовні (глибоке знання мови та вільне володіння її виражальними засобами);

організаторські, які полягають в умінні організовувати учнівський колектив, згуртовувати його для виконання важливих завдань;

авторитарні, що передбачають безпосередній емоційно-вольовий вплив на учнів і вміння на цій основі здобувати авторитет. При цьому треба мати на увазі, що останнім часом саме по собі поняття авторитарності набуло різко негативного значення, однак намагання вчителя стати авторитетним для своїх учнів нічого спільного немає з авторитарним стилем його поведінки.

Важливими також є **педагогічна уява** — здатність до передбачення наслідків своїх дій, уміння проектувати особистість учня; **комунікативні** здібності, тобто здібності до спілкування з учнями, вміння знайти підхід до них, встановити взаємостосунки, наявність педагогічного такту; здібність до розподілу уваги між кількома видами діяльності — це уміння вчителя стежити за змістом і формою викладу матеріалу, за розгортанням своєї думки чи думки учня, водночас уміння утримувати у полі зору всіх учнів, чуйно реагувати на ознаки втоми, неухважності, нерозуміння, помічати всі випадки порушення дисципліни, стежити за власною поведінкою (позою, мімікою, пантомімікою, ходом); **творчість** у роботі вчителя. У сучасній науці встановлено, що «обдарований педагог ніколи не копіює чужих зразків. Він вивчає досвід інших, бере з нього все цінне, але ніколи механічно не копіює чужої роботи» [3].

Для вдосконалення будь-яких професійних здібностей розроблено ряд прийомів та методів навчання. Але коли йдеться саме про проблеми педагогічної обдарованості, то у цьому випадку особливого значення набувають системний аналіз, інтелектуальна атака, метод вільних асоціацій, тест-опитувальник, педагогічний прийом аналогій, проблемні задачі, а також рольові ігри, тренінг тощо. Зокрема, у процесі гри, на думку З. Курлянд, у студентів розвиваються експресивні та комунікативні здібності, адже участь у рольових іграх вимагає розкутості, фантазії, уміння діяти в непередбачених обставинах, володіти голосом, відчувати співрозмовника. Дидактичні ігри сприяють швидкому формуванню практичних навичок та вмінь, розвитку педагогічних здібностей [1].

Технологія підготовки педагогічно обдарованого майбутнього вчителя, за переконаннями О. Антонової, повинна охоплювати такі компоненти: цільовий, змістово-інформаційний, процесуальний, діяльнісно-операційний та оцінно-результативний. Педагогічна обдарованість буде розвинена за умов удосконалення змісту, форм та методів навчання та виховання. Цьому сприятимуть: створення цілісної багатофакторної моделі педагогічно обдарованого майбутнього вчителя; створення саморегульованої системи виявлення та підтримки обдарованої студентської молоді; стимулювання творчості студентів; розробка та впровадження педагогічних технологій стосовно розвитку та реалізації педагогічних здібностей, заснованих на активізації, індивідуалізації, диференціації навчально-пізнавальної діяльності студентів; формування резерву для вступу у вищі педагогічні заклади, магістратуру та аспірантуру, підготовку наукових та педагогічних кадрів [2, 75].

Проблема підготовки молоді для здобуття педагогічної професії, методичні підходи до виявлення здібних до педагогічної професії молодих людей не втратили своєї актуальності і в останнє десятиліття, коли українська вища школа отримала можливість розвиватися на основі власних надбань і традицій. Так, на початку 90-х рр. XX ст. в Україні діяли факультети майбутнього вчителя, педагогічні класи, школи юного педагога. Вищим навчальним закладам дозволено, за погодженням із Міністерством освіти, прирівнювати випускні іспити на атестат зрілості професійно орієнтованої молоді до вступних.

У сучасних умовах, коли значно зростає увага до проблем розвитку сільської школи і до відповідної підготовки вчителів для неї, вкрай необхідно враховувати той позитивний досвід, який вже був накопичений у попередні десятиліття в українській освіті.

Ось чому система «школа-педвуз», яка успішно функціонувала у 70 — 80-х рр. XX ст., заслуговує на пильну увагу. Ця система концентрувалася на розв'язанні певних завдань, а саме — на теоретичному обґрунтуванні методики, організації й удосконаленні факультативу «Юний педагог» для різновікової групи учнів загальноосвітньої восьмирічної і середньої школи; методиці діагностики педагогічних здібностей школярів, спільній роботі педагогічного вузу й органів народної освіти заради цільового набору в інститут здібної до педагогічної діяльності молоді. Для досягнення цієї мети було визначено основні вимоги до педагогічної професії і чинники придатності до неї; розроблена структура психологічної готовності.

Цей досвід має бути використаний і на сучасному етапі. Він повинен доповнити комп'ютерні методики, тестування тощо. Погодьмося, дуже важко з'ясувати готовність молодшої людини стати педагогом лише на основі її почасти випадкових відповідей на питання анкети, запропонованої на вступних іспитах.

На сучасному етапі надзвичайно важливою є необхідність підвищення освітнього потенціалу суспільства. Конститутивне значення вже сьогодні мають загальнокультурний, етичний рівень кожного індивіда. Важливим завданням вищої освіти на сучасному етапі є випереджаючий вплив на формування таких якостей особистостей, які відповідали б як сьогоднішньому рівню розвитку суспільства, так і його перспективам.

Вже тепер очевидно, що людина, підготовлена лише до шаблонної, алгоритмізованої моделі діяльності, не здатна орієнтуватися в сучасних освітніх системах.

Сьогодні і в сфері освіти потрібні фахівці професійно компетентні, обдаровані, такі, що володіють високим відчуттям відповідальності за свої дії як в стандартних, так і в екстремальних ситуаціях.

Науковий пошук організаційних і методичних засобів виявлення педагогічно обдарованих дітей шкіл, в тому числі і сільських, неможливий без урахування того факту, що все різноманіття форм педагогічної діяльності охоплюється сферою освіти, а найбільш специфічними ознаками, властивими діяльності майбутнього вчителя, є якісно своєрідне поєднання педагогічних здібностей, мотивації та свідомої професійної спрямованості особистості, що дозволяє досягти успіхів у творчій педагогічній діяльності.

Що ж до критеріїв обдарованості, то вони розглядаються педагогами і психологами як рівень сформованості внутрішньособистісних психологічних механізмів (це і своєрідність сприймання, і розуміння, і інтерпретація подій, і рівень мислення). Критерії виступають основою креативної поведінки особистості у певних галузях діяльності, зокрема педагогічній. На наш погляд, задатки до педагогічної обдарованості закладені природою, однак на її формування впливає мікро- і макросередовище. Запорукою педагогічної обдарованості є органічне поєднання самовідданої любові до дітей, глибоке знання навчального предмета і високий рівень розвитку здібностей.

Разом з тим, при відборі обдарованих школярів важливою є діагностична процедура, яка повинна виявляти у них наявність саме педагогічної обдарованості.

Результати застосування системи ідентифікації педагогічно обдарованої молоді в умовах сільської школи дозволяють сформулювати ряд висновків.

Для підвищення достовірності прогнозу стосовно виявлення обдарованого школяра необхідним є введення 4-етапної ідентифікаційної процедури відбору: профільні іспити; індивідуальне тестування на комп'ютері; психолого-діагностичне обстеження; підсумкова співбесіда з потенційно обдарованими (після підведення результатів іспитів і профільних співбесід з учителями).

«Ідеальна» модель (система) ідентифікації обдарованих в умовах відбору абітурієнтів в вищі навчальні заклади повинна включати п'ять основних стадій:

- попередній збір інформації про наявність учнів сільського регіону (району, міста і т.ін.), що виявляють особливі досягнення у сфері науки, (накопичення банку даних про переможців різних конкурсів, олімпіад, фестивалів);
- визначення рівня знань за профілем навчання (стабільність професійної спрямованості; уміння нестандартно вирішувати завдання науково-педагогічного характеру в умовах дефіциту інформації і часу; рівень загального інтелекту);
- виявлення особистісних характеристик школяра на основі психологічного обстеження (інтенсивність пізнавальної потреби, працездатність, емоційно-вольова стійкість, пластичність поведінки, комунікабельність, самооцінка);
- встановлення значущості особистісних чинників для успішності навчання за вибраним профілем спеціалізації;
- вироблення рекомендацій обдарованим щодо вибору профілю навчання.

Досвід розробки і апробації концептуально-теоретичних психодіагностичних основ ідентифікації і розвитку педагогічної обдарованості у старшокласників в умовах сільських навчальних закладів дозволяє стверджувати, що цілеспрямоване використання особистісно-орієнтованого підходу до кожної обдарованої особистості має на меті ефективний спосіб оптимального розвитку його креативного потенціалу.

Внаслідок цього пріоритетне місце в реалізації даного підходу повинно належати дотриманню системності, єдиної творчої і етичної установки на взаємодію педагога та обдарованого як творців. До істотних психолого-педагогічних принципів такої взаємодії правомірно віднести наступні:

- стосунки педагогів з учнями будуються як спільна творча діяльність; принцип педагогічного спілкування — не зі своїми знаннями до учня, а з ним — до науки і її глибини;

- навчання, освіта і самоосвіта базується на особистій зацікавленості учня, який навчається, його індивідуальних інтересах, здібностях, завдяки чому пізнавальна активність формується на основі внутрішніх потенцій самого учня;
- спільна діяльність педагога і учня;
- ідея вільного вибору форм, напрямів, методів діяльності формує мотиваційну сферу, розвиває дивергентне мислення, уміння критично оцінювати свої можливості і прагнення до самостійного рішення все більш складних проблем (у тому числі і в рамках самоосвіти);
- бачення перспективи своєї власної підготовки, самоосвіта і самовиховання формує цілеспрямованість, стимулює освоєння основ професійної майстерності;
- формування системного мислення, уміння «згортати» і деталізувати інформацію розвиває широкі інтелектуальні здібності, складає найважливішу межу професійної культури майбутнього фахівця;
- домінантою творчого виховання стає суб'єктний підхід, абсолютне визнання достоїнств кожної особи, її права на вибір, власну думку, самостійний вчинок;
- нові смислові константи виховання і спілкування припускають і нове педагогічне середовище — співдружність педагогів, колег, однодумців у творчому вихованні майбутніх фахівців.

Висновки. Отже, можна стверджувати, що вже накопичена велика кількість матеріалів, присвячених проблемам пошуку та виявлення педагогічно здібної молоді. Питання педагогічної обдарованості молоді, аналіз її компонентів були у центрі уваги практиків і теоретиків педагогіки.

Разом з тим, треба визнати, що вимагають глибшого і детальнішого аналізу фактори, які впливають на розвиток педагогічних здібностей, обдарувань майбутніх учителів включно з методикою їх виявлення та розвитку у студентів вищих навчальних закладів України.

1. Курлянд З. Развитие педагогических способностей студентов педвузов как средство совершенствования их профессиональной подготовки: Автореф. Дис. канд. пед. наук: 13.00.01. / Тбилисский государственный ордена дружбы народов педагогический институт им. А.С. Пушкина. — Тбилиси, 1985. — 27 с.
2. Основні напрямки науково-педагогічного пошуку молодих дослідників України: Збірник інформаційних матеріалів. Випуск 2 / За ред. О. Антонової. — Житомир: Житомир. держ. пед. ун-т, 2002. — 100 с.
3. Радул В. Діагностика особистості майбутнього вчителя: Монографія. — К.: Вища школа, 1995. — 150 с.
4. Роменець В. Психологія творчості: Навч. посібник. 2-ге вид., доп. — К.: Либідь, 2001. — 288 с.

Лідія Плетеницька,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Lidia Pletenytska,

Candidate of Pedagogics, senior lecturer,
the Precarpathian National University
named after Vasyl Stefanyk

УДК 373.31

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ВИКОРИСТАННЯ В ГІРСЬКИХ ШКОЛАХ ЗАСОБІВ НАРОДНОЇ МАТЕМАТИКИ

TRAINING OF FUTURE ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS FOR APPLYING MEANS OF FOLK MATHEMATICS TO SCHOOLS OF MOUNTAIN REGIONS

It is highlighted the peculiarities of elementary school teachers' work at mountain schools. It is given the characteristics of folk mathematics as a means of lore studies. The author distinguishes the aspects of applying folk mathematics the learning process of pedagogical institutes and primary schools of Ukraine's mountain regions.

Постановка проблеми. Педагогіка народознавства передбачає постійне і систематичне застосування в навчально-виховному процесі народних знань про різноманітні сфери життя: народну медицину, землемірство, метеорологію, математику, а також ідей, засобів сучасних наук (історії, соціології, демографії, етнографії, психології). Особливу галузь народознавства становить народна математика.

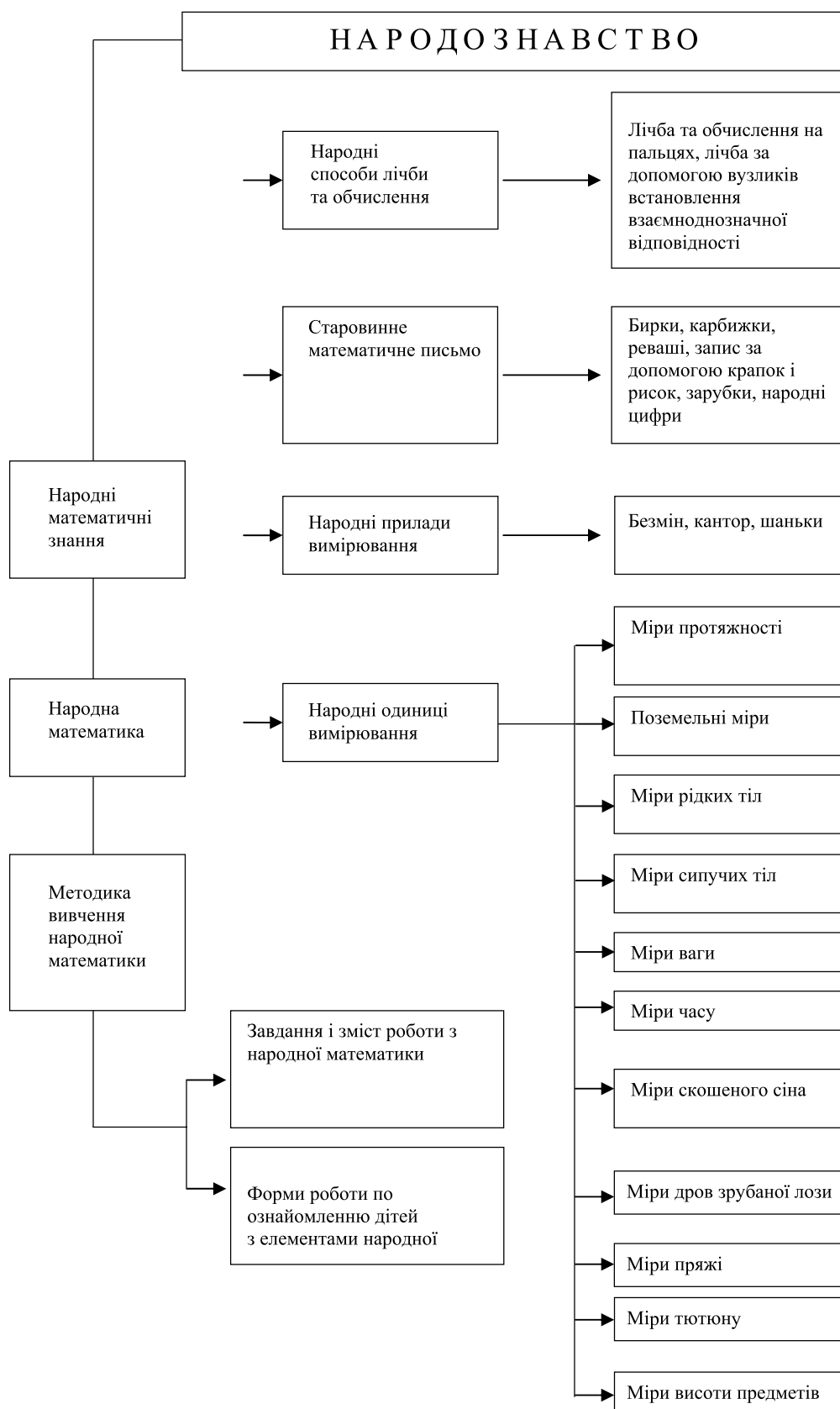
Ми розглянули становлення та розвиток народної математики в етнографічному, історичному, народознавчому ракурсах. Однак це поняття має й інші тлумачення. Так, з археологічного й етнографічного поглядів звернули увагу на народну математику такі вчені, як В.Б.Бобинін, І.А.Ізносков та Ф.К.Вовк. А сучасні етнографи В.Ф.Горленко, І.І. Наумко трактують виникнення даного поняття насамперед в різноманітній господарській діяльності народу, яка ґрунтується на багатовікових спостереженнях за навколишнім середовищем та природою.

К.М.Щербина розглядав народну математику як краєзнавчий матеріал. Він зазначав, що «найбільшою простотою і узагальненістю відрізняються ті питання, з якими має справу математика, з ними найчастіше доводиться мати справу й людині. Через це народ загалом має достатньо ґрунтового матеріалу для правильних висновків щодо народної математики, як суто краєзнавчого матеріалу і як дисципліни, яка відіграє велику роль у краєзнавчій роботі» [3].

Л.М.Граціанська характеризує поняття «народної математики» як складову історії математики: «Вивчення народної математики, тобто старовинних знань, є складовою частиною дослідження історії математики, воно дуже важливе для глибокого висвітлення історії культури народів. Ознайомлення із способами лічби, народними мірами і способами вимірів на різних етапах історичного розвитку відкриває нам цікавий світ еволюції поняття числа та його властивостей, а також процес формування просторових уявлень і знань у галузі геометрії, дозволяє проникнути в глибини народної мудрості» [1, с.44]. Погляди з цього приводу академіка М.Г.Стельмаховича більш широкі. Він розглядає народну математику як складову народної дидактики: «... народні маси заклали основи матеріальної культури людства, створили умови для її прогресу.

Народна математика як галузь народознавства

Історія розвитку демократичного мистецтва і літератури, передової науки нерозривно пов'язана з творчістю народу. На основі багатого життєвого досвіду трудящих мас створені народна філософія, мораль, етика, педагогіка, астрономія, метеорологія, математика, агрономія, ветеринарія, кулінарія» [2, с. 12].

Проведений історичний екскурс, етнографічний опис математичних знань народу, методичні аспекти використання в навчальному процесі народних математичних знань дає нам підстави визначити поняття «народна математика» як елемент навчального предмета «народознавство». Отож, з нашого погляду, народна математика — це система народних математичних знань про старовинне математичне письмо, народні одиниці та прийоми вимірювання, народні математичні прилади, народні способи лічби, обчислення та методика вивчення народної математики. Розшифрування даного поняття подано в схемі №1.

Як засвідчує схема №1, народна математика є важливою галуззю народознавства, а її чинниками ми визначили народні математичні знання та методику вивчення народної математики. Народні математичні знання ми поділяємо на чотири складові: народні способи лічби та обчислення, старовинне математичне письмо та його носії, народні одиниці вимірювання, народні прилади вимірювання. В схемі також конкретизується зміст чинників народної математики. Визначено, що народними способами лічби та обчислення є лічба та обчислення на пальцях, лічба за допомогою вузликів, встановлення взаємно-однозначної відповідності за допомогою підсобних предметів. Друга складова визначає, що старовинне математичне письмо — це запис цифр, лічби та обчислень за допомогою крапок і рисок, це зарубки, це податкові одиниці запису боргу, своєрідні позначення «народних цифр», а носіями старовинного математичного письма є бирки, карбижки, реваші та інші.

На схемі подано і класифікацію народних одиниць вимірювання на II розряди. Серед них: поземельні міри (миля, десятина, морг); міри рідких тіл (око, (1л), чвертка (250 г), квартирка (0,5л), шкалик (200 г); міри сипучих тіл (корець (100кг), гарнець (5 кг), мірка (3 кг); міри ваги (деко (100г), фунт (0,5 кг), кіло (1кг); міри часу (мінутна (1хв), квадрант (15хв), тиждень (неділя)); міри скошеного сіна (сніп, полукіпок (30 снопів), копа (60 снопів)); міри дров зрубаної лози (чвертка, півтуха, тух, латра, оберемонок, фіра); міри пряжі (чисниця (7,5м), пасмо (75м), моток (2210м); міри тютюну (скруток (10 листків), папушка (30-40 листків), бруски); міри довжини предметів (цаль (2,5см), п'ядь (25 см), сажень (1м)). А до народних приладів вимірювання ми віднесли безмін, кантор, шаньки.

Задовільний стан готовності студентів педагогічних вузів до народознавчої роботи з народної математики змусив нас розробити систему підготовки майбутніх вчителів до українознавчої роботи в початкових класах. Дана система підготовки відображена на моделі підготовки студентів до народознавчої роботи з математики в початковій школі (схема 2).

Для реалізації фахової готовності студентів до народознавчої роботи ми ввели в систему навчання елективний народознавчий курс «Підготовка студентів до народознавчої роботи в гірській школі засобами народної математики». Модульна програма курсу складається з двох теоретичних та одного практичного модулів, зокрема спецкурсу та спецпрактикуму. Конкретна форма програми елективного курсу окреслила основні функції навчального документа: детальне уявлення про зміст навчання, послідовність роботи від теми до теми. Зміст теоретичних модулів викладено в лекціях із спецкурсу, на яких майбутні педагоги знайомляться з науковими засадами народної математики, впровадженням елементів народної математики в навчально-виховний процес школи I ступеня, методикою ознайомлення дітей молодшого шкільного віку з народознавчими поняттями математичного змісту.

Студенти вивчають і уточнюють зміст таких понять, як народознавство, народна педагогіка, народна математика, старовинні математичні поняття та терміни, народні способи лічби та вимірів, народні одиниці вимірювання, тощо. Лекції мають не лише інформативний зміст, але й наочно-ілюстративний: показ народних способів вимірювання, гуцульських цифр, виробів ремесел з геометричним візерунком (вишивки, шкатулки, писанки, ліжники, елементи національного одягу та ін.), демонстрація в дії народних приладів вимірювання (безмін, кантор, шаньки).

До семінарських занять зі спецкурсу студенти готують теоретичний матеріал про математичне письмо, народні одиниці вимірювання, прилади вимірювання, добирають словесні засоби народної дидактики з математичним змістом, зокрема лічилки, народні задачі, задачі-жарти, прислів'я та приказки, вироби народних ремесел та промислів як засіб засвоєння молодшими школярами уявлень про форму і величину, народні ігри з математичним змістом, розв'язують задачі, з'ясовують значення збирання та доцільність впровадження в навчально-виховний процес школи елементів народної математики.

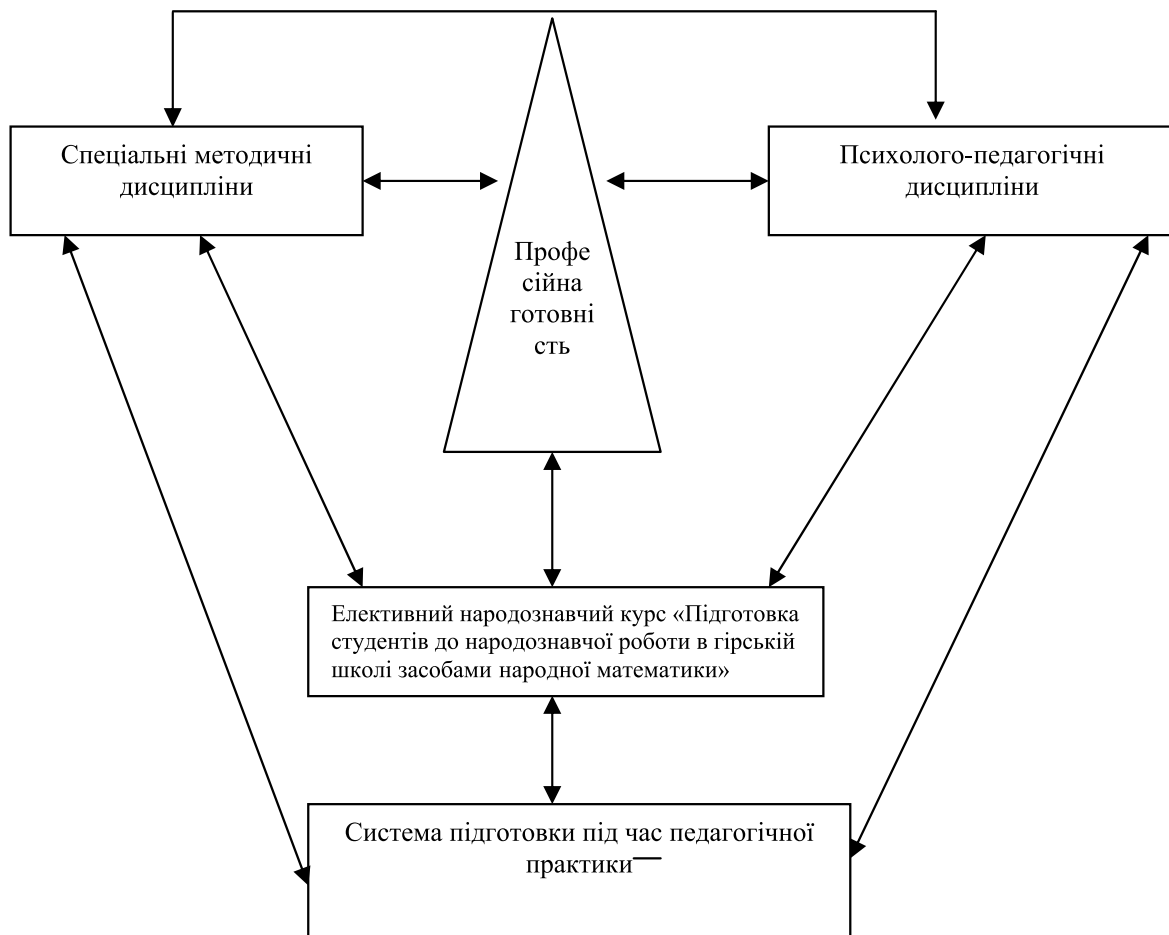
В ході підготовки до семінарських занять зі спецкурсу передбачено конспектування літератури, опрацювання тезами методичних посібників, робота з архівними матеріалами, написання рефератів, виконання творчих завдань. А на практичних заняттях зі спецпрактикуму за допомогою методів ситуативного моделювання, мікровикладання, дидактичних вправ та ділових ігор відпрацьовуються вміння та навички використання елементів народної математики в навчально-виховному процесі, необхідні для проведення народознавчої роботи в школі. Теоретичні знання, які студенти одержують на лекціях зі спецкурсу та закріплюють на семінарських заняттях, надалі реалізуються під час практичного модуля, тобто в спецпрактикумі.

У зв'язку з нестачею відповідної методичної літератури, особлива увага приділяється збагаченню педагогічного арсеналу: словнику старовинних математичних термінів; довіднику з текстами авторських дидактичних ігор, альбому зі зразками — ілюстраціями старовинного математичного письма, стародавніх приладів вимірювання та зважування, добірці зі зразками усної народної творчості з математичними поняттями, які використовуються під час педагогічної практики.

Схема 2

Модель професійної готовності майбутніх учителів початкових класів до народознавчої роботи з математики в гірських школах

Так, словник старовинних математичних термінів у окремих студентів включає тлумачення більше 60 забутих термінів народної математики. До кожного практичного заняття пропонуються інструкції, схеми, зразки послідовного виконання завдань. Так, добірка усної народної творчості впорядковується студентами за певними правилами. Прислів'я та приказки класифікуються відповідно до змістових ліній освітньої галузі «Математика». Нові терміни народної математики, які поповнюють список засвоєних математичних понять, описують за поданою схемою: народне математичне поняття, уривок з казки, словесні засоби народної дидактики, прийоми ознайомлення дітей з даним терміном.

Індивідуальності творчості вимагають від студентів такі завдання, як класифікація народних ігор та розробка авторських дидактичних ігор згідно зі змістовими лініями освітньої галузі «Математика» для засвоєння учнями математичних понять, складання авторських казок для дітей про старовинні математичні поняття, систематизація народних математичних понять, які доступні молодшим школярам, відповідають їхнім віковим та індивідуальним особливостям.

Оскільки будь-якого виду діяльності вчать в процесі самої діяльності, то студенти під час практичного модуля систематично виконують індивідуальні завдання: складають книжки-саморобки, оформляють необхідну наочність для ознайомлення учнів з народними мірами та способами вимірювання. У такий спосіб активізується на заняттях спецпрактикуму теоретичний мінімум спецкурсу, для забезпечення практичного засвоєння вмінь та навичок, необхідних у ході народознавчої роботи з народної математики в початковій школі.

В елективному курсі реалізовано принцип міжпредметних зв'язків та принцип єдності теорії та практики. До того ж, усі мікротеми курсу відповідають темам програми з методики викладання математики в початкових класах та курсу «Технології викладання освітньої галузі «Математика», тобто зміст навчання студентів має безпосередньо фахову спрямованість. Практична значущість елективного народознавчого курсу в тому, що він сприяє професійно-педагогічній підготовці студентів до народознавчої роботи в початковій школі та формуванню вмінь та навичок щодо ознайомлення учнів молодшого шкільного віку з народознавчими поняттями математичного змісту. Знання й уміння, здобуті майбутніми вчителями початкових класів у процесі елективного курсу, вкрай знадобляться їм у практичній роботі під час педагогічної практики, полегшать організацію народознавчої роботи з народної математики під час роботи в початковій школі гірських регіонів України. Наводимо фрагменти змісту програми елективного народознавчого курсу.

Програма елективного народознавчого курсу «Підготовка студентів до народознавчої роботи в гірській школі засобами народної математики»

Вивчення народної педагогіки у вузі сприяє духовному відродженню нації, що є спадкоємцем і продовжувачем соціально-культурних цінностей рідного українського народу.

Для поліпшення підготовки студентів до народознавчої роботи в школі пропонуємо ввести в семестрі елективний народознавчий курс. Мета курсу — поглибити підготовку майбутніх педагогів теоретичними знаннями з народної математики України й методичними вміннями використання старовинних математичних знань в навчальному процесі гірської школи.

Завдання курсу:

- озброїти студентів теоретичними знаннями щодо народознавчих понять; зокрема народної математики, ознайомити їх з народними способами лічби, вимірювання, математичного письма народів України та з історичним аспектом проблеми;
- спрямувати їх навчальні дії на подальше самостійне вивчення матеріалів з математичним змістом народознавчого характеру з метою підвищення ефективності навчання учнів початкових класів гірських шкіл;
- сформувати в студентів уміння впроваджувати в навчальну діяльність молодших школярів елементи народних математичних знань;
- сформувати у студентів навички до практичного використання елементів народної математики в процесі навчально-виховної діяльності початкової школи;
- ознайомити їх з педагогічним досвідом роботи щодо навчання учнів у молодших класах елементів народної математики.

Методи вивчення курсу: лекція, розповідь, бесіда, семінарсько-практичні заняття, індивідуальні завдання, ділові ігри, самостійна робота студентів, педагогічна практика.

Студенти на кінець вивчення курсу повинні мати такий методичний арсенал:

словник старовинних математичних термінів; довідник з текстами авторських дидактичних ігор; альбом із зразками-ілюстраціями старовинного математичного письма, стародавніх приладів вимірювання та зважування; збірку із зразками народної творчості з математичними поняттями; добірку розроблених планів-конспектів уроків, тести на визначення показників оволодіння молодшими школярами елементами народної математики.

Форми контролю: перевірка опрацьованої літератури; аналіз законспектованої літератури; співбесіда по прочитаній літературі; заслуховування і обговорення рефератів; короткі письмові повідомлення; аналіз складених студентами дидактичних ігор, тестів, перевірка конспектів уроків; колоквіум; проведення студентської методичної конференції.

МОДУЛЬ 1.

ТЕМА. Теоретичні основи народної математики України.

Поняття народна математика. Предмет народної математики. Народна математика — складова народної педагогіки.

Становлення та розвиток народної математики. Принципи народної математики. Залежність народних математичних знань від рівня розвитку продуктивних сил і від потреб практичного життя. Внесок К.М.Щербини, Л.М.Граціанської, М.Г.Степанаховича в розвиток народної математики на Україні. Основні напрями розвитку народної математики на сучасному етапі.

Основні поняття: народознавство, народна педагогіка, математика, народна математика, старовинні математичні знання, народні знання, пам'ятки математичної старовини.

ТЕМА. Народна педагогіка про навчання учнів математики.

Відродження народних традицій в початковій математичній підготовці дітей молодшого шкільного віку. Значення збирання і впровадження в навчальну діяльність початкової школи пам'яток математичної старовини. Необхідність та доцільність збирання старовинних математичних відомостей. Словесні засоби народної дидактики. Вироби народних ремесел та промислів України. Народні ігри на засвоєння математичних понять.

Основні поняття: народні традиції, математичні уявлення, старовинні математичні поняття, бирка, карбижка, народна лічба, способи народної лічби.

Семінарське заняття. Принципи добору народознавчого матеріалу математичного змісту для молодших школярів.

1. Шляхи використання народознавчого матеріалу з математичним змістом у навчально-виховному процесі початкової школи.
2. Вироби народних ремесел та промислів як засіб засвоєння учнями молодших класів уявлень про форму та величину.
3. Класифікація народних ігор на засвоєння математичних понять згідно зі структурою освітньої галузі «Математика».

Практичне заняття. Відображення елементів народної математики в усній народній творчості.

1. Основні етапи формування математичних понять засобами усної народної творчості: казка, лічилка, прислів'я, приказка, загадка з математичним змістом, задача-жарт, задача.
2. Місце словесних засобів з дидактики в навчально-виховному процесі початкової школи.
3. Народні задачі. Види задач та їх характеристика.

МОДУЛЬ 2.

ТЕМА. Навчання молодших школярів вимірювання засобами народної математики.

Одиниці мір. Їх класифікація та характеристика. Народні способи вимірювання ліній, поверхонь, об'ємів. Народні прилади зважування. Вимірювальні інструменти. Навички вимірювання. Регіональні особливості народних мір: довжини, маси, часу.

Методика ознайомлення учнів з народними мірами. Форми роботи в навчанні дітей вимірювання засобами народної математики.

Основні поняття: одиниці мір, народне землемірство, сажень, маховий сажень, косий сажень, аршин, миля, око, чверток, корець, гарнець, деко, сніп, полукіпок, квадрат, чисниця, цаль, мала п'ядь, середня п'ядь, велика п'ядь, п'ядь з куvirком, безмін, кантор.

ТЕМА. Використання на уроках математики народних способів та методів лічби та обчислення.

Лічба і рахунок. Народні способи лічби. Пальцевий рахунок. Лічба групами. Народні лічильні прилади. Народні назви операцій над числами. Множення на пальцях.

Правила лічби. Народне математичне письмо. Способи фіксування чисел. Ознайомлення дітей із старовинними методами лічби.

Основні поняття: число, натуральний ряд чисел, символи повноти, лічба групами, лічба дюжинами, лічба копами, бирка, карбижка, рахівниця.

МОДУЛЬ 3.

ТЕМА. Впровадження елементів народної математики в навчально-виховний процес початкової школи гірських регіонів.

Принципи ознайомлення дітей з народними математичними поняттями. Методи та прийоми навчання народних математичних понять на уроках математики.

Методика навчання молодших школярів старовинних способів лічби та обчислення. Нетрадиційні форми ознайомлення зі старовинними математичними одиницями вимірювання. Спільна робота школи і сім'ї в ознайомленні дітей молодшого шкільного віку з елементами народної математики.

Основні поняття: принципи, методи, прийоми, навчальна діяльність, форма, засіб, урок, народні способи обчислення, народні одиниці вимірювання довжини.

Практичні та методичні завдання для самостійного опрацювання.

- Прочитайте визначення народної математики:

«Вивчення народної математики, тобто старовинних математичних знань, є складовою частиною дослідження історії культури народів. Ознайомлення із способами лічби, народними мірами і способами вимірів на різних етапах історичного розвитку відкриває нам цікавий світ еволюцій поняття числа та його властивостей, а також процес формування просторових уявлень і знань в галузі геометрії, дозволяє проникнути в глибини народної мудрості» (Граціанська Л.М.)

«Народна математика-це сукупність народних математичних знань та навичок, в основі яких лежать потреби практичної діяльності та господарської діяльності, це традиційні народні способи лічби (лічба на пальцях, вузлики «на пам'ять»), вимірювання, своєрідні одиниці вимірювання (копа, цаль, п'ядь, сажень, крок, лікоть), носії

інформації старовинного математичного письма (бирка, карбижка) та методичні способи їх застосування в навчальній та педагогічній діяльності» (Горленко В.Ф., Наулко В.І.).

Яке визначення з вашого погляду найбільш повно відбиває зміст цього поняття? Чому? Як би ви визначили це поняття?

- Опрацювати, скласти тези:

Граціанська Л.М. Нариси з народної математики України. — К., 1968.

Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. — К., 1985.

Плетеницька Л.С. Елементи народної математики у дошкільному закладі. — Розділ XIII. — С. 318-331.

Богуш А.М., Лисенко Н.В. Українське народознавство в дошкільному закладі. — К. 2002.

- Пояснити значення поданих слів, скласти тлумачний словник: п'ядь, аршин, крок, цаль, лікоть, сажень, перст, шух, око, півоко, чвертка, корець, копа, чисниця, квадрант, пуд, безмін, кантор, терези, бирка, карбижка... (продовжіть самостійно).

- Зобразити схематично старовинні засоби вимірювання та народні одиниці вимірювання.

- Підготувати реферат на одну з поданих тем:

Погляди Л.М.Граціанської та М.Г.Стельмаховича на розвиток народної математики на Україні.

Народна математика як складова народознавства.

Старовинні одиниці мір і способи вимірювання.

Народна лічба і рахунок.

Народні геометричні знання.

Народні астрономічні та часові уявлення.

Видатні педагоги минулого та сучасного про суть, завдання та значення народної математики.

Історичний краєзнавчий коментар на уроках математики в початковій школі.

Історико-математична підготовка вчителя початкових класів для гірських регіонів.

Шляхи використання елементів народної математики в навчально-виховному процесі початкової школи.

Використання народних способів лічби та обчислення при вивченні змістової лінії «Числа. Дії над ними».

Місце елементів народної математики при вивченні освітньої галузі «Математика».

Народна математика як засіб логіко-математичного розвитку молодших школярів.

Застосування засобів народної математики на інтегрованих уроках в початковій школі.

На основі поданих текстів скласти адаптовані тексти, які б за змістом були доступні розумінню дітей молодших класів.

ПОЯСИ

Український народний одяг зверху оперізувався поясом. Пояси бувають шовкові, вовняні та бавовняні. За козацьких часів в Україні були поширені шовкові пояси, що їх тоді привозили з Персії та інших країн далекого і близького Сходу. Лубенський полковник Яків Маркевич (1696-1770) у своїх «Древних записках» писав, що він доручив купити для нього в Персії «поясів сутих два». Серед майна охтирського полковника Івана Перехреста в році 1705-му було багато поясів, а також «з золотом», чи «з золотом і сріблом»; вони були різних розмірів: «більшої руки» і «меншої руки». Переважний колір тих поясів був червоний і зелений...

Були і білі пояси: вони ткалися з білих ниток, а на кінцях мережилися червоними та синіми нитками. Такі білі пояси найбільше поширені на Поліссі, на Білоцерківщині та на Поділлі понад Бугом.

Пояси звичайно були довгі; до десяти, а то й дванадцяти «ліктів», з китицями на кінцях...

(Воропай О. Звичаї нашого народу. — К.: Оберіг, 1991. — С.2, 383).

НАРОДНА ПЕДАГОГІКА

Доречно вплетений в канву уроку яскравий штрих народної дидактики багато часу не потребує. Та й він відплачується сторицею, тому що кожна грань народної дидактики, як мазок пензля видатного художника, філігранно увиразнює дидактичну дію уроку. Не кажучи про те, що народна дидактика надає уроку привабливої окраски...

У минулому на Україні при вимірах довжини користувалися п'ядями. П'ядь — відстань від великого пальця до вказівного. Походить від старослов'янського «пьять» — гнути, натягнути, розтягнути. Згадавши це, нам легко пояснити зміст рядка з вірша І.Я.Франка «Каменярі»: «І п'ядь за п'ядею ми місця здобували».

Народна дидактика завжди готова дати обґрунтовані відповіді й на ряд інших питань. Наприклад: чому в українських народних прислів'ях та приказках часто вживається число сім («Семеро одного не ждуть», «Сім раз відмірай, а раз відріж»)? Чому числу тринадцять дехто приписує якісь містичні властивості? Виявляється, колись українці число сім вживали в розумінні багато. Минуло багато часу, і таким символом повноти (багато) стало число дванадцять. Освоївши цей числовий ряд, людина вважала наступне «13» зайвим і через це «нечестивим» чи «нещасливим». Як пережиток це дійшло й до наших днів. Правда, стосується воно більше захід-

ноєвропейських народів. У нас ще з часів Київської Русі число «13» було поширене поряд з іншими числами і ніяких містичних властивостей йому не приписувалося. Таких прикладів можна було б навести чимало...»

(Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. — К.: Рад. шк., 1985. — С.284).

ЖНИВА

Колись, та не так і давно, з півстоліття тому, єдиним знаряддям для збирання хліба були серп і коса... Отож, за тиждень після «Петра» в Україні починалися жнива, на полі з'являлися люди в широких білих штанах, у полотняних сорочках, з мантичками за поясом і з косами в руках, — косарі; вони вдаряли своїм гострим знаряддям по сухих стеблах дозрілого хліба, й довгий рівний покis, як простелений рушник, лягав стрічкою за кожною косою.

Дівчата і молодіці виходили на ниву з серпами, жнучи, вони спритно клали сніп за снопом *в копи*...

Як уже всі хліба вижаті й жінці кінчають складати *в копи*, то вони співають.

Ой, задзвеніли стодоли, стодоли,
Що не повні сторони, сторони,
Ой, не дзвеніте стодоли,
Будуть повні сторони:
Скільки на небі зірочок,
Стільки на полі *копичок*.
Зірочки небо світили,
Копоньки поле укрили...

(Воропай О. Звичаї нашого народу. — К.: Оберіг, 1981. — Т.2. — С.215).

Відчутним доробком студентів у процесі читання елективного курсу є складання під нашим керівництвом експериментальної програми навчання учнів молодших класів елементів народної математики «*Бабусина математика*», яку апробували під час проходження педагогічної практики. Дана програма створена на ґрунті пошуків, спостережень, роздумів. Вона спрямована на розвиток вільної, творчої, інтелектуально розвинутої особистості молодшого школяра. В основі інтелектуального розвитку лежить пізнавальна діяльність, яка сприяє вдосконаленню мислительних процесів на основі чуттєвого сприймання та свідомого ставлення до знань про життя, людину і людські відносини, необхідних у реальному житті. В учнів молодших класів генетично закладені прагнення до знань, допитливість, активність. Замість надання спеціальних, формальних, книжкових знань, які не завжди використовуються в реальному житті, треба створити умови, які б стимулювали допитливість, кмітливість. Учням не слід давати готові знання, відповіді на запитання, а разом з ними «відкривати» правила й закони буття. Педагог повинен давати дітям можливість вдивитися в світ, в природу, в життя, спостерігати, досліджувати, бачити світ «крізь математичні окуляри» як засіб пізнавальної діяльності. Пізнавальна діяльність, заснована на почуттях дитини, її бажаннях, інтересах, дозволяє легко засвоювати народні знання математичного змісту.

Наводимо фрагмент експериментальної програми навчання учнів молодших класів елементів народної математики «*Бабусина математика*».

Розділ «Кількість та лічба»

Числа і цифри першого десятка, означені поняттями народної математики. Обчислення на пальцях.

Кількісна і порядкова лічба методом пальцевого рахунку. Лічба предметів парами, трійками, п'ятірками в різних ситуаціях. Властивості натурального ряду чисел. Порівняння суміжних чисел на ґрунті знань про утворення чисел.

Встановлення рівності з нерівності груп за допомогою прийомів перерахунку, прилічування або відлічування одиниці або кількох одиниць. Складання прикладів на «+» і «-» за практичними діями. Розв'язання і складання арифметичних задач за практичними діями.

Народні способи фіксування чисел: вузлики «на пам'ять», квасолини, бирки, карбижки, знайомство з рахівницею як народним лічильним приладом.

Формування математичних понять засобами народної творчості (казка, лічилка, прислів'я, приказки...).

Розділ «Величина та форма»

Порівняння величини двох предметів способом накладання або прикладання. Величина предмета, яка вимірюється за допомогою іншого предмета. Умовна мірка. Народні одиниці міри: п'ядь, сажень, крок, лікоть. Народні рахункові міри: копа, корець, пуд. Народні вимірювальні прилади: безмін, кантор, шаньки. Одиниці вимірювання у землеробстві.

Визначення форми предметів за допомогою геометричної фігури як еталона загалом і його частин. Геометричні фігури у виробках народних ремесел (вишивка, різьба, ткацтво...), їх суттєві регіональні особливості. Народні геометричні знання, які використовуються українцями у праці та побуті.

Розділ «Орієнтування в часі та просторі»

Співвідношення одиниць часу. Народні календарні міри часу. Народні прилади визначення часу (сонячний годинник). Елементи народної метеорології дітям (схід, захід сонця, південь, північ).

Різні види календарів, вміння ними користуватись.

Орієнтування на місцевості за допомогою народних прикмет.

Основні показники оволодіння молодшими школярами елементами народної математики:

- учні розуміють співвідношення між числом і цифрою;
- лічать групами (парами, трійками, п'ятірками) предмети в прямому і зворотному порядку за допомогою кількісного і порядкового рахунку;
- порівнюють предмети за величиною;
- вимірюють довжину предметів за допомогою народних мір (п'ядь, лікоть, сажень...) і протяжність на місцевості кроками;
- визначають форму предмета загалом і його частин за допомогою геометричних фігур, розуміють їх суттєві особливості;
- орієнтуються на місцевості, розуміють розміщення предметів у просторових відношеннях один до одного.

Професійна готовність студентів до народознавчої роботи є динамічною: вона розвивається, піддається активному педагогічному й методичному впливу. Розроблена й запропонована модель формування професійної готовності студентів до народознавчої роботи виступає лише стрижнем експериментальної методики навчання, що дозволяє нам своєчасно коригувати процес навчання, вносити відповідні зміни, доповнювати новими засобами, формами чи окремими методами навчання.

Темпи формування професійної готовності до народознавчої роботи в гірській школі залежать від активності студентів у процесі вивчення елективного курсу з народної математики. Доцільна мотивація викладачем необхідності вивчення народознавчого матеріалу в вузі підвищує як якість його засвоєння студентами, так і темпи формування професійної готовності до цієї роботи з учнями молодших класів гірських шкіл.

1. Граціанська Л.М. Нариси з народної математики України. — К., 1968. — С.93.
2. Стельмахивич М.Г. Народна педагогіка. — К.: Рад. школа, 1985. — 321 с.
3. Плетеницька Л.С. Елементи народної математики у дошкільному закладі // Богуш А.М. Лисенко Н.В. Українське народознавство в дошкільному закладі. — К., 2002. — С.318-331.
4. Кравців Б. Міри // Енциклопедія українознавців. — Т.4. — 1994. — С.1581-1582.
5. Кравців Б. Народні знання // Енциклопедія українознавства в 11 т. — Т.5. — С.1695-1696. — 1996.
6. Плетеницька Л.С. Модульна організація навчального процесу з методики викладання математики в початкових класах // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім.К.Д.Ушинського. — 2002. — №1. — С.33-41.
7. Плетеницька Л.С. Формування професійно-педагогічної готовності студентів до навчання учнів математики в курсі «Методика викладання математики в початковій школі» // Наука і освіта. — 2001. — №6. — С.151-157.

Ірина Плугатор,

кандидат педагогічних наук,
старший викладач,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Irina Plugator,

Assistant professor
of the Precarpathian National University
named after V. Stefanyk

УДК 37.018.3

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА ДО ЗДІЙСНЕННЯ ОПІКУНСЬКО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ В УМОВАХ ГІРСЬКОГО РЕГІОНУ

PREPARATION OF THE FUTURE PEDAGOGUE (TEACHER) TO THE PROCESS OF UPBRINGING-GUARDIAN WORK IN THE CONDITIONS OF THE MOUNTAINOUS REGION

The article depicts (shows) the peculiarities of the preparation of the future pedagogues (teachers) to the process of upbringing-guardian work with children in children's houses and secondary-boarding schools.

The key words are: upbringing-guardian work; children's houses; boarding schools; educational and upbringing process.

Постановка проблеми. У сучасному українському суспільстві виховання особистості повинне бути спрямоване на формування патріота, громадянина, національно свідомої людини, яка могла б успішно адаптуватися у складних суспільних процесах і якнайшвидше в них визначитися, враховуючи у цьому процесі демократичні світові цінності. Основними шляхами розв'язання цієї проблеми є: запровадження нових підходів і технологій опікунської роботи в середніх загальноосвітніх закладах, що відповідають сучасним соціально-економічним та культурно-освітнім реаліям України, використання продуктивних ідей історично набутого позитивного досвіду, удосконалення підготовки майбутніх учителів до виконання опікунсько-виховної функції.

Важливого значення набуває підготовка майбутніх учителів, які повинні набути професійних знань, умінь, навичок визначення мети, завдань, змісту навчально-виховного процесу відповідно до рівня розвитку і вихованості учнів, до статусу, який вони займають у соціально-культурному середовищі. Водночас студенти мусять навчитися на основі постійної психолого-педагогічної діагностики прогнозувати стратегію, використовувати різні форми, методи, засоби та прийоми організації педагогічного процесу, аналізувати та корегувати його, вивчати й узагальнювати педагогічний досвід. Отже, перед майбутніми педагогами стоять складні завдання, на розв'язання яких і спрямовані наукові пошуки вітчизняних дослідників останніх років.

Висвітленню окремих аспектів підготовки майбутніх учителів присвячені праці В.Андрущенка, Є.Бондаренка, Н.Дем'яненко, Т.Завгородньої, В.Поліщук, О.Савченко, В.Сагарди, М.Сметанського, В.Хруща, І.Червінської та інших.

Мета статті. Розкрити особливості підготовки майбутніх педагогів до здійснення опікунсько-виховної роботи з дітьми в умовах гірського регіону.

Основний зміст статті. Трансформація суспільного устрою, кардинальні зміни у суспільному житті України останніх десятиліть, прагнення інтегруватися в європейський культурний та економічний простір вплинули на систему ціннісних орієнтацій, на формування світогляду і життєвих пріоритетів у суспільстві (особливо серед молоді), позначилися на виховному потенціалі середовища. Сьогодні спостерігається послаблення впливу сім'ї на виховання дітей, що викликане погіршенням матеріального стану батьків, виїздами багатьох із них за кордон. Так, за офіційними даними, у 2002 р. за межею прожиткового мінімуму знаходилися 94 % українських сімей, до категорії бідних відносилися 27,9 % населення, до злиднених — 15,0 %. А, як відомо, бідність не тільки обмежує доступ до освіти, але й призводить до непередбачуваних наслідків. Сьогодні в Україні понад 600 тисяч дітей не мають опікунства, близько півмільйона підлітків ніде не вчаться і не працюють [1, 7]. Крім того, спостерігається

поширення наркоманії й алкоголізму, дитячої злочинності, агресивності, зростає кількість дитячих суїцидів та число соціальних сиріт, «дітей вулиці» [2, 18]. Не випадково багато науковців різних країн наполягають на тому, що у наш час необхідно посилити опікунсько-виховну функцію школи. І все ж в українській педагогіці ще не сформовано єдиної думки щодо визнання опікунсько-виховної функції як однієї з найважливіших серед інших функцій, до виконання якої повинен бути готовий випускник вищого навчального закладу.

Як зазначає відомий вітчизняний науковець О.Савченко, в останні роки спостерігається «розширення й ускладнення функцій вчительської праці. Вона охоплює тепер навчальну, виховну, розвивальну, культурно-просвітницьку, соціально-педагогічну, корекційну, комунікативну, інноваційну, дослідницьку та інші функції» [3, 7]. Як бачимо, серед функцій вчителя, кожна з яких має універсальний характер, вчена не виділяє окремо опікунсько-виховну, але постійно наголошує на необхідності посилення підготовки майбутніх вчителів «до виховної і соціально-корекційної роботи». Аналіз запропонованих функцій дозволяє зробити висновок, що опікунсько-виховна може розглядатися як інтегрована функція, яка включає в себе виховну, соціально-педагогічну і корекційну. Це випливає із самого змісту опікунсько-виховної функції, яка викликає необхідність створення в школі, позашкільному середовищі, за місцем проживання найкращих умов, які б інтенсифікували психічний і соматичний розвиток дитини і створювали можливості для повної реалізації її потреб.

За твердженнями польських дослідників, зміст опікунсько-виховної функції полягає в тому, що «вихователь, здійснюючи опіку над дітьми, повинен не тільки забезпечувати окреслені умови, наприклад, для гри, але й привчати їх до безпечних, культурних, технічних і ощадливих засад користування ігровими засобами (м'ячем, інструментом тощо). Вчитель, що проводить навчальні заняття, повинен мати на увазі опіку над дитиною, тобто повинен враховувати деякі індивідуальні і колективні потреби своїх вихованців, наприклад, дбати про забезпечення безпеки, щоб не створювати в них надлишкових нервових напружень» [2, 48].

Однак, як засвідчує досвід викладацької роботи, спостереження за роботою вчителів-початківців, проведене анкетування серед студентів-практикантів, сучасний стан підготовки майбутніх педагогів до виконання вищезазначеної функції є незадовільним. І це є однією із причин того, «що молоді вчителі, як вогню, бояться класного керівництва, проведення виховних заходів. Багато дітей перебуває в ситуації соціальної незахищеності, тому вчителю треба вміти не лише навчати дітей, а й захищати їхні права. Крім того, виховання здійснюється в нерівній боротьбі із засиллям реклами, неякісним телебаченням і засобами масової інформації, які маніпулюють свідомістю дітей і молоді» [3, 7]. Пояснюється це тим, що переважна частина студентів не розуміє самого терміну «опіка», не обізнана з новими технологіями освіти, а якщо і чула про них, то в основному лише на теоретичному рівні, а не під час педпрактики чи на семінарських заняттях.

Опікунсько-виховна функція педагога є комплексним утворенням і має універсальний характер. Тому перед вищими навчальними закладами з підготовки майбутніх педагогів стоїть завдання не тільки посилити профільну спрямованість у змісті всіх предметів, що входять до циклу гуманітарної та соціально-педагогічної підготовки, але й збагатити її матеріалом більш цілеспрямованим з точки зору підготовки студентів до розв'язання проблеми виховання та опіки дітей і молоді в опікунсько-виховному середовищі. Важливим шляхом розв'язання цього питання є введення у навчальний план таких предметів, які сприяли б покращенню підготовки майбутніх педагогів до виконання виховно-опікунської функції.

Враховуючи, що Академія педагогічних наук України відстоює думку про утвердження нової методології ставлення до дітей-інвалідів як до рівноправних членів суспільства, більшість з яких повинна навчатися в звичайній школі, необхідно розв'язати проблему підготовки майбутніх вчителів до праці з цією категорією молоді. Останнє зумовлює необхідність введення на всіх спеціальностях такої дисципліни, як «Робота з дітьми та молоддю з особливими потребами», «Теорія і практика опіки в Україні і за кордоном», «Опікунсько-виховна робота в сучасній школі». Але, передовсім, необхідно переглянути зміст програм з педагогіки, історії педагогіки, порівняльної педагогіки, соціальної та педагогічної психології, зробити їх, безперечно, фундаментальними, але й гнучкими. Для цього доцільно доповнити їх темами з проблем опікунсько-виховної функції школи, організації опіки дітей і молоді в сучасному суспільстві, допомоги дітям у відстоюванні своїх прав, вироблення навичок безконфліктного співіснування вчителя з різними категоріями людей з особливими потребами, розширення знань і шляхів самовдосконалення комунікативних умінь студентів з метою їх спілкування з вищезазначеною категорією учнів та їх батьками тощо.

Не менше можливостей для розв'язання проблеми підготовки майбутніх педагогів до виконання опікунсько-виховної функції дають такі предмети, як «Методика виховної роботи», «Робота класного керівника». Але необхідно переглянути зміст цих дисциплін, розширити коло питань, які поставлені перед організаторами роботи з різними категоріями молоді, з урахуванням їх інтересів, зацікавлень і нахилів, потребами сьогодення. Наприклад, при вивченні згаданих предметів доцільно ставити студентів у позицію діяльних учасників запровадження нових технологій навчання і виховання, організаторів роботи в опікунсько-виховному середовищі, яке включає співпрацю з позашкільними закладами освіти і виховання та роботу за місцем проживання, враховуючи інди-

відуальні особливості школярів, виробляти навички здійснення особисто орієнтованого підходу у навчанні та вихованні.

Одночасно необхідно залучати студентів до розробки, на основі матеріалів перегляду телепрограм та прослуховування радіопередач, відвідування виставок, участі в туристично-краєзнавчій роботі тощо, варіативних моделей виховних заходів з урахуванням соціально-культурного простору, в якому знаходиться навчальний заклад, окрема дитина.

Важливими шляхами розв'язання поставленої проблеми може бути посилення акценту в навчально-виховному процесі та в позааудиторній роботі на виробленні у студентів умінь і навичок, а також формуванні в них потреби в постійному самовдосконаленні як вчителя, так і особистості взагалі. Все це буде сприяти підвищенню загально-культурного рівня, розширенню інтелектуальної ерудиції студентів.

Недостатня обізнаність майбутніх учителів з питань опіки дітей та молоді викликала потребу розроблення спецкурсу «Теорія і практика опіки дітей і молоді в Україні (1945-1990 рр.)».

Таким чином, важливими шляхами підготовки майбутніх вчителів до виконання опікунсько-виховної функції виступають: оновлення змісту педагогічної підготовки, переструктурування предметів психолого-педагогічного циклу та введення нових дисциплін; посилення опікунсько-виховною спрямованістю змісту предметів, що входять до циклу гуманітарної, соціально-педагогічної та психологічної підготовки; використання у навчально-виховному процесі нових технологій навчання й виховання; залучення студентів до використання отриманої з різних джерел інформації в організації навчально-виховного процесу.

Серед продуктивних ідей історично набутого позитивного досвіду в галузі опіки дітей та молоді на увагу заслуговують такі: залучення громадськості (через різні форми волонтерської роботи, громадські огляди роботи інтернатних закладів, утримання дітей в прийомних сім'ях) та нових суб'єктів економічної діяльності (потужних компаній, банків, приватних підприємств, що діють у конкретних містах) в порядку шефства до опікунських закладів; поліпшення позашкільної та позакласної роботи шкіл і позашкільних установ, залучення до неї якнайбільшої кількості учнів, організація при всіх школах і позашкільних установах гуртків за здібностями та інтересами; відновлення та впорядкування існуючих дитячих ігрових майданчиків і дитячих кімнат у міських скверах, парках при великих житлових будинках; піклування про освіту та працевлаштування молоді; розкриття специфіки опікунсько-виховної роботи в закладах професійно-технічної освіти в підготовці фахівців у вищих педагогічних навчальних закладах. Дитячі будинки та загальноосвітні школи-інтернати гірського регіону працюють у специфічних умовах. Адже «вони мають самобутні традиції, особливий характер навчальної і трудової діяльності. Є тут свої труднощі, однак наявні й переваги. Це вимагає розробки та використання нових технологій, форм і методів навчання і виховання та відповідної підготовки педагогічних кадрів» [4, 127].

Висновки. Опікунсько-виховна робота в сучасних середніх загальноосвітніх закладах України вимагає концептуального оновлення через впровадження нових її форм і методів, підвищення компетентності вчителів щодо виховної і соціально-корекційної роботи, поліпшення умов у закладах і позашкільному середовищі, за місцем проживання, які б інтенсифікували розвиток дитини і створили можливості для повної реалізації її потреб.

1. Домаранський О. Правове забезпечення освіти // Освіта України. — 2003. — № 40-41. — С. 7-8
2. Программа «Дети улицы»: Методические рекомендации по медико-психологической, социальной и педагогической реабилитации детей в приюте. — К., 2001. — 96 с.
3. Савченко О.Я. Функціональний підхід при підготовці майбутнього вчителя // Освіта України. — 2003. — 17 червня. — № 44-45. — С. 6-7
4. Червінська І.Б. Інновації у професійній підготовці майбутніх учителів початкових класів до роботи в школах гірського регіону // Гірська школа Українських Карпат. — 2006. — № 1. — С. 121-125.

Леся Височан,

кандидат педагогічних наук,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Lesya Vysochan,

Candidate of Pedagogics,
Precarpathian university named
after Vasyl Stefanyk

УДК 373.32

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧИХ ЗНАНЬ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

THE PREPARATION OF THE FUTURE TEACHERS FOUR FORMING NATURAL KNOWLEDGE OF THE PYPILS OF ELEMENTARY SCHOOL

Постановка проблеми. Підготовка вчителів початкової школи до формування природничих знань учнів має свої особливості. Курс природознавства, який входить до сучасної програми «Я і Україна», має інтегрований характер, оскільки передбачає формування основ багатьох природничих наук. Це вимагає від учителя обізнаності в різних напрямках науки. Він насамперед повинен сформулювати в учнів систему первісних природознавчих понять, необхідних для розуміння навколишнього світу, які базуються на чуттєвому досвіді дітей та забезпечують перехід від поняття явища до його сутності.

Методика професійної підготовки вчителів початкових класів до викладання природознавства передбачає, що проблема формування в учнів молодшого шкільного віку понятійного апарату повинна містити такі аспекти: механізм формування та розвитку понять; класифікацію природознавчих понять початкового природознавства; моделювання фундаментальної системи природознавчих понять; визначення понять відповідно до принципу доступності; методику формування понятійного апарату. Сучасні підручники з методики природознавства для студентів побудовані таким чином, що певною мірою дублюють педагогіку, психологію, а сама методика подається з урахуванням необхідних базових знань студентів з біологічних дисциплін. Наш досвід роботи доводить, що здебільшого ці знання не завжди відповідають освітнім вимогам. Це одна з причин того, чому в сучасній школі природознавство не належить до предметів, на які звертають основну увагу. Вчені підраховали, що для підготовки до уроку з природознавства вчителю необхідно витратити 3-8 годин, при цьому важливе значення має обсяг базових знань з біології.

Основний зміст статті. У системі підготовки вчителя початкових класів в умовах педагогічного університету базові знання з біології студенти повинні набути на перших курсах, вони стають основою для побудови курсу методики викладання природознавства, який спрямовано на навчання студентів формувати у дітей уявлення про поняття про навколишній світ, про об'єкти природи та про взаємодії у природі. На жаль, рівень знань майбутніх учителів є недостатнім, особливо з питань морфології рослин. Студенти засвоюють певні знання з біології, але вони не завжди пов'язані з фаховою підготовкою майбутніх учителів початкових класів, із вимогами чинної програми та підручників сучасного курсу «Я і Україна», які передбачають формування у молодших школярів природничих уявлень та понять.

Людина — частина природи, потяг до всього живого закладений у ній від самого народження, але найяскравіше це виявляється в дитячому віці. Однією з основних ідей курсу «Я і Україна» в початкових класах є екологічне виховання дітей, бережливе ставлення до природи. Обов'язок берегти природу, її багатства є вимогою Конституції нашої держави.

Отож у системі формування екологічної компетентності молодого покоління важливе місце посідає початкова школа. Навчальна програма з курсу «Я і Україна» (авт. Н.М.Бібік, Н.С.Коваль, Т.М.Байбара) дає можливість для формування понять про взаємозв'язок у природі, про необхідність охорони довкілля.

Проблема екологічного виховання школярів набуває сьогодні особливої актуальності, це крім іншого, й вимога часу. Бо кожен з нас — продовження роду людського на Землі, де все живе, що бігає, літає, повзає, плаває, росте, тісно пов'язане між собою нитками взаємної залежності. Молодші школярі радіють і сонячному зайчику, і комасі, і першій весняній квітці, ластівці, що прилетіла з теплих країв, їх приваблює таємничий ліс, річка. Однак відчуття краси, розуміння природи не приходить само собою. Його слід виховувати з раннього шкільного віку, коли інтерес до оточуючого світу дуже великий. Здійснюють його насамперед класоводи, озброєні педагогічними й методичними прийомами проведення цієї роботи зі своїми школярами.

Вчителів слід обговорювати ситуації, які бачать діти щодня, вчити оцінювати власну поведінку та вчинки оточуючих їх людей, бачити себе серед природи. Учні мають розуміти природні взаємозв'язки, замислюватись, для чого людина повинна їх знати. Звідси завдання вчителя — допомагати школярам навчатись правильної поведінки серед природи на основі знань і оцінки власних вчинків. Жодні книга, бесіда чи розповідь не замінять прямого спілкування з природою. Якщо дитина здатна відчувати красу квітучого саду, якщо її тішить яскрава квітка і бджілка, що збирає нектар, якщо вона прислухається до голосів лісу і завмирає при цьому, — така дитина стає справжньою особистістю. Цьому сприяють екскурсії на уроках з курсу «Я і Україна», наприклад, спостереження за природою: прийшла зима, падає сніг; іде дощ, шумить листя на деревах; настала осінь, золотий листопад; квітне сад, гудуть бджоли; почалася гроза, зміна фарб неба та ін. У процесі прогулянок і екскурсій діти починають розуміти, що недостатньо тільки захоплюватись природою, її треба берегти. Розвиток інтересу до всього живого, розуміння його значення для людини знімають необхідність довгих пояснень правильної поведінки в природі. Діти повинні усвідомити: вони — друзі природи.

У навчальному плані школи в інваріативній частині виділено курс «Я і Україна», який може реалізуватися варіативно — через предметний зміст або шляхом його інтеграції. Зауважимо, що у зв'язку з прийняттям Державного стандарту початкової освіти цей предмет набуває виняткового значення для досягнення кінцевих результатів початкової освіти.

Вивчення цього курсу допомагає розвантажити інші дисципліни від питань, які не мають до них безпосереднього відношення (формування культури поведінки, бережливого ставлення до природи, екологічного виховання та ін.). Крім того, у процесі реалізації програми треба мати на увазі й інші важливі завдання, виконання яких має свідчити про успішність навчання. Велику увагу варто приділяти формуванню загальнонавчальних умінь і навичок, а також навчати учнів спостерігати, аналізувати, порівнювати, групувати, встановлювати причиново-наслідкові зв'язки тощо.

Згідно з програмою середньої загальноосвітньої школи для 1-4 класів суспільствознавчі та природознавчі знання на предметному рівні конкретизуються такими темами: «Про тебе самого», «Родина, рідня, рід», «Людина серед людей», «Природа навколо нас», «Твій рідний край», «Твоя країна — Україна». При вивченні кожної із цих тем учителі початкових класів відводять місце екологічному вихованню учнів.

Підготовку студентів до екологічного виховання учнів здійснюємо під час читання лекцій, проведення практичних і лабораторних занять з методики викладання природознавства в початкових класах та галузі «Людина і світ».

Державні вимоги до загальноосвітньої підготовки учнів у початковій школі передбачають удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів. Найбільш складними стають питання базової та методичної підготовки студентів до вирішення завдань, які входять до освітньої галузі «Людина і світ». Вона має інтегрований характер, вимагає від вчителя обізнаності в суспільствознавчих та природознавчих науках, а також умінь методично грамотно їх подавати на уроках у початковій школі.

Вже на першій лекції ознайомлюємо студентів із завданнями екологічного виховання учнів. Ця робота продовжується і на наступних лекціях з методики викладання природознавства та освітньої галузі «Людина і світ». Так, на лекції «Позакласна робота з природознавства» студенти ознайомлюються з методикою проведення різного роду екологічних заходів для учнів початкових класів. Однак основна робота розпочинається на практичних заняттях. Уже під час опрацювання перших тем «Аналіз чинних програм з природознавства», «Зміст освітньої галузі «Людина і світ» акцентуємо увагу майбутніх учителів на вміщених тут практичних завданнях і вимагаємо від них обов'язкового їх виконання під час педагогічної практики, наголошуємо на необхідності глибокого вивчення підручників. На практичних заняттях спонукаємо студентів дібрати матеріал, який можна використати, щоб повідомити дітям цікаві факти з екології.

Звертаємо увагу студентів, що на вчителя покладається важливий обов'язок — від уроку до уроку ненав'язливо закладати основу екологічної культури молодших школярів. Провідними матеріалами при вивченні цього питання мають бути безпосередні спостереження за об'єктами і явищами в самій природі.

Спостереженням за навколишнім у шкільній програмі і підручниках з природознавства відводиться чільне місце. Кожний урок природознавства починається підведенням підсумків спостережень за минулий тиждень: з'ясовуються природні умови, зміни, що відбуваються в житті рослин і тварин тощо. Діти вчаться встановлюва-

ти взаємозв'язки між об'єктами і явищами: з настанням потепління оживають рослини, прилітають птахи, змінюється сільськогосподарська праця людей тощо.

Спостереження слід вести систематично, результати записувати в зошитах з природознавства, тільки тоді діти усвідомлюють, що все у природі взаємозв'язане, що природа — єдиний ланцюг, розриваючи який людина завдає шкоди природі і собі. На початку кожного сезону діти одержують завдання перевірити народні прикмети щодо погоди. Наприклад, восени: якщо ворони сідають на верхівках гілок — на ясну погоду; якщо качки стають на одну ногу, а голову ховають під крило — буде холодно. Навесні якщо вранці з'являються темні хмари — на дощ; роса зовсім відсутня — чекай на дощ; ввечері стає тепліше — чекай негоди та ін.

Завдяки такій роботі в дітей розвиваються спостережливість, бажання розгадувати таємниці природи.

Крім цього, з дітьми організовують фенологічні спостереження за рослинами і тваринами. Щоб зацікавити їх цією роботою, вчитель розповідає про велике значення фенологічних спостережень у господарстві (за ними планують польові роботи, прогнозують появи шкідників, що дає можливість успішно вести боротьбу з ними).

Велике значення для спостережень має вибір об'єктів для спостережень. Отож беруть ті види рослин і тварин, які вивчаються за програмою з природознавства, результати спостережень діти занотовують у таблицях, які є одночасно своєрідним планом ведення спостережень за найхарактернішими змінами в розвитку рослин і тварин. Щотижня і щомісяця учні підводять підсумки спостережень. Це допомагає їм навчитись аналізувати дані своїх спостережень, розвивати логічне мислення, мову, вміння порівнювати, узагальнювати, робити висновки.

З метою набуття умінь проводити спостереження студенти 3-го курсу педагогічного ВНЗ протягом навчального року самі ведуть спостереження, які за умови правильної організації допомагають пізнати закони природи, зокрема антропогенний вплив на навколишнє середовище. Тому так важливо ефективно реалізувати цей метод під час різноманітної діяльності майбутніх учителів. Велику увагу приділяємо навчанню проводити спостереження зі школярами. Для цього вимагаємо, щоб студенти постійно вели індивідуальні щоденники спостережень з природознавства, по черзі фіксували сезонні зміни в загальному календарі в кабінеті. Водночас ознайомлюємо їх з тим, як треба проводити природознавчу роботу з дітьми: оформляти класні календарі природи і праці людей, добираючи до кожної пори року ілюстрації, вірші, приказки, прислів'я, загадки, народні прикмети про погоду і природу, висловлювання видатних людей про природу, цікаві уривки з дитячої науково-популярної і художньої літератури про природні явища, інформацію про трудові будні населення, різні професії. А це сприяє безпосередньому зростанню і зміцненню інтересів до рідної природи та глибокого її вивчення.

На практичних заняттях привчаємо майбутніх учителів проводити бесіди за спостереженнями в певній послідовності.

Великий ефект в екологічному вихованні дають і екскурсії у природу, під час яких діти спостерігають за змінами у неживій і живій природі, взаємозв'язком між живими організмами й довкіллям, впливом людини на природу, за працею людей, перевіряють і народні прикмети. Таким чином, уможливорюється формування уявлення про природу як єдине ціле, в якому всі елементи перебувають у тісному взаємозв'язку. На екскурсії учні можуть сприймати природу безпосередньо різними органами чуттів, розвивається вміння бачити — орієнтуватися в природі та ін.

З метою підготовки студентів до проведення природничих екскурсій з дітьми проводимо з майбутніми вчителями екскурсію в природу, на якій вони ознайомлюються із вибором місця для екскурсії (залежно від теми), організацією і методикою проведення екскурсії, а також ж з тим, як використати екскурсію для підготовки учнів до вивчення нового матеріалу із природознавства та інших предметів і т.ін.

Після екскурсії студенти готують розгорнутий конспект екскурсії в природу з однієї із тем, передбачених програмою, виготовляють картки для індивідуальної роботи з учнями, пов'язані з екологічним вихованням, використовуючи цей матеріал під час опитування чи вивчення нового матеріалу. Важливо на кожному уроці використовувати завдання випереджаючого характеру, цікаві факти, які здатні розбудити дитячу уяву, інтерес школярів до суто наукових понять.

Підсилює процес засвоєння нового матеріалу, емоційний, яскравий його виклад. Із цією метою варто використовувати матеріал періодичної преси, радіо, телебачення, кіно.

Для розширення можливості пізнання світу дітьми можна розробити декілька екологічних стежок (на яких добре відомо, які види рослин, яких представників тваринного світу або їх сліди можна зустріти). Незважаючи на широкі можливості процесу навчання, забезпечити всю повноту екологічного виховання молодших школярів учитель не в змозі. Для досягнення цієї мети необхідна єдність урочної, позаурочної та позакласної роботи. Позакласна робота має значно ширші, ніж урочна, можливості для задоволення індивідуальних запитів школярів, урахування їх інтересів і нахилів. Щоб переконатися в цьому, досить підкреслити різноманітність форм екологічного виховання молодших школярів: екскурсії в природу, дитячі ранки та свята, рейди «зелених» і «голубих» патрулів, гуртки юних захисників природи, практична робота та ін.

Так, на практичному занятті «Позакласна робота» студенти розробляють тематику занять гуртка, сценарії ранків і свят, добирають цікавий матеріал з різних джерел. Головна увага приділяється прийомам залучення школярів до практичної діяльності.

Також наголошується: учитель повинен залучити учнів до посильної практичної природоохоронної роботи з перших днів перебування їх у школі. Так, уже ознайомлюючи дітей з підручниками і зошитами, потрібно розказати, з чого виготовляється папір, що на їх виготовлення витрачається дуже багато деревини, для заготівлі якої потрібно вирубати сотні гектарів лісу. А ліс очищає повітря, дає притулок і їжу лісовим мешканцям. Діти можуть збирати насіння дерев і кущів, здати його в лісництво для вирощування молодого лісу.

Цілком доступне для молодших школярів виготовлення найпростіших годівничок, збирання плодів, ягід, насіння рослин для птахів на зиму, заготівля сіна, гіллячкового корму для підгодівлі диких тварин, висаджування дерев і кущів на шкільному подвір'ї, участь в озелененні свого населеного пункту; участь у закріпленні схилів ярів, берегів річок, охороні мурашників, джерел, рідкісних рослин тощо.

Екологічне виховання забезпечують і такі види природничих завдань: виготовлення гербаріїв дикорослих і культурних рослин, альбомів, книжок-розкладок про рослини і тварини, створення місцевої Червоної книги, оформлення краєзнавчого кутка; виготовлення іграшок та аплікацій з природного матеріалу.

На практичних заняттях зазначаємо, що важливою у школі є дослідницька діяльність учнів, яку повинен організовувати вчитель-класовод. Тому для дітей посильними є такі досліді: висівання в ящики з ґрунтом проросле і непророслине насіння, порівняння строків появи сходів і органів рослин, пересаджування кімнатних рослин, висаджують розсаду у відкритий ґрунт на клумбу, доглядають за ними тощо.

Крім цього, дітей слід задіяти до збору лікарських рослин, і тут треба привчити їх дбайливо ставитись до природи. Перед збиранням лікарських рослин учителям доцільно провести бесіду про раціональне використання лікарських рослин. Слід пояснити дітям, що рослини — живий організм. Через це, зірвавши всі листки, рослина загине. Слід зривати в основному нижні листки, тоді рослина зацвіте і утвориться насіння. Не можна зламувати всі квітучі пагони. Корені і кореневища збирай коли достигне насіння. Збирати лікарські рослини потрібно тільки в суху погоду, після того, як підсохне роса.

Висновки. Всі види й форми екологічного виховання дають найбільший ефект тоді, коли їх використовувати комплексно і не зводяться до повторення вивченого на уроці підручничого матеріалу. Їх мета — розширювати, поглибити, систематизувати набуті знання, сформувати в учнів уявлення про природу як джерело добра і краси, матеріального і морального благополуччя.

1. Байбара Т.М. Методика навчання природознавства в початкових класах: Навчальний посібник. — К.: Веселка, 1998. — 334 с.
2. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. — К.: Генеза, 1999. — 368 с.
3. Молодиченко В., Олеженко Т. Особливості підготовки майбутніх учителів до викладання курсу «Я і Україна» // Професійна підготовка вчителів початкових класів в умовах входження України в Європейський освітній простір. Збірник Всеукраїнської науково-практичної конференції. — Дрогобич: Посвіт, 2007. — 204 с.
4. Програми для середньої загальноосвітньої школи 1-4 класи // Початкова школа. — К. — 2006. — С.259-271.

Аліса Павлюк,

викладач кафедри філології
та методики початкової освіти,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Alisa Pavlyuk,

the Precarpathian National University
named after Vasil Stefanyk

ВПЛИВ ДІАЛЕКТНОГО ПОЛІКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА НА МОВЛЕННЕВО-ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

THE INFLUENCE OF DIALECTAL MULTICULTURAL SOCIETY ON THE LINGUAL CREATIVE POTENTIAL OF FUTURE TEACHER OF PRIMARY SCHOOL

The article dwells upon the research results, the aim of which was to investigate the influence of dialectal environment of the Carpathian region on the lingual creative development of its inhabitants.

Key words: lingual creative development, dialectal environment multicultural society.

Постановка проблеми. Зміни громадсько-політичного устрою, економічного життя нашої держави, психології громадян потребують серйозної перебудови системи освіти. Головною цільовою установкою освіти в Україні, відповідно до Національної доктрини розвитку освіти, є формування людини-громадянина, спроможної самостійно розв'язувати різні політичні, соціальні, культурні, моральні та інші проблеми.

Стратегічні завдання освіти — відродити пріоритетний розвиток особистості на основі вивчення мови, літератури й інших гуманітарних і негуманітарних дисциплін, а також культури, традицій, звичаїв народу; створити умови для досягнення якісно нового рівня знань державної та інших мов; поліпшити науково-методичне забезпечення освіти.

Пошук шляхів розв'язання зазначених завдань пов'язаний із дослідженням комплексу питань, серед яких чільне місце посідає розвиток мовленнєвих здібностей, що виявляються у сформованості вмінь користуватись усною й писемною літературною мовою, багатством її виражальних засобів залежно від цілей і завдань висловлювання.

Проблемі становлення й розвитку мовленнєвих здібностей особистості приділяли значну увагу психологи, лінгвісти, методисти. Предметом дослідження А.Богуш, Н.Бондаренко, Г.Коваль, К.Стрюк, Л.Фесенко, О.Хорошковської та інших лінгводидактів була проблема навчання дітей української мови в умовах полікультурності. Проте незважаючи на певні досягнення в цьому напрямку, досі не проводились дослідження щодо впливу полікультурного діалектного оточення на розвиток мовленнєво-творчих здібностей мешканців гірських регіонів. А оскільки на Прикарпатті значна частина шкіл знаходиться в гірських районах, це питання стає надзвичайно актуальним.

Основний зміст статті. З метою виявлення впливу діалектного оточення гірського середовища Карпатського регіону на мовленнєво-творчий розвиток його мешканців нами було проведене дослідження, в ході якого ми проанкетували вчителів та осіб з незакінченою педагогічною освітою, що проживають у Тернопільській, Івано-Франківській та Закарпатській областях. Результати даного дослідження пропонуємо вашій увазі.

Переважна більшість респондентів — мешканці гірських сіл. Так, серед опитаних Тернопільської та Івано-Франківської областей, що були проанкетовані на першому етапі й об'єднані нами в першу групу, жителі сільської місцевості склали 90%. Серед мешканців Закарпатської області, що анкетувались на другому етапі та були об'єднані в другу групу, жителі сільської місцевості склали 91%.

Такий поділ на групи зумовлений тим, що мешканці Тернопільської та Івано-Франківської областей проживають у місцевості, що здебільшого відноситься до монокультурного середовища і їх мовлення перебуває лише під впливом місцевого діалекту. А мешканці Закарпатської області проживають на території, що зазнає впливу діалектного полікультурного середовища й це значною мірою відбивається на їх мовленні.

Що стосується стажу роботи у школі, то серед опитаних нами 34,9% не мають стажу роботи у школі, 33,3% пропрацювали в школі від 1 до 5 років, 6,3% — від 5 до 10 років, 20,6% — від 10 до 20 років, 4,8% — більше 20 років.

Після обробки анкет та підбиття підсумків ми отримали наступні результати.

1. Акцентовлогічні помилки

Для виявлення вміння наголошувати слова відповідно до мовної норми нами було запропоноване завдання, що передбачало визначення наголосу в загальноновживаних словах. Ми вирішили перевірити дотримання норм фонетичного наголосу в таких групах слів: віддієслівні іменники на **-ання**; слова, що в російській мові наголошуються інакше; слова, що відносяться до акцентуальних діалектизмів, тобто наголошуються інакше під впливом місцевої говірки; іменники жіночого роду із суфіксом **-к(а)** у формах множини; сполучення іменників з числівниками *два, три чотири*. Слід зауважити, що серед поданих слів не було таких, що мають подвійний наголос. Отже, правильний варіант наголошування був єдино можливий. Незважаючи на те, що всі запропоновані слова були загальновідомі, загальноновживані й пов'язані з повсякденним життям, акцентовлогічні помилки виявлено у 100% респондентів в обох групах. Однак простежується чітка залежність кількості помилок від належності опитуваних до певної території проживання.

Так, 77,8% мешканців Тернопільської та Івано-Франківської областей припустилися до трьох помилок і тільки 22,2% припустилися більше трьох помилок.

100% помилок пов'язані з вживанням числівників *два, три чотири* з іменником та в наголошуванні слова *несемо*. 77,8% опитаних Івано-Франківської та Тернопільської областей помилилися в наголошуванні саме цих слів. Тут, на наш погляд, дається взнаки вплив діалектного середовища на носіїв мови, адже в південно-західному наріччі це слово вимовляється зі зміщенням наголосу на другий склад (*несемо*), тому, як наслідок, наявні відхилення в нормативному наголошуванні слів.

22% склали помилки в наголошуванні слова *загадка*, що, безумовно, пояснюється впливом російськомовного оточення, оскільки в російській мові це слово вимовляється з наголосом на другому складі (*загадка*).

22% склали помилки в наголошуванні інших слів, що також відносяться до акцентуальних діалектизмів або наголошуються інакше в російській мові.

Що стосується мешканців Закарпатської області, то 3,7% опитуваних взагалі не виконали завдання. Ми припускаємо, що це пов'язане з небажанням (можливо боязкістю) анкетованих продемонструвати не достатньо високий рівень знань і вмінь з нормативного наголошування слів.

64,8% припустилися від 4 до 10 помилок. Окрім тих помилок, що зустрічалися в респондентів Івано-Франківської та Тернопільської областей, тут були помилки в наголошуванні таких слів: *поняття, заняття, завдання, читання, запитання, ненавидіти, новий*.

31,5% зробили більше 10 помилок. Крім вище описаних, були помилки в наголошуванні слів *ластівки, тарілки, моє, кропива* та ін.

Як показало дослідження, в мешканців Івано-Франківської, Тернопільської та Закарпатської областей виникають утруднення при нормативному наголошуванні слів, що відносяться до акцентуальних діалектизмів або інакше наголошуються в російській мові, що ми пояснюємо впливом південно-західного діалекту та спорідненої (російської) мови на носіїв мови.

Мешканці Закарпатської області утруднюються ще й у нормативному наголошуванні інших слів, таких як віддієслівні іменники на **-ання**, іменники жіночого роду з суфіксом **-к(а)** у формах множини, сполучення іменників з числівниками *два, три чотири*. На нашу думку, це є наслідком потужного впливу діалектного полікультурного середовища на мешканців даного регіону.

2. Лексичні помилки.

Для того щоб з'ясувати, наскільки відоме мешканцям гірських районів Карпатського регіону лексичне значення слів, характерних для даної місцевості, нами було запропоновано завдання, що полягало в поясненні значення лексичних діалектизмів (власне лексичних та етнографізмів).

100% опитуваних Івано-Франківської та Тернопільської областей не пояснили або пояснили неправильно значення слів *лилик* і *плай*.

Це може бути свідченням того, що ці слова перестали вживатися в активному повсякденному спілкуванні горян і, як наслідок, почали поступово зникати з їхньої мови або використовуватися для позначення іншого явища. Наприклад, слово *плай*, що реально означає пішо-кінну дорогу в горах, переважна більшість опитаних пояснила як *поле, галявина, полонина*. Тобто, як бачимо, саме слово відоме мовцям, воно ще не зникло з мовлення, але його лексичне значення, реальний зміст, те, що слово називало і що було закріплене традицією у свідомості мовців, втрачається.

11% опитаних не пояснили значення слів *гражда, стрий, маржина*. Це, на нашу думку, свідчить про те, що дані слова, властиві південно-західній говірці, відомі мешканцям Івано-Франківщини та Тернопільщини, виконують свою реальну номінативну функцію, подекуди використовуються в мовленні. Та, на жаль, вочевидь спостерігається тенденція до заміни мовцями власне територіальних слів на нормативні слова, що називають те саме поняття. Ми передбачаємо, що ця вкрай небезпечна тенденція може призвести до збіднення, руйнування самобутності місцевої говірки, що, як й інші наріччя, є джерелом поповнення української літературної мови.

Що стосується мешканців Закарпатської області, то правильного визначення слова *лилик*, що означає *кажан*, також не дав жоден респондент. Більшість вважала, що це лелека, птах. Це в черговий раз доводить те, що деякі слова ще не зникли з мови взагалі, та почали вживатись на позначення іншого, не властивого їм, поняття.

Проте 29,6% закарпатців абсолютно точно вдалося пояснити значення слова *плай*. Це може бути свідченням того, що життя і побут закарпатців більшою мірою пов'язані з гірською місцевістю і слово *плай* там ще виконує свою реальну номінативну функцію і вживається в активному мовленні на позначення конкретного поняття, в той час, як мешканцями Івано-Франківщини та Тернопільщини воно сприймається абстрактно, як щось пов'язане з горами.

Це ж стосується й слова *маржина* (велика рогата худоба), правильне пояснення якого дали 94,4% закарпатців. Натомість, 38,9% опитаних не змогли пояснити значення слова *стрий* (дядько по батьковій лінії, брат батька), а 57,4% — значення слова *гражда* (гуцульська садиба, тип огорожі, стара занедбана хата). Це, на наш погляд, пояснюється тим, що дані слова мало вживаються в мові мешканців гірських районів Закарпаття, вони, як засвідчило дослідження, більш властиві мовленню гірських районів Прикарпаття.

Отже, результати дослідження свідчать про те, що власне лексичні діалектизми та етнографізми здебільшого відомі мешканцям гірських районів Карпатського регіону, але у процесі адаптації територіально здиференційованих елементів діалектної мови до літературної відбувається збіднення лексичного складу говірки, руйнується її самобутність, неповторність, автентичність.

3. Граматичні помилки.

Для виявлення рівня знань морфологічних категорій роду, числа, відмінка ми підготували наступні завдання.

Щоб перевірити правильність відмінювання займенників, числівників та вживання відмінкових закінчень іменників, ми запропонували респондентам дописати подані речення, в яких контрольні слова були записані в дужках у називному відмінку однини (напр.: *Мій дідусь живе за (висока гора)*; *Я не маю (ця) книжки*). Виконуючи це завдання, помилилися 33,3% анкетованих Івано-Франківської та Тернопільської областей та 66,7% анкетованих Закарпатської області.

В обох групах були помилки, пов'язані з неправильним вживанням іменників другої відміни середнього роду однини в давальному відмінку та іменників першої відміни в орудному відмінку (напр.: *горов* замість *горою*, *книжков* замість *книжкою*). У мешканців Закарпаття, крім того, були помилки у відмінюванні вказівних займенників (напр.: *цеї* замість *цієї*) та числівників (напр.: речення *До повної колекції мені бракує (одна наклейка)* переписали без змін або замінили *одна наклейка* на *одну наклейку*).

Виконуючи завдання, що передбачало виділення з групи слів лише таких, що мають тільки форму множини, помилилися 33,3% респондентів Івано-Франківщини та Тернопільщини та 94,4% респондентів Закарпаття. Виділяючи з групи слів такі, що мають тільки форму однини, помилились 89% та 100% респондентів відповідно.

Не були виділені з групи слів як такі, що мають тільки форму множини слова, що в російській мові вживаються в однині (напр.: *двері*, *меблі* в українській та *дверь*, *мебель* в російській). Натомість, як таке, що має лише форму однини було виділено слово *пальто*. Це, безумовно, як і у випадку зі словами *двері*, *меблі*, пояснюється впливом спорідненої слов'янської мови, оскільки відомо, що саме в російській мові слово *пальто* вживається тільки в однині. Інші помилки (до таких, що мають тільки форму множини віднесено слова *кучері*, *вуса*, *панчохи*; до таких, що мають тільки форму однини віднесено слова *тато*, *комір*, *море*, *болото*) демонструють, на нашу думку, недостатній рівень знань респондентів української мови.

Виконання завдання, пов'язаного з визначенням роду іменників, викликало утруднення в 11% опитаних Івано-Франківщини та Тернопільщини та в 70,4% опитаних Закарпаття. У переважної більшості респондентів виникли труднощі з визначенням роду в словах *путь*, *Сибір*, *дівча*. Це, на наш погляд, пояснюється впливом спорідненої російської мови, оскільки в українській мові, на відміну від російської, слово *путь* належить до жіночого роду, а слово *Сибір* — до чоловічого, що й призвело до значної кількості помилок. Неправильне визначення роду слова *дівча* ми пояснюємо тим, що воно називає особу жіночої статі. Відтак, незважаючи на співвідносність із займенниками *воно*, *це* і, відповідно, належність до середнього роду, більшість респондентів віднесла його до жіночого роду.

Помилки, пов'язані із вживанням кличної форми іменників, а саме — сполучення загальної назви та прізвища, поєднання загальної назви та імені, імені та по батькові припустилися 44% мешканців Івано-Франківської та Тернопільської областей і 87% мешканців Закарпаття.

Згідно з українським правописом, у звертаннях, що складаються з загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка має тільки загальна назва, а прізвище завжди виступає у формі називного відмінка (напр.: *пане Гончар*). Опитувані ж ставили обидва слова або в кличному відмінку, або в називному (43% опитуваних Івано-Франківщини та Тернопільщини і 67% Закарпаття помилилися саме в цьому випадку). Поєднуючи загальну назву та ім'я, ім'я та по батькові у кличному відмінку, помилились 1% опитуваних Івано-Франківщини та Тернопільщини і 20% закарпатців. Помилки полягали в неправильному вживанні закінчення (напр.: *колеже* замість *колего*), вживанні у кличному відмінку тільки загальної назви або тільки імені (у випадку загальна назва плюс прізвище: *добродійко Катерина* або *друже Петя* замість *добродійко Катерино*, *друже Петре*), вживанні у кличному відмінку тільки імені або тільки по батькові (напр.: *Ганно Іванівна* або *Ярославе Андрійович* замість *Ган-*

но Іванівно, Ярославе Андрійовичу), вживанні замість кличного відмінка інших відмінкових форм (називного, родового, давального, знахідного, орудного відмінків). З цього ми робимо висновок, що кличний відмінок для найменування особи чи предмета, до яких звертаються, використовується в мовленні горян, та, як показало дослідження, наявні значні порушення нормативності, що, вочевидь, пов'язано з впливом південно-західного діалекту та полікультурного середовища на мовців.

Загалом результати дослідження показали, що мешканці Івано-Франківської та Тернопільської областей припускаються помилок при відмінюванні займенників, числівників, іменників, визначенні форм множини та однини, роду іменників, вживанні кличного відмінка іменників, однак їх кількість значно менша, ніж у закарпатців. Такі показники, на нашу думку, свідчать про те, що мешканці гірських районів перебувають під впливом діалектного полікультурного середовища, що відбивається на їхньому мовленні, та мешканці Закарпаття зазнають більш потужного впливу, про що свідчать значні відхилення в нормативності мовлення.

4. Мовленнєво-творчий розвиток.

Для того щоб визначити творчий потенціал мешканців гірських районів Карпатського регіону, ми запропонували завдання, що мали на меті виявлення рівня їхнього мовленнєво-творчого розвитку. Оцінюючи результати виконання завдань, ми керувалися наступними критеріями.

Виконання завдання на 85-100% — високий рівень, 60-85% — достатній рівень, 60-25% — середній рівень, менше 25% — низький рівень.

Виконуючи завдання, пов'язане з заміною словосполучень синонімічними фразеологізмами (напр.: *несподівана подія — як грім серед ясного неба, як сніг на голову; постійно змінювати думку, рішення — сім п'ятниць на тиждень* тощо), 33% респондентів Івано-Франківщини та Тернопільщини виявили високий рівень мовної компетенції, а 67% респондентів виявили достатній рівень компетенції, виконуючи це ж завдання.

На нашу думку, це є свідченням того, що мешканцями Івано-Франківської та Тернопільської областей фразеологізми активно вживаються в повсякденному спілкуванні, що є ознакою мовного багатства.

Опитувані Закарпатської області показали такі результати: 26% — високий рівень, 1,9% — достатній рівень, 7,4% — середній рівень, 1,9% — низький рівень, а 63% респондентів не впоралися з завданням. З них 40,7% виконали завдання неправильно, замінивши подані словосполучення близькими за значенням словосполученнями або реченнями, а не фразеологізмами (напр.: *минуло багато часу — було давно; несподівана подія — сенсація, диво, сюрприз; постійно змінювати думку, рішення — бути неординарним, погана риса характеру*), 22,3% не виконали завдання взагалі.

Такі показники, за нашим припущенням, можуть бути пов'язані з тим, що респонденти або не зрозуміли зміст завдання, або забули, що таке фразеологізми.

Рівень виконання завдання, що передбачало введення до тексту слів, не пов'язаних між собою за змістом, продемонстровано в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати виконання творчого завдання

	Івано-Франківська, Тернопільська області	Закарпатська область
Високий рівень	11,1%	16,7%
Достатній рівень	11,1%	26%
Середній рівень	44,4%	14,8%
Низький рівень	33,4%	20,4%
Виконали неправильно	—	14,7%
Не виконали взагалі	—	7,4%

Як засвідчує таблиця, мешканцям Закарпаття краще вдалося виконати це завдання, ніж мешканцям Івано-Франківської та Тернопільської областей (42,7% робіт закарпатців відповідали достатньому й високому рівням проти 22,2% робіт респондентів Івано-Франківщини та Тернопільщини). Однак загальний рівень творчого потенціалу респондентів Івано-Франківської та Тернопільської областей виявився дещо вищим, ніж у закарпатців (100% робіт респондентів Івано-Франківщини та Тернопільщини проти 77,9% робіт респондентів Закарпаття виконано правильно).

У 14,7% робіт, написаних закарпатцями, слова було введено в окремі, не пов'язані між собою речення або в одне складне речення, що не є текстом. Наприклад, якщо за завданням необхідно було ввести в текст слова *стояв, щедро, стежка, зустрів, святково*, то речення типу *Щедро лив дощ, а на стежці стояв парубок, що мав святковий настрій, бо зустрів дівчину* не вважалися правильним виконанням завдання.

У наступному завданні, що також передбачало визначення творчого потенціалу, ми запропонували вказати народні назви птахів та що про цих птахів у народі кажуть (прикмети, пов'язані з цими птахами). Як впоралися з цим завданням респонденти, демонструють таблиці 2 та 3.

Таблиця 2

Знання етнографічних назв птахів

	Івано-Франківська, Тернопільська області	Закарпатська область
Високий рівень	11,1%	13%
Достатній рівень	11,1%	3,7%
Середній рівень	55,6%	11,1%
Не виконали завдання	22,2%	72,2%

Як засвідчує таблиця, мешканці Прикарпаття краще обізнані з народними назвами птахів і, вочевидь, використовують ці назви у повсякденному спілкуванні, оскільки 77,8% анкетованих впоралися з завданням. Натомість серед закарпатців лише 27,8% опитаних виконали завдання. Це може свідчити про збіднення лексичного запасу місцевої говірки, оскільки народні назви деяких птахів призабуті й не використовуються мовцями.

Таблиця 3

Знання прикмет, пов'язаних з птахами

	Івано-Франківська, Тернопільська області	Закарпатська область
Високий рівень	22,2%	24%
Достатній рівень	11,1%	18,5%
Середній рівень	22,2%	27,8%
Низький рівень	33,3%	18,5%
Не виконали завдання	11,1%	11,1%

Як засвідчують результати, наведені в таблиці 3, усна народна творчість, прикмети, пов'язані з птахами, що збиралися народом упродовж віків, добре відомі як мешканцям Івано-Франківщини та Тернопільщини, так і закарпатцям. Лише 11,1% респондентів в обох групах не виконали цього завдання, що свідчить про тісний зв'язок анкетованих з історією, традиціями, звичаями українського народу, про наявність міцного «коріння», з якого проросте та буде житися творчий потенціал підрастаючого покоління.

Щоб виявити рівень мовленнєво-творчого розвитку респондентів, ми запропонували написати твори-мініатюри (до 10 речень) на одну з тем: «Мій улюблений казковий герой», «Природа рідного краю», «Мій найкращий день», а саме: а) твір-опис, б) твір-розповідь, в) твір-міркування. Додатково метою запропонованих завдань було з'ясувати, наскільки орієнтуються респонденти в типах висловлювання.

Як ми й передбачали, 66,7% опитаних Івано-Франківщини та Тернопільщини та 70,4% опитаних із Закарпаття обрали тему «Природа рідного краю». У переважній більшості творів висвітлювалося питання охорони та збереження довкілля, що свідчить про тісний зв'язок мешканців гірських районів з природою та їх небайдуже ставлення до руйнівного техногенного впливу людини на ще наявні ділянки незайманої природи, бажання зберегти їх красу та неповторність. Деякі роботи мешканців Закарпаття просто вражали мовним багатством та випромінювали непідробну любов до рідного краю, щире вболівання за майбутнє природи взагалі.

Результати написання творів подано в таблицях 4, 5, 6.

Таблиця 4

Результати написання твору-розповіді

	Івано-Франківська, Тернопільська області	Закарпатська область
Високий рівень	11,1%	31,5%
Достатній рівень	55,6%	27,8%
Середній рівень	11,1%	13%
Низький рівень	—	9,3%
Не виконали завдання	22,2%	18,5%

Як засвідчує таблиця 4, твори 31,5% мешканців Закарпаття відповідають високому рівню, проти 11,1% творів опитаних Івано-Франківщини та Тернопільщини. Загалом 81,6% респондентів Закарпатської області та 77,8% респондентів Івано-Франківської та Тернопільської областей добре впоралися з завданням, що свідчить про достатній творчий потенціал опитуваних.

Таблиця 5

Результати написання твору-опису

	Івано-Франківська, Тернопільська області	Закарпатська область
Високий рівень	—	13%
Достатній рівень	22,2%	13%
Середній рівень	11,1%	5,6%
Низький рівень	—	5,6%
Не виконали завдання	66,7%	63%

І знову, як засвідчує таблиця, респонденти Закарпатської області краще впоралися з завданням, адже 13% творів, написаних ними, відповідали високому рівню, а в респондентів Івано-Франківщини та Тернопільщини таких робіт не було зовсім. Однак загальні показники написання творів, як і в попередньому випадку, приблизно однакові — 37,2% респондентів Закарпаття та 33,4% респондентів Івано-Франківщини та Тернопільщини виконали завдання. Такі невисокі показники написання твору-опису пов'язані з тим, що у респондентів обох груп виникали труднощі в доборі мовних засобів відповідно до мети висловлювання. Це, на нашу думку, свідчить про прогалини у знаннях респондентів, невміння розрізняти типи мовлення залежно від мети висловлювання.

Таблиця 6

Результати написання твору-міркування

	Івано-Франківська, Тернопільська області	Закарпатська область
Високий рівень	11,1%	13%
Достатній рівень	11,1%	13%
Середній рівень	33,3%	5,6%
Низький рівень	22,2%	9,3%
Не виконали завдання	22,2%	59,3%

Як засвідчує таблиця 6, приблизно однакова кількість респондентів з обох груп (22,2% з Івано-Франківської та Тернопільської та 26% з Закарпатської областей) впоралася з завданням на достатньому й високому рівнях. Проте загальний показник написання твору значно вищий у респондентів Івано-Франківщини та Тернопільщини (77,7%), ніж у опитаних закарпатців (40,9%). Це, як і в попередньому випадку, пов'язуємо з наявністю прогалин у знаннях респондентів, невмінням розрізняти типи мовлення залежно від мети висловлювання.

Як демонструють таблиці 4 — 6, на результати опитування негативно вплинуло те, що дехто з респондентів виконав завдання частково, написавши, переважно, лише твір-розповідь. Крім того, у багатьох респондентів виникали утруднення при виборі типу мовлення для написання твору, в результаті чого був складений лише один твір, написання якого викликало найменше труднощів.

Загалом, проведене анкетування дозволило дійти наступних висновків.

1. Мешканці гірських районів перебувають під потужним впливом природи, що відбивається на їхньому світогляді, світосприйманні. Вони відчують свою неподільну єдність з довкіллям, про що свідчить велика кількість творів про природу рідного краю та проблеми, які в них розкриваються.
2. Велика кількість акцентологічних та граматичних помилок свідчить про те, що мовлення мешканців гірських районів Карпатського регіону підпадає під вплив діалектного полікультурного середовища.
3. Почався процес втрати автентичності, самобутності мови горян, що засвідчує неспроможність учасників анкетування пояснити лексичне значення деяких слів. Щоб зупинити цей процес, необхідно формувати в учнів поняття про розмовну й літературну мови, їх взаємопов'язаність, взаємовплив. Формувати поняття про діалект як джерело поповнення літературної мови і саме тому виховувати шанобливе ставлення до мови дідів та прадідів, розвивати до неї пізнавальний інтерес, щоб слова з діалектного мовлення не зникали, а отримували право на існування в активному мовленні, повертались із пасивного запасу минулого і підносились до рангу правильних, придатних і загальноновживаних.
4. Мовленнєво-творчий розвиток вчителів та осіб з педагогічною освітою, що проживають у Тернопільській, Івано-Франківській та Закарпатській областях знаходиться, як засвідчують результати дослідження, на достатньому рівні. Незважаючи на це, необхідно працювати над збереженням багатства діалектної лексики та використанням її в просторіччі, поповненням фразеологічного фонду респондентів, оскільки у фразеології найяскравіше виявляється національна мовна самобутність, відображається національна картина світу.

Перспективи подальшого дослідження зазначеної проблеми вбачаємо в діагностуванні мовленнєво-творчих здібностей учнів початкових класів гірських шкіл.

Розділ IV

Професійно-психологічна підготовка правоохоронців до специфіки роботи в гірських регіонах

З доповіддю виступає начальник Прикарпатського юридичного інституту Львівського університету ВС України доктор історичних наук, професор, полковник міліції С.Д. Сворака

Під час дискусій: кандидат юридичних наук, доцент С.Г. Грицкевич і кандидат психологічних наук, доцент І.В. Сулятицький

Слухачі Прикарпатського юридичного інституту Львівського університету ВС України під час навчальних занять

Начальник Прикарпатського юридичного інституту Львівського університету ВС України доктор історичних наук, професор, полковник міліції С.Д. Сворак — керівник секції «Професійно-психологічна підготовка правоохоронців до специфіки роботи в гірських регіонах»

*На дозвіллі.
Гості Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника — курсанти Прикарпатського юридичного інституту Львівського університету ВС України — на святкуванні Дня вчителя*

Степан Сворак,

доктор історичних наук, професор, полковник міліції,
начальник Прикарпатського юридичного інституту
Львівського державного університету
внутрішніх справ МВС України

Stepan Svorak,

Doctor of History, professor,
militia colonel, Head of the Pre-Carpathian Institute
of Law of Lviv State University of Internal Affairs
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ПРАВООХОРОНЦІВ ДО ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ У ГІРСЬКИХ УМОВАХ КАРПАТ

FEATURES OF PREPARATION LAW ENFORCERS TO THE SERVICE IN THE MOUNTAIN CONDITIONS OF THE CARPATHIANS

In the article the problem of distinguishing the essence of professional training of the internal affairs personnel with the subsequent continuation of the official activity and adaptation in difficult landscape and geographical conditions, namely in the territory of mountain settlements of Ukraine, is considered.

Keywords: professional training, mountain settlements, Law-enforcement bodies, landscape and geographical conditions, official activity, adaptation.

У статті розглядається проблема виокремлення сутності професійної підготовки персоналу органів внутрішніх справ з подальшим продовженням службової діяльності та адаптації в складних ландшафтно-географічних умовах, а саме на території гірських населених пунктів України

Ключові слова: професійна підготовка, гірські населені пункти, органи внутрішніх справ, ландшафтно-географічні умови, службова діяльність, адаптація.

Постановка проблеми. Становлення демократичної правової соціальної держави, інтеграція України у світове співтовариство передбачають необхідність висококваліфікованої підготовки фахівців для діяльності в органах внутрішніх справ.

Проблемні питання професійної підготовки привертають увагу багатьох науковців та практиків. На сьогодні здійснено ряд наукових досліджень такими вченими, як О. Бандурка, І. Голосніченко, М. Іншин, Я. Кондратьєв, В. Петухов, В. Плішкін, В. Посметний, І. Совгіра, І. Шопіна, С. Яровий та ін. Проте в тематичній літературі відсутні наукові праці щодо специфіки професійної підготовки кадрів для служби в органах внутрішніх справ в певному макросередовищі.

Тому нашою метою є виокремлення сутності професійної підготовки персоналу органів внутрішніх справ з подальшим продовженням службової діяльності та адаптації в складних ландшафтно-географічних умовах, а саме на території гірських населених пунктів України. На сьогодні у відповідності до Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» статусу гірських набули більше семисот населених пунктів, розташованих у гірській місцевості, на території яких проживає, працює чи навчається біля мільйона громадян нашої держави.

У науковій літературі під метою професійної підготовки розуміють «формування та розвиток системи професійно важливих знань, вмінь, навичок та особистісних якостей, необхідних для ефективної професійної діяльності» [1, с. 148]. Ми цілком погоджуємося з І.М. Шопіною, яка підкреслює, що «мета професійної підготовки формується ззовні системи освіти, обумовлена потребами суспільства та особистості та являє собою «замовлення» на підготовку спеціалістів. До того ж, професійна підготовка повинна віддзеркалювати не лише сучасний стан науки, техніки, виробництва, суспільних відносин, але й перспективи їх розвитку. Формування мети професійної підготовки має починатися з визначення вимог практичної діяльності та трансформації їх в педагогічні цілі» [1, с. 148].

Загальновідомо, що кожна мета породжує певні завдання. В тематичній літературі пропонуються різні варіанти завдань професійної підготовки. Так, Є.Ж. Жанабілов до завдань професійної підготовки працівників органів внутрішніх справ відносить: навчання вмілого виконання службових обов'язків; забезпечення повсякденної готовності до виконання оперативно-службових завдань, до дій в умовах складної оперативної обстановки; формування у рядового і начальницького складу високих моральних якостей, сумлінності, почуття особистої відповідальності за виконання службових обов'язків; удосконалення навичок керівного складу у навчанні й вихованні підлеглих щодо впровадження в практику службової діяльності досягнень науки і техніки, передових форм та

методів роботи, основ наукової організації праці й управління; досягнення високого рівня технічної підготовки особового складу [2, с.40-41].

І.М. Шопіна до завдань професійної підготовки відносить: оволодіння загальними та спеціальними знаннями, вміннями та навичками; формування, розвиток та корекцію професійно важливих якостей особистості та профілактику професійних деформацій; формування та підтримання оптимальної професійної мотивації [1, с.148].

Завдання професійної підготовки визначаються й у загальнодержавних нормативних актах. У Настанові з організації професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України наведено перелік основних завдань професійної підготовки персоналу ОВС, серед яких: 1) оволодіння знаннями і спеціальними навичками для виконання службових обов'язків з охорони громадського порядку, боротьби зі злочинністю та інших оперативно-службових завдань; 2) підвищення професіоналізму працівників органів внутрішніх справ шляхом удосконалення спеціальних навичок; 3) зміцнення зв'язків з населенням, забезпечення працівниками міліції прав і свобод людини в ході виконання ними службових обов'язків, підвищення рівня загальної культури рядового і начальницького складу; 4) розвиток у працівників органів внутрішніх справ особистих високоморальних якостей, патріотизму, відповідальності, здібностей до ініціативних дій, сумлінного виконання професійного обов'язку [3].

Але чи готові працівники ОВС виконувати поставлені перед ними завдання в певному макросередовищі, зокрема в гірських населених пунктах України?

Нині науковцями мало уваги приділяється впливу оточуючого середовища як на повсякденну так і професійну діяльність населення. В той же час гірські населені пункти характеризуються значним віддаленням окремих дільниць та осель, рідкорозселеністю, ризиками, що зумовлюються такими стихійними явищами, як повені, снігові замети, зсуви, вітровії, бездоріжжя тощо. Як вважають вчені-психологи, особливість роботи правоохоронців пов'язана з характером жителів Карпатських гір. Вважаємо, що все це не може не впливати на професійну діяльність працівників ОВС та зумовлює специфіку адаптації до зазначених умов. Адже діяльність в невеликому, часто замкнутому колективі, відокремленість від щоденного спілкування з колегами інших населених пунктів, часто недостатня професійна, політична, соціально-економічна поінформованість, проживання в складних умовах неминує призводити до поступового зниження професіоналізму та професійної активності.

Специфіка діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ України полягає в тому, що вона містить постійний і підвищений фактор ризику. Ускладнене виконання завдань в умовах недостатньої інформації, дефіциту часу, високої відповідальності за результати праці ставить перед органами та підрозділами внутрішніх справ завдання, які можуть бути вирішені тільки за належної організації психологічного, матеріального, соціального забезпечення. Професійна адаптація являє собою єдність адаптації індивіда до фізичних умов фахового середовища: (перший аспект, психофізіологічний), адаптації до професійних завдань, виконуваних операцій, професійної інформації, (другий аспект, професійний) та адаптації особистості до соціальних компонентів професійного середовища (третій, соціально-психологічний аспект).

Специфіка адаптації молодих працівників у підрозділах ОВС обумовлена характером діяльності міліції, а також умовами, в яких вона здійснюється. Найчастіше молодий працівник, який тільки приступив до служби в ОВС, зіштовхується з великим обсягом самостійної професійної роботи, йому необхідно засвоїти норми і цінності колективу, увійти в складну систему міжособистісних взаємовідносин, зайняти своє місце в громадському житті підрозділу та самоутвердитися, проявити свої схильності, інтереси і можливості.

Особливості службової діяльності працівників органів внутрішніх справ потребують у багатьох випадках значних щоденних витрат часу, фізичного напруження, посилених емоційних навантажень та перевантажень, скорочення свого вільного часу, віддачі усіх фізичних сил та можливостей. Більше того, від кожного члена колективу вимагаються сміливість, мужність, спроможність та готовність піти на ризик і пожертвувати своїм здоров'ям чи навіть життям для виконання службового обов'язку.

У розвинутих країнах світу з гірськими територіями сьогодні накопичений великий, різноманітний і різноаспектний досвід відбору та підготовки кадрів для поліцейських служб. Організація діяльності щодо забезпечення правопорядку, громадської безпеки, боротьби зі злочинністю у всіх її проявах в кожній країні має свою специфіку і особливості. Відповідно до структури, завдань, правового регулювання органів внутрішніх справ в різних країнах будуються і національні системи підготовки кадрів з урахуванням впливу оточуючого середовища. Підготовка правоохоронців спрямована на те, щоб застерегти їх від психології професійної обмеженості, сформувати переконання в тому, що якою б розгалуженою і матеріально забезпеченою та наділеною необхідною правовою підтримкою не була правоохоронна система, без співпраці з громадськістю, передусім з населенням, вона не зможе повною мірою розв'язувати покладені на неї завдання. Поліція бере активну участь в усіх заходах, що проводяться серед населення, в організації спортивних змагань, свят, працює в школах і дошкільних закладах, виконує патронажну роботу, звітує перед населенням і таким чином реалізує ідею зближення з ним.

Під час навчання кадрів, службової підготовки в поліції США, Франції, Італії вивчається спеціальний курс «Робота з населенням». Європейський підхід полягає в тому, що пріоритет надається оцінці вже наявних у кандидата навичок та вмінь, його поведінці у різних ситуаціях. Перелік вмінь та якостей, що підлягають оцінюванню у межах даного підходу, досить широкий. Це — особливості мотивації та самоконтролю; обачність; знання власних переваг та вад; здатність розуміти почуття інших та вміння впливати на них. Зокрема, в МВС Румунії

при доборі кандидатів на навчання та посади практикується також запис співбесід на відеоплівку з наступним оцінюванням поведінки індивіда незалежними експертами, що значно підвищує об'єктивність добору.

Поліція Західної Європи, практикуючи описаний підхід, орієнтований у першу чергу на оцінку здібностей індивіда, констатує наступні позитивні моменти його використання: впровадження даного підходу суттєво підвищило виваженість керівництва при оцінці ділових і особистих якостей персоналу; запропонована модель добору дозволила скоротити розрив між особистими інтересами працівників та інтересами служби; процедура добору запобігає випадкам суб'єктивного призначення на посаду на підставі якостей, що не мають безпосереднього відношення до успішного виконання майбутніх обов'язків; цей підхід успішно поєднується з традиційними формами вивчення кандидата — попередніми перевітками, тестами, інтерв'ю, оцінками його освітнього рівня тощо; діагностичні можливості такого підходу дозволяють більш точно орієнтувати індивідуально-виховну роботу на корекцію окремих якостей [4].

Серед беззастережних здобутків поліцейської освіти у розвинених країнах є її висока технічна оснащеність, прикладна спрямованість навчального процесу і наукових досліджень, опрацювання конкретних завдань, вироблення навичок і вмінь (часто доведених до автоматизму). Тут готуються фахівці з конкретних напрямів діяльності, адаптовані до реальних умов. Це, безумовно, той стандарт, якого повинні прагнути вищі навчальні заклади Міністерства Внутрішніх Справ України.

Що ж до специфіки та особливостей набору, підготовки та адаптації правоохоронців до практичної діяльності, то слід зазначити, що у Прикарпатському юридичному інституті здійснено ряд дієвих заходів.

По-перше, територіальні підрозділи, тобто райвідділи внутрішніх справ, самостійно відбирають і направляють на навчання до інституту кращих випускників місцевих шкіл. Керівники районних та обласних управлінь внутрішніх справ особисто вивчають та перевіряють відібрані кандидатури на предмет їхньої професійної придатності, як фізичної, так і психофізіологічної.

Специфіка теоретичної та практичної підготовки майбутніх правоохоронців полягає у тому, що кожен з тих, хто вступає до зазначеного вузу, не просто може, а зобов'язаний повернутися на місце служби у той райвідділ, який рекомендував його на навчання та службу.

Така організація підготовки сприяє майбутній професійній адаптації курсантів до специфіки роботи у гірських районах, про особливості яких зазначається у кожній нинішній доповіді.

Курсанти уже з другого курсу проходять навчальну та позанавчальну практику, стажування у «своїх» гірських районах, де під керівництвом досвідчених наставників мають змогу на практиці ознайомитися з особливостями майбутньої професійної діяльності.

Крім того, у навчальному закладі у рамках підготовки до Євро — 2012 та з метою покращення профпідготовки правоохоронців у гірських районах працюють факультативи з туризму та альпінізму, польської, угорської та румунської мов, психології, безпеки життєдіяльності, фізичної культури. Такий комплекс дисциплін, як спеціальних, так і факультативних, у поєднанні з обов'язковою практикою у підрозділах гірських районів створює сприятливі умови підготовки до практичної роботи майбутніх випускників.

Поміж тим, курсанти постійно залучаються практичними підрозділами для проведення пошукових робіт у гірській місцевості, що сприяє ознайомленню з місцевістю, географічними та кліматичними особливостями краю. Кваліфіковані викладачі інституту, керівники стажування проводять консультації з керівниками підрозділів на місцях, надають методичну та практичну допомогу.

Висновки. Таким чином, правоохоронець — дільничний інспектор міліції з часу підготовки до вступу в навчальний заклад, у ході навчання, практики, стажування та виконання спецзавдань Управління внутрішніх справ готується до виконання службових обов'язків у певних регіонах, теоретично формує вміння та навички застосування знань на практиці.

З метою покращення підготовки правоохоронців керівництвом інституту заплановано проведення низки заходів, а саме: забезпечення навчальних курсів та факультативів спеціальним обладнанням та спецтехнікою, вивчення географічних та кліматичних особливостей певних районів Карпатського регіону, проведення практичних занять безпосередньо в гірських умовах, поглиблене вивчення фізіологічних, психологічних та антропологічних особливостей місцевого населення, геополітичних, історичних, соціокультурних складових становлення та розвитку регіону.

Важливе значення для покращення підготовки дільничних інспекторів до роботи в гірських умовах матиме вивчення досвіду в цій сфері у державах Європи та США, чому сприятиме наша конференція, поїздки працівників ОВС, викладачів та курсантів інституту до Румунії, Польщі, Словаччини з метою запозичення та можливим подальшим впровадженням позитивного досвіду.

1. Шопіна І.М. Правові та організаційні засади підвищення ефективності професійної діяльності слідчих органів внутрішніх справ України: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. — Харків, 2004. — 192 с.
2. Жанабилов Е.Ж. Правовое регулирование труда лиц рядового и начальствующего состава ОВД. — Караганда, 1976. — 126 с.
3. Наказ МВС України «Про затвердження Настанови з організації професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України» від 11.07.2006 р., № 693 (нова редакція).
4. Wood R. and Paync T. Competency-Based Recruitment and Selection. Chichester, UK: John Wilcy& Sons. — 1998.

Світлана Мельничук,

викладач кафедри історії та теорії держави та права,
Прикарпатський юридичний інститут
Львівського державного університету
внутрішніх справ МВС України

Svitlana Melnychuk,

lecturer of the Chair
of History and Theory of State and Law,
Pre-Carpathian Institute of Law
of Lviv State University of Internal Affairs
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ГІРСЬКИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Постановка проблеми. Для підтримки існуючого державного ладу вельми важливим є чітке врегулювання та упорядкування взаємозв'язків між державою і її адміністративно-територіальними одиницями. Цей зв'язок фіксується державою в юридичній формі — формі прав, свобод і обов'язків та гарантій їх забезпечення, які є важливими політико-юридичними категоріями, що нерозривно пов'язані зі структурою суспільства.

Права гірських населених пунктів — це суб'єктивні права, які виявляють не потенційні, а реальні їх можливості як суб'єкта конституційно-правових відносин, закріплені в Конституції і законах України. Однак проголошення права створює необхідність існування гарантії цього права, а також можливості його реалізувати в повсякденному житті.

Аналіз досліджень і публікацій. Ряд науковців, що займаються даною тематикою, приділяють увагу проблемам як системи гарантій прав і свобод людини, так і гарантіям місцевого самоврядування. Однак в юридичній літературі практично відсутні наукові праці, в яких би висвітлювалися проблеми системи гарантій функціонування адміністративно-територіальних одиниць, і гірських населених пунктів України зокрема. До нині науковцями і практиками не визначено теоретичних засад гарантій прав адміністративних одиниць, відсутні фундаментальні наукові дослідження цієї проблеми. Це ускладнює визначення поняття, системи і місця гарантій у структурі конституційно-правового статусу гірських населених пунктів. На нашу думку, зазначена проблема потребує пильної уваги науковців і практиків, оскільки систематизація гарантій прав гірських населених пунктів сприятиме встановленню їх конституційно-правового статусу та повною мірою забезпечить реалізацію їх прав з метою створення належних умов як для їх розвитку, так і реалізації місцевим населенням конституційних прав і свобод.

З метою найбільш повної узгодженості вказаних проблем слід перш за все визначитися з поняттям самої сутності гарантій як таких.

Конституційно-правові гарантії прав гірських населених пунктів є одним з основних елементів їх конституційно-правового статусу. Поряд з правосуб'єктністю, вони є пріоритетним інститутом у системі національного конституційного права. Гарантованість реалізації прав гірських населених пунктів України є необхідною умовою ефективного здійснення їх завдань і функцій. Без існування гарантій проголошені права втрачають сенс, тобто права перетворюються на своєрідні «заяви про наміри», що не мають ніякої цінності як для них, так і для місцевого населення.

Тлумачення гарантій здебільшого пояснює їх як поруку, забезпечення, зобов'язання про виконання чого-небудь різними способами, засобами охорони. Через це в юридичній літературі досі існують різні підходи у зв'язку неоднозначністю його пояснення та ототожнення з термінами «охорона» і «забезпечення». Так, поняття власне гарантій прав і свобод розуміють в широкому та вузькому значенні. Їх трактують як засоби, способи і умови, які мають загальнообов'язковий характер і реально спрямовані на здійснення свободи пересування, виконання обов'язків та забезпечення охорони від незаконних обмежень і зазіхань. Крім того, держава повинна створювати всі необхідні умови для їх реалізації.

Однією з ознак гарантій прав і свобод є системність, тому все ж доцільно розглядати гарантії прав і свобод виключно як систему засобів, способів, умов, принципів та вимог задля ефективності їх у реальному здійсненні прав гірськими населеними пунктами.

Тільки завдяки гарантіям, як свідчить практика, права гірських населених пунктів можуть бути реалізовані. В широкому розумінні конституційно-правові гарантії прав гірських населених пунктів можна розглядати як складову правової системи України в цілому.

Гарантії прав гірських населених пунктів — це система правових умов, засобів, способів, які забезпечують фактичну реалізацію прав, здійснення функціонального призначення гірських населених пунктів та органів мі-

сцевої влади з метою захисту прав і задоволення інтересів місцевого населення в межах Конституції і законів України.

За своєю сутністю гарантії прав гірських населених пунктів є системою певних умов, за допомогою яких на основі правових норм забезпечується реалізація та здійснюється охорона інтересів членів місцевої громади та громадян, які там проживають, працюють чи навчаються.

За своєю структурою гарантії прав гірських населених пунктів являють собою певну сукупність, яка містить:

- нормативні акти, що визначають права і обов'язки територіальної громади, органів місцевого самоврядування гірських населених пунктів, які за юридичною силою відносяться до законів, підзаконних і локальних актів;
- методи впливу, тобто правові, контролюючі, наглядові засоби і способи, які в повній мірі спонукають місцеву владу до створення умов для забезпечення реалізації прав місцевої територіальної громади;
- правова та організаційна діяльність суб'єктів правових відносин, що забезпечують реалізацію прав і функціонування гірських населених пунктів тощо.

Цільове призначення гарантій полягає в тому, щоб «забезпечити правовими засобами організаційну і матеріально-фінансову самостійність органів місцевого самоврядування» у вирішенні місцевих справ, надійний захист та охорону прав місцевого самоврядування, конституційних прав місцевих жителів у гірських населених пунктах та створення сприятливих умов для їх реалізації.

Аналізуючи широкий спектр гарантій прав гірських населених пунктів, варто, на нашу думку, більш детально зупинитися на гарантіях *політичних, економічних, соціальних та культурних*, оскільки вони складають найважливіші аспекти, які безпосередньо впливають на здійснення місцевого самоврядування в його територіальному просторі, створюють передумови для належного розвитку, забезпечують реалізацію його функцій та компетенцію місцевої влади тощо.

Під *політичними* гарантіями гірських населених пунктів слід розуміти перш за все політичний режим держави, який охоплює методи і способи реалізації державної влади на принципах розподілу влади в межах її територій, взаємодію державних органів влади і місцевого самоврядування, розмежування предметів відання та повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування, народовладдя, незалежність та самостійність місцевого самоврядування в межах його повноважень, гарантованість прав і свобод людини і громадянина та інше.

Соціальні гарантії прав гірських населених пунктів — це реалізація на практиці функції соціального захисту місцевого населення, оскільки в цілому Конституція України визначає нашу державу як соціальну, тобто таку, яка бере на себе зобов'язання піклуватися про соціальну справедливість, достаток своїх громадян, їх соціальний захист. Свідченням цього є те, що Верховна Рада України 14.09.2006 року прийняла Закон України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)».

Ратифікація зазначеної Хартії передбачає істотне розширення соціальних та економічних прав громадян, узгодженість із сучасним досвідом застосування таких прав і базовими нормами Міжнародної організації праці та Європейського Союзу. Не менш важливим в даному документі є застосування нових інструментів контролю за виконанням державами положень Хартії — механізму колективних скарг до Ради Європи з боку соціальних партнерів (національних об'єднань профспілок та організацій роботодавців) і міжнародних громадських організацій. Приєднання до Хартії (переглянутої) передбачає для України визнання обов'язковими для себе статті, що визначають основні соціальні та економічні права. Соціальні гарантії покликані забезпечувати задоволення соціальних потреб членів громад гірських населених пунктів у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, охорони праці, сім'ї. Такий вид гарантій зазначається, зокрема, і в Законі України «Про статус гірських населених пунктів в Україні», де визначено основні засади державної політики щодо розвитку гірських населених пунктів та гарантії соціального захисту громадян, що у них проживають, працюють або навчаються.

Економічні гарантії сприяють реалізації та розвитку економічної діяльності, виробничої інфраструктури та передбачають визнання і рівний захист усіх форм власності, вільне переміщення фінансових коштів, товарів, послуг, захист конкуренції в підприємницькій діяльності, соціальне партнерство тощо. Економічні гарантії прав гірських населених пунктів є дуже важливими, оскільки на сьогодні відсутня стратегія економічного розвитку цих сільських територій.

Під *культурними* гарантіями слід розуміти сукупність правових норм, які забезпечують зберігання та збагачення духовних та культурних цінностей, історичної спадщини, національних самобутніх традицій місцевих жителів. Це щорічні гуцульські фестивалі, науково-практичні конференції, а також серйозні напрацювання за програмою «Гірська школа», в рамках якої місцеві дослідники — науковці разом із ученими Європи і світу виявляють безпосередній вплив гірського ландшафту на формування та розвиток особистості. Адже гірські школи працюють в умовах уповільненого суспільного розвитку, що в свою чергу неминує породжує проблеми, невідомі школам рівнинних територій. Правові норми повинні спрямовуватися на розвиток гірських населених пунктів через школу, освіту і науку. В гори має прийти висока сучасна наука, наукомісткі технології, а не потужна промисловість, яка негативно вплине на суспільний і еколого-природний баланс.

Одним із важливих організаційних гарантів прав гірських населених пунктів є Асоціація органів місцевого самоврядування Гуцульщини, створена в 2000 році, яка об'єднує високігірні гірські райони — Верховинський, Вижницький, Путильський і Рахівський, що стали безпосередніми сусідами Європейського Союзу, країни якого, починаючи з 90-х років, проводять політику підтримки гірських регіонів через аграрний сектор, інфраструктурний розвиток, туризм, охорону навколишнього середовища. Так, у січні 2004 року Центр територіального розвитку NORDREGIO на замовлення Єврокомісії здійснив дослідження в рамках проекту «Гірські райони Європи: аналіз гірських районів країн-членів Європейського союзу, які приєднуються, та інших країн Європи.» Згаданий проект є серйозним системним дослідженням проблем гірських територій Європи від Норвегії до Португалії, від Шотландії до Альпійських, Балканських, Карпатських країн [287], в якому здійснено аналіз стану систем збереження природних ресурсів, культурних ландшафтів, охорони навколишнього середовища в поєднанні з урахуванням соціальних потреб місцевого населення.

Поруч із організаційними, не менш важливим нормативно-правовим гарантом прав гірських населених пунктів є Закон України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» та міжнародна угода — Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат від 04.01.2006 року, більш відома як Карпатська конвенція. Карпатська конвенція — це міжнародна угода таких європейських країн, як Україна, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Угорщина і Чехія, яка діє в галузі збереження навколишнього середовища гірських масивів Карпат. Підґрунтям зазначеного документу виступають Світовий європейський рух за збереження гір та Європейська хартія гір.

Україна виборолала право з травня 2008 року бути резиденцією Секретаріату міжнародної екологічної організації «Карпатська Конвенція», яка буде розміщена в м.Чернівцях, що свідчить про зростаючий рівень довіри міжнародної спільноти до нашої держави.

Висновки. Отже, створення державою системи гарантій реалізації прав гірських населених пунктів призведе до підвищення обґрунтованості державного прогнозування і планування, до поліпшення ефективності управління соціально-економічним та культурним розвитком, а також сприятиме залученню додаткових ресурсів, необхідних для реалізації місцевих програм розвитку, більш ефективного використання коштів, що витрачаються на соціально-економічний та культурний розвиток цих адміністративно-територіальних одиниць. Тільки науково-правовий підхід в змозі забезпечити сприятливі передумови розвитку гірських населених пунктів як складної етнополітичної та соціально-культурної системи.

Іван Сулятицький,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
правоохоронної діяльності,
Львівський державний університет
внутрішніх справ МВС України

Ігор Лещин,

курсант,
Львівський державний університет
внутрішніх справ МВС України

УДК 343.95

СПЕЦИФІКА РОБОТИ ДІЛЬНИЧНИХ ІНСПЕКТОРІВ МІЛІЦІЇ В ГІРСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

Постановка проблеми. Косівський район добре відомий своїми оригінальними і незабутніми гуцульськими сувенірами із дерева, лози, глини. Та, окрім притаманного гуцулам колориту, тут впадає в око краса і велич Карпатських гір, вкритих буйними розкішними лісами. А ліс — велике матеріальне багатство, адже добротну деревину не замінить навіть найкраща тирсоплита чи різноманітні ламінати. Тож і не дивно, що є багато охочих знищити цю красу з корисливих мотивів.

Загалом же у гірській Косівщині роботи дільничним вистачає. Особливо гострою є проблема спорів за землею. Окрім усього іншого, тут дільничний має опанувати ще й ази земельного законодавства. Адже чвари за межу можуть перерости у великі неприємності, бо за два метри землі суперечка між сусідами може тягнутися через кілька поколінь. Тож подібні питання потребують вирішення.

Окрім знань земельного законодавства, дільничний, який працює у гірській місцевості, має володіти основами ведення лісового господарства — вміти визначити породу, якість та сорт деревини, знати їй справжню ціну. А тонкощі тут очевидні. Скажімо, ялиця і смерека — ніби одне й те ж, а ціни на них різні. Та й якість деревини теж не однакова.

Сучасний дільничний має добре знати традиції, притаманні населенню тієї чи іншої місцевості, специфіку регіону, де він працюватиме. Ти більше, що регіональний поділ у підготовці дільничних уже започатковано.

Найбільша проблема в роботі дільничних — навіть не боротьба з кримінальною злочинністю, а скоріше економічна — охорона лісових масивів, і вона, без перебільшення, є питанням загальнодержавної ваги. Адже вирубка лісів — це не тільки економічні збитки, а й непоправне знищення флори й фауни. Вона має чималий вплив на екологічні та навіть метеорологічні чинники. Приміром, внаслідок неконтрольованого вирубування лісів у нашому регіоні почастішали повені. Неабияке значення має й найсвіжіша інформація. Тобто якщо вчасно виявити самовільні вирубки, то невдовзі можна знайти і їх організаторів та прослідкувати незаконний рух деревини. Більше того, у горах нерідко сусід від сусіда живе на відстані від 500 м до 1 кілометра. Тож щоб дістатися до цих людей, день треба витратити.

Але не йти теж не можна, бо трапляються випадки, коли людина помирає у своїй хатині в горах, а навкруги жодної душі. То й доводиться йти за викликом. А що робити? Адже машиною в гори не піднімешся, а коней чи іншого виду транспорту в дільничних немає.

Основний зміст статті. На сучасному етапі розвитку суспільства активізація людського фактора розкриває все більше можливостей використання результатів психологічних дослідів. Розглянемо, яке ж місце цих наук у діяльності дільничного інспектора. Ефективність їх визначається:

1. Станом профілактики правопорушень на адміністративній дільниці;
2. Особистою участю дільничного інспектора в боротьбі з правопорушеннями;
3. Дотриманням громадянами паспортних даних;
4. Своєчасним виявленням і обліком раніше суджених осіб;
5. Дією адміністративного нагляду;
6. Знаннями і вміннями дільничного інспектора застосовувати на практиці вимоги законодавства і нормативних актів МВС України;
7. Рівнем професійної майстерності;
8. Неухильним дотриманням законності та службової дисципліни;
9. Кількістю і якістю профілактичних виступів перед населенням і трудовими колективами;
10. Активним використанням можливостей громадських організацій, нештатних працівників міліції.

Якщо взяти окремо кожний з названих напрямів діяльності, стають очевидними психологічні її аспекти, що потребують від дільничного інспектора відповідних знань, умінь та навичок.

Особлива роль психології в діяльності міліції як правоохоронного органу зумовлена тим, що право не є єдиним регулятором суспільного життя. Вступаючи в різноманітні суспільні відносини, на які не поширюється дія правових актів, люди керуються іншими соціальними нормами — політичними, моральними, культурними, соціально-психологічними (громадська думка, традиції, звичаї і т. ін.). Окрім цього, на поведінку людей впливають психологічні фактори, які виражають їхнє виховання, можливість і придатність поводитися відповідно до норм.

Перед дільничним інспектором завжди повинне стояти завдання оцінки психологічних факторів протиправної поведінки громадян. Для вирішення цього завдання необхідно особливу увагу звертати на соціально-психологічні явища, які виступають як фон оперативної обстановки чи які мають особливе кримінологічне значення, і педагогічні явища, які впливають на оперативну обстановку.

Соціально-психологічним фоном оперативної обстановки є особливості адміністративної дільниці, спосіб життя та трудової діяльності населення. За певних умов ці особливості можуть стати причиною погіршення оперативної обстановки: ріст злочинності, масові заворушення, збільшення кількості п'яних, наркоманів, алкоголіків, осіб без постійного місця проживання і тих, що ведуть паразитичний спосіб життя. Це пов'язане з демографічними особливостями адміністративної дільниці, а також традиціями, соціальними звичками, звичаями.

Кримінологічне значення цих явищ багато в чому пов'язане з наявністю причин та умов, що сприяють правопорушенням (особливості правосвідомості, конкретних соціальних та вікових груп населення, схильних до вчинення правопорушення; ставлення до них населення, стан правопорядку на адміністративній дільниці; роль, авторитет правоохоронних органів).

Проблема підвищення ефективності психологічного впливу на фактори, які впливають на антигромадську і протиправну поведінку громадян, на практиці вирішуються зусиллями правоохоронних органів. З боку дільничного інспектора — це попередження конкретних фактів правопорушень, постановка на профілактичний облік, працевлаштування непрацюючих осіб, здійснення контрольно-наглядових функцій та вирішення інших службових завдань.

Ефективність цієї роботи зростає, якщо вона має комплексний характер і до неї прилучаються сили громадськості. Активізується взаємодія з різними адміністративними, господарськими, громадськими організаціями, проводяться рейди з охорони громадського порядку, використовується допомога позаштатних працівників міліції.

Знання особливостей соціально-психологічних явищ (громадська думка, настрої, чутки...) допомагають дільничному інспектору в проведенні профілактичної роботи з громадянами.

Активізація ролі людського фактора залежить від ефективного впливу на людей, вирішення відповідних психологічних і педагогічних проблем, які завжди виникають там, де проводиться робота з людьми.

Профілактична діяльність дільничного інспектора спрямована на виявлення мотивів, які спонукали окремих осіб до вчинення протиправних дій. Якщо дільничний інспектор навчиться розбиратись у мотивації цих дій і психології особистості правопорушника, то успіх у цій діяльності буде гарантований. Такий підхід дозволяє здійснити найбільш дієві способи впливу на осіб, які вчиняють протиправні дії. Застосовані до них кримінальні та адміністративні санкції завжди осмислюються в їхній свідомості, опосередковуються думками, відчуттями, волею.

Опора на психологічні знання повинна бути і в роботі з особами, які перебувають на обліку. Їх виправлення і перевиховання можливе при правильно організованій роботі з ними, якщо витримуються принципи, форми, методи и прийоми виховання.

Таким чином, психологічні знання, вміння і навички дозволяють дільничному інспектору краще орієнтуватися в роботі з населенням, цілеспрямовано проводити аналіз оперативної обстановки на адміністративній дільниці, безконфліктно здійснювати розгляд скарг і заяв громадян, активно взаємодіяти з представниками громадськості і вирішувати інші питання. При цьому вагоме значення мають особливості спілкування, встановлення психологічного контакту і довірливих відносин з громадянами.

Знання психології дають можливість контролювати і власні пізнавальні, вольові, емоційні процеси і приймати правильні рішення. Для дільничного інспектора важливе значення мають оцінка психічного стану правопорушника, вивчення психологічних особливостей особистості, прогнозування його поведінки. Без цього неможливе досягнення позитивних результатів у реалізації профілактичної діяльності.

Дільничному інспектору необхідні психологічні знання і при вирішенні розшукових завдань, які йому доводиться виконувати.

Складна оперативна обстановка потребує оперативного мислення, негайного реагування на дії злочинців. Також має бути розвинене наочно-дійове мислення, яке дозволяє передбачити вірогідні умови, події, дії. Важливе значення має аналітичне мислення в цілях осмислення отриманих свідчень, прогнозування неповної інформації. З допомогою мислення, уяви, інтуїції, минулого досвіду дільничний інспектор створює події злочину, виявляє умови, які сприяли його вчиненню, і відтворює окремі його факти, аналізує їх і т.ін. Для розпізнання осіб,

причетних до злочину, необхідно знати їх звички, вміти швидко аналізувати й оцінювати помічені особливості їх поведінки, не допускати поспішних, безпідставних дій.

В індивідуальній роботі з правопорушниками дільничний інспектор використовує наступні психологічні прийоми:

- дискредитацію хибних установок;
- розвінчання хибного авторитету лідера групи;
- доведення позиції правопорушника до логічного і характерного тупика;
- пошук позитивного в особистості правопорушника і створення словесно-образного представлення негативних наслідків його протиправної поведінки.

Індивідуальна профілактика правопорушень повинна бути заснована на методиці, яка включає загальнопедагогічні форми, методи та прийоми виховання.

Психологічні особливості взаємовідносин дільничного інспектора з населенням.

Дільничний інспектор у своїй повсякденній діяльності постійно вступає у взаємо- відносини з громадянами, спілкується з ними, розглядає скарги та заяви, вирішує конфліктні ситуації. Здійснює виховний вплив на правопорушників.

Для того, щоб взаємовідносини з населенням склалися благополучно, дільничному інспектору необхідно проявити державний підхід до вирішення поставлених завдань, бачити не тільки негативні явища, а й умови які їх породжують, давати їм правильну оцінку. Важливо мати чітку життєву позицію, формувати в собі соціальні механізми і психологічну стійкість до явищ, які можуть сприяти порушенням дотримання законності. Як представник влади, наділений юрисдикційними повноваженнями, дільничний інспектор зобов'язаний пред'являти законні вимоги до громадян, які повинні бути вираженими в зрозумілій їм формі, виключаючи можливі конфліктні ситуації.

Розглянемо три аспекти взаємовідносин дільничного інспектора з громадянами: спілкування, контакти і конфлікти.

Спілкування. Спілкування лежить в основі всієї роботи дільничного інспектора. Досягнення позитивних результатів у спілкуванні у важливій мірі залежить від особистості дільничного інспектора й осіб, з якими встановлюються комунікативні зв'язки, він наявності між ними психологічного контакту, що в свою чергу залежить від умов спілкування. Дільничному інспектору доводиться спілкуватися з різними особами: з представниками суспільства, які допомагають йому в роботі, підозрілими особами, правопорушниками, громадянами. Незалежно від категорії даних осіб, дільничному інспектору слід проявляти інтерес до особистості співрозмовника, майбутнього спілкування, подій, скарг, прохань, заяв. Для ефективної роботи з населенням йому корисно знати психологічні рекомендації щодо спілкування.

Розглянемо основні функції професійного спілкування: інтелектуально-оцінна, інформаційна і функція дії. Інтелектуально-оцінна функція пов'язана зі взаємним сприйняттям, розумінням одне одного, оцінкою психічних станів, інших виявлень індивідуальних особливостей. Інформаційна функція включає в себе передачу різних свідчень, обмін думками і почуттями в процесі спілкування.

Функція дії передбачає визначену корекцію девіантної поведінки.

Психологічний контакт — це установка довірливих відносин на ґрунті взаєморозуміння співбесідника. Схилити до себе людину — нелегко. Для цього треба бути комунікативним і доброзичливим. Саме до дільничного інспектора люди йдуть зі скаргами, заявами і чекають від нього допомоги.

Частіше за все дільничному інспектору доводиться розглядати скарги і заяви громадян. Яким чином можливо встановити психологічний зв'язок? Передусім необхідно ретельно вивчити отриману скаргу. Вона є джерелом інформації про психологічні проблеми в життєдіяльності людини. Найчастіше це конфліктні відносини, які склалися в сімейно-побутовій сфері.

Соціально-психологічний аналіз скарг показує, що проблеми у взаємовідносинах в сім'ях виникають внаслідок:

- негативних традицій в сім'ї, у тому числі національних традицій у відносинах між членами сім'ї;
- вживання спиртних напоїв або постійного пияцтва з улаштуванням «збіговиськ»;
- особистісних якостей і психологічних особливостей членів сім'ї, схильних до агресивної поведінки, бійки, скандалів;
- на підставі ревнощів, подружньої невірності;
- спільного проживання молодих сімей з батьками або іншими родичами;
- психологічної несумісності членів сім'ї;
- важких сімейно-побутових умов, тісноти, незабезпеченості достатньою житловою площею;
- низького матеріального забезпечення, постійної нестачі матеріальних засобів.

Перелічені причини розбіжностей у сімейних відносинах необхідно знати дільничному інспекторові для того, щоб виявити конкретні мотиви появи скарг від населення.

Бувають ситуації, коли дільничний інспектор складає протокол для прийняття адміністративної санкції до особи, яка скоїла адміністративне правопорушення, а дружина цієї особи, яка напередодні просила застосу-

вати до чоловіка відповідні заходи, починає протестувати наступного дня, просити за чоловіка і цим ставити працівника міліції в скрутне становище.

Важливе значення в роботі з громадянами має форма звернення до них, вираження думок, висновків, вимог інспектора міліції. В цьому плані можна запропонувати використання наступних психологічних рекомендацій.

Необхідно ретельно продумати слова, підбір виразу обличчя, які зрозумілі співбесіднику. При цьому важливо слідувати за тим, яке враження вони справляють на нього. Можна спланувати все наперед, робити паузи і слідувати за виразом обличчя співбесідника, за яким можна визначити реакцію на розмову дільничного інспектора. Вимоги, які, як правило, містяться в бесідах з правопорушниками, потрібно ставити у ввічливий формі. Якщо зі сторони співбесідника дільничний інспектор бачить спротив і протидію аргументам дільничного інспектора, то не потрібно його змушувати. Незважаючи на брак часу, потрібно виробити в собі вміння слухати співбесідника.

Важливо проявляти інтерес до інформації, яку використовує співбесідник. Якщо дільничному інспектору не все зрозуміло з висловлень співбесідника, потрібно попросити його повторити незрозуміле. Але при цьому не потрібно підкреслювати, що співбесідника важко сприймати. Кивання головою, наголошування чи повторення того, що він сказав, може зацікавити в бесіді, а також викликати бажання продовжувати її, довірливо розповідати всі факти, в тому числі ті, які мають оперативний інтерес.

Не потрібно під час бесіди реагувати на відволікаючі обставини: телефонні дзвінки, шум людей в коридорі і розмови співробітників. Дільничний інспектор не завжди має можливість поговорити з особами в обстановці, де ніхто не заважає розмові, при цьому потрібно зосередити свою увагу на співбесіднику і не відволікатись. Але найкраще знайти можливість поговорити в спокійній обстановці, яка дає велику можливість контакту в міжособистісному спілкуванні.

Важливо спостерігати за мімікою, жестами, реакцією співбесідника, а також слідувати за тим, яким тоном він виражає свої думки, чи проявляє позитивні або негативні емоції. Коли співбесідник скаже абсолютно все, що хотів сказати, потрібно провести інтерпретацію: підсумувати сказане, проаналізувати, оцінити звичайні факти, підкреслити об'єктивність сказаного, в необхідних випадках підготувати контраргументи.

Дільничному інспектору приходить спілкуватися з різними категоріями громадян, в тому числі з особами, які стоять на обліку, в роботі з якими потрібно володіти спеціальною психологічною методикою. Розглянемо, як можна встановити психологічний контакт з особами, що перебувають ми на обліку, на основі спілкування з ними.

Спочатку бажано дотримуватись рівного, доброзичливого спілкування. Розмова не повинна бути напруженою, спрямованою на отримання відразу якомога більшої кількості інформації. Не потрібно що-небудь «випытувати» з фактів минулого. Найкраще так ставити запитання, щоб на них почути чітку відповідь. Якщо психологічний контакт відчувається, то необхідно розвивати його шляхом пошуку, наприклад, загальних інтересів чи проявлення інтересу до того, що цікавить дану особу. Поступово можна перевести розмову на психологічні питання: стану здоров'я, настрою, особистісних характеристик людей. Це дає можливість вивчити значущі для особи, яка перебуває на обліку, проблеми, що викликають у неї реакцію і переживання в першу чергу. В цьому випадку буде окреслене коло не тільки інтересів, але й інших обставин, що може використовуватися в подальшій роботі з громадянином.

Якщо у спілкуванні з особою, яка перебуває на обліку, вона розпочне говорити про свої негативні якості, а також про проблеми, натякаючи на допомогу в чому-небудь, це означає успіх у встановленні психологічного контакту. Особливо потрібно врахувати виявлення відвертості щодо повідомлення ряду фактів, які раніше приховувалися особою, що перебуває на обліку. У спілкуванні важливо використовувати також спеціальні прийоми, контакти: деталізації і переключення, (підвищений інтерес до деталей і подробиць у тому, що говорить підозріла особа, а також інтерпретації сказаного ним; переключення має на меті те що в міркування на одну тему все більше включаються елементи іншої теми).

Дільничному інспектору потрібно також знати чинники, які сприяють або ж перешкоджають спілкуванню. До першого можна віднести проявлення тих особистісних якостей, які разом очікуються дільничним інспектором і особою, що перебуває на обліку, а також позитивні підкріплення такої якості в діях. Таким чинником може бути, наприклад, швидка позитивна реакція, яка, як правило, стимулює особу, що перебуває на обліку, до подальших повідомлень про себе і продовження психологічного контакту.

До негативних чинників відносяться:

- виявлення авторитарності;
- можливість аналізу й оцінки про демонстрованих якостей;
- висловлювання сумнівів відносно очікуваних принципів спілкування;

Якщо спілкування не відповідає нормам етики, культури поведінки або спрямоване на взаємозвинувачення співбесідників, можливі конфлікти.

Як відомо, конфлікт — це одночасна дія приблизно рівних сил, але протилежних, несумісних з даною ситуацією тенденцій, мотивів, інтересів, типів поведінки.

Міжособистісні конфлікти виникають у тому випадку, коли не сходяться інтереси, погляди, норми поведінки, несумісні із важливими для кожної особистості.

Дільничному інспектору потрібно знати психологічну суть конфлікту, динаміку його розвитку. Будь-яка суперечка не повинна досягати чіткою критерію гостроти, коли вона переходить у конфлікт, тобто коли критично зі-

штовхуються протилежні позиції, точки зору, мотиви, або переконання. Конфлікт в гострій формі захоплює людину, загострює усі протиріччя, розходження думок. Спостерігаються крайнощі в поглядах і формах поведінки, підвищується психологічне напруження і емоційна збудливість. Загострюються почуття образи, невдоволеність від недосягненої мети. Психологічне напруження поширюється на всі сторони відносин. Змінюється розуміння і сприймання думок, відчуттів, поведінки іншої людини.

Існують три можливі джерела конфліктів. Це *ситуація, особистість і спілкування*. Міра їх знання, контролю в різних випадках буває різною.

Ситуація, яка розряджає конфлікт, — це такий психологічний стан, який характеризується невизначеністю, невпевненістю, дезорієнтацією, втомленістю, нестійкістю настрою, підвищеною збудливістю, недостатньою чи зміненою інформативністю, внутрішньоособистісним конфліктом.

Особисті якості людини можуть бути основою конфлікту, якщо надається перевага ставлення до певних осіб, відчуттю антипатії до них, здійсненню протидії.

Різні погляди до оточуючого можуть викликати такі риси, як нетерпимість до недоліків інших, зниження самокритичності, імпульсивність, нестриманість у почуттях, переконаннях щодо людей. Конфлікти нерідко викликають схильність до агресивної поведінки, до підпорядкування собі інших людей.

Дільничному інспектору потрібно знати, що вміння вирішувати складну ситуацію, не доводячи її до конфлікту, — ознака соціально-психологічної культури людини.

Ефективність взаємовідносин багато в чому залежить від цілого ряду психологічних особливостей особистості самого дільничного інспектора. До цих особливостей відносяться передусім високорозвинуті професійно значущі якості особистості, які потрібні йому в роботі з людьми: *рефлексія, емпатія, стереотипізація*.

Дільничний інспектор працює з особами, які мають різні психологічні особливості, — екстравертами та інтровертами.

Екстраверти — це комунікативні особистості, їх поведінка залежить від внутрішніх вражень. Такі особистості з задоволенням про все розповідають, повідомляють різні факти. При цьому вони недовго думають, відповіді будуть змістовні, звичайно, в тому ж тоні, в якому було задане питання. В тому випадку, коли очікується позитивна відповідь, вони легко схилиються до відповіді «так». Якщо навіть існує відповідь «ні», вони з цим легко погоджуються.

Інтроверти — це особистості, що «занурюються» в себе. Вони зазвичай замкнуті, їх поведінка, реакції більше залежать від образів, уявлень, думок, які проявляються не в даний момент, а пов'язані з минулим і майбутнім. Інтроверта переконати в чомусь набагато важче ніж екстраверта, який легко може приймати будь-яку пораду.

При проведенні будь-яких суспільно-політичних, культурних, спортивних і інших масових заходів дільничний інспектор працює з різними соціальними і віковими групами громадян.

Таким чином, встановлення взаємовідносин з громадянами є складним процесом. Авторитет дільничного інспектора багато в чому визначається рівнем його професійності. Від дільничного інспектора вимагається культура поведінки, а не тільки чітке виконання правових наказів. При цьому слід мати на увазі, що він наділений великими державно-владними повноваженнями, невміле використання яких може привести до порушення законності.

Таким чином, психограма дільничного інспектора включає в себе такі аспекти :

- вміння встановлювати взаємовідносини з громадянами;
- вміння схилити до себе людину;
- бути толерантним;
- уникати або попереджати можливий конфлікт;
- володіти формами впливу на громадян (таких, як переконання або навіювання);
- мати належний рівень культури;
- володіти такими якостями особистості, як рефлексія, емпатія, стереотипізація.

Висновок. Психічне здоров'я працівників органів внутрішніх справ є необхідною передумовою їхньої ефективної професійної діяльності. Правоохоронна діяльність — це особливий вид служби, який передбачає виконання обов'язку. Служба працівників в органах внутрішніх справ ставить серйозні вимоги до психічних сфер особистості (мотиваційної, пізнавальної, емоційно-чуттєвої та вольової). Діяльність працівника органів внутрішніх справ вимагає розвитку низки морально-психологічних якостей, потрібних правоохоронцеві, особливо в екстремальних умовах: під час розшуку, затримання злочинців, складної транспортної пригоди, огляду місця злочину тощо. Саме завдяки морально-психологічній підготовці працівники органів МВС здатні стримувати власні емоції та почуття. Правоохоронна діяльність є складною емоційною діяльністю, пов'язаною з постійним подоланням труднощів, негативних психічних станів (страх, хвилювання). Усе це формує у молодих фахівців здатність до емоційної саморегуляції діяльності, психічних станів.

1. Козловская Е.А Психолого-педагогические основы деятельности участковых инспекторов милиции. — М., 1990.
2. «Міліція України». Часопис МВСУ. — 2005. — №05(95) 05. — С.2.

Оксана Яцків,

викладач кафедри історії та теорії
держави та права,
Прикарпатський юридичний інститут
Львівського державного університету
внутрішніх справ МВС України

Oksana Yatskiv,

lecturer, Pre-Carpathian Institute of Law
of Lviv State University of Internal Affairs
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

УДК 159.944:351.74

ПРОФЕСІЙНИЙ СТРЕС ЯК ФАКТОР ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПСИХОСОМАТИЧНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ ПРАЦІВНИКІВ ОВС

PROFESSIONAL STRESS AS THE FACTOR OF ARISING AND DEVELOPING PSYCHOSOMATIC DISEASES OF THE LAW-ENFORCEMENT BODIES EMPLOYEES

In the article is examined the problem of psychosomatic health of employees of internal affairs bodies. Peculiarities of service are made a ground for development stress states; it was accompanied by increasing of number accidents of professional deformation, alcoholism, suicide etc. continuous stay in chronic stress state (state of distress) is a factor for appearing and development proper psychosomatic diseases.

У статті розглядається проблема психосоматичного здоров'я працівників органів внутрішніх справ. Особливості служби створюють ґрунт для розвитку стресових станів, що супроводжується зростанням числа випадків професійної деформації, алкоголізму, самогубств тощо. Тривале ж перебування в хронічному стресовому стані (стані дистресу) є фактором виникнення та розвитку власне психосоматичних захворювань.

Постановка проблеми. Життя сучасної людини постійно ускладнюється — інтенсифікуються соціальні контакти, навчальна та трудова діяльність, зростає навантаження на вищі нервово-психічні функції. Усе це відбувається на фоні інформаційної революції та глобальної екологічної кризи.

З початком ХХІ століття людина все активніше освоює технологічний світ, тим самим збільшує розрив між собою і природним середовищем існування та дає поштовх для розвитку нових екстремальних умов життєдіяльності. Це, в свою чергу, вимагає від людини надмірного психічного навантаження та фізіологічної стабільності. Наприклад у космонавта, який виходить у відкритий космос, частота пульсу досягає 200 ударів/хв., у режисера, який веде передачу в прямому ефірі, аналогічна картина. Оператор ЕОМ через 2-3 години спілкування з машиною перестає бути «рівним партнером». Ритм сучасного світу такий, що людині дуже важко встигати за ним.

Основний зміст статті. Незважаючи на прогрес медицини, постійно зростає кількість випадків нервово-психічної дезадаптації не тільки серед дорослого населення, але й серед дітей. Збільшується частка різноманітних невротичних розладів особистості. Тому не дарма наш час прийнято називати «часом неврозів», в якому швидкими темпами зростає кількість «стресових хвороб» — «хвороб цивілізації».

У нашій державі також спостерігається тенденція до погіршення стану здоров'я працездатного населення — зростає гостра та хронічна захворюваність, стираються вікові межі захворювань.

Аналіз досліджень і публікацій. За даними дослідників (Коркіна М.В., Марілов В.В., Ісаєв Д.Н., Брязгунов І.П., Смулевич А.Б. та ін.), 30-70% захворюваності людей, які звертаються за допомогою до лікарів, складають психосоматичні розлади. За останні десятиліття зафіксовано різкий ріст числа хворих з даною патологією (Лакосіна Н.Д., Овчарова В.К.).

Найбільш складною проблемою психосоматичних розладів є психосоматичні захворювання, які виникають внаслідок психічних причин та стають соматичними за протіканням, тобто набувають всіх ознак, властивих будь-якому хронічному соматичному захворюванню.

Перш ніж розглянути проблему захворюваності, необхідно дати визначення категорії «здоров'я».

Модель здоров'я, створена експертами ВООЗ, трактує його як етап повного душевного, фізичного, соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб або анатомічних дефектів. З огляду на це предметом нашого дослідження стає проблема психосоматичного здоров'я як способу життя, який розглядається як один із визначальних чинників здоров'я особистості.

Положення про те, що, крім екологічної ситуації, формування здоров'я людини визначається саме її способом життя, звичками, стилем та характером мислення, ставлення до власного здоров'я закріпилась у сучасній науці і є загальновизнаним.

Саме тому наука сьогодні все більшу увагу приділяє проблемі здоров'я у всіх його аспектах. Адже здоров'я — це не лише категорія медичної науки, а й філософії, соціології, педагогіки, психології тощо.

Психосоматика (від грец. «psyche» — душа, «soma» — тіло) — напрям у сучасній медицині та психології, предметом якого є вивчення впливу психологічних чинників на виникнення та подальшу динаміку психосоматичних захворювань. За сучасними поглядами, будь-яка психосоматична хвороба не виникає тільки через психічні чи фізіологічні особливості того чи іншого індивіда. Її також неможливо ґрунтовно пояснити шляхом наукового дослідження властивостей окремо психічної чи соматичної складової. Лише їхня взаємодія з навколишнім середовищем може призвести до такого стану організму людини, який і визначається як психосоматична хвороба. На сьогодні психосоматичні корелятивні зв'язки, безумовно, є одними з найдискусійніших та найскладніших питань сучасної психосоматичної науки.

На даний час активно розробляються теоретичні і практичні аспекти психосоматичних розладів (Ісаєв Д.Н., Антропов Ю.Ф., Смулевич А.Б., Менделевич В.Д., Тхвостов А.Ш. та ін.).

В ході еволюції людини поступово змінювався універсальний механізм пристосування її психіки до навколишнього середовища. Людина набула властивих тільки їй, як біологічному виду, сили, гнучкості, рухливості, здатності до терморегуляції, характерних властивостей органів відчуття.

Потрібно зазначити, що древні інстинктивні програми поведінки людини допомагали протистояти голоду, холоду, нападу ворогів і хижаків. В міру розвитку людської історії змінювалося навантаження, від якого не було програм генетичного захисту. На даний час пристосування людини до умов навколишнього середовища більшою мірою залежить від її психічних можливостей, ніж від сили м'язів, міцності кісток і сухожиль, спритності та швидкості тощо. Небезпечним стала не зброя ворога, а слово. Емоції людини, споконвічно призначені для мобілізації організму для захисту, тепер частіше придушуються, вплітаються в соціальний контекст, а згодом руйнуються, перестають визнаватися їхнім господарем і можуть стати причиною руйнівних процесів в організмі [1].

Слід зазначити, що згубну дію чинять не тільки стреси, що супроводжують наше суспільне буття — їх провокують криза в економіці, зниження рівня життя, стрімке погіршення екологічної обстановки в країні, загроза СНІДу, наростання інших масових патологій. На даний час все більшої уваги приділяють професійним стресам, які відображають специфіку певної діяльності.

Дослідниками встановлено, що в різних професійних групах інтенсивність стресу може бути різною.

Вид діяльності	Стрес	Вид діяльності	Стрес
Шахтар	8,3	Фермер	4,8
Поліцейський	7,7	Військовослужбовець	4,7
Робітник-будівельник	7,5	Ветеринар	4,5
Журналіст	7,5	Держслужбовець	4,4
Пілот цивільної авіації	7,5	Клерк	4,3
Тюремний наглядач	7,5	Інженер	4,3
Рекламний працівник	7,3	Агент із нерухомості	4,3
Стоматолог	7,3	Перукар	4,3
Лектор	7,2	Представник місцевої влади	
Лікар	6,8	Юрисконсульт	4,3
Працівник податкової служби	6,8	Дизайнер, художник	4,3
Режисер	6,5	Архітектор	4,0
Нянька, домогосподарка	6,5	Манікюрниця	4,0
Пожежний	6,3	Оптик	4,0
Музикант	6,3	Економіст	4,0
Вчитель	6,2	Листоноша	4,0
Представник сфери обслуговування	6,0	Статистик	4,0
Працівник соціальної служби	6,0	Технік-лаборант	3,8
Менеджер	5,8	Банкір	3,7
Зовнішньоторговельний працівник	5,8	Оператор ЕОМ	3,7
Представник пресслужби	5,8	Фахівець із трудотерапії	3,7
Футболіст	5,8	Лінгвіст	3,7
Продавець, помічник продавця	5,7	Косметолог	3,5
Біржовий маклер	5,5	Вікарій	3,5
Водій автобуса	5,4	Астроном	3,4
Психолог	5,2	Нянька в дитячих яслах	3,3
Видавець	5,0	Працівник музею	2,8
Дипломат	4,8	Бібліотекар	2,0

Згідно з даними дослідників професія працівника правоохоронних органів знаходиться на другому місці після шахтарів за напруженістю та наявністю стресових факторів [2, 205]. Один із них полягає в тому, що правоохоронна діяльність має екстремальний характер. Це зумовлено, передусім, нерегулярною зміною умов праці, порушенням звичного режиму добової життєдіяльності, особливо тих, хто безпосередньо бореться зі злочинністю, їхньою вимушеною відмовою від звичайного відпочинку через великий обсяг складної і різноманітної роботи при гострому дефіциті інформації і часу, активною протидією зацікавлених осіб, які часто ігнорують правові норми. Тому працівники ОВС повинні вирізнятися міцним здоров'ям, високою працездатністю та емоційною стійкістю, витривалістю до психофізичних перевантажень, що, за О.Р. Ратиновим, є одним з найважливіших факторів їхньої професійної придатності до виконання функцій правоохоронної діяльності [3, 206-208].

Вивченню проблеми впливу стресу на професійну діяльність працівників правоохоронних органів присвятили праці такі відомі фахівці, як Ф.Е. Василюк, Л.А. Пергаменщик, І.В. Ващенко, Розов В.І., Слюсар І.М. та ін., які розглядають стрес як невід'ємний супутник діяльності з охорони правопорядку.

Дослідження психологічних наслідків впливу на психіку людини різноманітних травмуючих подій знайшли відображення в доробках М.В.Костицького, С.Д. Максименка, В.С.Медведева, С.І.Яковенка. Вагомий вплив на розвиток даного напрямку психології здійснили дослідження В.П.Казміренка, В.В.Рибалки, В.О.Титаренка та ін.

Дослідники психологічних аспектів у роботі органів внутрішніх справ звертають увагу на те, що людина у формі працівника міліції нерідко стає об'єктом ненависті і нарікань членів суспільства, яким вона покликана служити. Тривале спілкування зі злочинними елементами, зіткнення з корупцією, вигляд смерті у всіх її формах роблять працівника цинічним. Працівник ОВС повинен стримувати свої емоції при виконанні службових обов'язків. Він може піти додому і зняти форму, але не може звільнитися від своїх негативних емоцій та почуттів. Подібні особливості служби створюють ґрунт для розвитку стресових станів. Це супроводжується зростанням числа випадків алкоголізму, самогубств тощо. А тривале перебування в хронічному стресовому стані (стані дистресу) призводить до виникнення та розвитку психосоматичних захворювань працівників ОВС.

Тому дуже важливо знайомити працівників правоохоронних органів із різноманітними проявами стресу як у них самих, так і в їхніх колег, оскільки рання діагностика цього стану сприяє більш ефективному його запобіганню та профілактиці негативних наслідків.

Найчастіше причиною розвитку психічних і фізичних розладів працівників небезпечних професій є вплив факторів екстремальної обстановки, які викликають значне погіршення фізичного та психічного статусу, що знаходить своє відображення в негативній динаміці низки психофізіологічних показників.

Стрес — це нормальна реакція на ситуацію. За своєю суттю він є одночасно самостійним фізіологічним, психічним та емоційним станом і являє собою соціальне явище. Однією з головних характеристик стресу є його крайня нестійкість, яка проявляється в підвищеній фізіологічній та психічній активності. За сприятливих умов цей стан може трансформуватися в оптимальний для організму. В стресовому стані до крові людини надходить збільшена кількість гормону наднирників — адреналіну. Під його впливом змінюється режим роботи органів та систем організму — прискорюється ритм серця, підвищується згортання крові, змінюються захисні властивості самого організму.

З фізіологічної точки зору суть стресової реакції полягає в підготовці та готовності організму до фізичного напруження. Таким чином, можна стверджувати, що стрес завжди призводить до значної затрати енергетичних ресурсів організму, а потім і супроводжується нею, як наслідок — відбувається виснаження функціональних резервів. При цьому стрес ні в якому разі не може розглядатися як суто негативне явище, оскільки саме завдяки йому можлива адаптація. Крім цього, помірно виражений стрес має позитивний вплив як на загальний стан організму, так і на психічні характеристики особистості. Наприклад, при помірному стресі відмічаються позитивні зміни таких психічних характеристик, як показники уваги, пам'яті, мислення та інше. Таким чином, стрес як цілісне явище повинен розглядатися як позитивна адаптаційна реакція, яка викликає мобілізацію організму.

Отже, стрес виникає тоді, коли організм змушений адаптуватися до нових умов, тобто стрес є невід'ємним від адаптації.

Шкоду ж наносить грубий вплив, що руйнує саму здатність до адаптації. Коли організм кожного дня одержує певну порцію фізичного та емоційного впливу, який дещо перевищує межі його норми, то він «ламається».

Дане явище Г. Сельє назвав дистресом. Саме дистрес несе в собі фактори, які здійснюють руйнівний вплив на організм. Трансформація стресу в дистрес проходить при надмірно інтенсивному впливі факторів середовища та умов життєдіяльності, за яких дуже швидко вичерпуються функціональні резерви організму чи порушується діяльність механізмів психічної регуляції [4].

Слід зазначити, що у людини адаптація відбувається інакше, ніж у тварин. Це пов'язано з тим, що людина володіє свідомістю та за своєю природою є біосоціальною істотою, тобто одночасно представником конкретного біологічного виду та соціуму. При цьому причини стресу в людини більш різноманітні, ніж причини, які викликають адаптаційні реакції у тварин. Так, стресорами для людини можуть бути як фізичні, так і соціальні подразники, як реально діючі, так і ймовірні. При цьому людина реагує не тільки на реально існуючу небезпеку, але і на загрозу чи нагадування про неї.

В даний час прийнято виділяти два основних види стресу: системний (фізіологічний) та психічний. Оскільки людина є соціальною істотою та в діяльності її інтегральних систем провідну роль відіграє психічна сфера, то саме психічний стрес є найбільш значущим для процесу регуляції.

Деякі автори розділяють фактори, що викликають психічний стрес, на дві великі групи. Тому і психічний стрес вони поділяють на інформаційний та емоційний. Інформаційний стрес виникає в ситуаціях значних інформаційних навантажень, коли людина не може опрацювати інформацію, що надходить, та не встигає прийняти правильне рішення в тому темпі, якого вимагає ситуація, особливо коли це стосується високої відповідальності за наслідки прийнятих рішень. Виникнення емоційного стресу більшість авторів пов'язує із ситуаціями загрози, небезпеки, образи та інше. При емоційному стресі відмічаються певні зміни в психічній сфері, в тому числі зміни протікання психічних процесів, емоційні зрушення, трансформація мотиваційної структури діяльності, розлади рухової та мовної поведінки.

Слід зазначити, що подібний поділ є досить умовним, оскільки дана класифікація виходить з основних характеристик, які викликають стрес. На практиці досить рідко вдається зробити цей поділ на інформаційні та емоційні стресори і визначити, який із них є провідним. Найчастіше в стресовій ситуації інформаційні та емоційні стресори нероздільні, оскільки формування почуттів завжди є пов'язаним з переробкою інформації. Досить часто в результаті помилкової оцінки ситуації у людини виникає почуття образи чи гніву. В свою чергу, так званий

інформаційний стрес завжди супроводжується високим емоційним збудженням та певними почуттями. Проте почуття, що виникають при цьому, можуть зустрічатися і в інших ситуаціях, не пов'язаних з переробкою інформації. В більшості праць психічний та емоційний види стресу ототожнюються [5, 458].

Стресовий стан часто буває невпізнаним і прихованим як від особи, яка перебуває в такому стані, так і від інших осіб і може виглядати цілком природним, принаймні на початковій стадії. Для нього є характерним поступове зниження працездатності та ефективності функціонування життєво важливих систем та органів, виснаження енергетичних ресурсів. В такому випадку достатньо найменшого непорозуміння для того, щоб відбувся «великий зрив», і як наслідок — безсоння, головні болі, загострення хронічних та поява гострих захворювань.

За дослідженнями, проведеними на базі Прикарпатського юридичного інституту ЛьвДУВС, можна стверджувати, що виникнення певного захворювання залежить і від характеру реакції на стрес, яка зумовлюється особистісними властивостями та психологічним кліматом, в якому людина перебуває та працює. Наприклад, якщо людина прагне зайняти місце в колективі, яке не відповідає її реальним можливостям, тобто коли людина володіє завищеним рівнем домагань, то вона в більшій мірі схильна до розвитку серцево-судинних захворювань. Хронічні коронарні захворювання найчастіше зустрічаються у людей з яскраво вираженою цілеспрямованістю, честолюбців та тих, хто з нетерпимістю відноситься до свого найближчого оточення. А головною особливістю особистості, що страждає на гіпертонію, є злопам'ятство. Разом з тим виявлено, що до гіпертонії можуть призводити ситуації, які не дають людині успішно боротися за признання власної особистості навколишніми. Якщо людину завжди принижують, ігнорують, то в неї розвивається почуття постійного незадоволення собою, яке, не знаходячи виходу, змушує її кожного дня «проковтувати» образи.

Висновки. Перераховані вище стресори виражають особливості професійної діяльності, вони потенційно можуть мати негативні наслідки (як фізичні, так і психічні) для тих, хто зазнає їх впливу. Тому дуже важливою є соціально-психологічна підготовка співробітників ОВС, що передбачає формування здатності не піддаватися несприятливим психологічним обставинам у процесі виконання службових завдань, не знижувати якості здійснення професійних дій. Для вирішення цього завдання необхідним є введення спецкурсу у навчально-виховний процес ВНЗ МВС України.

1. Васильев В.Н. Здоровье и стресс. — М.: Знание, 1991. — 160 с.
2. Психология профессионального здоровья / Под ред. Г.С.Никифорова. — СПб.: Речь, 2006. — 480 с.
3. Психологічна структура діяльності працівників органів внутрішніх справ як детермінанта формування їх професійної культури. Крутенко Ю.М., Цокур О.С. // Південноукраїнський правничий часопис Одеського юридичного інституту ХНУВС, 2006. — № 2. — С.206-208.
4. Селье Г. Стресс без дистресса. — М.: Прогресс, 1982. — 124 с.
5. Маклаков А.Г. Общая психология — СПб.: Питер, 2000. — 592 с.
6. Стрес як впливовий чинник слідчої діяльності Берназ В.Д. // Південноукраїнський правничий часопис Одеського юридичного інституту ХНУВС, 2006. — № 3. — С. 141-142.

Розділ V

Гірське середовище як важливий чинник формування психології горян

Володимир Бондар,

доктор педагогічних наук, професор,
академік Академії педагогічних наук України

Volodymyr Bondar,

Doctor of Pedagogical Sciences, professor,
Academician of APS of Ukraine

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВЧИТЕЛЯ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF DEVELOPMENT OF COMPETITIVENESS OF THE TEACHER IN PROFESSIONAL TRAINING SYSTEM: THEORY AND PRACTICE

The author analyzes psychological factors of development of competitiveness of the teacher in vocational training system and reveals theoretical and practical features of the teacher's professional activity.

Keywords: professional competence, competitiveness of the teacher, image, self-sufficiency, creativity.

Автор аналізує психологічні засади розвитку конкурентоспроможності вчителя в системі професійної підготовки. Розкриває теоретичні та практичні особливості професійної діяльності педагога.

Ключові слова: професійна компетентність, конкурентоспроможність вчителя, самодостатність особистості, імідж, креативність.

Постановка проблеми. Формування професійної компетентності забезпечує конкурентоспроможність фахівця — теоретико-прикладну складову його готовності до якісної професійної діяльності, здатності обходити ті види діяльності, які йому не під силу за самооцінюванням своїх здібностей, створює передумови для розвитку конкурентоздатності як особистісного утворення, якому притаманні зачатки структури іміджу майбутнього професіонала, запропонованої В.М. Шепелем¹: образ, який людина залишає після себе; форма прояву людини в процесі спілкування, взаємодії (зовнішня складова іміджу); внутрішня особистісна сутність людини (інтелект, спосіб мислення, цілеспрямованість і засоби досягнення мети, інтереси, ерудиція). Саме ці складові становлять загальну цілісну структуру іміджу.

Основний зміст статті. Слід підкреслити, що не завжди «зовні красива» людина (обличчя, жести, голос, костюм, манери) є внутрішньо позитивною в її духовності, інтелектуальному і соціальному проявах. Тому забезпечити єдність зовнішньої і внутрішньої складової іміджу — завдання навчально-виховного процесу у ВНЗ. Йдеться про те, щоб в його перебігу збагачувати діяльність і поведінку людини такими емоційно-енергетичними ознаками: мобільність переключення з одного виду дій на інші; швидкість реакції на ситуації, що зникають; емоційність реагування і ставлення до подій політичного, економічного, соціального та побутового змісту.

Уявний іншими образ людини, зовнішня складова її іміджу та внутрішній світ, емоційно-енергетичні характеристики — це важливі, але недостатні передумови становлення і прояву іміджу майбутнього професіонала. Ядром, системотвірним іміджу, надпередумовою його прояву є самодостатність особистості, яка характеризується наявністю твердої позиції, якою вона постійно керується і обстоює, розвиненою уявою, контактністю з людьми і наполегливістю, які уміло й інтегровано спрямовує на самотворення, духовне збагачення та творчу активність. Людей, яким притаманні виділені властивості, називають удачливими, успішними.

Можна стверджувати, що далеко не кожний ґрунтовно підготовлений професійно спроможний фахівець стає удачливим в ситуаціях конкурсних змагань.

¹ Шепель В.М. Имиджология: секреты личного обаяния. — М., 1994.

Найбільш сучасний імідж стане сприятливим в умовах здорової конкуренції для професіоналів, які володіють секретами чарівності і привабливості. Л.М. Мітіна в праці «Психология развития конкурентоспособной личности» (Москва — Воронеж, 2002, с.61) з цього приводу пише: «Справжня привабливість — це, очевидно, наявність певних внутрішніх рис, які проявляються у зовнішньому вигляді і тому легко діагностуються оточуючими за самого поверхового контакту. Головну рису привабливості у найбільш загальному вигляді можна було б визначити як доброзичливий інтерес до людей, бажання увійти в контакт з ними, допомогти, створити оптимальні умови».

Йдеться про риси сприятливого іміджу, без наявності і формування яких не може стати успішним будь-який фахівець в системі професій «людина-людина», до якої відноситься професія вчителя.

Як відомо, діяльність вчителя є управлінською і підкоряється законам кібернетики як науки про оптимальне управління будь-якими системами, в структурі яких взаємодіють цілепокладання, цілездійснення та ціледосягнення. Ці складові структури будь-якої діяльності: освітньої, виховної, наукової чи управлінської — дали можливість академіку Бабанському Ю.К. в числі перших розкрити структуру процесу навчання як одного з важливих об'єктів внутрішнього і зовнішнього управління на різних ієрархічних рівнях його здійснення: вчитель — учні; керівники школи — вчителі — учні; відділи (управління) освіти — школа.

Незалежно від ієрархічних рівнів управління управлінська ситуація будь-якого виду і форми характеризується (за Ф.Фідлером) трьома параметрами:²

- мірою сприятливості стосунків між суб'єктами управління (керівниками і підлеглими);
- величиною впливу влади керівника на об'єкти (суб'єкти) управління, що проявляється в контролі за діями підлеглих, оцінюванні результатів, застосуванні різних засобів стимулювання їх активності;
- структурою групових завдань для підлеглих: чіткість поставленої мети, вибір шляхів і способів її досягнення, наявність варіантних рішень, можливість перевірки їх ефективності, визначення ступеня володіння ситуацією функціонування об'єктів управління (індивідуальних, групових, колективних).

З позицій сучасних підходів до стилів педагогічної взаємодії відзначимо, що їх ефективність опосередкована ступенем контролю над ситуацією, в якій діє суб'єкт управління (керуюча підсистема).

Характер прийняття рішень в соціальній групі напряму залежить від стилів педагогічної взаємодії, що складаються в структурі різних видів діяльності: управлінській, освітній, навчальній, виховній чи дослідницькій. Йдеться про такі класичні стилі взаємодії: авторитарний, демократичний, нейтральний (або анархічний) за К. Левінім, директивний, колегіальний ліберальний за Журавльовим А.Л., Рубахіним В.Ф.³

Розуміючи, що далеко не завжди названі стилі проявляються в чистому вигляді і що кожний з них [стосовно психологічної характеристики керівника і його ставлення до підлеглих (суб'єктів управління), а також ознак групових стосунків, що проявляються в процесі взаємодії] має сильні й слабкі сторони прояву і впливу, можна говорити не лише про необхідність ситуативного застосування того чи іншого, але адекватного до ситуації стилю керівництва, а й про особистісні характеристики успішного керівника, які умовно можна назвати менеджерськими.

Спираючись на роботи японського дослідника Т.Коно (1987), який провів опитування президентів 41 крупної японської компанії в обробній промисловості щодо якостей, притаманних менеджерам вищої ланки, Л.М. Мітіна в своїй роботі подає результати опитування за трьома групами якостей: концептуальні здібності і стандарти (діяльності); особистісні якості; стан здоров'я, користуючись ранговим оцінюванням у відсотках.

Важливо відзначити, що серед поданих якостей в чистому вигляді відсутні ті, що стосуються фахової компетентності, власне професійної готовності в сфері профілю функціонування системи (підприємства, ВНЗ, школи тощо). Професійна компетентність сама собою розуміється і чітко проявляється в особистісній якості, виділеній Т. Коном за такою назвою: «Здатність менеджера повністю використовувати професійні можливості співробітників з допомогою правильної розстановки і справедливих санкцій (схвалення чи покарання — В.Б)».

Стосовно вчителя як управлінця, менеджера щодо перерахованих у монографії Т.Коно якостей можна сказати, що всі мають характеризувати стандарти його поведінки (діяльності), особистісні якості, стан здоров'я і душі.

За даними Т.Коно, серед якостей концептуальних здібностей і стандартів поведінки найчастіше (42% опитованих) називаються енергійна ініціативність й рішучість (навіть в умовах ризику). За нею (34%) йде довготривале передбачення наслідків і гнучкість поведінки. На передостанньому місці — широта поглядів, глобальний підхід (29%), за ним настирлива праця й безперервна освіта (10%). Без цих якостей, що стосуються сучасних стандартів поведінки, неможливо бути готовим до здорової конкуренції.

В комплекс якостей, якими має володіти сучасний вчитель, входять такі особистісні якості: вміння чітко ставити мету й обирати адекватні засоби її досягнення (17%), готовність вислухати думку інших (22%), неупередженість, безкорисливість, лояльність (19%), особиста привабливість (22%), здатність створювати колектив і гармонійну атмосферу в ньому (20%).

² Митина Л. М. Психология развития конкурентоспособной личности. — Москва — Воронеж, 2002. — С. 41-42.

³ Журавлев А.Л., Рубахин В.Ф. Индивидуальный стиль руководства коллективом// Психология управления. — М., 1976. — Вып. II.

Обов'язковою складовою конкурентоспроможного фахівця, на думку багатьох респондентів, є його особиста привабливість і здоров'я. Зрозуміло, що всі професійні й особистісні якості успішно формуються й ефективно проявляються лише за наявності позитивного духовного й фізичного здоров'я. Тому не випадково біля 50% опитаних привертають увагу до здоров'я людини, за наявності якого можна домогтися найліпших результатів, зливаючи всі вище перераховані якості в єдине гармонійне ціле.

Природа наділила людину певним типом нервової системи, характеристики якого уможливили їх класифікувати за чотирма типами темпераментів: сангвінічний, флегматичний, холеричний, меланхолічний. Типологія людей за Гіппократом-Геленом дала можливість академіку І.П. Павлову описати типи нервової системи в структурі кожного типу темпераменту як узгодженості і співвідношення індивідуальних особливостей людини в силі, напруженості й урівноваженості перебігу психічної діяльності у порівняно більшій чи меншій стійкості її настроїв.

Безумовно, індивідуальна структура властивостей того чи іншого темпераменту як прояву відповідного типу нервової системи в більшій чи меншій мірі впливає на індивідуальну поведінку людини, від чого залежить її здатність, проявляючи лідерські якості, викликати до себе симпатію, посідати домінуюче становище в будь-якій життєвій чи професійній ситуації.

Дослідженнями встановлено (Петровський А.В., Ярошевський М.Г., Моляко В.О. Бондар В.І. та ін.), що лідерські здатності людини в умовах необхідності проявляти готовність до здорової професійної конкуренції залежать не стільки від божої благодаті (фізичні дані, вольова активність, темперамент тощо), скільки від виховання, середовища, соціально-рольових характеристик її діяльності.

Конкурентоздатність як інтегрована властивість людини, лідерські риси, здібності з урахуванням особливостей нервової системи, сильних сторін темпераменту можуть і мають розвиватися в процесі професійної підготовки. Техніці конкурентоздатності фахівця слід спеціально навчати. Результати навчання різних технік фахівців, здатних конкурувати, виборювати лідерські позиції, за даними досліджень Ю.В. Ковальової і Р.Я. Кричевського, залежать від їхньої особистісної спрямованості.

На наше переконання, у фахівців будь-якого виду спрямованості (ділової, соціальної чи особистісної або егоїстичної) можливо формувати і розвивати здатність до професійної конкуренції. Але одним ця здатність необхідна для реалізації своєї ділової спрямованості, і результати професійної діяльності за їх якості, термінів отримання заворожують конкурентів, колег по співпраці, керівників. В інших фахівців, яким притаманна соціальна спрямованість, наявна конкурентоздатність прихована, менш яскраво проявляється, бо вони орієновані на встановлення дружніх міжособистісних стосунків. Для них більш важливими є групова атмосфера, настрої членів групи, співчуття, чим забезпечується регуляція міжособистісних стосунків. Люди із такою спрямованістю, для яких є небайдужою групова атмосфера, прагнуть до лідерства заради групової конкуренції, високих колективних досягнень, а не самоствердження як прагнення за будь-що отримати громадське визнання і скористатися ефектом самореалізації. Вони виділяються комунікативністю і креативністю, організованістю й активністю, помірно емоційною експансивністю, соціально-психологічною привабливістю, компетентністю — рисами, які притаманні особистості конкурентоздатного лідера, за яким йдуть інші, якого прагнуть наслідувати.

Складно людям з високою мірою особистої (егоїстичної) спрямованості, бо їхнє індивідуальне прагне до лідерства, з явними інтелектуальними перевагами, високим рівнем професійної компетентності зустрічається з груповим супротивом і непомірно приводить до високого індексу нейротизму, тривожності, емоційної нестійкості, особистої замкнутості претендента на лідерство.

Хоча і можна спостерігати явище конкуренції в групі на визнання неформального лідера з власної ініціативи претендента чи з пропозицій окремих членів групи, все ж «народження» лідера відбувається за певними неписаним законами функціонування групи.

Ряд відомих вчених-психологів, соціальних психологів і педагогів (В.І. Румянцева, В.А. Вагнер, Ф.Д. Горбов, Г. Хомманс, Р.Л. Кричевський та інші) розробили «теорію лідерства як функцію групи», суть якої, на нашу думку, в тому, що зріла група творить лідерів, щоб ті творили її.

Згідно з цією теорією становлення, розвиток і функції лідерів напряму залежать від етапів (фаз) становлення і розвитку процесів лідерства: початкового, стабілізації, регресивного. Р. Немов визначає стиль лідерства як сукупність соціально-психологічних прийомів і засобів, які застосовуються з метою впливу лідера на залежних від нього людей відповідно до його моно- чи поліфункціональної діяльності в групі⁴. Ю. Емельянов виділяє такі лідерські функції: адміністративна, стратегічна, експертно-комунікативна, комунікативно-регулятивна, дисциплінуюча, виховна, які в різних поєднаннях в більшій чи меншій мірі як компетенції лідера реалізуються на відповідних фазах становлення та функціонування групи з урахуванням стадії і рівня її розвитку. Прагненням належати до групи характеризуються як «ситуативні», так і постійні (абсолютні) лідери.⁵

⁴ Немов Р.С. Психологические условия и критерии эффективности работы коллектива. — М., 1982.

⁵ Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение. — Л., 1985.

Слід підкреслити, в число ситуативних і абсолютних лідерів зараховуються члени групи, які в першу чергу відповідально ставляться до своїх обов'язків (отримувати якісну освіту) і обдаровані позитивними особистісними якостями, за рахунок чого вони в умовах конкурентних форм групової взаємодії перемагають своїх опонентів у визнанні лідерами. Не обов'язково всі вони добрі організатори. Частина з них привертає до себе увагу моральними, емоційними, пізнавальними, діловими та іншими характеристиками.

Якщо виходити з того, що лідери — це продукти ситуацій, які виникають і складаються в групі, то на роль лідера претендує чи висувається людина, яка найбільше за своїми якостями потрібна групі в даний момент залежно від структури ситуацій. В одній групі може бути одночасно декілька лідерів: одні орієнтовані на членів групи, їх можливості, інші — на тип і складність групової задачі, яку слід розв'язувати тощо.

Виконання цих функцій, їх поєднання часом перетворює ситуативного лідера в абсолютного, найбільш компетентного у професійному й особистісному плані. Професійна конкурентоспроможність як змістовна складова фахівця наповнюється особистісними здатностями людини як його динамічною комплексною характеристикою, психолого-педагогічною і фаховою готовністю до участі у професійній діяльності, здоровій конструктивній конкуренції.

В системі семінарсько-тренінгових занять в малих групах створюються і розв'язуються професійно значущі ситуації, формуються міжособистісні соціально важливі властивості, що стимулюють професійне становлення, розвивають особистісно-психологічні якості. Саме тут мають народжуватися професійно спроможні і особистісно здатні фахівці, готові не лише забезпечувати особисту ефективно-якісну діяльність, а й виконувати в професійних колективах лідерські функції.

Чим більше в академічній групі ситуативних лідерів, тим вагомішим є їх вплив на членів групи, тим успішніше останні ідентифікуються з лідерами — носіями найбільш цінних характеристик професійного та особистісного змісту. Механізм ідентифікації можна класти в основу розвитку у студентів лідерських якостей як бази формування конкурентоздатності майбутнього фахівця, яка детермінується головним чином соціально-психологічними характеристиками, зв'язком конкурентоздатності особистості із суспільними інституціями, ставленнями до інших людей, до себе, діла, духовних цінностей.

Створення нового конкурентоспроможного продукту, яким в системі вищої професійної освіти виступає фахівець, — справа тривала, багатоаспектна і надзвичайно складна. Вона є складною не за спроможністю людини отримувати професію, оволодівати необхідними компетенціями за змістом і технологіями інноваційної професійної діяльності.

Складність у результатах багатоаспектного морального виховання: прагненні до самореалізації, незалежності, свободі діяльності, домінанті творчих здібностей над виконавством та відповідальністю — всьому тому, що найбільш цінується в умовах конкуренції, конкурсного відбору працівників будь-якого профілю і що ще не стало масовим в освітній сфері діяльності. У масовій практиці діти ще далеко не повною мірою захищені від неефективних вчителів, нездатних підкорити дитяче серце та їх трепетну і тендітну душу.

Моніторинг якості професійної освіти здійснюється некомплексно. Він зачіпає одну, хоча і досить важливу фахову складову компетентності — знання, вміння, навички, а також способи виконання професійної діяльності. Йдеться про спеціальну (фахову) компетентність, яка вимірюється змістовими критеріями і оцінюється в балах (від 0 до 100). Інші види компетентності (соціальна, особистісна, індивідуальна [За А.К. Макаровою]) за рівнями і якістю сформованості не враховуються в процесі моніторингу.

Виходячи з вищесказаного, можна ще раз підкреслити, що, на наше переконання, поняття конкурентоспроможності і конкурентоздатності значною мірою зв'язані між собою і мають складати єдине ціле. Якщо дотримуватися точки зору, що формування спеціальної компетентності як досконалого знання справи, сутності виконуваної роботи, уміння вибирати адекватні способи і засоби досягнення поставленої мети забезпечує конкурентоспроможність фахівця, то розвиток соціальної, особистісної та індивідуальної компетентності має забезпечувати формування конкурентоздатності як інтегрованої якості професіонала. Можна дійти висновку, що між формуванням компетентності і розвитком професійної спроможності та особистісної здатності існує пряма й обернена залежність, врахування якої сприяє діяльності в умовах ринку праці.

Детермінують професійне становлення і людський розвиток вчителя (як і будь-якої професії в системі «людина-людина») інтегровані характеристики особистості, ті якості, які, по-перше, визначають її психологічний склад (спрямованість); по-друге, освітньо-професійну складову, або компетентність особистості фахівця, — другу інтегровану характеристику конкурентоспроможної особистості, яка включає знання, уміння і навички, а також способи професійної діяльності; по-третє, гнучкість інтегральної характеристики особистості у трьох аспектах прояву: емоційному, поведінковому та інтелектуальному (розумовому).

Без забезпечення гармонії аспектів інтегративних характеристик професійно спроможної особистості, здатної презентувати, за необхідності, професійні й особистісні якості, такі необхідні для здійснення ділового спілкування в процесі професійної діяльності, можуть проявлятися протилежні деструктивні «характеристики» всіх провідних сфер особистості: емоційної, поведінкової, інтелектуальної. За цього професійно-особистісний вог-

ник ледь жевріє. Людина стає не здатною сприймати чужу оцінку, проявляються неадекватні емоційні реакції, що спричиняє синдром «емоційного вигорання»; стереотипи поведінки стають менш варіативними, обмеженими раніше виробленими стандартами. Без рефлексивності особистості здатність організовувати, планувати свою діяльність і поведінку, гнучко й адекватно реагувати на нестандартні ситуації набирає деструктивних характеристик. Розвиток непомітно підміняється деградаційними процесами у структурі особистості.

У системі формування конкурентоспроможної й особистісно здатної людини в соціальному й індивідуальному аспектах на перший план впливає така якість, як емоційна гнучкість. Саме з емоційністю в різних рівнях прояву емоційного стресу пов'язане вироблення такої якості особистості, як психологічна адаптація до різного роду труднощів завдяки здатності адекватно, не впадаючи у стан фрустрації, оцінювати реальну ситуацію і передбачати вихід з неї навіть в умовах переживання негативних емоцій. Але стан емоційного стресу не у кожного супроводжується негативними емоціями (стражданнями, гнівом, соромом, страхом тощо). Здатності справлятися з ними можуть і мають формуватися в процесі професійної підготовки вчителя різними засобами: ефектом радості, здоровим інтелектуальним гумором, творчою інтуїцією, самопізнанням, відкритістю, любов'ю і довірою, розкованістю у прояві емоцій, підтриманням психічного і фізичного здоров'я, стимулюванням інтересу як почуттям захопленості, зачарованості, допитливості тощо. Арсенал цих та інших засобів виховання емоційної експресивності у процесі професійної підготовки вчителя невичерпний.

«У всі часи, — пише Е.Бернс, — справжні педагоги підкреслювали значення емоційних аспектів у вихованні й спілкуванні. Проте, якщо раніше увага зверталась перш за все на негативні емоції, такі як страх перед покаранням чи невдачею, то нас більш за все цікавить можливість позитивного впливу емоційних переживань у виховально-освітньому процесі».⁶

Все те, що спрямоване на формування у людини почуття психологічної захищеності і безпеки, на думку К.Роджерса, усуває перешкоди на шляху справжнього продуктивного учіння, підвищує самооцінку, сприяє розкриттю творчого потенціалу особистості. Переконаність у високій власній вартості підвищує рівень самореалізації — обов'язкової якості конкурентоспроможної людини.

Серед результатів розвитку емоційної гнучкості — здатність аналізувати справжні емоції, викликати позитивні емоції, контролювати перебіг негативних емоцій, що в свою чергу формує гнучкість поведінки, нестандартність мислення і дій, розвиває творчість. Соціалізація емоцій — необхідна складова виховання людини, здатної через емоції впливати на самопочуття оточуючих, на їх особистісний та інтелектуальний розвиток.

Під емоційною гнучкістю психологи розуміють оптимальне поєднання емоційної експресивності та емоційної стійкості.

Щодо другої інтегральної якості особистості — поведінкової гнучкості, яка так необхідна в нестандартних, проблемних ситуаціях, що вимагають прийняття морально правильних рішень, підкреслимо, що вона тісно пов'язана і залежить від емоційної гнучкості, а також амплітуди відхилення від морально-емоційних норм поведінки (А. Адлер (1995), М. Басов (1926), Є. Шорохова (1987)).

Слід пам'ятати, що форми ставлень і поведінки викладачів детермінують відповідні форми ставлень і дій студентів у процесі спільної діяльності, що сприяє успішній адаптації студентів до життєдіяльності у професійному соціумі.

Безумовно, в студентському, допрофесійному соціумі, як і в професійному, виникають ситуації, які супроводжуються конструктивними й деструктивними реакціями, одні з яких підвищують ефективність життєдіяльності, інші, навпаки, спричиняють деформацію особистості, закріплюють негативні стереотипи поведінки. Останнє призводить до глибоких суперечностей між прагненням зберігати індивідуальну самосвідомість та колективними (суспільними) вимогами, що ставляться перед людиною в нових умовах її життєдіяльності.

У масовій практиці спостерігаються дві вкрай протилежні групи факторів щодо процесів ідентифікації. Одні ідентифікують себе з виконуваною посадою, інші з лідерами, носіями інноваційних способів діяльності. За певних умов у першому і другому випадках виникає розчарування: легко не компенсуються прогалини, що мають місце в професійній діяльності, або інноваційні способи діяльності виявляються не під силу з причини наявності прогалин у підготовці. В обох випадках знижується активність, проявляється роздвоєність, обмежуються можливості самореалізуватися у професійній діяльності. Розвиток особистості переходить у фазу деформації, яка супроводжується неадекватною, деструктивною поведінкою.

Такі стани в аналітичній психології називаються «психологічною ізоляцією» (В. Одайник, 1996, Є. Рогов, 1996). Даний феномен Є. Рогов описує так: «Подаючи себе не за того, ким він насправді є, вступаючи, по суті справи, в особистісно-рольовий дисонанс, індивід обмежує свою активність, проявляє роздвоєність, не може повністю самореалізуватися в професії. У таких випадках розвиток особистості переходить у фазу деформації і може проявлятися в різних формах неадекватності...»

⁶ Р.Бернс. Развитие Я-концепции и воспитание. — М., 1986. — 422 с.

Нам видається досить конструктивною в аспекті формування основ конкурентоспроможності спроба психологів (Л. Меньшикова та ін.) розділити особистісні прояви фахівця на дві сфери: простір професійних орієнтацій, в якому здійснюється професійна діяльність, і власне особистий простір, основою якого є якості особистості. Перший професійний простір, за нашою концепцією, наповнюється змістом і способами професійної діяльності, забезпечується професійною компетентністю фахівця, спроможного виконувати свою роботу з елементами творчості чи проявляти відчуження від суб'єктів спільної діяльності. Другий, власне особистісний простір, на наше переконання, є домінуючим в успішності професійної діяльності. Саме від його наповнення особистісними якостями, властивостями залежить позитивний чи негативний вплив життєдіяльності на індивідуальний розвиток, стагнацію чи регрес і навіть професійну деградацію людини.

Л. Меньшикова 7 стверджує, що різні варіанти поєднання професійного і особистісного просторів з їхніми позитивними й негативними проявами в процесі професійної діяльності об'єктивно сприяють появі дезадаптивних змін у структурі особистості. Особливо це притаманне професіям із системи «людина-людина» і в найбільшій мірі професії вчителя.

Настільки вдало й об'єктивно про дезадаптаційні зміни у структурі особистості вчителя пише М. Грановська, що ми змушені майже дослівно посилатися на результати її спостережень та аналізу: «Якщо людина розповсюджує рольову поведінку на всі сфери, то її поведінка стає неадекватною обстановці і спілкування з нею утруднюється» 8. Згідно з її спостереженнями, багатьох вчителів вирізняє повчальна манера мови. Вироблена і в певній мірі корисна в школі, вона нерідко проявляється в сфері особистих стосунків. Окрім характерної манери мови, з професією вчителя нерідко зв'язана звичка спрощеного підходу до проблеми. Ця якість необхідна в школі, оскільки допомагає перетворювати надто складні речі в доступні для людей. Проте поза професійним спілкуванням вона породжує зайву прямотинісність і негнучке мислення. Спостереження переконують, що для багатьох вчителів притаманна авторитарність, оскільки вчитель має чітко управляти класним колективом. Разом з тим відомо, що зайва авторитарність приводить до професійної неефективності: помічено, що ця якість учителя уповільнює становлення класного колективу і сприяє розвитку у школярів неадекватної самооцінки і виникненню неврозів. Необхідність «тримати клас у руках» формує в характері вчителя зайву владність і крайню категоричність. Владність разом з надмірною дидактичністю в свою чергу придушує почуття гумору. Прояв вказаних особливостей, які називаються професійною деформацією характеру, не тільки заважає роботі вчителя, але й утруднює його спілкування поза школою — в колі близьких для нього людей.

З цією особливістю професії вчителя слід рахуватися і намагатися не допускати в процесі підготовки ситуацій, що спричиняють негативний прояв особистісних якостей, породжують професійну деградацію та неадекватне ставлення до своїх вихованців — причину виникнення у них неврозів.

Такі характеристики притаманні певній частині студентів, що отримують професію вчителя. Одні з них ще в шкільні роки виявилися не здатними в силу об'єктивних і суб'єктивних факторів мобілізувати мотивацію, когнітивні ресурси, поведінкову й емоційну активність, бо не ставили перед собою перспективні цілі, а тому не прагнули їх реалізувати. Ситуації, в яких вони перебували, не вимагали від них гнучкості ні мисленнєвої, ні інтелектуальної, ні емоційної, ні поведінкової — основи інтегративної характеристики, її конкурентоздатності. Стадії розвитку особистості — самовизначення (вибір мети і спрямованості діяльності); самовиявлення (активність, прагнення до розвитку, самозбагачення сутнісних сил); самореалізація (усвідомлення значущості особистого внеску, його суспільної цінності) — є визначальними у професійному виборі і становленні особистості, фундаментальними умовами формування конкурентоздатної особистості, спроможної орієнтуватися в «світі професій», а також професійно зростати в сфері вибраної і здобутої професії.

Психологами (Бетц Н., Лент Р., Мітіна Л. та ін.) стосовно етапів професійного зростання і вдосконалення професійних досягнень, впливу самоефективності на вибір професій і її подальший розвиток сформована закономірність, суть якої полягає в наступних виявлених ними залежностях: «чим сильнішою є впевненість людей в своїх можливостях, тим більше варіантів кар'єри вони розглядають як можливі, тим вищим є інтерес, який вони проявляють до цих варіантів, тим краще вони готують себе в освітньому сенсі для виконання справ і тим більше вони успішні в них» (Мітіна Л.М. Психология развития конкурентоспособной личности. — Москва — Воронеж, 2002, с. 152-153).

Заслугує на позитивну оцінку і впровадження розкрита в праці Мітіної Л.М. концептуальна модель розвитку конкурентоспроможності особистості. В ній об'єктом розвитку виступає інтегрована характеристика особистості (спрямованість, компетентність, гнучкість); фундаментальними умовами — перехід на більш високий рівень самосвідомості через ланцюг стадій розвитку: від самовизначення до становлення, а від нього до самореалізації; психологічним механізмом розвитку здатності до здорової конкуренції як бажаної якості особистості виступає перетворення власної життєдіяльності в предмет практичного перетворення; рушійними силами роз-

⁷ Меньшикова Л.В. Методика и практика психологической службы в вузе. — Новосибирск, 1981.

⁸ Грановская Р.М. Элементы практической психологии. — Л., 1988. — С. 560.

витку — суперечлива єдність Я-діючий, Я-відображений, Я-творчий; очікуваний результат розвитку — творча самореалізація, досягнення неповторності особистості, здатної конкурувати на ринку праці.

Трактуючи здібності як сукупність мисленнєвих операцій (аналіз, синтез, узагальнення), завдяки яким здійснюється відповідна діяльність, психологи (Рубінштейн С.Л., Лейтес Н.С., Крутецький В.А.) виділяють два види здібностей: звичайну і спеціальну, які формуються і проявляються в процесі діяльності людини. Наявність одних (звичайних або життєвих здібностей) пов'язана з позазмістовими ознаками інтелекту людини і характеризує її мудрість. Прояв інших здібностей (спеціальних) базується на змістовій професійно спрямованій базі інтелекту, яка закладається в процесі професійної підготовки і характеризується легкістю, глибиною і швидкістю набування професійних знань і вмінь, а також гнучкістю і мобільністю їх застосування.

За відсутності синтезу мудрості і розуму результати інтелектуальної діяльності можуть бути невтішними, конкурентоспроможними.

Можна стверджувати, що не кожний розумний мудрий, а мудрий — розумний. Недаремно в народі живе прислів'я: «Розумна голова немудрому попалась».

Висновки. Таким чином, інтелектуальна діяльність за певних умов може характеризуватися ригідністю або гнучкістю як нездатністю особистості адаптуватися чи, навпаки, її готовністю адаптуватися до передбачуваних змін, які вимагають нестандартних дій, комбінацій набутих операцій, що засвідчує гнучкість мислення — основного чинника творчого мислення, так необхідного конкурентоспроможному вчителю.

1. Шепель В.М. Имиджелогия: секреты личного обаяния. — М., 1994.
2. Митина Л. М. Психология развития конкурентоспособной личности. — Москва — Воронеж, 202. — С. 41-42.
3. Журавлев А.Л., Рубахин В.Ф. Индивидуальный стиль руководства коллективом// Психология управления. — М., 1976. — Вып. II.
4. Немов Р.С. Психологические условия и критерии эффективности работы коллектива
5. Р.Бернс. Развитие Я-концепции и воспитание. — М., 1986. — 422 с.

Василь Химинець,

доктор фізико-математичних наук,
професор, проректор з науково-методичної роботи,
Закарпатський інститут післядипломної
педагогічної освіти, м.Ужгород

Vasil Khiminets,

doctor the physics and mathematics sciences,
professor Transcarpathian INSET Institute, Ughorod

УДК332.142.6+371.126

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЗАКАРПАТТЯ

PSYCHOLOGY AND PEDAGOGIC CONTENT OF ECONOMIC — ECOLOGICAL EDUCATION AND UPBRINGING IN THE PROCESS OF STABLE DEVELOPMENT OF ZAKARPATTIA

This paper draws on the idea that modern education in the context of stable development should, first of all, educate a personality to live, i.e. to form his/her own position and vision in life, to be demanding towards yourself and be able to tolerate others, as to be able to act with a view to attaining the goal.

Актуальність проблеми. В основу створеної і діючої сьогодні світової економічної системи та її політичної надбудови, закладено принципи отримання прибутків за будь-яку ціну. Механізми, з допомогою яких вирішується таке завдання, як правило, приводять до різкої поляризації країн світу на багаті і бідні, при цьому кількість останніх безперервно зростає. В соціальних системах сталого розвитку пріоритетними у взаємовідносинах між країнами мають стати ідеї демократії, справедливості, партнерства й паритетності. І, що саме головне, соціально-економічний розвиток, успіх, досягнення, прибуток в цій системі мають забезпечуватися інноваційними технологіями, мінімумом ресурсів та збереженням довкілля.

Основний зміст статті. Під сталим розвитком суспільства розуміють ситуацію, коли вплив на природне середовище перебуває в межах господарської ємності ландшафту, коли природна основа існування людини не руйнується. В таких умовах основна увага акцентується на гуманістичній спрямованості принципів, засобів і цілей сталого розвитку. Важливою умовою такого розвитку є визнання достатньої межі задоволення потреб людини, тобто обмеження споживацьких запитів, прагнень та інстинктів. В умовах політичної та економічної кризи, деградації фінансової системи, відсутності довіри населення до владних інститутів декларативні заклики до підвищення еколого-економічної культури і свідомості покращити соціально-економічну і екологічну ситуацію вже не в змозі.

Концепцію сталого розвитку слід розглядати не в плані досягнення певної системи показників на планеті, у країні чи регіоні у відповідні терміни, а як напрям, в якому мають рухатися суспільство, народи, держави, їх регіони, окремі особистості сьогодні, завтра і в майбутньому.

Зреалізувати ідею сталого розвитку можна лише за умов усвідомлення та дотримання наступних установок:

- економічний розвиток у відриві від екології призведе до перетворення Землі в пустелю;
- екологія без економічного розвитку закріплює бідність і несправедливість;
- екологія без права на дію неможлива, право на дію без екології є шляхом до колективного знищення.

Освіта як підсистема цілісної державної системи не має права відставати в темпах розвитку, тобто вона теж має, а точніше змушена міняти свою структуру і поділяти ті відносини, які домінують в суспільстві. З іншого боку, освіта не тільки пасивно сприймає зміни в суспільстві, але й активно впливає на трансформації в ньому, а також у його підсистемах. Зокрема, освіта має великий вплив на господарську та економічну діяльність, внутрішню та зовнішню політику, розвиток культури тощо. Саме освіта як соціальна інституція відповідає за фаховий рівень кадрів духовної, виробничої та управлінської сфер всіх сучасних країн. Освіта через науку та відповідні виробництва і новітні технології впливає на висхідний економічний розвиток постіндустріального суспільства

в цілому. Усвідомлюючи визначальний вплив освіти на всі життєтворчі суспільні процеси, розвинені країни прагнуть розвивати її відповідно до вимог часу.

В історії людства можна виділити три періоди, які характеризуються певними взаємовідносинами суспільства з довкіллям [1]:

- перший — людина змінює і перетворює природу, але залежить від неї;
- другий — переважає змінена природа і людина переконана, що може нею користуватися необмежено;
- третій — природа змінюється дуже швидко і незворотно, виникають проблеми з доцільністю існування людини.

В такому підході прийнято вважати, що еколого-економічні проблеми виникають тоді, коли з певних причин у природі порушується стабільність матеріальних, енергетичних, біологічних та інформаційних систем. Доведено [2], що першопричиною 90% екологічних негараздів є неадекватна, неякісна інформація, якою послуговується суспільство, 10% — це стихійні природні явища. Тому основним об'єктом і змістом сучасної соціальної екології варто вважати інформацію, яку виробляє і якою керується суспільство, формуючи свої системи життєіснування і змінюючи довкілля. З часом все більше стає очевидним, що забезпечити умови оптимального розвитку суспільства без всебічного врахування можливих екологічних наслідків усіх соціально-політичних та економічних проєктів — неможливо. Зокрема, при формуванні комплексних народногосподарських планів і програм виникає необхідність враховувати соціально-політичний, демографічний, енергетично-сировинний, технологічний, інформаційний та інші фактори. Для виявлення оптимальних форм взаємодії людини з довкіллям, крім чинників антропогенного походження, потрібно враховувати і можливі зміни в біосфері. Тобто ідея сталого розвитку відіграє потужну інтегративну функцію, бо її евристична і організуюча роль проявляється як в галузі раціонального природокористування, так і в прийнятті складних політичних і економічних рішень, в процесах державотворення і концепціях подальшого розвитку людства.

В концепції сталого (стійкого, екологічно збалансованого) розвитку суспільства, орієнтованого на оптимальне задоволення потреб людей, забезпечення достатньої якості життя, раціонального використання природних ресурсів і збереження довкілля, основна увага акцентується на створенні таких передумов:

- політична система має забезпечити участь широкої громадськості у прийнятті важливих рішень;
- економічна система повинна вміти організувати розширене виробництво та науково-технічний прогрес на власній основі і забезпечувати збереження еколого-ресурсної бази;
- соціальна система покликана знімати напруження, що виникає в процесі економічного розвитку;
- технологічна система повинна стимулювати постійний і ефективний пошук нових рішень;
- владна структура повинна мати гнучкий характер і бути здатною до самокорекцій;
- міжнародна система повинна сприяти розвитку торгових та фінансових зв'язків.

Інтенсивне кількісне і якісне використання, а подеколи свідоме і несвідоме нищення людською спільнотою природних відновлювальних і невідновлювальних ресурсів неухильно наближає нас до глобальної екологічної катастрофи. На зламі століть людство у своїй історії вперше підійшло до справжньої всесвітньої катастрофи, яка охопила все живе, всю систему, у якій ми живемо. Перебуваючи у своєму розвитку набагато вище від інших живих організмів на Землі, наділена можливістю мислити, аналізувати, прогнозувати, людина примусила природу інтенсивно працювати на себе, нещадно вичерпуючи її ресурси та можливості, розширила свою екологічну нішу до всепланетарних масштабів, навіть вийшла в космос. Розширення екологічної сфери впливу людини відбулося за рахунок звуження і знищення екологічних захистів інших видів живого світу і стало причиною всезростаючої втрати рівноваги між природними системами підтримки життя та індустріальними, технологічними і демографічними потребами урбанізованого суспільства. Існуючі тенденції і закономірності у взаємодії суспільства й навколишнього середовища, за прогнозами вчених, в тім числі і Римського клубу, вже через кілька десятиріч можуть привести до знищення нашої планети [1-3].

Науковці і спеціалісти, що працюють в галузі вивчення і прогнозування наслідків незворотних, експоненційно наростаючих процесів руйнування «сфери життя», стверджують, що розв'язати створені людством упродовж тисячоліть проблеми через розроблення та впровадження екологічно чистих і ресурсозберігаючих технологій вже неможливо. Зумовлено це тим, що за останні десятиліття внаслідок демографічного вибуху і росту урбанізованих потреб кожної людини загальна величина природної продукції, яку споживає людство, зросла в десятки, а в окремих випадках в сотні разів. В той же час можливості природи — вичерпні.

В багатьох дослідженнях і висновках експертів констатується, що з часом стан довкілля неухильно погіршується, виснажуються сировинні та енергетичні ресурси, зменшується питома площа орних земель, прісної води в розрахунку на одну людину, загострюються старі і з'являються нові масштабні проблеми (накопичення зброї масового знищення, хімічні і радіоактивні відходи, зміна клімату, озонові вікна, нові види епідемічних захворювань тощо), які супроводжуються зростанням загальної злиденності, все більшим розшаруванням на бідні і багаті держави й народи, деградацією всіх сфер суспільного життя (ріст злочинності, наркоманії, алкоголізму тощо). В розділеному на багатих і бідних світі точиться неперервна боротьба за розподіл природних багатств, яка чимдалі набуває все більших масштабів і в недалекому майбутньому може набути навіть характеру внутрішньовидової боротьби за існування [1-4].

Останні десятиліття характеризуються дуже швидкими і глибинними трансформаціями всіх сторін суспільного життя. Глобалізація, що охопила всі сторони життя, політичні та соціально-економічні безперервні зміни стали звичними умовами існування, зумовили докорінну модернізацію організаційної та управлінської діяльності людства і, зокрема, структури всієї освітньої галузі. З одного боку, надзвичайно швидко зростають тенденції до утворення єдиного світового, зокрема європейського, економічного, політичного і освітнього простору. З іншого боку, на рівні держави зростають чинники, основу яких складають такі культурно-національні особливості, як історична спадщина, духовність, ментальність і освіченість народу.

Вказані тенденції розвитку і можливі наслідки катастрофи, що насувається, змушують світове товариство на зламі століть задуматися над пошуками радикальних змін пріоритетів свого розвитку. Сьогодні вже всім зрозуміло, що будь-яке техніко-технологічне нововведення вимагає додаткових витрат енергії, сировини, воно зумовлює появу додаткової кількості відходів і шкідливих речовин, тобто приводить до ще більшого навантаження на природу. Зрозуміло й те, що люди не мають права по-хижацьки грабувати природні ресурси, проте жива істота повинна кожного дня задовольняти свої потреби в їжі, воді, сировині, у створенні сприятливого мікроклімату свого існування. Це — логіка життя, тому й важливо, аби людина ставилася співчутливо, розсудливо і науково обдуманно до всього живого і не створювала зайвих ускладнень природному розвитку.

В Карпатському регіоні темпи деградування «сфери життя» значно перевищують темпи усвідомлення населенням і владою цього надзвичайно небезпечного процесу. Регіон у спадщину отримав деформовану систему виробничих відносин, зорієнтовані на комплектуючі вироби галузі народного господарства, в якому панівне місце займають енерговитратні лісопереробний і сировинно-видобувний комплекси. Нарощування обсягів виробництва в цих галузях весь час супроводжувалося створенням хімічних і лісохімічних потужностей, хронічним відставанням технологій від світових стандартів, неконтрольованою появою і нагромадженням різноманітних токсичних відходів, техногенним навантаженням на довкілля регіону. Особливо великої шкоди довкіллю Закарпаття наносить варварське ставлення до основного багатства краю — лісів. Науково необґрунтовані великі рубки лісу в останні 70 років привели до зменшення їх площ, порушили вікову структуру, зменшили природний приріст деревини, нанесли шкоду водоутворюючій системі, стали причиною частих стихійних лих (повені, зсуви, селеві потоки, змив родючого ґрунту, буреломи тощо). Поступово Карпатський регіон з «перлини України» перетворився в екологічно усереднений регіон техногенно забрудненої держави [5,6].

Закарпаттю, як і будь-якому іншому регіону України, притаманні всі економічні, соціальні та екологічні проблеми, характерні для світової цивілізації в цілому. Найбільший тиск на природу і навколишнє середовище в краї створюють [6-7]:

- промислове і сільськогосподарське виробництва, в першу чергу потужності, які виробляють хімічно активні, отруйні і радіоактивні відходи (заводи хімічної галузі, лісохімкомбінати, цехи і дільниці гальванічного виробництва, асфальтобітумні заводи тощо);
- автотранспортна і залізнична галузі;
- видобувна промисловість (шахти, кар'єри тощо);
- магістральні нафто-, газо-, продуктопроводи;
- потужні джерела електромагнітних полів (радіолокаційні станції, електропідстанції, високовольні лінії тощо);
- навантажувально-розвантажувальні роботи і міграційні процеси, пов'язані з прикордонним співробітництвом;
- науково необґрунтована вирубка лісів, яка супроводжується появою цілої низки проблем (ерозія, руйнування родючого шару ґрунту, зменшення потужностей водоутворюючої системи, поява буреломів, повеней, зсувів, селевих потоків тощо).

Через область зі сходу на захід протягнуто цілу мережу магістральних транснаціональних газо-нафто-продуктопроводів. Через Закарпатську область проходять експортні магістральні газопроводи «Союз», «Уренгой-Помари-Ужгород», «Прогрес», «Хуст-Сату Маре», «ДУГ-1», «ДУГ-2» діаметром від 800 до 1400 мм. Крім того, в області прокладено ряд газопроводів місцевого значення діаметром від 80 до 500 мм з тиском до 75 кг на кв. см. Загальна довжина всіх магістральних газопроводів понад 1000 км, в тому числі тільки міжнародних трубопроводів — 340 км, із них 192 км прокладено в гірській місцевості. В дванадцяти місцях вони перетинають гірські ріки. Внаслідок цього, а також порушення техніко-експлуатаційних норм, природного зношення та старіння систем в Закарпатті досить часто трапляються аварії на газо і нафтопроводах. Для прикладу, за осінь — весну 1999-2000 років таких аварій було 12 і у водойми області вилилося близько 600 тонн нафтопродуктів, ще більше потрапило в навколишні ґрунти.

В області працює 7 меблевих фабрик та 28 підприємства лісо-деревопереробної галузі, які щорічно створюють і викидають в атмосферу близько 6,5 тис. тонн дерев'яного порошку і понад 15 тис. м.куб. дерев'яних відходів, які спалюють або відвозять на звалища.

Від промислового виробництва щорічно нагромаджується близько 2 тис. тонн хімічно активних, токсичних і отруйних відходів, до 50 тис. відпрацьованих ртутних ламп і ліхтарів різного призначення. Особливо багато таких відходів створюють гальванічне і хімічне виробництва. Відходи гальванічного виробництва, а це розчини

важких металів (нікель, срібло, мідь, свинець, олово тощо) у концентрованих кислотах, у більшості випадків зливають у відстійники і там зберігають. Існуючі технології дозволяють утилізувати з цих розчинів до 50-60% металів, решту відпрацьованих речовин, як правило, у спеціальних контейнерах закопують в землю.

В цілому можна сказати, що виробнича діяльність упродовж одного року створює на середньостатистичного жителя області біля 22,5 тонн різного роду відходів. Останні можна розділити на декілька груп: побутові (майже 500 кг на одну людину), вуличні (біля 2 тонн) і виробничі (майже 20 тонн). Урбанізований спосіб життя і виробнича діяльність 1,3 млн. закарпатців створюють великий техногенний тиск на довкілля. Внаслідок цього екологічний стан в області погіршується з року в рік. Зокрема, наукові дослідження [6] показують, що пестициди проникли на глибину до 60-80 м, а феноли в Ужгородському районі зафіксовано у воді на глибині до 200 м. У водах всіх закарпатських великих рік (Тиса, Латориця, Уж, Боржава, Ріка) концентрації металів (свинець, мідь, олово тощо), хімічних сполук (кислоти, луги, масла, жири тощо) перевищують гранично допустимі норми у десятки, а в екстремальних ситуаціях (викиди забрудненої води з відстійників промислових підприємств, аварії на нафто і газопроводах тощо) в сотні разів. Продукти харчування в значній мірі насичені пестицидами, нітратами й нітритами. Повітря на центральних вулицях обласного центру, та й більшості районних міст перенасичене окислами азоту і вуглецю, сірчаним ангідритом, пилоподібними та сажоутворюючими мілкодисперсними речовинами, а різної природи механічні шуми перевищують гранично допустимі норми в десятки разів.

Сьогодні прийнято вважати, що свідоме і бережливе ставлення до природи, її багатств повинно формуватися з дитинства, у сім'ї, школі при отриманні вищої та в процесі післядипломної освіти і можливе воно — лише за умови активного формування екологічної свідомості та культури і накопичення систематичних знань у цій галузі. Зумовлено це тим, що всі проблеми у взаємовідносинах суспільства й природи починаються із втрати екологічної культури на рівні особистісних цінностей [6-8]. У наш час загальна культура вважається основою формування вищих духовних запитів людини, її життєво цінних пріоритетів. Екологічна культура виступає мірою моральної зрілості людини й, будучи глибоко закоріненою в підсвідомості, зовні проявляється як наявність або відсутність здорового глузду в певних діях окремого індивіда чи то й всього суспільства. Слід відмітити, що в цілому люди непогано усвідомлюють важливість екологічної культури для оптимізації процесу життєтворення. В реальному житті кожна окремо взята людина начебто екологічно свідома, але суспільство в цілому проявляє екологічну безграмотність. Для нашого суспільства типовими є сьогодні такі риси, як нестримна жадоба до збагачення, марнотратство, заздрість, агресивність, жорстокість, розпуста тощо.

Громадянське суспільство, його демократичні принципи та цінності, на які сьогодні орієнтується українське суспільство, адекватно скеровують особу на високу професійну компетентність, активну і принципову поведінку в усіх життєтворчих процесах. Освіта, спираючись на фундаментальні принципи, права і свободи людини,

плюралізм та демократію, необхідні для участі в житті суспільства на всіх рівнях, виховує повагу до різноманітності в переконаннях та практичних діях, відіграє важливу роль у боротьбі проти насильства, расизму, агресії та нетерпимості. Сучасна освіта, з одного боку, формує вартісні основи і критерії життєтворчого процесу та почуття власної гідності особистості, а з іншого — сприяє соціальній однорідності і справедливості та підвищує демократичну культуру соціуму в цілому. В демократичному із сформованими громадськими інституціями суспільстві творча особистість сповідує принцип нерозривної єдності знань — переконань — вчинків та перебуває в гармонії із собою, природою і соціумом. Така особистість має вміти адекватно реагувати на всі суспільні події, орієнтуватися в перенасиченому інформаційному полі і бути конкурентноспроможною на сучасному ринку праці. Творча особистість здатна саморозвиватися і самовдосконалюватися.

В умовах державотворення в Україні ключовими постають ідеї суспільного ідеалу, умов життєтворення і самореалізації, отже і шляхів розвитку та вдосконалення системи національної освіти. В такому розумінні роль держави полягає у створенні правових і політичних свобод суспільного і особистісного життєтворення громадян. Враховуючи багатонаціональний склад населення України, держава покликана забезпечити реалізацію політичних, економічних, соціальних прав і свобод усім громадянам незалежно від їх національності, політичної орієнтації, віросповідання, та регіону проживання. Гуманістичні ідеали в таких підходах мають посідати домінуюче місце в системі людських пріоритетів. При цьому права людини на політичні переконання, віросповідання і орієнтири духовної свободи мають вписуватися в прийняті державою законодавчі норми і усталені принципи.

Без формування нової еколого-економічної освітньої моделі змінити ситуацію на краще неможливо. Урбанізований шлях розвитку науки і техніки, зумовлений споживацькими інтересами суспільства, а тому зорієнтований лише на ріст потужностей виробничої сфери та економічне зростання, є безперспективним, таким, що веде до всебічного поглиблення еколого-економічної кризи. Тому в основу природоспоживацької діяльності людства потрібно поступово закладати новий світогляд — інвайронменталізм [4]. Його ідеологія висуває новий погляд на взаємовідносини людства і біосфери. Головним тут є — визнання залежності кожної людини і людства в цілому від біосфери. В таких підходах акценти у розвитку науково-технічного прогресу потрібно змістити з техногенно-економічного на гуманістично-екологічне спрямування. При цьому необхідно усвідомлювати, що рівень науки безперервно зростатиме, але основним завданням науково-технічного прогресу має стати розв'язання ним же створеного раніше протиріччя між цивілізацією і довкіллям. Ефективність науково-технічного прогресу буде оцінюватися тільки з гуманістично-екологічних позицій, а економіка буде розвиватися без руйнівного впливу на довкілля. В таких підходах стратегія переходу до стійкого еколого-економічного розвитку має розпочатися передусім з гуманітарної сфери освіти, тобто з формування нової свідомості та екологічної культури особистості. При цьому особливого значення набуває процес виховання в кожній людині сучасного екологічного світогляду, бережливого ставлення до природи, розуміння домінанти природних благ над штучно створеними матеріальними цінностями, усвідомлення розумної необхідності власних потреб, відсутності споживацької психології, готовності добровільно підпорядкувати свої інтереси законам природи, інтересам розвитку суспільства. Тільки через процес навчання і виховання людство у змозі виробляти необхідну інформацію, яка реально створить умови для стійкого еколого-економічного розвитку цивілізації. В основу стійкого еколого-економічного розвитку постіндустріального суспільства має бути закладено екологічну освіту та виховання.

Головним завданням еколого-економічної освіти й виховання має стати формування нового типу свідомості, на основі якої відбудеться «...олюднення природа й оприроднення людини» [3,4]. Нова еколого-економічна свідомість має носити синкретний характер, тобто логічно включати в себе всі попередні типи свідомості (магічну, релігійну, наукову), а не відмежовуватися від них. Тобто освітянські заклади покликані виховувати молодь у дусі любові до рідного краю, глибоких знань його історичної спадщини, охорони навколишнього середовища, науково обґрунтованого використання природних багатств (землі, лісу, води, корисних копалин тощо) [9,10]. У загальноосвітніх школах природоохоронна освіта здійснюється в різних напрямках: на уроках, заняттях гуртків, під час проведення екскурсій, у процесі суспільно корисної праці, під час проведення науково-дослідницької роботи, в системі позашкільної роботи тощо. Природоохоронна освіта не під силу вчителю одного предмета, це робота багатопланова, безперервна і розвиваюча, її доцільно реалізувати комплексно з участю вчителів початкових класів, учителів-предметників і працівників позашкільних установ. Природоохоронна освіта має здійснюватися не лише на уроках, а й у позаурочній роботі, в системі самонавчання і мати не лише прикладний, але й пізнавальний та дослідницький характер. В цілому природоохоронну освіту доцільно включити в загальнодержавну систему природоохоронних заходів, а в регіонах координувати відповідними науковими установами з належним методичним, матеріальним і кадровим забезпеченням.

При цьому особливого значення набуває процес виховання в кожній людині сучасного еколого-економічного світогляду, бережливого ставлення до природи, розуміння домінанти природних благ над штучно створеними матеріальними цінностями, усвідомлення розумної необхідності власних потреб, відсутності споживацької психології, готовності добровільно підпорядкувати свої інтереси законам природи, інтересам розвитку суспільства. Тільки через процес навчання і виховання людство у змозі виробляти необхідну інформацію, яка реально створить умови для сталого еколого-економічного розвитку цивілізації. В основу сталого еколого-економічного розвитку постіндустріального суспільства має бути закладено еколого-економічну освіту та виховання.

Еколого-економічне навчання і виховання — це психолого-педагогічний процес цілеспрямованого формування у людини:

- знань наукових основ природокористування;
 - необхідних переконань і практичних навичок, певної орієнтації й активної життєвої позиції в галузі охорони, збереження і примноження природних відновлювальних і невідновлювальних ресурсів;
 - переконаного бажання перестати змінювати навколишнє середовище необдумано й безвідповідально;
 - потреби естетичного сприймання природи і світогляду, заснованого на гуманістичних ідеалах.
- Головним завданням еколого-економічної освіти сучасної школи можна вважати [3,4,9]:
- засвоєння наукових знань про взаємозв'язок та взаємовплив природи, суспільства і людської діяльності;
 - розуміння багатогранної цінності природи для суспільства в цілому і кожної людини зокрема;
 - формування в учнів знань про цілісну наукову картину світу, взаємозв'язок і протиріччя між природою і суспільством;
 - оволодіння нормами правильної поведінки в навколишньому середовищі і серед людей;
 - розвиток потреби спілкування з природою;
 - активізація науково обґрунтованої діяльності з охорони природи й поліпшення навколишнього середовища.

Стратегія еколого-економічної освіти має базуватися на сучасному принципі випереджальності науки над природоперетворювальною діяльністю людей. Тому в школі систему екологічних знань необхідно розкривати при вивченні всіх навчальних предметів. Всі види суспільно корисної праці повинні мати еколого-економічну спрямованість. Природоохоронна робота в школі має відповідати завданням гуманістичного виховання, сприяти виробленню у школярів екологічних правил і норм поведінки в природному середовищі і серед людей. Еколого-економічна освіта має бути безперервною і здійснюватися в дошкільний, шкільний, студентський і післядипломний періоди.

Вихід із ситуації, яка склалася в області слід шукати у практичній реалізації ідей сталого еколого-економічного розвитку в країні. Виходити потрібно з того, що в найближчі роки неможливо вплинути на структуру існуючого виробництва та його потужності. Вкрай важко зменшити і величину мінеральних добрив та отрутохімікатів, які використовуються при вирощуванні сільськогосподарських культур. Все це тою чи іншою мірою пов'язане з рівнем життєвих благ, якими користується одна особа упродовж року, а цю величину людина ХХІ століття прагне лише нарощувати.

Разом з тим, на нашу думку, глобальні та регіональні екологічні проблеми можуть і повинні бути розв'язані на основі концепції сталого розвитку. Скажімо, широке запровадження ґрунтозахисних біологічних технологій у землеробстві в багатьох країнах світу, в тому числі Україні, як свідчить практичний досвід, дають можливість водночас зберігати і поліпшувати родючість ґрунтів, підвищувати врожайність і збільшувати виробництво сільськогосподарської продукції.

Значна частина проблем у взаємовідносинах суспільства з природою обумовлена й відсутністю еколого-економічної культури та еколого-економічної свідомості на рівні особистісних цінностей. Еколого-економічна культура є мірою моральної зрілості людини, мірою її здорового глузду в багатьох вчинках та діях. Крім того, слід усвідомлювати, що руйнівні процеси в природі, та і в суспільстві, як правило, супроводжуються появою внутрішнього дискомфорту людини, створюють умови для невротів, загального психозу, викликають агресію та деструктивну поведінку.

Враховуючи все сказане вище, можна дійти до висновку, що визначальними у розв'язанні існуючих між людиною та природою протиріч мають стати всі засоби, з допомогою яких можна формувати еколого-економічну культуру та еколого-економічну свідомість населення. Це можливо лише на основі глибокого філософського, соціально-політичного і психолого-педагогічного осмислення змісту людського буття, суспільних норм існування цивілізації. В кожній людини потрібно формувати глибокий еколого-економічний світогляд, розуміння домінант природних цінностей над штучно створеними матеріальними благами, усвідомлення розумних меж власних потреб, готовності підпорядкувати особисті інтереси законам і можливостям природи. Тільки через процес навчання і виховання людство у змозі виробляти необхідну інформацію і знання, які створять умови для сталого розвитку цивілізації [11,12].

Стратегія еколого-економічної освіти має базуватися на сучасному принципі випереджальності науки над природоперетворювальною діяльністю людей. Тому в школі систему еколого-економічних знань необхідно розкривати при вивченні всіх навчальних предметів. Всі види суспільно корисної праці повинні мати еколого-економічну спрямованість. Природоохоронна робота в школі повинна відповідати завданням гуманістичного виховання, сприяти виробленню в учнів екологічних правил і норм поведінки у природному середовищі і серед людей. Еколого-економічна освіта має бути безперервною і здійснюватися в дошкільний, шкільний, студентський і післядипломний періоди навчання.

Систему еколого-економічних знань в сучасній загальноосвітній школі доцільно розкривати з максимальним використанням прикладів і проблем регіонального плану. Особливо вдало цю роботу можна ілюструвати з допомогою характеристики еколого-економічних проблем, які з'явилися як невід'ємна частина соціально-економічного розвитку Закарпаття. Області притаманні всі економічні, соціальні і екологічні проблеми України, крім

того, вона характеризується ще й цілим рядом специфічних особливостей [5,7]. Зокрема, небувалої потужності і частоти повторення набули повені і паводки, звичним явищем стали селеві потоки і зсуви великих масивів землі в гірських районах. Почастішали випадки хімічного отруєння водоймищ, великих і малих рік, а пестициди і феноли проникли на великі глибини в надра землі. Велике навантаження на природу області створює автотранспортна галузь та значні електромагнітні потужності, що розташовані поблизу населених пунктів. Такі проблеми і можливі шляхи їх вирішення доцільно розглядати при вивченні окремих предметів і відповідних тем, які за змістом близькі до них [6,8].

Висновки. Людство має можливість обрати або шлях еколого-економічної освіти, або шлях до всесвітньої катастрофи і самознищення. Цивілізовані, культурні народи покликані захищати і множити добро, законами і владою утверджувати в суспільстві і суспільній свідомості вищі духовні цінності людського життя. Тільки інтелект і еколого-економічна культура, тобто безперервна освітянська виховна робота [9-11], можуть вплинути на мораль суспільства і перевести його взаємовідносини з біосферою на шлях розумно обґрунтованого існування та сталого розвитку.

1. Небел Б. Наука об окружающей среде. — М., 1993. — Т.1. — 330 с.; т.2. — 420 с.
2. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика. — К., 1996. — 352 с.
3. Дробноход М.І. Пріоритети стійкого екологічно безпечного розвитку // Освіта і управління. — 1997. — № 3. — С. 5-18.
4. Шеп В.В. Екоонтологічний тип свідомості // Ідея. — 1993. — № 3. — С. 239-245.
5. Химинець О.В., Химинець В.В. Проблеми екологічного виховання в школі. — Ужгород, 1995. — 93 с.
6. Химинець В.В. Мораль у контексті екологічного виховання // Проблеми післядипломної освіти педагогів. — Ужгород, 1997. — С. 152-155.
7. Химинець В.В., Химинець О.В. Екологічні проблеми Закарпаття в контексті концепції сталого розвитку // Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку. — Рахів, 1998. — т.1. — С. 189-192.
8. Химинець В.В., Химинець В.В. Особливості еколого-економічного виховання в процесі становлення молоді особистості // Науковий вісник УжНУ, сер. Економіка. — 2001. — в.7. — С. 139-145.
9. Химинець В.В., Химинець В.В. Психолого-педагогічні основи еколого-економічного виховання в сучасній школі // Науковий вісник УжНУ, сер. Економіка. — 2001. — в.9. — С. 359-364.
10. Химинець В.В. Освітнянські аспекти сталого еколого-економічного розвитку // Директор школи. — 2001. — № 46-47. — С. 10-11.
11. Химинець В.В. Еколого-економічні засади сталого розвитку Закарпаття. — Ужгород, 2004. — 212 с.
12. Химинець В.В. Освітнянські проблеми в контексті ідеї сталого розвитку // Освіта Закарпаття. — 2006. — № 4. — С. 57-63.

Лідія Орбан-Лембрик,

доктор психологічних наук, професор,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Lidia Orban-Lembryk,

doctor of the Psychology sciences, professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

УДК 316.454

УРБАНІСТИЧНЕ І ГІРСЬКЕ СОЦІАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ: СПІЛЬНЕ Й ВІДМІННЕ У СПЕЦИФІЦІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА ЛЮДИНУ

URBAN AND MOUNTAIN SOCIAL ENVIRONMENT: SIMILARITIES AND DIFFERENCES IN THE SPECIFICS OF PSYCHOLOGICAL INFLUENCE ON A PERSON

Both under conditions of a city and under mountain social environment conditions interaction between people takes place: people communicate, socialize, exchange ideas, things of everyday life, traditions. The specifics of these processes, similarity and difference of the interaction are the burning problems which need to be solved first of all from the social and psychological point of view.

Key words: social environment, urban environment, mountain environment, communication, interaction, social and psychological influence, socialization, communication processes, behaviour of an individual, population migration, situation determinants.

Актуальність проблеми. Ні для кого не є секретом, що соціальне середовище — урбаністичне чи гірське — впливає на почуття і поведінку людей, змінюючи їх, коректуючи під той стиль взаємодії, який притаманний йому. І хоча особистість проявляє власну індивідуальність, неповторність у взаємодії з оточуючою дійсністю, однак її вплив — більший чи менший — людина відчуває. Не применшуючи ролі фізичного середовища, яке має певне значення для людей, зосередимо свою увагу на соціальному оточенні, сила впливу якого здатна не лише змінити індивіда, але й поміняти природний ландшафт. За прикладами далеко ходити не треба: якщо ви, припустимо, знаходитесь у далекому гірському селі, але в товаристві колег, а тим більше однодумців, то навряд чи помітите, що за вікном розігралася хуртовина, водночас, якщо ви на березі моря, а навколо багато людей і світить сонце, але ви самотні чи вас зрадили, то чи буде вам комфортно? Виключно особливого значення соціальне оточення набуває у конкретному етнокультурному контексті. Йдеться про реальне урбаністичне і гірське середовище. Якщо для великих міст доволі буденною є ситуація, коли натовп просто піднімає людину і несе її до зупинки автобуса чи входу у метро, то для гірського середовища така картина не тільки не прийнятна, але й спрогнозувати її неможливо через відсутність натовпу як такого. Водночас і за умов великого міста, і в умовах гірського соціального середовища відбувається взаємодія між людьми: люди спілкуються, соціалізуються, обмінюються думками, предметами побуту, традиціями. Яка специфіка всіх цих процесів, в чому схожість і відмінність взаємодії — це ті актуальні питання, які на часі дня і потребують розв'язання, передусім, з соціально-психологічного погляду.

Безперечно, в межах однієї розвідки детально проаналізувати все розмаїття зазначених питань неможливо, однак виокремити основні сфери, які допоможуть розглянути спільне й відмінне у способах впливу на людину урбаністичного і гірського соціального середовища видається можливим. Такими найважливішими сферами, на нашу думку, є: соціалізація особистості, комунікативні зв'язки, ситуація — поведінка.

Соціалізація особистості. Для того, щоб скористатися багатствами і досягненнями, які накопичені людством, кожне нове покоління оволодіває ними, здійснює таку діяльність, яка має бути адекватною діяльності попередніх поколінь. Така постановка питання робить одночасно людину і залежною від етнокультурних особливостей соціуму, і самодостатньою, вільною особистістю. Психологія описує наступні ознаки свободи індивіда: здатність людини визначатись у своїй діяльності незалежно від зовнішніх чинників (завдяки тому, що вона може доволіно віддавати перевагу окремим із потреб, що породжуються цими чинниками); можливість людини створювати принципово новий продукт, якого не було в її досвіді; побудова програми поведінки та діяльності на основі накопиченого досвіду. За таких умов людська психіка здатна не лише підкорятися зовнішнім чинникам, але й діяти самостійно.

Хоча людина розвивається у взаємодії з навколишнім середовищем, життя її є індивідуальним надбанням, процес соціалізації особистості завжди залишається глибоко неповторним явищем. Сучасна психологічна думка з питань схожості й відмінностей людини представлена переважно двома підходами: еволюціоністським (підкреслює спорідненість людей) і культуральним (робить наголос на відмінностях між людьми). При цьому представники першого підходу сповідують вчення про еволюцію поведінки: природний відбір допомагає такому способу сприймання інформації і такій поведінці, які за певних умов сприяють збереженню і поширенню тих чи тих генів. Прибічники культурального підходу на перший план висувають адаптивність людини у взаємодії з оточуючим середовищем. Загалом, поширеною серед вчених є позиція, згідно з якою потрібні обидва підходи: є гени, котрі формують адаптивний людський мозок, і водночас є культура, яка представляє його програмне забезпечення [1].

Оскільки соціалізація особистості у різні вікові періоди характеризується специфічними соціально-психологічними особливостями, а отже і своєрідним реагуванням на соціальне оточення, виникає потреба розглянути прояв цих особливостей на окремих етапах розвитку та становлення індивіда. З точки зору освітньо-виховного процесу інтерес передусім представляє розгляд специфіки соціалізації підлітків, оскільки особистість підлітка — доволі складне явище. Де б підліток не жив, його важливе соціально-психологічне новоутворення — дорослість — є головним чином новий рівень домагань, що прогнозує майбутній стан, якого він фактично ще не досяг. Звідси — типові і для села, і для міста вікові конфлікти та їх відбиття в самосвідомості підлітка. Почуття дорослості входить у суперечність з реально незмінним статусом у сім'ї та школі, що породжує низку негативних форм самоутвердження: якщо підліток не в змозі проявити себе і довести оточуючим свою дорослість загальноновизнаними соціально-моральними нормами і схвалюваними способами, він намагається робити це будь-яким шляхом, аж до аморального чи асоціального — грубості у вчинках та спілкуванні, паління, уживання алкоголю, наркотиків тощо [2].

І місто, і село приймає як даність той факт, що у підлітковому віці втрачають свою актуальність відносини з батьками, вчителями і на перший план виходять стосунки із однолітками. В цьому проявляються глибинні потреби підлітка у розгортанні соціально-моральних зв'язків. Дослідження соціально-психологічних особливостей соціалізації підлітків свідчить, з одного боку, про їхню мотиваційну готовність до засвоєння норм і цінностей реального соціального оточення, з другого, — про маргінальність підростаючого покоління, недостатню самореалізацію, часткове використання потенціалу підлітка як самою особистістю, так і суспільством. Яке ж реальне ставлення українських підлітків — міських і тих, що проживають в гірській місцевості, — до загальнолюдських цінностей в динаміці? Якщо у вісімдесятих роках двадцятого століття підлітки більш за все цінували чесність, доброту, скромність, товарищескість, правдивість, тобто йшлося про примат духовних цінностей над матеріальними, то початок двадцятого першого століття, за даними наших досліджень, характеризується значною переоцінкою цінностей: перевага надається матеріальним потребам (гроші, речі), діловим зв'язкам, індивідуальним інтересам (як стати здоровим, багатим, знаменитим і т.п.). Раніше така ситуація, яка характерна і для міського, і для віддалених населених пунктів, кваліфікувалася тільки як негативна, а зараз вона свідчить про дійсний процес перебудови духовного світу, що захопив усе населення, у тому числі й підлітків. Для сільських підлітків характерні: більша спрямованість інтересів на можливість одержання освіти; високий рівень «закритості» тем, пов'язаних зі сферою сексу, статевого розвитку тощо. Для юнаків та дівчат, що навчаються у міських школах, більш актуальними є інші проблеми: професійне самовизначення, пошук «розуміючого» друга тощо. Найбільш значущими для всіх опитаних респондентів виявились такі цінності: здоров'я, наявність вірних і хороших друзів, кохання, матеріально забезпечене життя, щасливе сімейне життя, бажання досягти незалежності, приймати самостійні рішення і нести особисту відповідальність за свої вчинки і за себе, незалежність як здатність діяти самостійно і рішуче, вихованість, відповідальність як почуття обов'язку, вміння тримати слово, життєрадісність як почуття гумору, чесність [3;4].

Традиційні зв'язки між людьми є найважливішими етнопсихологічними та соціально-психологічними механізмами регуляції процесу соціалізації в суспільстві, детермінуючи вироблення системи специфічних моральних стосунків, впливів і загалом виховання підростаючої зміни [5]. Саме тут, як ніде, можна простежити те специфічне, що вирізняє урбаністичне соціальне середовище від гірського. Насамперед слід зазначити, що дитина, вихована в дусі глибокої шани до традицій, певних моральних норм, які більш стійкими виявляються в сільській місцевості, аніж в міській, і які деколи пов'язані з досить специфічними культурними умовами, має відносно унікальний і, звідси, соціально обмежений набір стереотипів і уявлень. Отже, потрапляючи в інноваційну систему соціалізації, в інші умови становлення й виховання, що вимагають високої компетенції до інновацій, високої адаптованості, готовності сприймати і засвоювати велику кількість стереотипів і уявлень, які можуть бути і суперечливими в порівнянні з тими, що засвоєні раніше, підліток не в змозі все це самостійно осмислити без допомоги інших людей. І якщо кваліфікована допомога відсутня, то це може призвести до девіантної поведінки підлітка і поповнення групи делінквентів. Та й значна кількість соціально-психологічних рис «маргінальної людини» пов'язана, як свідчить практика соціалізації, з розмитістю і двоякістю норм і стереотипів поведінки. Ситуація потрапляння підлітка в нову систему соціалізації може виникнути, наприклад, коли школяр із села переїздить до міста, або переходить із одного інституту соціалізації в інший — із сім'ї в школу, із школи в коледж, університет. Якими б не були інтенсивні повсякденні контакти в міських умовах, вони, як правило, функціональ-

ні, поверхневі, знеособлені, транзитивні. І це цілком закономірно. Особливо в тому плані, що допомагає мешканцю міста уникнути нервових перевантажень, емоційного перенапруження, охороняє від так званого і типового для міських умов «ефекту вигорання». Ми не раз вже звертали увагу на те, що для жителя міста випадковий зустрічний не є ні сусідом, ні родичем, тобто в місті спостерігається відсутність дублювання ролей, яке властиве людському оточенню жителя села і яке робить його поведінку залежною від думки односельців. Тобто теза «що скажуть (чи подумают) люди» в гірській місцевості сьогодні, як і колись, залишається актуальною, чого не скажеш про велике місто, де кожен належить собі. Чи не тому свобода міста часто обертається майже для кожного підлітка, який потрапив сюди із сільської місцевості, дискомфортом, самотністю. І чим більшим є місто, тим частіше спостерігається ця тенденція. Означена проблема має й інший бік (йдеться, в першу чергу, про інститути соціалізації виховного характеру): вихователю потрібно не тільки допомогти жителю села адаптуватися до нових умов, але й мешканцю міста прилучитися до стереотипів, ритуалів, уявлень підлітка-новачка. Практика взаємодії засвідчує, що процес адаптації досягається з одного і другого боку за рахунок втрат деяких індивідуальних властивостей, що в принципі є неминучим фактом [2;5].

Таким чином, сучасне життя, з одного боку, надає підлітку свободу для вибору соціального середовища, засобів соціалізації, способу і стилю життя, а з другого, — процес адаптації і самовизначення, що ускладнився, висуває високі вимоги до рівня самосвідомості, самоконтролю і з боку дорослих, і з боку підлітка, робить останнього незахищеним від можливих втрат в його соціально-психологічній рівновазі. Таке почуття невпевненості у правильності своїх вчинків спонукає учня вдаватися до підтримки і допомоги дорослих. І якщо така підтримка є, то підліток поводить себе впевнено, рішуче, якщо ж її немає, то підліток залишається сам на сам з соціальним оточенням, що, безперечно, має різні наслідки, аж до асоціальних.

В цілому, об'єктивна ознака сьогодення — ускладнення процесу соціалізації підлітка внаслідок економічних, соціальних, політичних змін, які відбуваються у нашому суспільстві, інтенсифікації міграційних процесів. Накладаючись на психологічну кризу підліткового віку, засвоєння норм і цінностей ще більш загострюється. В нинішній ситуації соціалізації підлітка, коли відбувається глобальна трансформація суспільного ладу, дуже важливо оберегти підростаюче покоління від стану соціальної фрустрації і всіляко сприяти його прогресивному зростанню, інакше підлітки сконцентрують у собі ті соціально-психологічні характеристики «маргіналів», які будуть створювати труднощі при їх інтеграції в соціальні інститути та соціальні відносини.

Завершуючи характеристику соціально-психологічних особливостей соціалізації підлітків з урахуванням соціокультурного контексту необхідно підкреслити, що до недавнього часу психологи вивчали процеси соціалізації, індивідуального розвитку і становлення підростаючої особистості так, ніби вони (ці процеси) відбувалися в незмінному соціальному світі, в той же час, коли історики, соціологи, етнографи, політики досліджували зміни в соціумі без урахування зрушень в змісті й структурі життєвого шляху індивіда. Сьогодні такий підхід є незадовільним: якщо навіть припустити, що психофізіологічні та соціально-психологічні особливості сучасних підлітків збереглися, що є сумнівним у зв'язку з явищами акселерації, інфантилізму, маргінальності, екологічними катаклізмами, міграційними процесами, національним відродженням і т.ін., то їх реальне якісно-змістовне наповнення в сучасних умовах переходу до нових економічних відносин залишається поки що відкритим. Отже, йдеться про вивчення індивіда, що змінюється у суспільстві, яке також зазнає змін. Це дозволить вийти із старої моделі соціалізації підлітків і намітити нове коло проблем і питань теорії та практики становлення підростаючого покоління [2;5]: Які дії та орієнтації урбаністичного й гірського соціального середовища найкраще готують підлітка до життя? Яким чином дорослі, які навчилися або ж не навчилися жити і діяти в одному середовищі, в одній системі, зможуть підготувати своїх дітей до життя та праці в інших умовах і в іншому соціальному просторі? Які соціально-психологічні умови і чинники полегшать або ж гальмуватимуть процес соціалізації, процес передачі від одного покоління до іншого набутого соціально-психологічного досвіду, національної культури, традицій? Чи усвідомлює сучасне покоління дорослих масштаби економічних, глобалізаційних, соціальних та психологічних змін, що відбуваються, і пов'язані з цим відповідальність та необхідність готувати своїх дітей до життя в світі, який істотно відрізняється від їх власного? Чи готове покоління дорослих здійснювати передачу соціального, національно-культурного, соціально-психологічного і морального досвіду підліткам?

Соціально-психологічна специфіка комунікативних процесів в урбаністичному і гірському соціумах. З'ясування зв'язків між комунікацією і особистістю, комунікацією і відтворенням особистості етнокультурних реальностей дозволяє уявити загальну основу соціально-психологічного життя індивіда в конкретному соціальному середовищі. В будь-якій із ситуацій успіх спілкування людини визначається умінням індивіда слухати й передавати інформацію, його здатністю зрозуміти внутрішній стан співрозмовника. Йдеться про широкий діапазон комунікативних знань, вмінь і навичок, загалом, про комунікабельність та комунікативну компетентність, якими повинен бути наділений індивід і які є необхідною складовою частиною його комунікативної культури.

Вплив культури спілкування окремої соціальної спільноти на становлення особистості виражається в засвоєнні нею цінностей, норм, цілей соціальної групи. Реакція співрозмовників один на одного зумовлюється звичаями і традиціями культури, в якій вони виростили, а ці звичаї та традиції тісно пов'язані з економічним статусом, професією, етнічною та релігійною приналежністю, територією проживання тощо.

Формуюча сила соціокультурного середовища проявляється в наших очікуваннях та уявленнях про те, як повинні вести себе чоловіки і жінки у спілкуванні. У гірській місцевості дівчата порівняно з хлопцями проводять більше часу за такими заняттями, як спілкування з батьками чи іншими дорослими членами сім'ї, допомога їм по дому та догляд за маленькими дітьми, а хлопчикам частіше дозволяють гратися без нагляду дорослих. У майбутньому із таких поведінкових очікувань формуються комунікативні ролі для чоловіків і жінок: чоловіки більше спілкуються один з одним, а в стосунках до жінок проявляють зверхність, жінки ж мають своє коло спілкування, переважно з дітьми і батьками. Щодо міського середовища, то тут грань між чоловічим і жіночим способом спілкування розмита: переважно вона зумовлена тими ролями, які виконують чоловіки і жінки у суспільстві. Загалом, різноманітність комунікативних ролей в різних культурах і в різні епохи, в різних місцевостях і з різною скупченістю населення свідчить на користь того, що вони дійсно формуються культурою. Тобто далеко не всі індивідуальні властивості чоловіків і жінок залежать від їхньої статі. І навіть там, де така детермінація існує, вона опосередковується й часто видозмінюється умовами середовища, виховання, видом діяльності. Іншими словами, біологічні чинники статевого диференціювання доповнюються соціальними [4;5].

Оскільки жителі великих міст постійно вступають у контакти з великою кількістю людей, це змушує їх економити психічну енергію і знайомитися із значно меншою частиною цих людей у порівнянні із сільськими жителями. Більше того, вони підтримують поверхневі стосунки навіть з цими знайомими. До таких характеристик можна додати анонімність та тимчасовий характер міських соціальних відносин. Дослідники стверджують, що чим більша кількість і частота людських контактів, тим менше часу, уваги і емоцій людина може приділити кожному із них [1;6;7]. Звідси пересичення контактами і байдуже ставлення міських жителів один до одного. У великому місті близькість у просторі не є головною основою дружби чи зв'язку між людьми: людина, у якій багато близьких друзів в різних частинах міста, може не бути знайомою з мешканцями сусідньої квартири. Хоча немає достатньо фактів, що у жителя міста менше друзів, аніж у жителя далекого гірського села, або до нього у випадку необхідності прийде на допомогу менше його знайомих, однак його друзі не знаходяться постійно з ним, і це робить людину самотньою у великому місті.

Американський соціальний психолог С. Мілграм виокремлює адаптаційні механізми та адаптивні реакції на перевантаження у великому місті [8, с. 285-286]: кожній одиниці інформації, що надходить, приділяється менше часу; нехтування інформацією, яка не є першочерговою; за певних соціальних операцій відбувається перерозподіл обов'язків таким чином, щоб перевантажена система могла перекласти частину навантаження на другого учасника взаємодії; система відмовляє в прийнятті інформації ще до її поступлення; між індивідом й інформацією, що поступає ззовні, ставляться соціальні засоби захисту і відбору (в маленькому містечку чи селищі будь-хто може запросто зайти до мера міста і поспілкуватися, а у великому місті за допомогою організаційних засобів захисту і відбору відвідувачів направляють у інші інстанції); інтенсивність інформації на вході знижується за допомогою фільтруючих засобів, і таким чином допускаються лише поверхневі і слабкі форми участі у взаємодії з іншими людьми; створюються спеціальні організації для прийняття вхідної інформації, яка в іншому випадку просто поглинула б індивіда.

Етнопсихологічна характеристика взаємодії потребує урахування національно-психологічних особливостей прояву поведінки людей в сфері взаємовідносин, тобто реально існуючих в суспільній свідомості соціально-психологічних явищ, специфічних форм функціонування загальнолюдських властивостей психіки [9]. Надзвичайно важливо досліджувати ці особливості в процесі взаємодії представників різних національних культур, виявляти суттєві характеристики конкретної комунікативно-поведінкової культури, бачити перш за все її національну специфіку у відображенні соціально-психологічної реальності, враховуючи при цьому, що своєрідність національної психології того чи іншого народу виражається не в якихось неповторних психологічних рисах, а скоріше в їх неповторному поєднанні, прояві в певних звичаях, історичних традиціях, поведінці.

Залежність поведінки особистості від дій ситуативних чинників соціуму. Постійно люди помічають залежність своєї поведінки від соціального оточення та від власної психіки, що спонукує їх пристосовуватися до умов життя і водночас проявляти здатність до вільного вибору. У цьому процесі індивід стикається з необхідністю вибору однієї з альтернатив поведінки. І соціальне оточення очікує від нього передусім прояву нормальних реакцій у взаємодії з іншими та соціумом. Більшість індивідів соціальні вимоги сприймають як стимул для подальшого вдосконалення та досягнення гармонії із світом, натомість частина людей проявляє негативну реакцію на вимоги суспільства, що призводить до відхилень у поведінці.

Очевидним є факт, що великі міста надають індивіду більше можливостей для прояву власної активності, а отже притягують численних людей через багатство подій, наявність варіантів вибору, розмаїття зустрічей, розваг, більшу можливість для комунікації. Водночас велике місто містить і негативні боки, пов'язані не тільки з підвищенням цін на комунальні послуги, зростанням рівня злочинності, погіршенням здоров'я людей, забрудненням оточуючого простору, але й з наявністю в урбаністичному середовищі постійних перевантажень, які зазвичай деформують повсякденне життя людей на декількох рівнях, зачіпаючи виконання ролей, еволюцію соціальних норм тощо [1;7;10].

Враховуючи зазначені вище особливості, поведінка жителів великих міст, котрі страждають від масового скупчення людей і перенаселення, відтворює різні процеси адаптації до «перевантажень», зіткнень та інших стимулів, які є частиною повсякденного життя у великому місті [8]. Доведено, що в сільській місцевості люди

допомагають частіше, ніж у великому місті. Жителі маленьких містечок і сіл частіше допомагають у різноманітних ситуаціях, включаючи допомогу незнайомій особі, з якою стався нещасний випадок, допомогу дитині, що загубилася, участь в опитуванні тощо. Існує гіпотеза, згідно з якою люди, які виросли в сільській місцевості, набувають більше альтруїстичних рис особистості у порівнянні із середовищем великого міста — воно не сприяє розвитку таких рис. Згідно з цією точкою зору, людина з більшою вірогідністю отримає допомогу від будь-кого, хто виріс в маленькому містечку, навіть якщо ця людина знаходиться зараз у великому місті. Тут припускається, що головне — це цінності, які засвоєні у дитинстві мешканцями малих містечок і сіл, а не безпосереднє оточення. Однак американські вчені показують, що жителі крупних міст менше допомагають іншим, ніж жителі малих містечок і сіл, не через те, що вони сповідають інші цінності, а тому що стрес, пов'язаний із життям в урбаністичному середовищі, примушує їх замикатися у собі. Тобто у теорії урбаністичного перевантаження існує більше підтверджень, ніж у ідеї про те, що життя в крупних містах робить людей менш альтруїстичними по природі. Із цього випливає, що коли виникає ситуація, яка надає можливість допомогти іншому, першочергове значення має те, де це відбувається: в сільській місцевості чи великому місті, а не те, які саме люди випадково опинилися на місці події. Також дослідники виявили, що щільність населення (кількість людей на квадратний кілометр) сильніше відбивається на готовності людей допомагати, ніж розмір міста, тобто чим компактніше проживають люди, тим менше вони схильні допомагати [1, с. 379]. Ряд дослідників наголошують на новому розумінні відносин «людини» і «середовища», яке сьогодні лежить у площині інтеграційного особистісно-ситуаційного підходу, який передбачає визнання того, що люди різняться між собою за ступенем прояву стабільності їх особистісних особливостей у різних ситуаціях [11, с. 511].

За умов великого міста дефіцит соціальної відповідальності найбільш сильно виявляється в критичних ситуаціях, таких, як вбивство. Здавалося б, чим більше людей є свідками події, тим більше у постраждалого шансів отримати допомогу. Однак на підставі серії експериментів, проведених американськими психологами, які стали вже класичними, виявлено зовсім протилежне явище: коли постає питання про допомогу, кількість очевидців не впливає на безпеку. Більше того, зростання кількості очевидців нещасного випадку знижує вірогідність того, що хто-небудь з них допоможе потерпілому [6;8].

Дослідниками звертається увага на те, що в ситуації, у яких всі присутні точно знають, що відбувся нещасний випадок, а є умови, де це не настільки відомо [6;7;8]. Наприклад, коли людина поспішає, протискуючись крізь натовп, то вона може і не помітити, що когось вдарили чи хтось знепритомнів. Тобто цілком закономірно, якщо люди не помітили критичної ситуації, вони не стануть в неї втручатися і пропонувати свою допомогу. Низка експериментів підтвердила дану тезу: якщо людина поспішає, вона менше уваги звертає на те, що відбувається навколо, і тому менше схильна надавати допомогу тим, хто її потребує.

Проте навіть і тоді, коли ви помічаєте, що хтось знепритомнів, ви не поспішаєте на допомогу. Чому саме так ви чините? Є чимало умов, виявлених під час експериментів, котрі заважають людині великого міста прийти на допомогу [1;6;7;8;10]: поведінка інших людей (якщо інші не надають великого значення тому, що сталося і продовжують йти далі, то швидше за все і ми вчинимо так само); прийняття на себе відповідальності (за умов збільшення кількості свідків події кожен з них з меншою готовністю бере на себе відповідальність за надання допомоги потерпілому) тощо.

Однак постає питання: чи можна зробити висновок, що ті, хто поспішає і не втручається у подію, люди бездушні, безсердечні? Відповідь: звичайно, ні: поспішаючи, відчувачи на собі тягар часу, зайняті своїми думками, люди просто не мали можливості замислитися над подією, в яку потрібно втрутитися і надати допомогу. А якщо пригадати, що жителі великих міст рідко опиняються у громадських місцях самотніми, то цим можна пояснити, чому вони менш чуйні, ніж жителі сільської місцевості. Не є секретом, що повага до права інших людей на емоційне і соціальне усамітнення є законом великого міста, а різноманітність населення міста породжує значно більшу терпимість до поведінки, одягу й етичних принципів у порівнянні з маленьким містом. Це розмаїття, як не дивно, сприяє тому, що люди утримуються від надання допомоги, боячись настроїти проти себе учасників події або перейти визначені межі дозволеного. Більше того, у місті потреба у наданні допомоги виникає так часто, що неучасть у критичній ситуації стає нормою — це об'єктивний факт, з яким варто рахуватися: якби житель великого міста брав участь у кожній ситуації, яка потребує розв'язання, то він навряд чи міг би утримувати у порядку свої власні справи і нерви. І не тільки у критичних ситуаціях, але і в повсякденному житті жителі великих міст менш готові надавати допомогу, ніж мешканці сіл і гірських населених пунктів. Проведені експерименти також підтвердили, що бажаючих прийти на допомогу у селі більше, ніж у великому місті. Пояснення цьому лежить у площині соціальних умов життя великих міст і маленьких містечок, загостреного почуття фізичної й емоційної вразливості, незахищеності у мешканців великих міст: низький рівень готовності у жителів великого міста надати допомогу вчені пояснюють усвідомленням небезпечності життя у великому місті, більшою стурбованістю і підозрілістю, меншою дружелюбністю мешканців великих міст, їх психологічною вразливістю.

Ще три обставини вартують уваги, а саме: у великих містах залежність від інших обмежується вузькою специфікою ролей (вузьким колом діяльності, вузькоспеціалізованими функціональними рамками) іншої особи; за умов високої щільності, компактності населення людина не може постійно втручатися у справи всіх оточуючих, позаяк буде відволікатися від своїх власних проблем і не зможе довести їх до кінця [8, с. 291]; люди в містах і селах по-різному реагують на надання допомоги знайомим і незнайомим (за умов повної анонімності людина

звільняється від формальних соціальних зв'язків, але у неї можуть виникнути відчуття відчуження, відірваності від інших, самотності, і, навпаки, за умов близького знайомства з'являється відчуття захищеності і формуються приятельські відносини, які, у свою чергу, можуть створити атмосферу боязні того, що за людиною постійно спостерігають знайомі люди, — соціальна анонімність і знеособленість у великих містах сприяє більш інтенсивним проявам вандалізму у порівнянні з малими містечками) [6;8].

Висновки. Незважаючи на те, де проживає людина, в процесі соціалізації у неї формуються соціальні якості, знання, вміння, відповідні навички, що дає їй можливість стати дієздатним учасником соціальних відносин. Водночас, психологічні особливості впливу на індивіда соціального середовища варто розглядати в контексті етнокультурної парадигми соціалізації та міграційних процесів міського і гірського оточення, в якому завдяки активності людини її життєвий шлях, відображення нею етнокультурної реальності перетворюється в складну двосторонню взаємодію особистості та соціального життя. З точки зору психологічних законів соціалізації в основі розуміння впливу на індивіда конкретного соціального середовища лежить характеристика соціального типу особистості як специфічного утворення цього конкретного соціуму, як етнопсихологічного продукту відображення сталості й мінливості реального соціального життя і реальних соціальних відносин. Тобто коли йдеться про соціалізацію індивіда, то мається на увазі становлення не абстрактної особистості, яка знаходиться поза простором і часом, а людини, що діє і розвивається в певному соціокультурному середовищі та на конкретному етапі розвитку суспільства.

За будь-яких умов і в будь-якому соціальному середовищі особистість постійно перебуває в соціокультурному та етнопсихологічному просторі спілкування: стійкі характеристики стилю взаємодії, традиції, норми, правила, позиції, ролі тощо. Специфіка цього простору зумовлюється та мотивується багатьма чинниками: особливостями розвитку суспільства, способами розв'язання суперечностей середовища та особистості, механізмами реалізації соціального життя, соціальними та індивідуальними умовами життєвої ситуації, особливостями соціальної інфраструктури, засвоєними традиціями, звичаями та життєвими цінностями, етнопсихологічними особливостями учасників взаємодії, індивідуальними властивостями самої особистості.

Нехтування ситуаційним контекстом середовища, зокрема урбаністичного, може призвести до непорозумінь і конфліктів у взаємовідносинах, до неправильного тлумачення поведінки людей. Середовище, де людина живе і працює, з ким спілкується, може бути джерелом задоволення і водночас тривалих страждань. Місце проживання є важливим як для окремої особи, так і для великих груп людей, оскільки воно пов'язане з автобіографіями, смыслом життя, життєвими стратегіями і сукупними історіями. Урбаністичне середовище має соціальний смисл: воно створює контекст соціальної діяльності; його оцінює велика кількість людей; воно є засобом індивідуальної і соціальної ідентифікації; є середовищем, де формуються нові норми і цінності, стандарти поведінки, масові явища і масова культура.

1. Аронсон Э., Уилсон Т., Эйкерт Р. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме. — СПб., 2002. — С. 378-384.
2. Орбан Л. Э. Становление личности: Монография. — М., 1992. — 112 с.
3. Орбан Л.Е. Етнопсихологічні особливості учнів української школи та їх врахування в процесі виховання // Національне виховання учнів засобами українського народознавства / За ред. Скульського Р.П. — Івано-Франківськ, 1995. — С. 39-57.
4. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціально-психологічні особливості соціалізації підлітків // Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування. — К., 2004. — С.186-200.
5. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціалізація особистості в контексті етнокультурної парадигми // Етнос і культура. — Івано-Франківськ, 2003. — №1. — С.85-90.
6. Зимбардо Ф., Ляйппе М. Социальное влияние. — СПб., 2000. — 448 с.
7. Перспективы социальной психологии / Перевод с англ. — М., 2001. — С.411-416.
8. Милграм С. Опыт городской жизни: психологическое исследование // Пайнс Э., Маслач К. Практикум по социальной психологии. — СПб., 2000. — С. 283-295.
9. Крысько В.Г., Деркач А.А. Этнопсихология. Теория и методология. — М., 1992. — 192 с.
10. Орбан-Лембрик Л.Е. Ситуаційні детермінанти поведінки людей у контексті урбаністичного середовища // Соціальна психологія. — К., 2005. — № 5(13). — С.54-65.
11. Гришина Н.В. Психология ситуаций как область психологических исследований // Социальная психология — XX1 век. — Ярославль: Международная Академия Психологических наук, 1999. — Т.1. — С. 156-158.

Олена Хрущ,

кандидат психологічних наук, доцент,
Лауреат премії Кабінету Міністрів України за внесок
молоді у розбудову держави,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Olena Khrushch,

Candidate of Psychology, assistant professor,
the Prizewinner of the Cabinet of Ukraine
for the Contribution of Youth to the State building,
Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University

ПСИХОЛОГІЯ ЕКОЛОГІЗМУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

PSYCHOLOGY ECOLOGISM IN THE CONDITIONS OF GLOBALISATION

The author analyzes psychological factors of the ecological culture development of the person in the conditions of globalisation. Psychology as a science about «the person's soul» is most closely connected with ecologism and makes essence of scientific searches of sincere mutual relations between the person and the nature.

Keywords: ecological culture, globalisation, ecologism, the person, the nature, interpersonal relations.

Автор аналізує психологічні засади розвитку екологічної культури особистості в умовах глобалізації. Психологія як наука про «душу людини» найбільш тісно пов'язана з екологізмом, становить сутність наукових пошуків душевних взаємин між людиною і природою.

Ключові слова: екологічна культура, глобалізація, екологізм, людина, природа, міжлюдські відносини.

Актуальність проблеми. Більшість дослідників проблем охорони і збереження природи стверджують, що причинами згубного впливу на природу є низька екологічна культура, незнання правових та моральних норм її збереження. Рідко хто вказує на те, що одна із чи не найосновніших причин криється в психології людини. «Нинішнє ставлення людини світу, до природи сприймається нами як фактор збільшення цивілізаційної кризи. Він стає вектором, який вказує на шлях до загибелі всього людства і всієї природи Землі», — так стверджує вчений філософ А.В.Толстоухов [1,4].

Основний зміст статті. Людина, будучи сама частинкою природи, не завжди усвідомлює, що зобов'язана жити в злагоді з природою. Автор вище цитованих слів, посилаючись на Ауреліано Печчеї, говорить, що «глобальні проблеми, у тому числі й екологічні, знаходяться всередині самої людини, (підкреслення наше — О.Х.), а не поза нею, тому і подолання екологічної кризи передбачає, передусім, сутнісну зміну самої людини» [2,7]. Йдеться про зміну її психології у ставленні до природи.

Аналіз діяльності людини в сьогоdnішніх Карпатах показує, що ніколи так безвідповідально і бездумно не знищувалась природа, як тепер, в період первинного накопичення капіталу. Більш заможні, придбавши пилораму, вантажну машину, не рахуючись ні з чим, намагаються тут же, зразу стати багатими. В своїй господарській, а точніше, безгосподарській діяльності, незважаючи на легку ранимість гірської природи, завдають їй важкої, непередбачуваної, а часто непоправимої шкоди — вирубують ліси, руйнують русла річок, винищують рідкісних звірів і птахів тощо. Природа для них — бездонна кладова для особистого матеріального збагачення.

Ті, що не мають навіть примітивних засобів виробництва, щоб вирватись із злиднів, на природу дивляться як на засіб виживання. Як перші, так і другі грубо порушують баланс біосфери, фактично рубають гілку, на якій сидять. Така вже психологія споживача періоду капіталізації.

Зниження якості життя у складних гірських умовах, деградація багатьох людей через відсутність постійної роботи, пиятику, втрату гармонії між людиною і природою як наслідок економічної та суспільно-політичної кризи та надто складних процесів становлення демократії в Україні призводить до деградації довкілля.

З точки зору психології, науки про психіку як індивідуального, глибинного, особистісного сприйняття, відображення світу, що регулює діяльність людини (процеси, стани, властивості), необхідно більш чітко осмислити суть понять «екологія» та «екологізм».

Екологія як збереження природи, тісно пов'язана з такими поняттями, як екологічна культура, екологічне виховання тощо. Сьогодні екологія — багатогранна комплексна наука, коло завдань якої охоплює практично всі питання, пов'язані зі взаємовідносинами людини і природи, з гармонізацією цих відносин. Це наука про збереження того, що природою дано і що в ній є.

Екологізм, за визначенням відомого філософа Т.В.Гардашук, — це «ідейно-світоглядна надбудова над сучасною проблематикою, зумовленою деградацією довкілля, зростанням екологічних ризиків і зниженням якості життя людини» [3, 182]. Екологізм — більш глибоке і ширше поняття, що включає, на нашу думку, і психологію ставлення людини до природи. Еколог-спеціаліст, екологісти-люди, які люблять і зберігають природу, що проявляється в активній діяльності з її захисту.

На думку Т.В.Гардашук, запровадження поняття «екологізм» дозволяє відокремити на понятійному рівні сферу власне наукових досліджень у галузі екології від ширших узагальнень щодо стосунків між людиною та довкіллям, а також форм суспільної діяльності, що мають на меті впливати на перебіг цих стосунків. Поняття «екологізм» дозволяє уникати неадекватного вживання терміну «екологія», девальвації його первинного змісту. «Екологізм дійсно відповідає критеріям світогляду, оскільки в своїх побудовах спирається на наукові знання, позанауковий досвід, традиції, мудрість, віру, цінності, на основі чого виробляються настанови щодо форм суспільної діяльності й індивідуальної поведінки» [4, 183].

Психологія як наука про «душу людини» найбільш тісно пов'язана саме з екологізмом, становить сутність наукових пошуків душевних взаємин між людиною і природою. Це і усвідомлення шкідливості негуманного принципу «панування над природою», і турбота про екологічну справедливість, антиглобалістську спрямованість регіональних і локальних програм збереження природи.

Якщо екологія має в основному «охоронну» орієнтацію, спрямовану на збереження флори, фауни, кращих взірців дикої природи, то екологізм — більш широке поняття, яке включає не тільки охорону того, що є, але й досліджує причини виснаження природних ресурсів, занепаду культурно-природної спадщини під стрімким натиском індустріалізації та урбанізації. Саме екологізм як світоглядний напрям спрямований на вивчення проблем, що пов'язані із небезпечними наслідками промислового і побутового забруднення довкілля, проблемами більш безпечного використання ядерної енергетики, природозберігаючого господарювання, техніко-економічного прогресу, що не завжди безпечно для здоров'я і життя людей, тощо.

Психологія більш тісно пов'язана з екологізмом як масовим розвитком суспільної свідомості, коли не лише фахівці-екологи борються за збереження природи, але й широкий загал екологів без відповідної фахової освіти, не будучи професійно пов'язаним з природоохоронною діяльністю, стурбований недбалим ставленням до природи.

Екологів ще називають «екоактивістами», «зеленими», які свідомо чи інтуїтивно включаються в діяльність за збереження довкілля, беруть участь в екологічних рухах, підтримують рішення уряду щодо поліпшення стану довкілля, борються за чистоту територій, де вони проживають, насаджують дерева тощо.

В надто широких, глобальних масштабах екологістських рухів значна увага приділялась правовим регулятивам, правилам, яких повинні дотримуватись люди у відносинах з природою. Проблеми психологічного та морального вимірів залишались поза увагою. Глобалізм «подім'яв» під себе живу основу взаємин людини і природи, які склалися впродовж сотень і тисяч років. За широким загалом ігнорувались, не досліджувались ні психологія жителів конкретного регіону, ні існуючі там традиційні взаємини їх з природою, ні ціннісні орієнтації локальних громад у ставленні до природи. Більше того, вивчати згадані проблеми вважалось провінціалізмом, чимось другорядним, відсталим, не модним. Перевага надавалась правовим аспектам — законам, постановам, рішенням.

Сьогодні виникає потреба досліджувати ті проблеми, які не могли бути висвітлені у межах усталеного «правоцентризму». «Це і ставлення людини до природи, і етичні аспекти етнонаціональних відносин, і оновлене, позбавлене ідеологічних лаштунків сприйняття культурних цінностей, і проблеми білетики, і соціально-політичні, і господарчі виміри сучасної моральної культури тощо» [5, 4-5].

До цього ми додамо: потреба глибинного вивчення психології етосу — психології тих автохтонних груп населення, які впродовж віків не змінювали місце перебування, життєдіяльність яких залежала від природно-кліматичних умов, що неминуче впливало на формування їх психіки.

Сьогодні, коли глобалізаційні процеси поширюються на весь світ, проникають у найвіддаленіші регіони, де ще зберігаються давні традиції, звичаї, усталені віками міжлюдські відносини, виникає протистояння двох тенденцій. З одного боку, глобалізаційні процеси спонукають до оновлення відносин, сприяють швидшому відмиранню тих традицій, звичок, «змертвілих» норм, які гальмують розвиток сучасних взаємовідносин, а з другого боку, «борці» з глобалізацією «...висувають зазвичай цінності так званої високої моральності, зокрема вірність народів, батьківщині і релігійним святинам, готовність до самопожертви, що в контексті нинішніх терористичних акцій набуває конкретного і страшного сенсу» [6, 5].

Ці два виміри, дві протилежні позиції з погляду психології гуманізму потребують певного зближення тих, хто занепокоєний розвитком глобалізаційних процесів, їх нівелюючим впливом на усталений спосіб життя і не бачить в них нічого позитивного, і тих, хто в глобалізації вбачає каталізатор швидких змін і прогресу.

Необхідна виважена, толерантна і розумна згода, рівноцінне поєднання загальнолюдських, національних, регіональних і етнічних цінностей, які, зрештою, збагачують і доповнюють загальні цінності.

На думку філософа Т.Г. Аболіної, «...основою для витлумачення людського світу як істинної цілісності «правильного порядку», що має власну енергію розвитку, може бути органічна взаємопов'язаність всезагального і особливого, єдиного і множинного, яка досягається на різних етапах культурно-історичного розвитку людства у вигляді значущих конкретних цілісностей» [7, 63].

На думку багатьох зарубіжних дослідників, глобалізація породжує екологічні кризи. Вчені тих країн, в яких вже надто дошкульно відчуваються негативні наслідки техногенних впливів, критикують свої уряди за недостатню увагу до збереження природи, за те, що там природа розглядається виключно як джерело ресурсів, як матеріальна база для економічного зростання.

Впродовж останніх років в Україні відбувається посилення капіталізація. Все, в першу чергу природа, перетворюється в гроші, в джерело прибутків. В Карпатах бездумно і не по-господарськи знищуються ліси, камінь і пісок, заповідні рослини і ягідники, все перетворюється на капітал.

До того ж, на потужних хвилях глобалізації на природу Карпат напливають ті технології, що спрямовані «на задоволення усіх людських бажань будь-якою ціною, а не лише базових, природних потреб людини, — як стверджує відома філософ Тетяна Василівна Гардашук в монографії «Концептуальні параметри екологізму» [8, 89].

У березні 2008 р. в університеті Маршал, Західна Вірджинія, США, відбулись 31 наукові Аппалачські студії, тобто Міжнародна конференція. В ній брали участь науковці Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, які виступили з доповідями: Ю.М.Москаленко — «Філософські проблеми природоохоронної діяльності»; В.Д.Хрущ — «Розвиток освітнього простору в умовах гірського середовища»; І.Б.Червінська «Система виховання в гірських поселеннях Карпат»; Р.Познанський — «Освітньо-культурні традиції населення Українських Карпат»; О.В.Хрущ — «Характерологічні особливості населення Східних Карпат».

У зв'язку з тим, що проблематика наукових доповідей стосувалась різних напрямів єдиної гірської тематики, була організована спеціальна секція конференції «Карпати — Аппалачі: порівняльна характеристика екосистем та їх збереження». Секцією керував відомий американський вчений, доктор соціології, професор Дальтонського державного коледжу (штат Джорджія) Дональд Девіс, який займається вивченням соціального розвитку в Східних Карпатах.

Головним лейтмотивом доповідей і виступів на пленарному та секційних засіданнях було:

- подолання екологічної кризи зустрічатиметься із значними труднощами до тих пір, поки пануватимуть корпоративні інтереси, бюрократична система індустріального суспільства, байдужість федеральної влади до збереження гір Аппалачі, в т.ч. і Карпат;
- екологічні проблеми є наслідком неправильного господарювання і обумовлені матеріальними умовами незбалансованого розвитку суспільства, де прискорене економічне зростання наносить часто непоправну шкоду природі;
- видобуток вугілля в Аппалачах, заготівля каменю (про ліси Аппалач мова вже й не йшла, оскільки промислової деревини, красивих і потужних лісів, тим більше пралісів фактично уже немає — О.Х.), розбудова промислових підприємств у гірській місцевості тощо спрямовані проти природного світу;
- нові технології господарювання повинні враховувати не лише доходи, які вони принесуть власникам, а, в першу чергу, чи не завдадуть вони шкоди природі.

Успіх природоохоронних заходів промовці вбачають не лише в діях держави, яка не завжди хоче виступити проти потужних корпорацій та бізнесу, а в активізації місцевих громад, які розумно повинні використовувати дари природи, не прагнучи володарювати над нею, більше того — змінити її.

Матеріали 31 Аппалачських студій, зміст виголошених доповідей, особисте ознайомлення з багаточисними і різноманітними матеріалами «Музею Аппалачі» (штат Кентуккі, США), музеї, акваріуми штату Теннессі дають нам підстави підтвердити, що аналіз досліджень американських соціологів М.Букчина, А.Наесса, Е.Лайта, зроблений українським вченим-філософом Т.В.Гардашук, повністю відповідає настроям і поглядам американських екологів сьогодення [9, 88-105].

Аналізуючи соціальну екологію, започатковану в шістдесятих роках ХХ ст. американським дослідником М.Букчином, Т.В.Гардашук вказує на жорстку критику останнім політичної та економічної системи західного суспільства, в основному США, як «головного чинника екологічної кризи», капіталізацію відносин він називав «раковою пухлиною» і найбільшою хворобою, від якої будь-коли потерпало суспільство» [9, 89].

На його думку, витоки екологічної кризи полягають в «...в авторитаризмі соціальних, політичних та економічних інститутів капіталістичного суспільства, а також в експансії технологій...» [9, 89], які спрямовані не на благо всього суспільства, а на користь окремих особистостей.

В роботі «На шляху до екологічного суспільства» М.Букчина, яку аналізує Т.В.Гардашук, звертається увага на те, що «будь-яка економічна структура, яка обирає своїм пріоритетом зростання будь-якою ціною, неминуче спрямовує себе проти природного світу, залишаючи після себе руїну. Під натиском економічного пресу держава та підпорядковані їй люди заміщують органічне або природне — на штучне, наприклад, ґрунт на бетон, природні ліси, що підтримують розмаїття життєвих форм та землі — на спрощені антропогенні екосистеми тощо [9, 90]. Ці думки М.Букчин висловлював у 60-90 роках ХХ ст., але вони й понині актуальні для нашої української дійсності.

Ряд доповідачів 31 Аппалачських студій розглядали проблему морально-психологічного підґрунтя у взаєминах людини і природи, аналізували труднощі, які лежать на шляху борців за збереження і розвиток природи.

Серед них є й такі, які характерні не лише для США, але й України. Це несприйняття екологів та екологізму. Основу такого ставлення складають економічні інтереси. Проти екологів виступають землевласники, які хочуть як можна більше із землі взяти, але в неї як можна менше вкласти (психологія споживача), лісорозробники, що бажають збагатитись «тут же і негайно», не думаючи про майбутнє; рибалки та мисливці, що заради кільका — хвилинного задоволення винищують тварин, які занесені до Червоної книги, зникаючих видів (інстинкт хижака).

Проти екологів ведуть боротьбу окремі місцеві діячі на Івано-Франківщині (мається на увазі Косівська «епопея» створення природного парку, яка триває уже впродовж багатьох років).

Потужні підприємці мають змогу лобювати свої споживацькі інтереси як в середніх, так і вищих ешелонах влади і в Радах. Це не є чимось новим у людській історії. Так було в американських Аппалачах, у північних штатах США, поблизу Канади, де ми бачили жалюгідні ліси як наслідок перетворення природи в гроші. Не дотримуються природоохоронного законодавства і ті, що починають розвивати велике виробництво, яке завдасть непоправимої шкоди природі. За гарними заявами — забезпечити національний ринок національними виробами, створити додаткові робочі місця тощо — ховаються недобрі мотиви: ненаситне бажання особистого збагачення, психологія «повного достатку» будь-якою ціною тощо. Мало хто із сьогоднішніх підприємців у Карпатах думає про збереження природи як загальнолюдської цінності, про розвиток держави як необхідної умови власного процвітання, зрештою, про майбутнє України. Найчастіше вони, новоукраїнці, стоять на перешкоді створення нових заповідних територій, природних парків тощо. Психологія приватника, його обмежене бачення майбутнього підштовхує до спротиву здоровому глуздові екологів.

Ознайомлення з історією руху опозиційного екологізму в США показало, що там, особливо в 60-70 р.р. минулого століття виступали проти «Акту про види, яким загрожує знищення» (The Endangered Species Act), проти заборони меліорації водно-болотних угідь та ін.

Такими антиекологічними були рухи «за права власників», за «мудре природокористування», за «захист вільного підприємництва» тощо. Все це подавалось як турбота про людей.

Психологію приватного власника, яка не підноситься до розуміння збереження природи для всіх, можна перебороти:

- компенсацією з боку держави тих недодержаних прибутків, суб'єктами господарювання які могли би бути одержані ними, не вдаючись до безжалюїної експлуатації природи;
- інформаційно-просвітницькою діяльністю природоохоронних органів держави і громадських організацій;
- суворим дотриманням природоохоронного законодавства і санкціями за його порушення;
- формуванням з дошкільного, шкільного, юнацького віку бережливого ставлення до природи, вкорінення в психологію переконання, що знищення природи — злочин.

Сьогодні, коли приватна власність в Україні починає бути однією з найвищих суспільних цінностей, потрібно бути виключно пильними щодо охорони природи — лісів, які щезають, річок, по середині яких виростають багатопверхові котеджі «новоукраїнців», тварин, яких внуки наші побачать лише на малюнках. Психологія споживання не знає меж. Але ще не пізно.

Пізно буде тоді, коли утворюються великі корпорації в тих галузях, де безпосередньо використовуються природні ресурси — гори, ліси, сільськогосподарські угіддя, надра. Досвід показує, що корпорації свої інтереси намагаються поставити вище державних. Їх представники не жалітимуть грошей та інших засобів, щоб впливати на законотворців та екологічне законодавство. Така психологія власника. Ця психологія найбільш небезпечна тоді, коли корпорації мають міжнародний глобальний характер.

Успіх подолання спротиву екологізму ми вбачаємо не в боротьбі з приватною власністю. Це вже наша країна проходила в радянський період. Корінь успіху у підвищенні екологічної культури всього населення, особливо підрастаючого покоління, яке ще не настільки заражене жадобою збагачення за всяку ціну, в першу чергу за рахунок природи.

Висновки. Найкращим інструментом і засобом формування психології природоохоронця є школа, цілеспрямоване екологічне виховання учнів. Майбутні підприємці, державні діячі, політики будуть не лише розуміти, але й відчувати, переживати легку ранимість природи, якщо це буде закладено в них школою, системою формування екологічної свідомості, екологічних почуттів і переконань.

Окрім школи, проти антиекологів повинно більш рішуче виступати законодавство та органи, які забезпечують виконання вимог законів. Потрібна й мудра державна політика природоохоронного господарювання. Все це необхідне для подальшого розвитку та збереження життя на планеті Земля. На мудре та і глибокофілософське запитання Т. В. Гардашук «Тож чи можливе буття людини в середовищі позбавленому життя? [9, 182] може бути лише одна відповідь: «Ні!». Над змістом цього заперечення треба думати сьогодні, завтра, завжди.

1. Толстоухов А.В. Передмова // Філософія природи. Монографія. — К., 2006. — С.4.

2. Там само. — С.7.

3. Гардашук Т.В. Концептуальні параметри екологізму. — К., 2005. — С.182.

4. Там само. — С.183.

5. Малахов В.А., Вступне слово // Етнос і мораль у сучасному світі. — К., 2004. — С.4-5.

6. Малахов В.А. — Там само. — С. 5.

7. Аболіна Т.Г. Гуманістичний етос моральної культури // Етнос і мораль у сучасному світі. — К.: Парапан, 2004. — С.63.

8. Гардашук Т.В. Концептуальні параметри екологізму. — К.: Парапан, 2005. — С.89.

9. Гардашук Т.В. Соціальний та біорегіональний напрями екологізму. — К., 2005. — С.89-182.

Ліліана Хімчук,

кандидат психологічних наук,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Liliana Khimchuk,

Candidate of Psychology,
Precarpathian National University
named after Vasyl Stefanyk

УДК 159.955.004.54:373.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ КОМПОНЕНТІВ ТЕХНІЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ 1-4 КЛАСІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ РОБОТІ

STUDY OF PSYCHOLOGICAL FEATURES OF DISPLAY OF TECHNICAL THINKING COMPONENTS OF PUPILS OF THE 1ST — 4TH FORMS IN THE OUT-OF-CLASS WORK

Постановка проблеми. В молодшому шкільному віці проходять важливі процеси подальшого формування всіх граней особистості, яке фактично продовжується протягом усього життя. Це — один з важливих періодів у становленні технічно грамотної особистості. Будь-які намагання сформувати мислення, зокрема технічне, не можуть компенсувати того, що втрачено у молодшому шкільному віці. Початок формування компонентів технічного мислення і технічної діяльності починається тоді, коли дитина може реалізувати свої ідеї.

Основний зміст статті. Під поняттям технічне мислення учнів початкових класів ми розуміємо розумову діяльність, яка спрямована на виконання різноманітних завдань, створення нескладних моделей і макетів різних технічних об'єктів.

Важливе місце у формуванні технічного мислення в учнів 1-4 класів займає позаурочна робота. Атмосфера позаурочної роботи — самостійність і, водночас, співтворчість учнів та педагогів — виховує у дітей розуміння власної самоцінності, викликає зацікавленість у спільних результатах та успішній діяльності. В умовах довіри, цікавої для дитини роботи в гуртку, який вона обрала за власною ініціативою, формується цілеспрямована особистість, котра знає свої можливості і в майбутньому буде на них спиратися. Позаурочна робота сприяє розвитку творчого і репродуктивного мислення дітей, формуванню особистості дитини і її майбутніх професійних орієнтацій.

Результати проведеного нами теоретичного аналізу досліджень проблеми специфічних особливостей технічного мислення і технічної діяльності в цілому свідчать, що вивчення технічного мислення на всіх вікових етапах має значення у тому розумінні, що дає можливість визначити психологічні закономірності розвитку технічного мислення, визначити важливість молодшого шкільного віку для предметної спрямованості мислення на розв'язання саме технічних і особливо творчих задач.

Але якщо питанням розвитку мислення на різних вікових етапах, закономірностям цього процесу, віковим особливостям, психології розв'язання задач — математичних, фізичних, гуманітарних, — формуванню понять в різних галузях науки, розкриттю взаємозв'язку мови і мислення присвячені численні дослідження, результати яких були представлені у різних виданнях, то що стосується розвитку технічного мислення, досліджень тут обмаль, особливо у сучасних наукових працях. Пік таких досліджень припадає на 60–80 роки минулого століття. Очевидно, у зв'язку з практичним завданням розвитку техніки і необхідністю формування в дітей інженерного мислення саме в ті роки були створені майже в кожному районному центрі осередки розвитку в дітей технічного мислення — Центри технічної творчості. У сільських школах розгорнулася гурткова робота, був створений Республіканський центр керівництва діяльністю освітянського простору з розвитку технічної творчості дітей. Відповідно вчені почали проводити наукові дослідження з цієї проблеми, які започаткував Т.В. Кудрявцев [5], спираючись на дослідження П.К. Енгельмейера [4], С.М. Василейського [2] та інших педагогів і інженерів, які накреслили шляхи розвитку в дітей технічного мислення як в умовах навчання, так і в позаурочній роботі.

Але, на жаль, такі осередки з року в рік скорочуються. Щоб не бути голослівними, наведемо історичну довідку з розвитку дитячої технічної творчості на Прикарпатті.

Перша згадка про початок роботи Станіславської обласної дитячої технічної станції згідно з документами фонду відділу освіти сягає в далекий 1940 рік. В 1974 році розпочала свою роботу Коломийська міська СЮТ. На станції працювало чотири штатних керівники гуртків з таких профілів: фотогуртки, початкове технічне моделювання, радіогуртки, авіамоделльні гуртки, в яких займалося 180 учнів. Згодом почали відкриватися нові технічні гуртки, такі, як: автомоделльний, трасовий автомоделізм, гуртки картингу, мотокросу, спортивної радіопеленгації, швидкісного прийому та передачі радіопрограм, сільськогосподарського моделювання, кіногуртки, ракетомоделювання.

До 1980 року в місті Коломия було залучено до навчання в технічних гуртках 1543 учні, що складало 19,3 % від загальної кількості учнів у місті.

Впродовж багатьох років виробни гуртківців експонувалися на ВДНГ, гуртківці неодноразово ставали призерами обласних та республіканських змагань. З 1976 року була створена мережа технічних гуртків в районі, а саме: в Делятинській середній школі (тепер Делятинська СЗОШ № 1), Горишській восьмирічній школі (тепер Делятинська СЗОШ № 2), Надвірнянських середніх школах №1 і №2, Надвірнянській школі-інтернаті, Саджавській, Тисменичанській, Ланчинській середніх школах.

Починаючи з 1977 року в області проходили Тижні науки, техніки і виробництва, які не тільки підсумовували зроблене, але й давали новий поштовх для подальшого розвитку технічної творчості серед дітей та юнацтва. Щорічно в різних напрямках науково-технічної і практичної діяльності брало участь понад 50 тис. школярів.

Гуртки сільськогосподарського спрямування на фоні інших областей вийшли на досить високі рубежі, про що може засвідчити висвітлення досвіду їх роботи в 1986 році в програмі «Кур'єр» РТ та журналі «Моделіст-конструктор» № 5.

Станції юних техніків формували цілу мережу первинних організацій, яких в 1987 році було 40, в них нараховувалося понад 2 тисячі школярів.

Однак порівняльна таблиця мережі гуртків області за останні роки засвідчує постійне зменшення технічних гуртків в школах області.

Окремо слід звернути увагу на різке скорочення мережі гуртків Снятинської районної та Коломийської міської станцій юних техніків. В 1997 році закрито Рожнятівську СЮТ, а 1999 році Косівську районну СЮТ об'єднано з будинком школяра на підставі відповідних рішень райдержадміністрацій. Процес об'єднання, як правило, негативно позначається на кількості технічних гуртків в об'єднаній установі. тільки в Городенківському центрі зберегли роботу технічних гуртків у районі.

Недосконалою і не вирішеною є проблема підготовки педагогічних кадрів для позашкільних закладів. Жоден ВНЗ області не готує керівників гуртків, що вимагає поєднання суто педагогічної і певної фахової освіти, а тому керівниками гуртків, особливо технічних, є, як правило, технічні спеціалісти — «фанати» в певній галузі.

На жаль, загальноосвітні навчальні заклади в наш час не приділяють достатньої уваги розвитку технічного мислення і технічних здібностей дітей: у більшості шкіл зникли гуртки технічної творчості, а центри дитячої творчості досить обмежені у кількості гуртків технічної спрямованості. З одного боку, це пов'язано з недостатньою увагою суспільства до проблеми розвитку технічного потенціалу держави, а з другого — слабкою матеріальною оснащенням гуртків технічної творчості. Щоб зрозуміти початкове формування технічного мислення, ми розпочинали дослідження даної проблеми з молодшого шкільного віку і перевіряли, чи є у молодших школярів задатки до технічної творчості і як їх виявити, щоб розвинути, а у подальшому і допомогти використати для обрання свого майбутнього професійного шляху. Ми переконані, що їх реалізація буде залежати від того, наскільки якісно ці задатки можуть бути виявлені та розвинуті в процесі формування у позаурочній діяльності.

Дітям необхідно надати можливість якомога раніше брати участь у тій діяльності, до якої у них є схильність. Дана позиція зумовлена тим, що фантазія і уява особливо яскраво проявляються у молодшому шкільному віці, проте поступово їх сила і яскравість втрачаються через недостатнє розвиваюче тренування.

Ефективний вплив на формування технічного мислення залежить в першу чергу від того, чи привчить вчитель, проявивши педагогічну майстерність, школярів дивитись на трудові завдання з різних позицій, виконувати технічні завдання за аналогією або власним бажанням, створювати образи, фантазувати, приймати самостійно рішення. Чим раніше вчитель зможе виявити схильності і здібності кожного учня, тим більше часу у нього буде для їх формування. Тренуючи уяву, фантазію, розвиваючи кожен з компонентів мислення, навички мислення за аналогією, комбінаторні здібності, вчитель отримує шанс виховати творчу технічно грамотну особистість.

Для виконання нашого дослідження першочергове значення мали два аспекти:

1. *Виявлення рівня прояву компонентів технічного мислення:* (мотиваційного, образного, понятійного, практичного, емоційно-вольового), прояви творчості в показниках плинності, гнучкості, оригінальності і розробленості ідеї, допитливість, уяву, вибір об'єкту праці, виготовлення якого вимагає великої кількості різних операцій;
2. *Визначення та використання найефективніших психологічних умов формування технічного мислення.*

На основі проведених спостережень за учнями молодшого шкільного віку можна стверджувати, що технічне мислення формується поступово, в процесі активної діяльності, тому велике значення має застосування ціле-

спрямованої системи психолого-педагогічних впливів, в якому враховуються індивідуальні здібності дітей. На основі наукових праць Г.С. Альтшулера[1], Л.Г.Вержиківської [3], Т.В.Кудрявцева[5], В.О.Моляко[6], Я.О.Пономарьова[7], В.В.Рибалки[8], присвячених технічній творчості, та власних практичних і теоретичних напрацювань у роботі з молодшими школярами, нами була розроблена методика дослідження.

Розробляючи методику дослідження, ми керувались тим, щоб не тільки виявити наявний рівень здібностей до технічної діяльності і визначити умови розвитку технічного мислення молодших школярів, а й намагалися врахувати всі позитивні і негативні моменти, щоб діти отримали можливість набути власний досвід для розвитку їх здібностей у технічній творчості, зокрема: самостійно шукати правильне розв'язання задач, уявляти, фантазувати, знаходити можливі варіанти. Як наслідок виникали позитивні емоції у дітей, які стимулювали їх розумову і творчу діяльність.

Ми підібрали такий комплекс методів, за допомогою яких було визначено рівні прояву компонентів технічного мислення учнів 1-4 класів.

Додатково вивчався вплив соціально-психологічних та індивідуально-психологічних чинників на прояв технічного мислення — за допомогою опитувальника Вільямса «Опитувальник для батьків і вчителів для оцінки креативності дитини» та тесту на перевірку дивергентного мислення. Дослідження проводились на базі Долинської районної станції юних техніків, Навчально-виховного комплексу №2 м.Долини Івано-Франківської області, Центру науково-технічної творчості м.Калуша Івано-Франківської області. В констатувальному експерименті взяло участь 312 осіб, з яких 278 учнів, 45 керівників гуртків навчальних закладів і 34 особи батьків учнів 1–4 класів. Дослідження проводились індивідуально. Результати фіксувались у листах відповідей питальників та протоколах.

Метою констатувального експерименту було виявлення рівня сформованості компонентів технічного мислення в учнів молодшого шкільного віку у позаурочній роботі.

Розглянемо детально методики, що застосовувалися у констатувальному експерименті.

І. Учні молодшого шкільного віку характеризує висока збудливість, не розвинута здатність до довільного керування своїми бажаннями, потребами і у зв'язку з цим мотиваційна сфера учня набуває особливої значущості для розвитку технічного мислення. Розуміючи мотиви, які спонукають учня до активності, можна цілеспрямовано впливати на його поведінку і діяльність.

Досліджуючи *мотиваційний компонент* технічного мислення учнів 1-4 класів, ми запропонували питальник: «Що заохочує вас до технічної творчості?», яка передбачала відповіді на ряд запитань:

1. Чи відчуваєте ви потребу створювати щось своїми руками?
2. Чи виникає у вас бажання поповнити колекцію технічних виробів у своїй групі?
3. Чи бажаєте допомогти своїм друзям у створенні технічного виробу?
4. Ви хочете чимось виділитись серед своїх друзів?
5. Чи хочете, щоб вас хвалили в присутності одногрупників?
6. Ви займаєтесь у гуртку тільки для того, щоб створювати вироби для себе?

При відповіді на ці запитання, які розташовані в порядку значущості для самого учня, пропонувалось відзначити цифрами такі відповіді, з якими учні згодні. При підведенні підсумків бралися до уваги тільки мотиви, які були домінуючими у цьому опитуванні. Ми згрупували запитання за різними ознаками мотивів. Відповіді на перше і п'яте запитання можна віднести до групи моральних мотивів. Відповіді на друге, третє, четверте — до групи престижних мотивів і відповідь на шосте запитання — до мотивів матеріального характеру.

Окрім питальника, для визначення рівня розвитку мотивації нами була застосована методика дослідження «Незакінчені речення». Учні пропонувалось закінчити речення одним або декількома словами, завдяки чому визначався рівень сформованості пізнавального інтересу та ставлення до матеріального стимулу. Самооцінка особистості є важливим регулятором у формуванні мотиваційного компоненту технічного мислення.

Для того, щоб учні почували себе впевненими, змогли швидко адаптуватися до нового середовища, вміли переборювати труднощі, що виникають у процесі технічної діяльності, їм необхідно мати позитивне уявлення про себе. Від характеру особистісних уявлень про себе залежить впевненість у своїх силах, вибір того завдання, яке за ступенем складності є посильним для дитини. Уявлення про себе або сприяють руху дитини вперед до успіху, або не дають можливості успішно просуватися в технічній діяльності. Тому вчитель, який прищеплює відчуття особистої цінності, може допомогти дитині сформувати позитивне уявлення про самого себе, а відтак сформувати високу і стійку самооцінку, яка є необхідною умовою благополучного і успішного розвитку повноцінної особистості не тільки у технічній діяльності, але й у виробленні своєї життєвої позиції. Тому на перших етапах проведення констатувального експерименту дітям пропонувалось відповісти на ряд запитань, які характеризували самооцінку особистості.

При оцінці даних питальника використовувались чотири фактори, тісно корелюючі з творчими проявами особистості. Вони включають: Допитливість (Д), Уяву (У), Складність (С) і Схильність до ризику (Р). Для обробки даних використовувався шаблон, на якому відмічені коди для чотирьох факторів, які оцінюються в тесті. Всі відповіді, які не співпадали, отримували (1) бал, окрім колонки «Не знаю». Відповіді в цій колонці отримують мінус один (-1) і враховуються із загальної суми. За допомогою цього опитувальника ми намагались оцінити, в якій

мірі здатним на ризик (з приміткою Р), допитливість (Д), уяву (У) і здатність вибирати складні ідеї (С) вважають себе досліджувани. Чим вища позитивна оцінка учня стосовно до себе, тим більш творчою особистістю він є.

Учень постійно піддається сильному психологічному впливу з боку вчителя і батьків, які формують його думку про себе окремими зауваженнями і судженнями. Тому важливою умовою формування технічного мислення учнів є те, як оцінюють їх батьки і вчителі. Для визначення думки батьків і вчителів щодо креативності дітей нами була застосована «Опитувальник для батьків і вчителів» Вільямса (Додаток Б). Інструктаж і спосіб проведення: опитувальник роздавався вчителям в школі і додому для батьків. Він складається з восьми підрозділів — показників, що характеризують поведінку творчих дітей. По кожному показнику проводиться шість стверджень, за якими вчитель і батьки повинні оцінити дитину так, щоб найкращим чином охарактеризувати її. Вибираючи між відповідями «часто», «інколи», і «зрідка», слід відмітити відповідь, яка найбільш правильно характеризує тип поведінки, яку найчастіше демонструє дитина. В кінці Шкали містяться чотири запитання, на які потрібно відповісти для отримання додаткової інформації про дитину.

II. Не менш важливою складовою технічного мислення є *образний компонент*, здатність просторового уявлення, тому дітям було запропоновано субтест «Кубики Косса». За допомогою цього субтесту ми намагалися з'ясувати наступне:

- 1) здатність учнів «внутрішнім поглядом» обернути образ, перемістити з одного місця в інше, детально розглянути, яскраво побачити зображення;
- 2) прояв конструктивного мислення — синтез цілого і частин і, навпаки, аналіз, поділ цілого на частини.

Таким чином, досліджувану здатність можна назвати одним поняттям: просторове мислення (просторовий аналіз і синтез). Результати ходу процесів просторового мислення фіксувалися з допомогою візерунків з кубиків.

Час виконання кожного завдання був обмежений. Оцінка залежала від точності, а також від часу виконання завдання. Завдання вважалось виконаним, якщо учень правильно склав візерунок в обмежений час. Якщо учень не справлявся з завданням у відведений час, то він отримував 0 балів. А якщо справлявся, то оцінкою виконання був час.

III. Щоб з'ясувати рівень прояву *понятійного компонента*, ми застосували тест «Механічної тямущості» (тест Беннета на розуміння техніки), який був переведений і адаптований Захаровим В.П.

Учням пропонувалось 60 картинок з зображенням технічних задач.

Творчий підхід — обов'язкова умова багатьох видів діяльності, в тому числі і технічної. Творчий підхід до виконання будь-якого завдання свідчить про наявність у учня певних здібностей. Для визначення рівня розвитку творчих здібностей у школярів молодших класів був використаний тест, який складався з таких розділів: винахідливість, здатність комбінувати, дивергентне (нестандартне) мислення, візуальну творчість.

Розпочинався тест з завдання на виявлення винахідливості. Метою даного тесту було визначення здатності дитини відмовитися від звичайної логічно структурованої системи мислення і здійснити рекомбінацію наявних ідей, прихованих у підсвідомості.

Щоб отримати більш повне уявлення про творчий потенціал особистості, ми протестували і візуальну сторону творчості, враховуючи такі показники: гнучкість, оригінальність, швидкість (продуктивність). Гнучкість оцінювала здатність висувати різноманітні ідеї, оригінальність — характеризувала здатність до висунення ідей, які відрізнялися від очевидних, банальних або твердо встановлених. Показник швидкості (продуктивності) відображав здатність до висунення великої кількості ідей, які відповідають вимогам завдання. Оцінювання проводилось за трьохбальною шкалою за кожним показником. Всі бали підсумовувалися.

Для формування технічного мислення важливе значення має здатність асоціювати. Дітям пропонували малярюнок, який можна тлумачити по-різному, учні повинні без довгих роздумів дати йому кілька назв. Їх повинно бути не менше трьох. Для виконання завдання давалось десять хвилин.

За кожну асоціативну назву — 3 бали.

IV. *Практичний компонент* технічного мислення вивчався за допомогою завдання: Що можна зробити, комбінуючи пластикову пляшку, губку, 2 метри сталевго дроту.

Наскільки розвинуте дивергентне (нестандартне) мислення, ми спробували виявити за допомогою завдання, в якому пропонували написати якомога більше способів використання предметів. Мова йшла про те, наскільки діти зуміють відкрити зовсім абсурдні, але в той же час раціональні зв'язки, які можуть міститися в будь-якій системі. Виконання завдання припинялось тоді, коли дитина говорила, що вона більше не може придумати нічого. Оцінка результатів проводилася за такими показниками: *легкість*, яка визначалася кількістю названих способів використання предметів і *оригінальність*, що визначалася за частотою повторюваності окремих способів використання предметів у інших відповідях в межах вибірки.

V. *Емоційно-вольовий компонент* технічного мислення визначався за допомогою авторського опитувальника «Визначення емоційно-вольового компонента технічного мислення». Дітям пропонувалось розкласти цифри у листку відповідей опитувальника в порядку значущості для них. Кожна відповідь, що знаходилась у першій клітинці, дорівнювала 3 бали, у другій клітинці — 2 бали, і у третій клітинці — 1 бал. Всі бали по кожній клітинці

підсумовувалися і свідчили про рівень прояву таких показників, як емоційне задоволення від роботи, рівень прояву вольових зусиль, довготривале бажання досягнути успіху.

Описані тести і завдання були використані для проведення констатувального експерименту, який дав можливість визначити початковий рівень прояву сформованості компонентів технічного мислення, особистісних якостей школярів для подальшого визначення рівня їх схильності до технічної діяльності. Аналіз результатів констатувального експерименту, який наводиться відповідно до послідовності компонентів технічного мислення дозволив визначити, що формування технічного мислення визначається особливостями пізнавальних здібностей — зорового сприймання, творчої уяви, особливостями емоційно-вольової і потребнісно-мотиваційної регуляції, середовищем.

Аналіз рівня прояву *мотиваційного компонента* дозволив виявити змістові особливості мотивації технічної діяльності учнів 1–4 класів. Вони можуть бути представлені як мотиви чотирьох видів: внутрішня мотивація, моральні мотиви, престижні мотиви, матеріальні мотиви.

У відповідності до отриманих емпіричних даних кінцевий розподіл досліджуваних набув такого порядку: у 49,5 % учнів переважали мотиви першого виду, у 38,2 % — другого, у 9,5 % — третього, у 2,8 % — четвертого.

Таким чином, технічна діяльність молодших школярів є полімотивованою, тобто спонукається не одним, а декількома мотивами. Кожен із них має різну силу. Одні мотиви досить часто актуалізуються і мають суттєвий вплив на технічну діяльність учнів, інші діють тільки за певних умов.

Порівняння середніх значень показників за цим компонентом контролювалося за допомогою *t*-критерію Стьюдента (*значимість при $p < 0,01$; ** значимість при $p < 0,05$). Середні показники прояву мотиваційного компонента складалі: в учнів 1-го класу — 67,19 балів; 2-го класу — 65,72 балів; 3-го класу — 62,22 балів; 4-го класу — 70,06 балів, тобто в цілому вони зростали, але через відносне падіння у 2-му та 3-му класах.

Образний компонент технічного мислення учнів у всіх класах має неоднорідну структуру, це видно з оцінок різних показників, що відрізняються один від одного. Середні показники прояву образного компонента складалі: в експериментальній групі учнів 1-го класу — 148,06 балів; 2-го — 170,59 балів; 3-го — 163,8 балів; 4-го — 169,52 балів.

Понятійний і практичний компоненти технічного мислення учнів 1–4 класів проявлявся під час розв'язування молодшими школярами задач за тестом Беннета «На механічну тямущість» у встановленні причиново-наслідкових відношень між рухомими частинами пристроїв. Виявилось, що коли понятійний компонент слабо підкріплений живими уявленнями про взаємодію деталей, то успішність розв'язання задачі була низькою.

У результаті експерименту виявлено відмінності у прояві цих компонентів між хлопчиками і дівчатами під час розв'язування технічних задач. Дівчата краще запам'ятовували локалізацію предметів у просторі, їх взаєморозміщення, та, як правило, перевершували хлопців у знаходженні об'єктів однієї категорії.

Однак у дівчат проявлялися труднощі у встановленні тісного взаємозв'язку між образним і понятійним та понятійним і практичним компонентами вирішення технічних задач.

Хлопці проявляли більшу самостійність під час розв'язування тестових задач, про що свідчить значно менша кількість заданих ними запитань. Хлопчики значно краще, ніж дівчата, виконували завдання, що потребують просторової уяви, мисленнєвого обертання технічних об'єктів.

В цілому в учнів 1-4 класів виявився недостатній взаємозв'язок між понятійним і практичним компонентами. Про це свідчить їх невміння швидко і легко виконувати пробні, пошукові дії, спрямовані на «генерацію» нових ідей. Середні показники прояву понятійного компонента складалі: в учнів 1-го класу — 59,53 балів; 2-го класу — 61,92 балів; 3-го класу — 61,60 балів; 4-го класу — 73,93 балів. Середні показники прояву практичного компонента складалі: в учнів 1-го класу — 50,20 балів; 2-го класу — 44,13 балів; 3-го класу — 47,00 балів; 4-го класу — 58,60 балів, що відповідає закономірному зростанню здатності до абстрактно-понятійного мислення цієї вікової категорії дітей. На наш погляд, саме розвиток понятійного компонента детермінує подальший розвиток образного компонента технічного мислення молодших школярів, про що свідчать результати експерименту.

Емоційно-вольовий компонент технічного мислення проявлявся під час вирішення запропонованих технічних задач у таких показниках: емоційне задоволення від роботи, довготривале бажання досягнути мети, довільне уміння долати труднощі. Так, емоційне задоволення від роботи отримали 40% учнів 1-го класу, 42% учнів 2-го класу, 55% учнів 3-го класу, 55% учнів 4-го класу. Довготривале утримування бажання досягнути мети проявили 10% учнів 1-го класу, 25% учнів 2-го класу, 40% учнів 3-го класу, 45% учнів 4-го класу. Уміння долати труднощі виявили 5% учнів 1-го класу, 10% учнів 2-го класу, 20% учнів 3-го класу, 35% учнів 4-го класу.

Кожен з компонентів (мотиваційний, образний, понятійний, практичний, емоційно-вольовий) технічного мислення учнів 1–4 класів є рівноправним і необхідним, без кожного з них процес мисленнєвої діяльності порушується і протікає неефективно, що спостерігалось у певної частини молодших школярів.

У ході констатувального експерименту вдалося визначити три загальні рівні сформованості технічного мислення учнів 1 — 4 класів, а саме:

1. *Низький рівень (НР)* прояву мотиваційного компонента технічного мислення виявлено в 55% учнів 1-4 класів. Вони не виявляють бажання дізнатися щось нове під час заняття, не мають особливої потреби створювати технічні об'єкти своїми руками. З низьким рівнем прояву образного компонента технічного мислення виявлено 45% учнів 1-4 класів. Такі діти не можуть «внутрішнім поглядом» перемістити образ. Їм важко уявити конс-

трукцію. Низький рівень прояву *понятійного компонента* технічного мислення виявлено у 68% учнів 1-4 класів, такі учні не розуміють навчальний матеріал, не можуть виконати вказівки керівника гуртка. У 56% учнів виявлено низький рівень прояву *практичного компонента* технічного мислення, вони не можуть виконати практичні дії під час розв'язування технічних задач. Низький рівень прояву *емоційно-вольового компонента* виявлено у 60% учнів. Молодші школярі з низьким рівнем прояву емоційно-вольового компонента технічного мислення не можуть завершити розпочату роботу, довести її до кінцевого результату, виявляють невпевненість, нетерпіння, тривогу.

2. *Середній рівень (СР)* прояву *мотиваційного компонента* технічного мислення виявлено в 33% учнів 1-4 класів. Вони виявляють бажання дізнатися щось нове під час заняття, не мають особливої потреби створювати технічні об'єкти своїми руками, хоча і прагнуть навчатися в гуртку, щоб отримати статус гуртківця. З середнім рівнем прояву *образного компонента* технічного мислення виявлено 35% учнів 1-4 класів. Такі діти можуть «внутрішнім поглядом» перемістити образ, але їм важко уявити конструкцію в цілому. Середній рівень прояву *понятійного компонента* технічного мислення виявлено у 20% учнів 1-4 класів, такі учні розуміють навчальний матеріал, можуть виконати вказівки керівника гуртка з його допомогою. У 34% учнів виявлено середній рівень прояву *практичного компонента* технічного мислення, вони можуть виконати практичні дії під час розв'язування технічних задач з допомогою керівника гуртка. Середній рівень прояву *емоційно-вольового компонента* виявлено у 30% учнів. Молодші школярі з середнім рівнем прояву емоційно-вольового компонента технічного мислення можуть завершити розпочату роботу до кінця, вміють долати труднощі, але виявляють невпевненість, нетерпіння, тривогу.
3. *Високий рівень (ВР)* прояву *мотиваційного компонента* технічного мислення виявлено у 15% учнів 1-4 класів. Вони виявляють бажання дізнатися щось нове під час заняття. Мають особливу потребу створювати технічні об'єкти своїми руками, прагнуть навчатися в гуртку, щоб отримати новий статус і позицію гуртківця, цікавляться технікою, ідентифікують себе з видатними конструкторами, винахідниками. З високим рівнем прояву *образного компонента* технічного мислення виявлено 20% учнів 1-4 класів. Такі діти можуть «внутрішнім поглядом» перемістити образ, уявити конструкцію та схематично зобразити її. Високий рівень прояву *понятійного компонента* технічного мислення виявлено у 12% учнів 1-4 класів, такі учні розуміють навчальний матеріал, можуть виконати вказівки керівника гуртка без його допомоги. У 10% учнів виявлено високий рівень прояву *практичного компонента* технічного мислення, які можуть виконати практичні дії під час розв'язування технічних задач без допомоги керівника гуртка. Високий рівень прояву *емоційно-вольового компонента* виявлено у 20% учнів. Молодші школярі з високим рівнем прояву цього компонента технічного мислення можуть завершити розпочату роботу до кінця, вміють долати труднощі, виявляють впевненість, терпіння, отримують задоволення від розв'язування технічних задач.

Висновки. За результатами констатувального експерименту було розроблено узагальнену характеристику технічно спрямованої творчої особистості молодшого школяра. Для неї властиві:

1. Високий рівень мотивації технічної діяльності (в інших видах діяльності мотивація може бути низькою), допитливість (учень часто ставить уточнюючі запитання, намагаючись з'ясувати для себе цілісний процес виконання завдання).
2. Здатність до бачення цілісної структури технічного об'єкта, різноманітних можливостей і варіантів його використання; високий рівень розвитку просторової уяви.
3. Вміння розкривати суттєві ознаки технічних об'єктів, генерувати творчі ідеї в процесі виконання технічної діяльності, здатність до детальної розробки ідей, оригінальність у вираженні думок.
4. Здатність практично втілювати розроблені ідеї, вміння застосовувати технічні об'єкти.
5. Емоційна врівноваженість, почуття задоволення від роботи під час розв'язання технічних задач.

1. Альтшуллер Г.С. Введение в теорию решения изобретательских задач. — Новосибирск: Наука, 1986. — 206 с.
2. Василейський С.М. Психология технического изобретательства: Дис. д-ра психол. наук: в 2-х томах. — М., 1952.
3. Вержиковська Л.Г. Творчество младших школьников как условие их подготовки к общественно-полезному труду: Дис. канд. психол. наук: 19.00.07. — К., 1987. — 127 с.
4. Енгельмейер П.К. Творческая личность и среда в области технических изобретений. — СПб., 1911. — 115 с.
5. Кудрявцев Т.В. О структуре технического мышления и средства его развития // Вопросы психологии. — 1972. — №4. — С.70-84.
6. Моляко В.О. Стратегії творчої діяльності: школа В.О.Моляко / За загальною редакцією В.О.Моляко. — К.: Освіта України, 2008. — 702 с.
7. Пономарев Я.А. Исследование творческого потенциала человека // Психологический журнал. — 1991. — Т.12. — № 1. — С. 3-11.
8. Рибалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості: Навчальний посібник. — К.: ІЗІН, 1996. — 236 с.

Світлана Литвин-Кіндратюк,

кандидат психологічних наук, доцент,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Svitlana Lytwyn-Kindratiuk,

Candidate of Psychology senior lecturer,
the Precarpathian National University
named after Vasil Stefanik

УДК 159.922

ПСИХОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ СТАВЛЕННЯ ГОРЯН ДО ПРИРОДИ

PSYCHOLOGICAL PARAMETERS A RELATIONS OF MOUNTAINS TY NATURE

In the article are analysed particularities of ecological consciousness of mountains. On the base of comparison with results of preceding structure studies of ecological consciousness of mainly inhabitants flat territory are defined main parameters a relations of mountains to the nature, contents which very involved with the ancient stereotype a relations of person to the nature and simultaneously answers modern needs an ecological picture of the world of personality.

Keywords: ecological consciousness, parameters a relations to the nature, ecological experience, perception and understanding of natures, the huzul, picture of the world of personality.

Актуальність проблеми. В умовах змін клімату й екологічної кризи людина дедалі частіше відчуває відчуження й свою нездатність встановити тісний, змістовний зв'язок з природним довкіллям. Сучасна особистість прагне не лише досягнути закони природи абстрактно, на основі вивчення низки природничих наук, але й, потрапивши у ситуації безпосередньої взаємодії, оволодіти здатністю розуміти поведінку тварин, прискіпливо стежити за ростом і розвитком рослин, орієнтуватися в умовах незнайомого ландшафту тощо. У пересічного мешканця міста, виникає потреба у накопиченні більш багатих й різноманітних вражень про світ живого, у переживанні єдності й емоційної близькості зі світом природи. Очевидно, що самостійні спроби наповнення власної повсякденної поведінки екологічним змістом викликані збідненням та деформаціями екологічної активності широкого загалу, які спричинені погіршенням якості життєвого середовища в умовах міст, поширенням нових комунікативних технологій, які призводять до зменшення питомої ваги природного довкілля у структурі життєвого середовища як дорослих, так і дітей.

У цьому контексті особливий інтерес викликають дослідження на межі екологічної психології, етнопсихології та історичної етнології, які дозволяють не лише виявити екологічну складову ментальності етносів, але й провідне значення цієї складової в структурі їхньої ментальності. Йдеться про екологічність картини світу будь-якого етносу як великої соціальної групи, що тривалий час проживає на певній території й зазвичай досягає екосоціального балансу у взаємодії з довкіллям. Найперше йдеться про вивчення психологічних особливостей екологічної свідомості, екологічної культури, характеру ставлення до природи представників етнічних та етнографічних груп, мешканців тих регіонів, в структурі екосоціальних систем яких збережений істотний природний компонент. Особливий інтерес викликає життєдіяльність та світосприймання горян, котрі проживають за умов біорозмаїття природного ландшафту, який є домінантою в організації їхнього життєвого середовища, навіть у випадку добре структурованого соціального довкілля (гірське село, містечко, місто).

Основний зміст статті. Проблеми вивчення закономірностей розвитку екологічної свідомості особистості на різних етапах життєвого шляху, її екологічної культури та екологічної компетентності є нині пріоритетним напрямом еколого-психологічних досліджень. Це знаходить своє відображення у працях, які присвячені дослідженню основних характеристик ставлення особистості до природи. Так, на думку І.Кряж, сучасні філософські та психологічні студії особливостей взаємодії у системі «людина-природа» насамперед спрямовані на вивчення домінуючих тенденцій у відношеннях людини й природи — (екофільних й екофобних традицій), розгляд моральних аспектів відношень «людина-природа», а також дослідження уявлень про схожість та відмінність людини і тварин [3].

Для уточнення основних психологічних характеристик ставлення особистості до природи звернемося до напрацювань С. Дерябо та В. Ясвіна, які найбільш послідовно, опираючись на оригінальну концепцію та мето-

дичний інструментарій такого дослідницького напрямку, як психологія екологічної свідомості, аналізують цю проблему. На думку С. Дерябо та В. Ясвіна, ставлення особистості до природи виступає як суб'єктне, а фіксація потреб особистості на об'єктах чи явищах природи характеризується трьома базовими параметрами (широта, інтенсивність, усвідомлення), які задають своєрідний «суб'єктивний простір» даного конкретного ставлення. До того ж ставлення до природи можна охарактеризувати як єдність таких сторін, як когнітивно-інтелектуальна, почуттєво-емоційна, гуманістична, вчинково-діяльнісна складова. Співвідношення цих сторін ставлення до природи залежить від вікових та індивідуальних особливостей особистості, а також від специфіки її професійного досвіду [1].

На більш високому рівні аналізу ставлення до природи може бути охарактеризоване, вважають автори, іншими формально-кількісними параметрами (емоційність, узагальненість, домінантність, когерентність). З-поміж останніх вирізняються два узагальнені параметри, які дозволяють здійснити кількісно-змістовну характеристику цього ставлення (стійкість та модальність), на основі яких вчені конструюють чотири основні типи ставлення особистості до природи (об'єктно-прагматичний, суб'єктно-непрагматичний, суб'єктно-прагматичний, суб'єктно-непрагматичний) [1, с.28].

Водночас, аналізуючи структуру екологічної свідомості та параметри ставлення особистості до природи за С. Дерябо та В. Ясвіним, зауважимо, що у контексті даного концептуального підходу ставлення до природи фактично є дотичним до екологічного розуміння особистості, яке виникає у процесі спілкування з природою. Очевидно, що аналіз ставлення особистості до природи у взаємозв'язку з характером екологічного розуміння відкриває нові можливості у вивченні цих проблем. Останнє передбачає збагачення корпусу понять, які використовуються під час дослідження ставлення особистості до природи, окремими категоріями енвайронментальної психології, що зорієнтована здебільшого на врахування структури життєвого середовища, характеру взаємодії групи та особистості з довкіллям, зокрема природним.

Вважаємо, що у структурі загального розуміння особистістю природи поряд з ціннісно-смісловим компонентом та досвідом пріоритет належить когнітивній складовій, у якій уявлення, знання узгоджуються з ціннісно-смісловими спектрами, із загальними параметрами ставлення особистості до природи. Вони синтезуються у вигляді екологічних уявлень і на тлі традиційного чи модерного укладу життєзабезпечення, типового чи індивідуалізованого стилю життя, в контексті певного ландшафту і, зрештою, інтегруються в картину світу особистості. У такий спосіб картина світу збагачується етнічними цінностями, які виникають у процесі взаємодії з навколишнім середовищем, діалогу людини зі світом живого, іншими людьми.

Оскільки з-поміж великих соціальних груп найбільш тривкий, міцний зв'язок з оточуючим довкіллям налагоджують етнічні групи, спосіб життя, традиції господарювання, стереотипи поведінки яких упродовж століть відповідають геокліматичним умовам та характеру ландшафту, то й у структурі етнічної їхньої ментальності мають відображатися певні характеристики ставлення до природного. Вони свідчать про той чи інший переважаючий тип, а також структуру, ставлення представників даного етносу чи етнографічної групи до природи. Приміром, такі етнопсихологічні особливості ставлення до природи найбільш повно збережені і яскраво виявляються у ментальності окремих етнографічних груп, які проживають в Україні в умовах гірського ландшафту (гуцули, бойки).

Про багате за змістом, емоційне і, з погляду сучасника, часом архаїчне, ставлення до природи горян, зокрема гуцулів, свідчать численні етнографічні розвідки кінця XIX — XX століття. Так, у ґрунтовному історико-етнографічному дослідженні Гуцульщини зауважується: «Природа в уявленнях гуцулів сповнена життя, в ній взаємопов'язані реальне та ірреальне, звичайні, видимі, і надзвичайні, таємничі речі, все розвивається і навіть камінь росте в землі. Рослини наділені здатністю спілкуватися, а тварини не лише розуміють людську мову, а й самі можуть розмовляти між собою у певні річні свята» [2, с.244].

До речі, науковці стверджують, що для багатьох народів світу властиве поклоніння горам і відчуття «святості гори», яке диктує заборону відвідувати гори або якусь окрему вершину. Загалом ставлення до гір як до священного об'єкту у різних народів (алтайці, камчадали, киргизи, німці та ін.) виявляється по-різному, що зумовлене, на думку, екологічних психологів, характером гірського ландшафту та особливостями його сприймання людиною [4, 68]. Екстремальність, важкодоступність та незвичність гірських краєвидів сприяє розвитку в мешканців гір надто багатой за змістом міфологічної свідомості, яка в добу модерного суспільства певною мірою десакралізується, а тому естетизується, виявляється в народній творчості, зокрема в особливостях музичного та колірнього сприйняття, когнітивному стилі мистецьких композицій тощо. У цьому зв'язку згадаємо про розмаїття видів декоративно-вжиткового мистецтва, якими й нині славиться Гуцульщина (художнє ткацтво, вишивка, різьбярство, кераміка, писанки, прикраси з бісеру тощо). Менш тривале проживання етносу чи етнографічної групи в умовах гір, вірогідно, теж якоюсь мірою відображається у сприйманні простору й часу, в організації життєвого простору, зумовлює менш інтенсивну міфологізацію картини світу, що зрештою виявляється в параметрах ставлення особистості як представника етнографічної групи до природи (сталість, модальність, інтенсивність тощо).

Так, один з найбільш поважних дослідників світобачення й побуту бойків І. Франко зауважує окремі риси їхньої етнічної своєрідності у побуті, які частково підтверджують ці міркування: «бойки не люблять прикрас і оздоб, і в цьому зовсім не схожі, наприклад, на свого східного сусіда, гуцула; бойко практичніший, він дивить-

ся на речі з погляду користі і доцільності. Простоту і відсутність прикрас характеризує загалом і бойківський одяг» [5, с.87]. Їжа бойків теж вирізняється своєю простотою. І хоча «їх їжа, як у всіх українських селян, складається переважно з рослинної страви», вона «в горах дуже вбога й одноманітна» [5, с.89]. І. Франко зауважує деякі традиційні харчові переваги бойків, які з врахуванням їхнього способу життя спершу видаються дещо суперечливими. Так, бойки славляться відгодівлею худоби, «здавна розуміються на породах та їх характерних рисах» [5, с. 96]. Вони залюбки розводять волів і взагалі рогату худобу — не стільки заради молока, як для продажу, проте з «тваринної їжі певну роль у харчуванні бойків відіграє, по суті, лише молоко з його продуктами (зокрема солений овечий сир, так звана бринза) [5, с.84]. Попри те, «що бойки селяться при гірських річках і потоках, які колись відзначалися великим багатством благородної та іншої риби, вони, настільки я міг помітити, не є особливими любителями рибальства [5, с.96]. На нашу думку, етнічні стереотипи поведінки бойків, традиційний характер їх життєдіяльності та життєзабезпечення, вибіркове ставлення до тих чи інших продуктів харчування відтворюють елементи моделей поведінки, системи харчування та картини світу, яка мають своїми витокami прадавній господарсько-культурний тип та уклад життя, який, імовірно, менш пов'язаний, ніж у гуцулів, з середньогір'ям та високогірними гірськими ландшафтами.

Висновки. Таким чином, еколого-психологічний аналіз структури ставлення горян до природи свідчить про тісний зв'язок параметрів цієї структури з характером розуміння світу природи представниками певного етносу чи етнографічної групи природи. Горяни у порівнянні з мешканцями рівнинних територій більш схильні до естетизації сприймання природного ландшафту та свого життєвого середовища у його контексті, що є наслідком часткової модернізації їхньої стародавньої міфологічної картини. В наш час сприймання горянами біорозмаїття природного ландшафту, його духовно-рекреаційного потенціалу сприяє збереженню у структурі їхнього ставлення до природи домінанти почуттєво-емоційної складової. Водночас навіть тимчасове знайомство з гірськими краєвидами, способом та укладом життя горян сприяє формуванню готовності до співпереживання в ситуаціях взаємодії з природним довкіллям у екологічних туристів, загальній екологічності картини світу тих, хто прагне побувати в горах.

1. Дерябо С., Ясвин В. Экологическая педагогика и психология. — Ростов-на Дону, «Феникс», 1996. — 480 с.
2. Кирчів Р.Ф. Світоглядні уявлення і вірування // Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. — Київ, Наукова думка, 1987. — С. 243-260.
3. Кряж І.В. Особливості репрезентації в звичайній свідомості відношень «людина-природа». Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.01. — Харків, 1995. — 18 с.
4. Рыжиков А.И. Заповедное и его восприятие человеком // Вопросы психологии. — 1993. — № 5. — С. 66-74.
5. Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину // Літературно-критичні праці (1905 – 1906). Зібрання творів у п'ятидесяти томах. Література і мистецтво. Томи 26 — 43. Т. 36. — К.: Наукова думка, 1982. — С. 68-99.

Алим Асманов,

преподаватель кафедры педагогики,
Республиканское высшее учебное заведение
«Крымский инженерно-педагогический университет»

Alim Asmanov,

the teacher of the pedagogical department,
Crimean State Engineering and
Pedagogical University

УДК 378.71

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE PRIMARY SCHOOL CHILDREN EDUCATION

In article psihologo-pedagogical aspects of a problem of patriotic education of younger schoolboys are analyzed. The condition of an investigated problem in the modern theory is opened. Pedagogical conditions of patriotic education of younger schoolboys at modern school are defined.

Keywords: patriotic education, national consciousness, feeling of pride of the Native land.

В статті аналізуються психолого-педагогічні аспекти проблеми патріотичного виховання молодших школярів. Розкрито стан досліджуваної проблеми у сучасній теорії. Визначені педагогічні умови патріотичного виховання молодших школярів у сучасній школі.

Ключові слова: патріотичне виховання, національна самосвідомість, почуття гордості за Батьківщину.

Актуальность проблемы. Эффективное развитие человеческого общества определяется пристальным вниманием как к материальным, так и духовным ценностям, имеющим жизненно важное значение. Важнейшим из них, на наш взгляд, является патриотизм, уходящий корнями в историю, культуру каждого конкретного народа и государства.

Философы (А.Милославский, П.Рогачев, М.Свердлов и др.) и педагоги (В.Сухомлинский, Г.Филонов, З.Гасанов и др.) определили патриотическое воспитание как процесс формирования патриотического сознания, осуществляемого в подростковом и юношеском возрасте — то есть наличие у человека уже определенного социального опыта и знаний об окружающей социальной действительности. В то же время в понятие социокультурной среды включаются особенные конкретно-чувственные элементы — территория, язык, этнос, произведения культуры, устного народного творчества и т.д., которые должны не только осознаться личностью, но и прочувствоваться ею (Н.Губанов, Х.Кадиев, Н.Крылова).

Целью данной статьи является психолого-педагогическая характеристика особенностей патриотического воспитания младших школьников.

Младший школьный возраст по своим психологическим характеристикам наиболее благоприятен для воспитания патриотизма, т.к. в этом возрасте дети достаточно внушаемы, впечатлительны, эмоциональны, их отличает искренность чувств, безграничное доверие к взрослому, подражание старшим. Впечатления и чувства, пережитые в детстве, оказывают глубокое влияние на дальнейшее развитие ребенка, остаются в памяти на всю жизнь. Благодаря возросшим умственным и познавательным способностям дети младшего школьного возраста способны проявлять устойчивый интерес к Родине, к происходящим в ней событиям; под руководством воспитателей и учителей у них может быть сформирована система знаний об окружающем мире через усвоение произведений народного творчества, которая способствует интенсивному развитию не только эмоционально-чувственной, но и интеллектуальной сферы.

Выявленные психологами Л. Выгодским, А.Запорожцем, А.Усовой особенности свидетельствуют о том, что у детей младшего школьного возраста, имеются необходимые предпосылки для успешного решения проблемы патриотического воспитания. В связи с этим особый интерес для нашего исследования представляют работы, посвященные проблеме патриотического воспитания детей младшего школьного возраста.

Степень разработанности проблемы. В педагогике вопросы воспитания патриотизма рассматривались как ознакомление с различными явлениями окружающей действительности на основе конкретно-чувственного восприятия детей (Р.Жуковская, Л.Беляева, С.Козлова, и др.); как одна из сторон нравственного воспитания (В.Нечаева, Т.Маркова, Н.Виноградова и др.); как создание целенаправленной системы патриотического воспитания при соответствующей организации педагогической среды (Л.Никонова); как формирование интереса к различным сторонам своей культуры при положительном восприятии отдельных произведений народного творчества (Р.Халикова, Е.Корнеева, А.Булатова и др.). Некоторые аспекты патриотического воспитания рассматривались педагогами-исследователями в связи с решением задач ознакомления детей младшего школьного возраста с отдельными сторонами общественной жизни: трудом взрослых — Н.Крылова, В.Логинова; городом, государством — А.Анциферова, Н.Мельникова.

Исследование проблемы патриотического воспитания детей младшего школьного возраста требует осмысления не только педагогических, но и психологических основ этого процесса. Для правильной организации работы по патриотическому воспитанию детей данного возраста необходимо знать их возрастные возможности и психологические особенности. Так, в шестилетнем возрасте ребенка ждет первая крупная перемена в жизни. Переход в школьный возраст связан с решительными изменениями в деятельности, общении, отношениях с другими людьми. Ведущим видом деятельности становится учение, изменяется уклад жизни, появляются новые обязанности, новыми становятся и отношения ребенка с окружающими. Мышление у младших школьников развивается от эмоционально-образного к абстрактно-логическому.

Становление личности младшего школьника происходит под влиянием новых отношений с учителями и сверстниками (одноклассниками), новых видов деятельности (учения) и общения, включения в целую систему коллективистских отношений (формируются навыки общественного поведения, ответственность за поступки, товарищество, взаимопомощь и др.). Младший школьный возраст представляет больше возможности для формирования нравственных качеств и положительных черт личности. Податливость и известная внушаемость школьников, их доверчивость, склонность к подражанию, огромный авторитет, которым у них пользуется учитель, создают благоприятные предпосылки для формирования высокоморальной личности.

Вопрос о нравственном развитии личности ребенка неразрывно связан с формированием его отношений к окружающей действительности (В.Н. Мясищев). Учитывая, что патриотизм проявляется прежде всего в отношении к родине, народу, его истории, культуре, труду, природе родного края, необходимо рассмотреть особенности проявления отношений к окружающему у ребенка младшего школьного возраста. Эти отношения проявляются в единстве интеллектуальной, эмоциональной и действенной сторон личности, поэтому необходимо более подробно рассмотреть особенности развития этих сфер личности у ребенка младшего школьного возраста. Отечественные педагоги и психологи подчеркивают роль чувств и эмоций в формировании отношений ребенка к окружающему миру.

Младший школьный возраст — период интенсивного развития личности, ее эмоциональной сферы. В этом возрасте создаются условия, делающие его наиболее благоприятным для воспитания у младших школьников патриотических чувств, поскольку ребенка младшего школьного возраста отличает большая эмоциональность. Чувства и эмоции господствуют над всеми сторонами его жизни, определяют поступки, выступают в качестве мотивов поведения (А.Леонтьев), выражают отношение ребенка к окружающему миру. Эмоциональные переживания, а не разумные доводы часто имеют доминирующее значение в жизни ребенка [5].

У детей младшего школьного возраста чувства вызываются более широким кругом социальных явлений. Широкое знакомство детей этого возраста с предметами и явлениями общественной жизни способствует росту социального начала в чувствах, формированию правильного отношения к фактам окружающей жизни. Младшие школьники способны проявлять подлинную и искреннюю заботу о близких в семье, типичной становится дружба между сверстниками. Вместе с тем, нужно отметить, что в этом возрасте чувства продолжают оставаться еще достаточно неустойчивыми, что создает определенные трудности в воспитании у них патриотизма. С возрастом чувства детей становятся более осознанными, прослеживается переход от элементарных неосознанных эмоций к эмоциям более высокого порядка. Данные изменения происходят в результате расширения знаний об окружающем, усвоения нравственных норм, формирования самооценки. В младшем школьном возрасте эмоциональные переживания вызываются в основном оценками взрослых. Дети пытаются разобраться в том, что хорошо и что плохо, самостоятельно оценивать свои поступки и поступки других людей, поэтому нужно подчеркнуть большую роль примера эмоционального отношения к действительности взрослых: от богатства чувств, активного эмоционального восприятия взрослых зависят чувства детей. Это является важным условием, облегчающим воспитание патриотических чувств детей.

У детей в 6-7 летнем возрасте активно формируются нравственные чувства, которые психологи определяют как эмоциональные отношения к поведению других людей и своему собственному, выражающие общественную мораль, сложившиеся нравственные традиции, реальные отношения людей друг к другу [7]. Такие чувства, как дружба, любовь, гуманизм, коллективизм, патриотизм, вначале проявляются в форме привязанности ребенка к

родителям, отдельным сверстникам, коллективу детей и формируются на основе часто повторяющихся эмоций (А.Ковалев, А.Люблинская, Т.Репина и др.). Формирование такого сложного, многогранного чувства, как любовь к Родине, осуществляется на основе развивающегося и ставшего устойчивым чувства симпатии, сопереживания, доброты, ласки, доброжелательности сначала к родным и близким людям. Со временем это чувство вырастает, распространяясь на более широкий круг людей, предметов, явлений окружающей жизни.

Если ребенок в детстве испытал чувство жалости к другому человеку, радость от хорошего поступка, гордость за своих родителей, уважение к ним, к их труду, восхищение героическим подвигом своих соотечественников, радость и воодушевление от соприкосновения с прекрасным, он тем самым приобрел «эмоциональный опыт», «фонд эмоциональных переживаний», который будет иметь громадное значение для его дальнейшего развития и роста. Тем самым будут «проторены пути для ассоциаций эмоционального характера», а это является основой, фундаментом более глубоких чувств, условием полноценного эмоционального развития человека [1].

В.Сухомлинский писал, что в детстве человек должен пройти эмоциональную школу — школу воспитания добрых чувств: чувства, пережитые в детстве, не исчезнут бесследно. Поэтому важно, чтобы все, что воспринимает ребенок в окружающем мире, вызывало в его душе эмоциональный отклик. В.Сухомлинский считал: то, что открывается перед человеком с первых же шагов его сознательной жизни — с того момента, как он подумал и пережил, — он должен не только видеть и понимать, но и любить, дорожить им, считать своим, чувствовать себя частицей мира, в котором родился [3]. Самое существенное в формировании нравственных чувств — это непосредственное проявление их в реальных практических поступках и действиях детей. Чувства проявляются, формируются и развиваются в деятельности, становятся побудительной силой поведенческого акта [6].

Таким образом, нравственные чувства, к которым относится чувство патриотизма, начинают складываться уже в младшем школьном возрасте на основе обогащения содержания, роста осознанности, глубины и устойчивости эмоциональных переживаний. Нравственные чувства детей младшего школьного возраста формируются на основе интереса и эмоционального положительного отношения к окружающему.

Одним из существенных моментов, способствующих формированию отношения к окружающему, является то, что при восприятии окружающей действительности ребенок младшего школьного возраста не остается на поверхности фактов, а стремится объяснить их, установить зависимость и отношения, создает свои теории, т.е. способен к отражению мира в системе (Л.Выготский). Ребенка интересуют причины происходящих событий, сущность явлений. Познать сущность происходящего можно только овладев системой знаний об окружающем мире. Исследования Л.Божович, А.Ковалева, В.Мясищева, А.Усовой доказали, что освоение системы знаний, отражающей существенные связи и зависимости в окружающей действительности, обеспечивает формирование нравственно воспитанной личности. Вместе с тем, младшие школьники не могут самостоятельно проникнуть в сущность общественных явлений, и лишь под руководством взрослых они овладевают системой знаний на основе понимания естественных, действительно существующих в окружающем мире связей и отношений между отдельными предметами и явлениями. Психолого-педагогические исследования показали, что основной формой знаний младших школьников являются представления, которые на протяжении данного возраста обогащаются, наполняются новым содержанием, становятся более осмысленными и понятными.

Важность эмоциональной отзывчивости ребенка в процессе познания подчеркивал К.Ушинский, утверждая, что если то, что заучивается детьми, не пробуждает в них никакого чувства, желания и стремления, то тогда заученное не может иметь никакого непосредственного влияния на их нравственность [4].

Таким образом, у детей младшего школьного возраста можно сформировать систему обобщенных знаний о явлениях общественной жизни, которые являются основой их сознательного отношения к окружающему, предпосылкой патриотического воспитания детей. Этому способствует увеличение объема представлений и понятий об окружающем мире у детей, возрастающая произвольность психических процессов, способность к усвоению связей между предметами и явлениями окружающего мира, возрастание возможностей умственного развития, появление познавательных интересов.

Отечественные психологи приходят к выводу, что при воспитании эмоций и чувств ребенка важное значение имеет правильная организация деятельности детей, поскольку чувства формируются, закрепляются и упражняются в деятельности: игре, труде, творческой художественно-эстетической деятельности. Известно, что ведущим видом деятельности детей младшего школьного возраста является игра. Наибольшую ценность в процессе воспитания патриотических чувств детей представляет ролевая игра, выражающая связь ребенка с обществом. В ней проявляется потребность ребенка в самостоятельном действии, в воспроизведении окружающего, в эмоциональном переживании. Выбор игры определяется силой переживаний ребенка, уровнем его знаний об отображаемых явлениях. Д.Эльконин, подчеркивая значение игры в воспитании детей, писал, что какие игры выбирают дети, во что они играют — все это определяет те впечатления, под которыми они живут [2]. Играя определенную роль, ребенок подчиняет свое поведение требованиям, вытекающим из роли, искренне переживая чувства изображаемого лица. В игре впервые возникает соподчинение мотивов, появляются мотивы социального содержания.

Свое отношение к окружающему ребенок выражает также в творческой, художественно-эстетической деятельности (танце, пении, рисовании, аппликации, лепке). Отображая события и явления окружающего мира, ребенок передает не только свои впечатления, но и то отношение к действительности, которое сформировалось у него под влиянием социальной среды и воспитания. В этом смысле любой творческий продукт каждого ребенка отражает его восприятие мира, интересы, оценки различных явлений и событий. Изображая те или иные события, ребенок тем самым уже оценивает их как важные и неважные для него. Эмоциональное отношение к изображаемому событию дети передают с помощью различных средств выразительности: голоса, руки, движения, рисунка, скульптуры и т.д. В младшем школьном возрасте под влиянием родителей и учителей ребенок выполняет практические действия, результат которых важен не только для него самого, но и для других людей. Деятельность ребенка начинает диктоваться целями общественного характера. Именно в младшем школьном возрасте складываются основы действенного отношения к Родине, проявляющиеся в умении заботиться прежде всего о родных и близких людях, делать полезное для других людей, беречь то, что создано трудом человека, ответственно относиться к порученному делу, бережно относиться к природе.

У ребенка в этом возрасте появляется соподчинение мотивов и на этой основе складываются общественные мотивы, стремление сделать что-то нужное, полезное для окружающих (Д.Эльконин). Данный факт имеет большое значение для воспитания основ патриотизма детей 6-7 лет, поскольку появление социальных мотивов деятельности является основой формирования нравственных качеств личности [2]. Вместе с тем, социальные мотивы, как подчеркивают психологи, только начинают складываться, они носят элементарный характер, обладают относительно слабой побудительной силой и не могут в течение длительного времени определять общую направленность поведения ребенка. Но сам факт их возникновения имеет важное значение в нравственном развитии личности ребенка.

Выводы. Анализ психолого-педагогических исследований позволил выделить следующие важнейшие особенности развития младших школьников, которые необходимо учитывать в процессе их патриотического воспитания: а) активное развитие познавательного интереса к явлениям окружающего мира; б) развитие способности детей 6-7 лет усваивать достаточно большой объем обобщенных и систематизированных знаний об окружающем мире; в) учет взаимосвязи эмоциональных и познавательных процессов; г) формирование нравственных чувств на основе обогащения содержания, глубины и устойчивости эмоциональных переживаний, накопления опыта положительных эмоциональных переживаний в процессе художественно-эстетической деятельности; д) формирование потребности в самостоятельном действии по отражению накопленных знаний и отношений к окружающему миру; е) постепенное усложнение деятельности младших школьников на основе возрастания общей произвольности поведения; ж) формирование общественно значимых мотивов деятельности и их зависимость от знаний и практического опыта детей.

Изучение психолого-педагогических предпосылок патриотического воспитания младших школьников позволило определить направление изучения опыта работы школ и детских учреждений по исследуемому вопросу и на основе этого выявить педагогические проблемы, решение которых будет содействовать совершенствованию процесса воспитания патриотизма у детей младшего школьного возраста.

1. Якобсон С. Психологические проблемы этического развития детей. — М., 1984. — 142 с.
2. Эльконин Д. Детская психология. — М., 1987. — 328 с.
3. Сухомлинский В. Сердце отдаю детям. — К., 1973. — 287 с.
4. Подласый И. Педагогика 100 вопросов 100 ответов. — М., 2003. — С. 71-73.
5. Леонтьев А. Потребности, мотивы, эмоции. — М., 1971. — 40 с.
6. Люблинская А. Детская психология. — М., 1971. — 415 с.

Світлана Щербина,

викладач кафедри іноземних мов,
Київський міжнародний університет

Svetlana Scherbyna,

a teacher of the department of foreign
languages Kyiv International University

ФРАЗЕОЛОГІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ «УСПІХ» В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

THE PHRASEOLOGICAL REPRESENTATION OF THE CONCEPT «SUCCESS» IN THE ENGLISH LANGUAGE

The article is dedicated to the examination of the phraseological units of the concept «success» in the English language and their semantic peculiarities. The author classifies these phraseological units according to their semantic peculiarities and analyzes the principles of their combinability in the English language.

Key words: concept, picture of the world, linguistic picture of the world, phraseological units, comparability.

Актуальність проблеми. Стаття присвячена дослідженню семантичних особливостей фразеологічних одиниць концепту «успіх» в англійській мові. Автор класифікує дані фразеологічні одиниці згідно їх семантичних особливостей та досліджує принципи сполучуваності фразеологічних одиниць концепту «успіх» в англійській мові.

Джерелом дослідження стали дані англо-українських та англо-російських фразеологічних словників [4; 5; 6; 7], вивчення яких дає змогу виявити фразеологічні одиниці, які використовуються для позначення концепту «успіх» в англійській мові.

Фразеологізми є невід'ємною складовою словника англійської мови, адже фразеологічні одиниці репрезентують окремі фрагменти мовної картини світу, які є актуальними для носія мови. Саме за допомогою фразеологізмів, які не перекладаються дослівно, а сприймаються переосмислено, поширюється естетичний аспект мови. У фразеологічних одиницях знаходить відображення історія народу, своєрідність її культури та звичаїв. Можна погодитися з думкою В. Маслової, яка стверджує, що фразеологічні одиниці відіграють важливу роль у створенні мовної картини світу, тому вони є дзеркалом життя нації [3: 45].

Проблемам дослідження мовної картини світу та концептам присвячено багато праць українських та закордонних мовознавців таких, як: Н.Д. Арутюнова, І.О. Голубовська, В.З. Дем'янков, С.А. Жаботинська, В.І. Карасик, О.С. Кубрякова, Г.І. Кустова, О.О. Селіванова, В.М. Телія та інші. На даному етапі цим напрямом дослідження займаються такі вчені, як: А.Д. Белова, А.М. Приходько, І.О. Голубовська, однак дане питання залишається досить актуальним.

Основна мета даної статті полягає у дослідженні особливостей вживання концепту «успіх» у фразеологічних одиницях англійської мови.

Дана мета зумовлена вирішенням наступних завдань:

- 1) за допомогою фразеологічних словників відібрати фразеологічні одиниці, які відображають концепт «успіх» в англійській мові;
- 2) класифікувати дані фразеологічні одиниці за семантичними особливостями вживання;
- 3) визначити словосполучуваність даних фразеологічних одиниць.

Основний зміст статті. «Успіх» — абстрактне поняття і сприймається як продукт мисленнєвої діяльності людини, до нього не можна доторкнутися чи отримати в подарунок, воно є віддзеркаленням внутрішнього світу людини і виявляється лише у спілкуванні.

Дані англо-українських та російсько-англійських фразеологічних словників дозволили відібрати досить значну кількість фразеологізмів, які вживаються для вираження концепту «успіх» в англійській мові, а це в свою чергу доводить, що для носія англійської мови властиве повсякденне вживання фразеологічних одиниць.

Під час сприйняття фразеологічних одиниць відбувається процес декодування перенесень з однієї концептуальної структури в іншу у процесі творення фразеологічних одиниць. Процес декодування спрощується наявністю у структурі фразеологічних одиниць символів, тобто елементів, які дають можливість розкодувати послання. Носії мови розуміють фразеологізми, які їм зустрічаються вперше, навіть ізольовано, поза контекстом, бо їм відомі типові моделі вербалізації смислів, але не носії мови це зробити не так просто.

Відібрані нами фразеологічні одиниці можна розподілити за певними групами: першу групу становлять фразеологічні одиниці, які в своєму складі вміщують слово *success*, тому з їх розумінням труднощів не виникає, але їх кількість виявилася найменшою. Це такі фразеологічні одиниці:

- to be in the picture for success* — мати всі шанси на успіх;
- to be a success with sb.* — користуватися успіхом;
- success attend you* — щастя тобі;
- success is never blamed* — переможців не судять;
- nothing succeeds like success* — один успіх притягує інший.

Наступна група представлена фразеологізмами, які не містять у своєму складі слово *success*, але виражаються синонімічним рядом, який складають такі фразеологізми, як *luck*, *fortune* and *hit*, тому ці синоніми дають можливість швидко розкодувати дані фразеологізми. Це такі фразеологізми:

- lucky break* — удача;
- luck of the draw* — випадковий успіх;
- luck in a bag* — несподівана удача;
- stroke of fortune* — несподівана удача;
- fortune smiles on smb* — удача завжди переслідує когось;
- fortune is blind* — доля сліпа;
- fortune knocks once at least at every man's gate* — кожному хоч раз в житті пощастить;
- fortune of war* — воєнна удача;
- to strike lucky* — виграш в лотереї;
- to hit pay dirt* — знайти щось цінне;
- to hit the jackpot* — досягти успіху;
- to hit the bull's eye* — досягти успіху.

Найбільшу групу фразеологізмів складають фразеологічні одиниці, які не вміщують слова *success* або його синонімів, але несуть у собі відображення успіху. Наприклад:

- to strike it rich* — виграти велику суму грошей;
- to fall on one's feet* — бути тим, кому щастить;
- an Indian summer* — пора успіху;
- to pull oneself up by one's bootstraps* — досягти успіху без будь-якої допомоги;
- to be having a field day* — досягти успіху у важкій ситуації;
- to be on a roll* — досягти успіху, прогресу;
- to put smth to bed* — мотися успіху;
- to start off on the right foot* — досягти успіху, успішно розпочавши щось;
- to be home and dry* — досягти успіху чи бути впевненим в успіху;
- a dead cert* — повний успіх;
- to do smth on the coat-tails of smb* — мотися успіху завдяки успіху інших;
- to make headway* — мотися успіху;
- to be in pole position* — мати великі шанси на успіх;
- the sky is the limit* — його успіхам не має меж;
- to be on cloud nine* — бути на сьомому небі від щастя;
- the big time* — час успіху і слави;
- to feel on the top of the world* — бути на вершині успіху;
- the time of milk and honey* — щасливий час;
- to be full of beans* — бути щасливим;
- to walk on air* — бути дуже щасливим.

Дані фразеологізми не так просто зрозуміти не носії мови, а це ще раз доводить, що мовна картина світу англіїців досить своєрідна, а концепт «успіх» відіграє у ній важливу роль. Оскільки слово успіх передбачає щось позитивне, якісь досягнення у житті кожної людини, йому належить особливе місце в концептосфері англійської мови. Таким чином, можна погодитися з думкою Вишнякової Н.М., що концепти узагальнюють і класифікують усі існуючі чи уявлювані явища, дозволяючи зберігати знання про навколишню дійсність у національній пам'яті носіїв мови у вигляді пізнаного субстрату [4: 85].

Наступним завданням нашого дослідження було визначити словосполучуваність фразеологічних одиниць, які утворюють концепт «успіх». Семантичні відношення фразеологізмів ґрунтуються на їх сполучуваних властивостях. Іншими словами, їм властива валентність.

За основу ми взяли класифікації І.В. Арнольд та Е.Ф. Арсеньєвої. Також ми виділили та додали деякі види сполучуваності, які не зазначені у класифікаціях даних науковців [1: 45; 2: 64]. Дані дослідження виглядають так: нами виявлено 14 фразеологічних одиниць, основний базовий елемент яких є іменник, що представлені такими моделями:

Adj + N: a dead curt, a big time, lucky devil, lucky break, small fortune.

N + prep + N: a run of luck, luck of the draw, luck in a bag, stroke of fortune, fortune of war.

Тут ми можемо додати ще такі моделі словосполучуваності:

N + V: fate decreed.

N + V + N: the sky is the limit, something hits the spot.

N + V + Adj: Fortune is blind.

Аналіз фразеологічних одиниць виявив, що найбільш поширену групу складають фразеологізми, базовим елементом яких є дієслово. Їх нараховується найбільша кількість (17 одиниць) Це наступні фразеологізми:

V + N: To strike oil, to smash a hit, to temp fate, to make headway, to hit the jackpot.

V + (prep) + one /'s + N: To try one's luck.

To pull oneself by one's bootstraps.

V + N + adj: To be home and dry.

V + pron + N: To be on a roll, to come into a fortune, to make somebody's day, to walk on a air.

V + N + N: To hit pay dirt.

Тут можемо виділити ще деякі види словосполучуваності, які не зазначені у класифікаціях І.В. Арнольда та Е.Ф. Арсеньєвої. Це такі види словосполучуваності:

V + prep + Adj + N: To be in pole position, to start off on the right foot.

V + prep + N + num: To be on cloud nine.

V + adj: To strike lucky.

Серед проаналізованих прикладів найменшу групу склали фразеологізми, що функціонують як вигуки. Ми нарахували 2 фразеологічні одиниці: Success attend you! All power to you elbow!

За результатами дослідження найчисельнішим виявився підклас фразеологічних одиниць зі структурою Adj + N, V + N та N + prep + N.

Висновки. Проаналізувавши фразеологічні одиниці, які репрезентують концепт «успіх» в англійській мові, можемо стверджувати, що концепт «успіх» відображається в англійській мові досить великою кількістю фразеологічних одиниць, що свідчить про ключове місце даного концепту в англійській мовній картині світу. Ми класифікували ці фразеологічні одиниці на три групи згідно з їх семантичними особливостями. Найменшу групу фразеологічних одиниць складають фразеологізми, які вміщують у собі слово success, чисельнішу групу склали фразеологізми, які передають успіх через синоніми даного слова, такі, як: luck, fortune, hit. І найчисельнішою виявилася група фразеологічних одиниць, які служать для позначення успіху в англійській мові, але окремі їх елементи не позначають успіх.

Класифікувавши відібрані нами фразеологічні одиниці за видами слово –сполучуваності, ми виявили, що найчисельнішим виявився підклас фразеологічних одиниць зі структурою Adj + N (5), V + N (5) та N + prep + N (5). Також ми додали ще деякі структури словосполучуваності, які не зазначені у використаних нами авторів. Це такі структури: N + V, N + V + N, N + V + Adj, V + prep + Adj + N, V + prep + N + num, V + Adj.

1. Арсеньєва Е.Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц (на мат. фразеологических единиц семантики ориентиров на человеке в англ. и русском языках). — Казань: Изд-во Каз. у-та, 1989. — 139 с.
2. Маслова В.А. Лингвокультурология. — М.: Академия, 2001.
3. Вишнякова Н.М. Язык и концептуальное пространство. — М., 2002. — 270 с.
4. Англо-укр. фразеологічний словник / Уклад. К.Т. Баранцев. — 2-ге вид., випр. — К.: Т-во «Знання», КОО, 2005. — 1056 с.
5. Кунин А.В. Англо-фразеологический словарь. — М.: Рус. язык, 1998. — 512 с.
6. Литвинов П. П. Англо-русский фразеологический словарь с тематической классификацией: Продвинутый английский через фразеологию — М.: Яхонт. — 448 с.

Розділ VI

Екологічне, природоохоронне та трудове виховання учнів гірських шкіл — запорука збереження та сталого розвитку Карпат

Учні 10 класу Вигодської ЗОШ I-III ступенів Долинського району Івано-Франківської області працюють у комп'ютерному кабінеті над створенням навчального проекту

Старшокласники під керівництвом вчителя біології С.І.Рак знайомляться з видовим складом рослин заповідного урочища «Грегіт»

Іван Калущкий,

доктор сільськогосподарських наук,
професор,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Ivan Kalutsky,

Doctor of agricultural sciences,
Professor,
Precarpathian National Stefanyk
Vasyl University

УДК 378. 504

ВИКОРИСТАННЯ ШКОЛОЮ МОЖЛИВОСТЕЙ ДЕРЖАВНИХ ПРИРОДО-ЗАПОВІДНИХ ЗАКЛАДІВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ СВІДОМОСТІ ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ГІРСЬКИХ ШКІЛ

SCHOOL USAGE OF THE OPPORTUNITIES OF STATE NATURAL-PROTECTED ESTABLISHMENTS FOR NATURAL RESERVE CONSCIENCE AND ECOLOGICAL BRINGING-UP OF PUPILS FROM MOUNTAIN SCHOOLS

Ukraine as a Convention participant about protection and permanent development of the Carpathian mountains, has taken a duty to hold policy for growing ecological knowledge. The correction of public access to the information about protection and permanent development of the Carpathian mountains should be given by Ukraine, also the development of adequate educational programmes. The article reveals proposals about the correction of ecological education of pupils from mountain schools by using the potencial of state natural-protected establishments.

Key words: ecological education, mountain school, natur4al-protected activity

Постановка проблеми. Всесвітнім фондом природи (WWF) Карпати визнані одним із двохсот найвизначніших природних регіонів (екорегіонів) планети. В Карпатах поєднується неповторне різноманіття живої природи з самобутньою історико-культурною спадщиною, зумовленою особливостями життя в гірських умовах. У флорі Карпат — третина всіх видів рослин Європи, тут ще живуть тварини, яких не зустріти в багатьох інших регіонах континенту.

Українські Карпати — це 6 % території України, але близько 20 % лісового фонду держави, понад 30 % її водних ресурсів. В 3756 карпатських населених пунктах проживає 6 млн. чоловік — 12 % української людності [2].

З Карпатами тісно пов'язана історична доля народів, що протягом тисячоліть заселяють цей регіон. Багаті відновні і невідновні ресурси мали важливе значення для розвитку їх національної економіки, а своєрідна природа істотно впливала на духовну сферу життя населення, органічно пов'язаного з гірськими ландшафтами. Про це переконливо свідчать культурні традиції народів, їх оригінальний фольклор, декоративне мистецтво, специфічні риси народної архітектури, що так яскраво відбивають ландшафтні особливості гір.

Отже, багатогранне значення природи Карпат для економічного прогресу, а також її вплив на культурну самобутність народів, які тут проживають, безсумнівне. Тому життєво важливе завдання її охорони необхідно розглядати не лише в еколого-економічному аспекті, але і з соціальних та загальнокультурних позицій [6].

Принципово нові потенційні можливості та завдання здійснення природоохоронних завдань існують зараз, коли Україна ратифікувала Рамкову конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат.

Країни учасники Конвенції зобов'язалися проводити політику, спрямовану на підвищення екологічної обізнаності та покращення доступу громадськості до інформації щодо охорони і сталого розвитку Карпат, а також сприяння відповідним освітнім заходам і програмам [1].

Основний зміст статті. Екологічна освіта та виховання є надзвичайно важливим елементом охорони природи, вони покликані формувати у людини активну природоохоронну позицію і бути основою в процесі оволодіння екологічними знаннями, умінням та навичками.

Найкращою школою екологічної освіти та виховання є спілкування з природою, вивчення та пізнання її закономірностей, явищ. Книга — природи невичерпне джерело пізнання і духовного збагачення. Видатний педагог В. Сухомлинський писав: «...пізнання природи, оволодіння знаннями про неї, приховує в собі ще не використані досі можливості для того, щоб знання формували позиції людини. Природа — не тільки середовище навколо нас, а й всенародне добро і багатство, за яке кожен громадянин нашого суспільства несе відповідальність».

Комплекс екологічних цінностей зумовлює безперервний процес екологізації освіти і виховання, який повинен розпочинатися з моральних устоїв у родині, а надалі здійснюватися через громадські організації, навчальні заклади, суспільні, державні та недержавні організації. В останні десятиліття в нашій державі створюються державні природоохоронні заклади, які активно займаються проблемами екологічної освіти та виховання. До них передовсім відносяться такі установи, як заповідники, національні природні парки, ландшафтні парки, природничі музеї та зовсім недавно створені лісівничо-просвітницькі екологічні центри. Такі організації є місцем проведення формальної і неформальної екологічної освіти, а також самостійно організовують і проводять освітньо-виховну діяльність. Метою освітньо-виховної діяльності організацій природо-заповідного фонду України є формування нових етичних стосунків людини з природою, сприяння сталому розвитку суспільства та природи, формування екологічної свідомості та екологічної культури всіх верств населення, виховання розуміння сучасних екологічних і природоохоронних проблем та сприяння їх вирішенню [2].

Особливе місце в екологічному вихованні учнів гірських шкіл, у відповідності до положень Карпатської конвенції щодо захисту та сталого розвитку гір, необхідно відводити державним природоохоронним закладам. Екологи давно встановили, що найбільш надійною формою збереження генетичних ресурсів та біогеографічної різноманітності планети є заповідні території. У Карпатах для збереження унікальних щодо біорізноманіття екосистем та оригінальних гірських ландшафтів, що відзначаються до того ж і рекреаційною цінністю, організовано шість національних природних парків, один біосферний заповідник та один природний заповідник. В останні роки в карпатських областях Державним комітетом з лісового і мисливського господарства створено державні підприємства лісівничо-просвітницькі центри. Крім цього, в кожній із карпатських областей є ще велика кількість інших природо-заповідних об'єктів. Так, для прикладу в Івано-Франківській області станом на кінець 2007 року нараховувалося 456 заповідних об'єктів загальною площею 195,6 тис. га, з них 30 — загальнодержавного значення площею 108,7 тис. га та 426 — місцевого значення площею 86,9 тис. га. Частка заповідних територій області становить 14 %.

У світовій практиці національних природних парків важливе місце посідає саме еколого-освітня діяльність і екологічне виховання населення, що реалізуються різними шляхами в залежності від конкретних локальних та соціально-економічних умов. Ця роль національних природних парків розглядалася у числі пріоритетних в підсумкових документах IV Всесвітнього конгресу по національних парках і охоронних територіях (Каракас, 1992) і Міжнародної конференції по біосферних резерватах (Севілья, 1995). Законодавчими документами України щодо природоохоронних територій еколого-освітня робота також вважається пріоритетною особливо для національних природних парків, заповідників та інших державних природоохоронних закладів [5].

Наявна кількість державних природоохоронних закладів у гірській частині Карпат є непоганою базою для екологічної освіти і природоохоронного виховання учнів гірських шкіл, місцевого населення та постійно зростаючої кількості рекреантів.

Під екологічною освітою і вихованням розуміють цілеспрямований систематичний процес формування відповідального ставлення до навколишнього природного середовища в усіх видах суспільно-трудової діяльності і спілкування з природою. Основу екологічного виховання, яке спрямоване на формування відповідального відношення до довкілля, становить виховання підростаючого покоління в гармонійному співіснуванні з природою, психологічній готовності до збереження природних багатств та формуванні екологічно-орієнтованої свідомості молодих громадян [5].

Необхідно відзначити, що не завжди належним чином використовуються можливості державних природоохоронних закладів і гірських шкіл для екологічного виховання учнів. Можна навести приклади наслідків невмілого господарювання, нераціонального використання природних ресурсів Карпат на окремо взятих підприємствах.

Разом з тим є цілий ряд позитивних прикладів, де робота з екологічного виховання в природоохоронних закладах спільно з гірськими школами заслуговує на увагу і розповсюдження надбаного досвіду.

В національному природному парку «Вижницький», що розміщений у межиріччі Черемошу та Сірету, еколого-просвітницька робота організовується і ведеться по таких напрямках:

- створення і облаштування екологічних стежок та маршрутів по території парку з оглядовими майданчиками, маркуванням, інформаційними щитами, місцями тимчасових бівуаків;
- організація і проведення екологічних екскурсій маршрутами парку;
- проведення лекцій в школах регіону на екологічну тематику та з питань функціонування парку, «круглих столів» та інших заходів;
- підтримка екологічної діяльності шкільних гуртків у школах регіону;
- залучення шкільної молоді і дорослих різних професій до екологічних акцій, таких як «Марш парків» та «Місячник чистоти» тощо.

Протягом останніх років простежується активна співпраця між Карпатським національним природним парком та школами Яремчанського міського відділу освіти, Яремчанської дитячої школи мистецтв і оздоровчими таборами [7].

Найпопулярнішим серед учнів та вчителів шкіл є такі форми екологічного виховання: екологічні акції, тренінги, екологічні змагання, еко-вікторини та різноманітні конкурси, що сприяють підвищенню інтересу до оточуючого середовища, розширенню екологічного світогляду, розвитку умінь раціонально використовувати природу для людського організму через встановлення умовного контакту з об'єктами природи.

З «Літопису природи парку» дізнаємося про щорічне проведення екологічних акцій «Першоцвіти», «Птахи прилетіли», «Жива вода», «День Землі», «Жовтий лист», «Збережемо ялинку» та інші. До проведення цих акцій залучаються не тільки учні шкіл, а й дорослі. В рамках акцій проводяться бесіди, лекції, екологічні уроки, тира-

жування та розповсюдження тематичних листівок і буклетів, озеленення територій шкіл і рекреаційних об'єктів. З учнями шкіл організуються екскурсії-прибирання еколого-пізнавальних маршрутів, розчистка від засмічення берегів р. Прут і потоків тощо. Учнівська агітбригада Яремчанської ЗОШ № 1 бере участь в проведенні екологічної акції «Збережемо першоцвіти».

Дієвою формою еколого-освітньої роботи, що проводиться працівниками Карпатського національного парку разом зі школами, є також різноманітні конкурси. На них діти звертаються до художнього образу, можуть виразити свої почуття та думки, які не завжди вдається передати усно. Вони допомагають школярам гірських шкіл розвивати свою творчу майстерність, фантазію та природні здібності. Такими конкурсами були: конкурс на кращий літературний твір «Джерела Вашого дитинства», конкурс виробів з природного матеріалу, конкурс віршів «Свій голос віддаю на захист природи», конкурс дитячої творчості «Вода, санітарія та гігієна кожного», конкурс малюнків «У краплині води відбивається всесвіт», конкурс творів «Якби я був господарем лісу» та конкурс міні-проектів «Екологічні проблеми Яремчанщини». Учні шкіл охоче беруть участь у такого виду заходах, оскільки мають можливість індивідуально продемонструвати рівень власної ерудованості, багажу знань на екологічну тематику. Завдяки такій формі активізації екологічного мислення вдається систематизувати знання дітей, а також підвищити інтерес до природничої інформації та діяльності Карпатського національного природного парку як державного природоохоронного закладу. Результатом такої спільної роботи шкіл і парку є також зайняття учнями шкіл Яремчанського регіону призових місць на різного рівня олімпіадах та вступ багатьох учнів з цих гірських шкіл у вищі навчальні заклади на біологічні, екологічні, лісівничі, педагогічні та інші спеціальності.

Національний природний парк «Гуцульщина», що в Косівському районі, незважаючи на «молодий вік», здійснює певний обсяг роботи щодо підвищення екологічної обізнаності школярів гірських шкіл. Тут діє центр еколого-освітньої роботи, в якому є бібліо-, відео- та фототека, фотоекспозиції, картографічний матеріал. В еколого-освітньому центрі проводяться семінари, тренінги з питань екології, наради з проблем охорони, збереження та примноження природних ресурсів. З метою вдосконалення еколого-освітньої роботи спільно з громадською екологічною організацією «Спадщина Гуцульщини» створено пересувний еколого-освітній центр. Тут впроваджено спільний проект національного природного парку «Гуцульщина» та відділу освіти Косівської райдержадміністрації за сприяння дирекцій та педколективів шкіл — еколекторій «Довкілля Косівщини». В рамках роботи цього еколекторію відбуваються виїзди фахівців Парку в загальноосвітні навчальні заклади району, їх виступи та бесіди з учнями на різні теми екологічного характеру з використанням мультимедійних засобів, демонструються власні відеофільми, фототеки, школам надається поліграфічна продукція, проводяться екологічні інтелектуальні ігри, дебати, спеціальне анкетування учнів та ін.

Створено три шкільні природоохоронні науково-дослідні відділення, котрі є новинкою в еколого-освітній діяльності. Це об'єднання школярів, учнівської молоді, які забезпечують їх потребу в здобутті знань, умінь і навичок у галузі охорони навколишнього природного середовища, сприяють вихованню свідомого ставлення до праці, до охорони природи, використання та відтворення природних ресурсів, вибору майбутньої професії [3].

В природному заповіднику «Горгани» при проведенні еколого-просвітницької роботи залучають молодь до участі в операціях: «Первоцвіт», «Посади дерево», «Жива вода». Важливе значення має також практична природоохоронна робота: очищення берегів річок, джерел, посадка дерев і кущів.

У заповіднику практикують на базі науково-пізнавальних стежок літню навчальну практику учнів хіміко-біологічних класів району. Під час практичних занять учні працюють на дослідних ділянках, беруть участь у закладанні постійних пробних площ, визначають біометричні дані дерев тощо.

Проводиться активне вивчення та відновлення народних звичаїв та традицій, пов'язаних із бережливим ставленням до природи. [4].

З метою проведення освітньо-виховної роботи серед населення, зокрема учнів шкіл, інформування про стан справ з використанням лісових ресурсів та організацією природоохоронної роботи в лісовому господарстві, у 2005 році Державним комітетом з лісового і мисливського господарства України створено в областях державні організації лісівничі еколого-просвітницькі центри (Лісекоцентри).

Одним з них є «Лісекоцентр», який створено з ініціативи Івано-Франківського обласного управління лісового господарства в Богородчанському районі, в урочищі «Діброва». Тут учні шкіл вивчають флористичну та фауністичну різноманітність арборетуму, екологічні умови зростання окремих видів рослин та важливі моменти біології тварин. Діти середнього віку під час екскурсій засвоюють наукові основи проблем взаємодії суспільства і природи, набувають практичних умінь і навичок саме позитивного впливу на навколишнє середовище, оволодівають нормами правильної поведінки в природному середовищі.

Старшокласники ознайомлюються із основними екологічними проблемами та завданнями, водними, лісовими, земельними ресурсами, тваринним і рослинним світом району, області та пам'ятками природи і їх охороною.

Державне підприємство «Лісекоцентр» активно співпрацює з школами області, шкільними лісництвами, відділами освіти, лісовими господарствами та природоохоронними організаціями. Широкої популярності набули районні та обласні змагання шкільних лісництв. Ці заходи проводять з метою підвищення інтересу до оточуючого природного середовища та формування гуманного сприйняття довкілля через усвідомлення себе як частинки природи.

Особливе місце в системі еколого-розвиваючих заходів, що проводяться «Лісекоцентром», є екологічні змагання та еко-вікторини. Учні шкіл під керівництвом своїх вчителів охоче беруть участь у таких заходах, де мають можливість продемонструвати рівень власної ерудованості, багатства знань на екологічну і лісівничу тематику. Завдяки такій формі активізації екологічного мислення систематизуються знання дітей, а також зростає інтерес до природоохоронної інформації.

Переможцями природоохоронних акцій, конкурсів та інших заходів екологічного спрямування, які проводяться «Лісекоцентром» разом з Богородчанським районним відділом освіти, ставали і були відзначені: Дмитрів Олеся Петрівна — вчитель біології Порогівської ЗОШ І-ІІІ ст., Паневник Лариса Василівна — вчитель біології Гутівської ЗОШ І-ІІІ ст., Демків Марта Дмитрівна — вчитель біології Росітнянської ЗОШ І-ІІІ ст., Кузишин Людмила Володимирівна — вчитель біології Дзвиняцької ЗОШ І-ІІІ ст., Неголюк Вікторія Василівна — вчитель біології Солотвинської ЗОШ І-ІІІ ст., Паньків Богдана Іванівна — вчитель біології Кричківської ЗОШ І-ІІІ ст. та багато інших активних учасників екологічних акцій.

Щорічно нагороджуються учні шкіл, які беруть участь у конкурсах на кращий твір і малюнок на тему «Людина і ліс». В цьому році в конкурсі на кращий твір перемогу одержали Мендела Дмитро Васильович, учень 7 класу Зборянської ЗОШ І-ІІ ст., та Сподар Ірина Володимирівна, учениця 5 класу Волинської гімназії № 1. В конкурсі на кращий малюнок перемогу одержала Німчук Уляна, учениця 3 класу Яремчанської ЗОШ І-ІІІ ст. Переможці нагороджені грамотами та цінними подарунками.

Традиційними в «Лісекоцентрі» стали участь у проведенні Всеукраїнської акції «Первоцвіт», «Птахи прилетіли», «Майбутнє лісу в твоїх руках», «Зелений паросток майбутнього», а також святкування «Дня довкілля» та «Міжнародний день Землі». Їх проведення спрямоване на всебічний розвиток школярів, студентської молоді, формування їх активної життєвої позиції, громадянської відповідальності за довкілля. За три роки роботи «Лісекоцентру» його відвідало біля 20 тис. школярів.

Як видно з наведеного неповного переліку еколого-освітніх заходів, які проводяться державними природо-заповідними та освітніми установами разом з обласними та районними відділами освіти, і особливо гірськими школами, еколого-освітній діяльності в регіоні приділяється відповідна увага. Але потенційні можливості для подальшої активізації такої роботи є значно більшими.

Загальні принципи діяльності установ природо-заповідного фонду як осередків організації екологічної освіти та виховання визначено «Положенням про еколого-освітню діяльність заповідників і національних природних парків України», це передбачено і статутами таких установ. На проведення цієї роботи щорічно виділяється з державного бюджету відповідне фінансування, утримується штат науковців і спеціалістів. Завдання шкіл та інших освітніх закладів регіону разом з працівниками установ природо-заповідного фонду використати якнайповніше наявний потенціал.

Надбаний позитивний досвід еколого-освітньої діяльності в гірських школах та кожній, зокрема природо-заповідній, установі необхідно узагальнювати та розповсюджувати. Таку роботу могла б виконувати група координації еколого-освітньої роботи в регіоні. До роботи в такій групі можна було б запросити журналістів, науковців-біологів, екологів, географів, лісівників та інших спеціалістів з вищих навчальних закладів області, обласних управлінь освіти, охорони природи, лісового господарства та представників громадських природоохоронних організацій і представників природо-заповідних установ.

Група координації еколого-освітньої роботи мала би не тільки координувати і узагальнювати та розповсюджувати цінний досвід такої роботи, але і контролювати витрачання бюджетних коштів і тих, що поступають з інших джерел фінансування для проведення еколого-освітньої роботи.

В полі зору такого координуючого центру мала б знаходитися і підготовка спеціалістів для природоохоронної роботи та екологічної освіти і виховання. Раціонально проводити обмін досвідом між гірськими регіонами інших країн в цьому напрямі та підготувати пропозиції з удосконалення діючого законодавства щодо розширення природоохоронних територій в гірських умовах і належного збереження вже існуючих.

Необхідне координування ведення діалогу з підприємцями, громадськими організаціями і населенням з питань формування екологічної свідомості у всіх верств населення. Для постійного інформування про стан екологічної ситуації в окремих населених пунктах потрібно вести сторінку в місцевих засобах масової інформації із залученням школярів до підготовки матеріалів з екологічних, біологічних, географічних та краєзнавчих проблем.

Важливим є залучення координаційною групою до освітньо-виховної екологічної роботи релігійних організацій під егідою збереження природи як Вищого розуму та охорони сакральних об'єктів.

Висновки. Тільки об'єднавши зусилля всіх державних і недержавних як природоохоронних, так і навчальних організацій, можна досягнути головної мети еколого-освітнього процесу — виховати екологічно свідому людину майбутнього.

1. Відомості Верховної Ради. — 2004. — 383 с.
2. Екотуризм і сталий розвиток Українських Карпат: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. — Рахів, Карпатський біосферний заповідник, 2007. — 406 с.
3. Костюк А. Г., Андріюк В. П. Нові форми і методи екологічної освіти в умовах функціонування НПП «Гуцульщина» // Збереження та відтворення біорізноманіття Горган. — Надвірна, 2006. — 286 с.
4. Кравчук Л. П. Еколого-просвітницька робота в природному заповіднику «Горгани» // Збереження та відтворення біорізноманіття Горган. — Надвірна, 2006. — 286 с.
5. Національні природні парки: проблеми становлення і розвитку. Матеріали міжнародної наук.-прак. конф. — Яремче, 2000. — 405 с.
6. Стойко С., Гадач Е., Шимон Т., Михалик С. Заповідні екосистеми Карпат. — Львів: Світ, 1991. — 248 с.
7. Стратій В. І. Деякі аспекти розвитку екологічної пропаганди у національних природних парках // Національні природні парки: проблеми становлення і розвитку. Матеріали міжнародної наук.-прак. конф. — Яремче, 2000. — С. 294 — 296.